шкул библиотеки
32317 чув

Леонид
АГАКОВ

САЛТАК АЧИСЕМ

Национальная библиотека ЧР
4-032317

Возвратите книгу не позже
обозначенного здесь срока

Зак. 1875.

шкул библиотеки

Шупашкар
Чăваш кĕнеке издательстви
1990

Леонид Яковлевич Агаков (1910—1977) 1910 çулхи апрелĕн 18-мĕшĕнче Чăваш АССРĕнче Етĕрне районĕнчи Çуткасси ялĕнче учитель килйышĕнче çуралнă. Ялти шкултан вĕренсе тухнă хыççăн Етĕрнере малтан вăтам шкулта, унтан педагогика техникумĕнче вĕреннĕ.

кор
К А23

шкул библиотеки

Леонид
АГАКОВ

САЛТАК АЧИСЕМ

Повеçпе калав

Шупашкар
Чăваш кĕнеке издательстви
1990

ББК 84 Чув 7-4
А 23

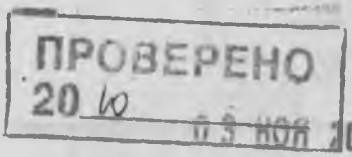

Агаков Л. Я. 32317 чув
А 23 Салтак ачисем: Повеçпе калав. Шупашкар: Чăваш кĕнеке изд-ви, 1990.— 279 с.

Хура тинĕсрен пуçласа Пăрлă океан таран хаяр та хăрушă вăрçă кĕрлет... Вăрçă пыракан вырăнсенчен, тăшман аллине лекес мар, вилĕмрен хăтăлас тесе, хĕрарăмсем, ватăсемпе вĕтĕсем хĕвелтухăçнелле, вăрçă çук çĕрелле куçса килеççĕ. Нумайăн вĕсем. Акă, Атăл тăрăх пысăк пăрахут анать, ун çинче пин çын ытла эвакуированнăйсем. Анчах çанталăк тăрук шăнтса лартнипе, юр çума пуçланипе пăрахут Атăл варринчех чарăнать, малалла кайма пултараймасть. Мĕн тумалла ĕнтĕ?

Эвакуированнăйсене васкасах çырана илсе тухаççĕ те таврари ялсене вырнаçтарма тытăнаççĕ. Темиçе çемьене — эстонецсене, белоруссене — «Çĕнĕ самана» ятлă пĕр чăваш колхозне илсе каяççĕ. Ăшшăн, чăн-чăн тăванла кĕтсе илеççĕ вĕсене колхозниксем. Колхоз ачисем инçетрен килнĕ ачасемпе хăвăрт туслашаççĕ, вĕсемпе пĕрле вĕренме, колхоз ĕçне хутшăнса фронта пулăшма тытăнаççĕ...

Çаксем çинчен çырнă та Леонид Агаков писатель «Салтак ачисем» повеçре.

ББК 84 Чув 7-4

А 4803010200—020 53—90
М 136(03)—90

ISBN 5-7670-0274-6

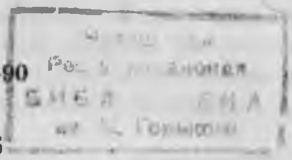

© Чăваш кĕнеке издательстви, 1965 ç.
© Чăваш кĕнеке издательстви, 1990 ç.

ПĂРАХУТ АНАТАЛЛА КАЯТЬ...

Октябрь уйăхĕн вĕçĕнче çанталăк пуçĕпех пăсăлчĕ. Эрне ытла хĕвел пĕрре те курăнмарĕ, вĕттĕн-вĕттĕн сапакан çумăрпа хутăш йĕпе юр çурĕ, кунĕнçĕрĕн çил вĕрчĕ, тăхлан тĕслĕ йывăр пĕлĕтсем кĕç-вĕç çĕре анса ларас пекех аяллăн шурĕç. Атăл шывĕ сăнсăрланса, тĕксĕмленсе кайрĕ, пĕрмай хумханса тăчĕ, çил вăйлăрах вĕрме тытăнсан, хум тăррисем кăпăкланса хаярăн сиккелерĕç, пĕр-пĕрне çапăна-çапăна арканчĕç.

Çулталăкри чи илемсĕр те салхуллă вăхăт — хура кĕркунне çитрĕ. Ĕнтĕ Атăл хĕрринчи вăрмансем çаралса, хуралса юлчĕç, уйрăм вырăнсенче тĕл пулакан чăрăшлăхсем çеç яланхи пекех ем-ешĕллĕн курăнаççĕ. Каç-каç Атăла çăра тĕтре хупласа лартрĕ, тепĕр чух çав тĕтре чаршавĕ кăнтăрла та сирĕлмерĕ. Ун пек чухне пăрахутсене питĕ кансĕр пулчĕ, вĕсен йĕркеллĕ çӳреме май килмерĕ, туран анаканнисем те, анатран хăпараканнисем те, унта та кунта, Атăл варринчех якорьсем ярса, чăтлăхра çухалса кайнă çынсем пек, пĕр-пĕрне сас парса, хурлăхлăн кăшкăртрĕç.

«Эпĕ кунта-а!» — тенĕ пекех илтĕнчĕ вĕсем кăшкăртни...

Тĕрĕссипе, Атăл тăрăх пăрахутсем çӳремелли вăхăт иртнĕ ĕнтĕ, навигаци хупăнмалла. Анчах та 1941 çулхи кĕркунне яланхи йĕркесене тытса пыма, сроксене пăхăнса ĕçлеме ниепле те май килмен. Темиçе уйăх каялла пирĕн мирлĕ те телейлĕ пурнăçпа пурăнакан Тăван çĕршывăмăра тискер тăшман килсе тапăннă, Хура тинĕсрен пуçласа Пăрлă океан таранах, темиçе пин километр тăршшĕ тăсăлнă фронтра, хăрушла хаяр та йывăр çапăçусем пынă. Фронта мĕн кирлине — вăрçă техники, хĕçпăшал, апат-çимĕç — вăхăтра илсе çитерме пур йышши транспортăн та пĕр чарăнмасăр, çĕрĕн-кунĕн, пĕтĕм вăйпа ĕçлеме тивнĕ. Кунсăр пуçне, ун чухнехи йы-

вăр кунсенче фронт çывăхĕнчи районсенчен мирлĕ халăха — ватăсемпе вĕтĕсене, хĕрарăмсене — васкасах инçетри вырăнсене, вăрçă çук çĕре турттарса тухмалла пулнă. Эвакуированнăйсем хĕвелтухăçнелле чугун çулсем тăрăх та, автомобиль çулĕсемпе те, пăрахутсемпе те вĕçĕ-хĕррисĕр, пинĕн-пинĕн килсе тăнă...

...Темиçе кун хушши юрпа хутăш çумăр çунă хыççăн Атăл çинче пăр муклашкисем пула пуçларĕç. Малтанлăха вĕсем кăпăшка кăначчĕ-ха, анчах çанталăк сивĕтнĕ май вĕсем хытрĕç, пĕр-пĕрин çумне çыпăçса, текех пысăкланса пычĕç. Пăрахутсемшĕн çав пăр таткисем — чăн тăшмансемех вара, вĕсем чăрмантарма çеç мар, пысăк сиен кӳме те пултараççĕ. Чи ăста капитансем те çавăн пек чух рейса тухса кайма килĕшмеççĕ, — юрамасть.

Анчах пристань çинче фронт таврашĕнчен куçса килнĕ темиçе çĕр çын—пĕр-ик эрне каялла çеç вут-çулăм ăшĕнчен тухнă, вилĕмрен ăнсăртран çăлăннă, темĕн тĕрлĕ тертленсе, асапланса пĕтнĕ ват стариксемпе карчăксем, кăкăр ачисене чĕркесе тытнă хĕрарăмсем, шкула каймалли вĕтĕр-шакăрсем — кĕтсе лараççĕ пулсан, вĕсенчен нумайăшĕ çуллахи тумсем çеç тăхăннипе шăнса хыта пуçланă, хăшĕсем чирлесе те кайнă пулсан мĕн тумалла-ха? Çук ĕнтĕ, темле йывăр килсен те, кун пек çанталăкра пăрахута вырăнтан хускатма шыв çинчи пур саккунсем те чараççĕ пулин те — каймаллах, çитес çĕре илсе çитермеллех вĕсене, урăхла май килмест!..

Акă Горький хӳлинчи пĕр пристань пуçĕнчи «Диспетчерская» тесе çырнă каюта алăкĕ хыçĕнче темиçе арçын питĕ шавлăн калаçни илтĕнет. Хĕрсе кайсах тавлашаççĕ унта. «Юрамасть кайма. Ирччен пăрахут Атăл варринчех шăнса ларать. Çынсене вара тата ытларах асап кăтартса пĕтеретпĕр!..» Пĕри калать çавăн пек, тепри... Пурте пĕр шухăшлă пулнă пек туйăнать. Унтан сасартăк виççĕмĕшĕ хулăн сасăпа хыттăн, приказ панă пек калама тытăнать:

— Тавлашни усăсăр, юлташсем! Каймаллах. Пристаньре сакăрçĕр çын ытла. Ачасем, ваттисем. Чирлисем нумай. Аçта чикмелле вĕсене? Горький хули те, облаçĕ те туп-тулли, тек пĕр çын та йышăнма пултараймаççе. Кусене Шупашкара илсе çитерес пулать, вĕсене Чăваш республикине вырнаçтарма палăртнă...

— Анчах эсир çанталăкĕ мĕнлине куратăр-и? Шута илетĕр-и çавна, çук-и? — çапах та хирĕçме тăрать пĕри.

— Çил çурçĕртен вĕре пуçларĕ çав. Норт-ост. Сивĕ-

тет, — илтĕнчĕ тепĕр сасă. — Пĕртте шанчăклă мар. Питĕ шикленмелле.

— Пĕлетĕп, анчах ним тума та çук, — терĕ вĕсене хирĕç хулăн сасă. — Вăрçă, юлташсем, вăрçă! Нимĕнле йывăрлăх умĕнче те чарăнса тăма юрамасть. Çынсене çăлас пулать. — Сасă пĕр вăхăтлăха шăпланчĕ, унтан каллех илтĕне пуçларĕ. — Çапах та эпĕ «Парижская коммуна» Шупашкара чиперех çитсе килессе шанатăп. Питех кирлĕ пулсан, пулăшма буксирсем ярăпăр. Çур сехетрен вăл çак причал патне килет. Çынсене йĕркеллĕ, тĕркешӳсĕр вырнаçтарăпăр. Вуниккĕре пăрахут хускалса каймалла...

— Ку мĕн вара, приказ-и?

— Приказ. Ăна пурнăçа кĕртмесен, пире пурне те çар трибуналне* параççĕ. Каçару пуласса ан кĕтĕр.

— Пĕтĕмпех паллă апла...

Чăнах та, тепĕр çирĕм-вăтăр минутран çак причал çумне, темле хурлăхлăн та вăрăммăн кăшкăртса, çу каçа самаях вараланнă, сăнсăрланнă пысăк пăрахут пырса тăчĕ. Унăн сарлака трубинчен пĕр вĕçĕм хуп-хура тĕтĕм палкать, трюмра хăватлă машинăсем такама çилленсе калаçнă пек хуллентереххĕн кĕрлеççĕ. Вăхăчĕ-вăхăчĕпе машина пайĕнчен тухакан шурă пăс чашкăрачашкăра илет.

Çакна курса, дебаркадерăн иккĕмĕш хутĕнчи «кĕтмелли залра» ларакансем пĕр харăсах шавлама, тăрмашма, унăн-кунăн кумма тытăнчĕç. Темиçе çĕрте ачасем макăрса яни илтĕнчĕ, тахăшĕсем теприсене ятран чĕнсе кăшкăрчĕç. Аяла анмалли ансăртарах пусма çинче «пробка» пулса ларчĕ — темĕн тĕрлĕ çыхăсем, чăматансем, карçинккасем, ещĕксем йăтнă, пĕчĕк ачисене аллисене тытнă, утаканĕсене çавăтнă çынсем ытла та пĕр харăс пырса чыхăнчĕç унта. Малтисем хирĕнкелесе тухсан тин çынсем пĕр майлăрах шума тытăнчĕç.

Пăрахут çинчи матроссем те, пристаньре ĕçлекенсем те çынсене ӳкĕтлерĕç, лăпкăрах, йĕркеллĕрех пулма ыйтрĕç:

— Ан васкăр, юлташсем! Ĕлкĕретĕр!..

— Никама та пăрахса хăвармастпăр, пурне те илсе каятпăр вĕт! Пăрахут пысăк! Вырăн çитет!

— Малтан ачасене илсе кĕртĕр! Ан хĕсĕр ĕнтĕ, ан кĕпĕрленĕр, хуллентерех пырăр!

Анчах усси питех пулмарĕ. Пурте васкарĕç, пĕр-пĕ-

---

* Çарти суд.

рине тĕрткелерĕç, малтисен урисем çине пусрĕç. Çавăнтах вăрçкаласа илнисем те илтĕнчĕç. Мĕн тăвас тетĕн, ку çынсем ниепле те лăпкă пулма пултарайман çав, — ытла та нумай хурлăх курнă, темĕн те пĕр тӳснĕ вĕсем юлашки вăхăтра, сывă юлассăн та, вилĕмрен хăтăлассăн та туйăнман вĕсене. Халĕ те нумайăшĕ хăйсем хăрушлăхран хăтăлнине ĕненсех çитеймен-ха...

Пĕр сехет ытла иртрĕ çынсем пăрахут çине вырнаçиччен. Шала кĕрсен те вăрахчен шавларĕç-ха вĕсем, ниепле те лăпланса çитеймерĕç. Пĕрисен ачисем çуйăхаççĕ, теприсем ку таранччен пĕрле килнĕ юлташĕсенчен уйрăлса кайнă — вĕсене шыраççĕ, теприсем тата ачи-пăчине часрах вĕри шыв ĕçтерсе ăшăтма васкаççĕ.

Чăн юлашкинчен трап* пăрахут çине пĕр çемье кăштăртатса кĕчĕ. Ыттисенчен уйрăм, кая юлса кĕнипе ку çемьене пурте курчĕç — çӳле улăхса пăрахут палубине тухма ĕлкĕрнисем те, дебаркадер çинче тăраканнисем те. Трап çине малтан пĕр вун-вуник çулхи арçын ача ярса пусрĕ. Вăл унтан-кунтан лапчăннă пысăках мар сарă чăматан йăтнă та ун йывăрăшне пула сылтăм енне лле чалăшсах кайнă. Пуçĕ çинчи хура пустав карттусĕ куçĕ çинех анса ларнă, мăйĕнчи ула-чăла шарфĕн пĕр вĕçĕ пилĕкрен те аяларах усăннă, кĕске кăвак пиншак аркисем уçăлса кайнă — тӳмисем татăлнă пулмалла.

Ун хыççăн çӳллĕ, ырхан, кăштах курпунланнă старик утрĕ; унăн пичĕ шăрт пек хытă шап-шур сухалпа витĕннĕ — яланах хырăнса пурăннăскер, халĕ нумайранпа бритва тытман курăнать. Вăл — тумтирĕ çӳхе пирки пулмалла — хулпуççийĕсене хĕрарăм шалĕпе витнĕ, пĕр аллипе вараланса пĕтнĕ утиялпа чĕркенĕ пысăк çыхă йăтнă, тепринпе туя çине таяннă. Старик урисене хуллен, асăрханса илсе пусрĕ, анчах вăл пуринчен ытларах хăй шуçасран та мар, хăйĕн пальти аркинчен тытса пыракан кăн-кăвак куçлă, мамăк пекех шурă çӳçлĕ хĕрача такăнса ӳкесрен хăрарĕ пулмалла. Юлашкинчен вара трап çине куçĕ-пуçĕ курăнмиех темле симĕс тумтирпе чĕркенĕ ача çĕкленĕ, хăрах аллипе карçинкка йăтнă хĕрарăм кĕчĕ. Ку ĕнтĕ çак ачасен амăшĕ пулас. Сăнран вăл питĕ те ĕшенчĕклĕ, çав тери шуранка, пысăк кăвак куçĕсем путса ларнă. Тӳрех курăнать — темиçе талăк хушши çывăрман вăл...

Хĕрарăм трап тăрăх темиçе утăм тусанах, карçинкки карлăк хăминчен çакланнипе вăл каялла сулăнса кай-

---

* Пристаньрен пăрахут çине кĕмелли сарлака хăмасем.

рĕ, аллинчи ачи шариех кăшкăрса ячĕ, карçинкки вара çĕре ӳкрĕ. Хĕрарăм пĕшкĕнме тăчĕ, ачи тата хытăрах макăрма тытăнчĕ. Çав самантрах ун патне кăвакара пуçланă пысăк уссиллĕ матрос чупса пычĕ те карçинккана çĕртен вăшт кăна çĕклерĕ.

— Ан пăшăрханăр, гражданка, утăр, эп пулăшăп сире...

Вĕсем виççĕмĕш класалла пăрăнса кĕчĕç. Карçинкка йăтнă матрос, çынсем хушшипе хĕсĕнсе, маларах иртрĕ те унталла-кунталла пăхкаларĕ. Пушă вырăн ниçта та курăнмарĕ. Пур çĕрте те çынсем, япаласем, — пăрахут çине малтантарах кĕнисем пур вырăнсене те йышăнса пĕтернĕ иккен. Кая юлнă килйыш ним тума пĕлмесĕр тăчĕ. Хĕрарăм халĕ те нăшăклакан ачине хуллен кăна çурăмĕнчен лăпкарĕ, ачашланă май унпа пĕрле малалла сулăнкаларĕ.

— Мĕн тăвас пулать-ши? — терĕ матрос, татах йĕри-тавралла пăхкаласа.

— Ачасене те пулин вырнаçтарасчĕ... — терĕ старик зайсăр сасăпа. — Пĕчĕкки чирлесе кайрĕ-ха пирĕн. Температура... Хамăр ура çинче тăрса та пыраттăмăр-ха, анчах ачине питĕ кансĕр пулать...

— Çук, ун пек ĕç тухмасть, — килĕшмесĕр пуçне пăркаласа илчĕ матрос. — Юрамасть ун пек! Пурне те вырнаçтарас пулать. Çулĕ çывăхах мар.

— Мĕн тăвас-ха, эппин, вырăн çук пулсан?

Матрос шухăша кайнă пек пулчĕ. Унтан çĕре лартнă карçинккана каллех çăтăр-çатăр йăтрĕ те тепĕр аллипе малалла кăтартрĕ:

— Атьăр манпа пĕрле! Ан юлăр!

Пурте кĕпĕрленсех ун хыççăн утрĕç. Тепĕр ик минутран, малтанхи пекех унталла-кунталла кумакан çынсем, темле пичкесем, михĕ куписем хушшипе пырса, машинăсен уйрăмĕнчен иртсе, тăваттăмĕш класс вĕçĕнчи пĕр ансăр алăк умне çитсе чарăнчĕç. Матрос хăйĕн бушлачĕн* кĕсйинчен уççи кăларса алăка уçрĕ те:

— Тархасшăн, кĕрсе вырнаçăр хăвăр пĕлнĕ пек! — терĕ.

Старикпе хĕрарăм та ун çине самаях тĕлĕнсе пăхса тăчĕç. Курчĕç вĕсем: çак ватă матрос вĕсене пассажирсем ларса çӳремелли каютăна та, служба пӳлĕмне те мар, хăй пурăннă çĕре илсе пынă-мĕн. Каютăра икĕ вырăн, вĕсенчен пĕрне килти утиялпа витсе хунă, мин-

---

* Матроссен пиншакĕ.

терĕ те пур; пĕчĕк сĕтел çинче — чейник, икĕ стакан, сĕт тытнă графин...

— Ма тăратăр тата? Мĕншĕн кĕместĕр? — ыйтрĕ матрос старикрен.

Анчах та ку сирĕн каяюта вĕт-ха... терĕ ăна хирĕç лешĕ, çаплах малалла иртме хăяймасăр. — Эпир йышăнсан, сире хăвăра валли вырăн пулмасть...

— Ну, эсир ун пирки ан пăшăрханăр, — ал сулчĕ матрос. — Ак ку вырăнĕ пушă вăл, унта никам та выртмасть. Эпĕ вахтăра пулатăп. Улшăнсан, хам валли эпĕ урăх çĕрте те вырăн тупатăп. Иртĕр, вырнаçăр!

— Аван мар ун пек сире чăрмантарма...

— Нимĕн те мар! Халь — вăрçă, кам йывăра лекет, ăна пулăшас пулать. Совет çыннисем пуль эпир?

Старик хĕрарăма темскер каларĕ (вĕсем вырăсла каласман пекех туйăнчĕ матроса), вара тин пурте, пĕтĕм килйышĕпех, каютăна кĕчĕç.

— Вырнаçăр, вырнаçăр, ку пĕчĕккине часрах ак çакăнта выртăрăр, — вырăн çине сулса кăтартрĕ матрос.

— Тавах сире, юлташ, питĕ пысăк тав, — терĕ старик пăлханнă сасăпа.

— Хĕрарăм та, матрос çине чи ырă кăмăлпа пăхса, пуçне тая-тая темскер каларĕ. Унăн сăмахĕсене матрос ăнланаймарĕ, анчах вăл та, старик пекех, хăйне чĕререн тав тунине пит лайăх ăнланчĕ.

«Вырăссем мар кусем,— терĕ вăл хăй ăшĕнче.— Балтика таврашĕнчисем пулас — латышсем е эстонецсем... Старикĕ çеç вырăсла пĕлкелет иккен...»

— Ăшăнмалăх чей ĕçместĕр-и? Халех вĕретнĕ шыв илсе килсе пама пултаратăп, — терĕ вăл унтан.

— Тархасшăн, май пур пулсан, — пуçĕпе сулса илчĕ старик.

— Э, Атăлта шыв нумай пирĕн! Баксем те вĕресех тăраççĕ...

Матрос çавăнтах сĕтел çинчи чейнике илсе тухса кайрĕ те ик-виç минутранах каялла çаврăнса çитрĕ.

— Хăналанăр! Ак кунта заварка та пур... — Вăл çӳлĕк çинчен пĕчĕк кăна тимĕр коробка илсе сĕтел çине лартса пачĕ. — Кун пек çанталăкра вĕри чей — питĕ аван...

— Çапла, çапла... Чей... аван вăл. Тав, пысăк тав, — терĕ старик. — Питĕ аван. Чей — усăллă.

Матрос, алăк çумне тайăнса, кĕске хура чĕлĕмне табак тултарма тытăнчĕ. Унăн «хăнисем» вырнаçрĕç ĕнтĕ: хĕрарăм алăри пĕчĕк ачине вырăн çине майлаш-

тарса вырттӑрчӗ, старик япалисене сак айнелле тӗртсе кӗртрӗ, арҫын ачи, чӳрече патне пырса, тулалла пӑха пуҫларӗ, йӑмӑкӗ те унран юлмарӗ, унпа юнашар пырса тӑчӗ. Çак килйыш кӑштӑртатни çине пӑхнӑ май матросӑн халь вӗсем çинчен пӗлесси килчӗ.

— Каçарӑр, юлташ, ӑçтисем çак эсир? — ыйтрӗ вӑл.— Инçетрен килетӗр пулас?

— Питӗ аякран килтӗмӗр çав, — терӗ ӑна хирӗç старик,— тӗнче хӗрринченех темелле... Эстонирен. Вӑрçӑ пуҫлансассӑнах Ленинград еннелле тарса тухсаттӑмӑр, анчах халӗ ак тата инçетерех килмелле пулчӗ. Вунӑ кун ытла ӗнтӗ çул çинче... Тата мӗн чухлӗ каймалла пулать — ӑна пӗлме те пултараймастпӑр.

— Халь нумай мар ӗнтӗ, ыран çитетӗр.

— Питӗ лайӑх пулӗччӗ. Шалт халтан кайрӑмӑр...

— Ку пӗтӗмпех сирӗн çемье ӗнтӗ? Ачисем — мӑнуксем пуль?

— Çапла, çапла. Çемье. Ку — кин, Амалия, ман ывӑлӑн арӑмӗ, кусем — вӗсен ачисем, ывӑлӗ — Ян, хӗрачи Юули ятлӑ, чӑн пӗчӗкки — Эльга, — йӗркипех каласа пачӗ старик. — Мана хама Пауль теççӗ, Пауль Киккас.

— Ачисен ашшӗ, ну, сан хӑвӑн ывӑлу, эппин, ӑçта тата?

Ватӑ Пауль матрос çине пӑхрӗ те ассӑн сывласа илчӗ.

— Пӗлместпӗр...

— Вӑрçӑра пуль? Арҫынсем халӗ пурте унта...

— Калама йывӑр... Пирӗн хула çине пирвайхи бомбӑсем ӳксенех, вӑл килтен чупса тухса кайрӗ те — урӑх эпир ӑна пачах та курман. Те вилнӗ вӑл, те чӗрӗ, нимӗн те паллӑ мар...

Матрос тата тем çинчен ыйтасшӑнччӗ, анчах çав вӑхӑтра сасартӑк пӑрахут кӑшкӑртса ячӗ. Ку кӗтмен çӗртен пулнипе Киккассем пурте картах сикрӗç, матрос вара хӑвӑрт кӑна тухса кайрӗ. Ватӑ Пауль кӑкӑр умӗнчи кӗсйинчен тачка вӑчӑралла сехетне кӑларса пӑхрӗ.

— Вуниккӗре каятпӑр терӗç, халь иккӗ те çитет ӗнтӗ...

Тепӗр вунӑ минутран пӑрахут тата тепре кӑшкӑртрӗ, кӑшт тӑхтасан, виççӗмӗш хут янратрӗ. Машинӑсен уйрӑмӗнче двигательсем хӑватлӑн кӗрлеме тытӑнчӗç, пӑрахут пӗтӗм кӗлеткипе чӗтрене-чӗтрене илчӗ. Унтан çӳлте умлӑн-хыçлӑн ик-виçӗ хут ши! ши! туни илтӗнчӗ те, пӑрахут ерипен, майӗпе пристань çумӗнчен уйрӑла пуçларӗ. Пичӗпе чӳрече çумне çыпçӑнсах тӑнӑ Ян Киккас

пристань çамки çине çырнине уйрăм саспаллисем тăрăх вуласа тухрĕ:

— Г... ор... ки...

Мăнукĕн çурăмĕ хыçĕнче тăрса, унăн пуçĕ урлă тулалла пăхакан ватă Пауль ку сăмаха пĕтĕмĕшпе вуласа пачĕ.

— Горький... Питĕ пысăк хула ку, Яник, пирĕн Таллин* пекех. Ĕлĕк ăна Нижний Новгород тетчĕç.

— Горький вăл — писатель вĕт? — аслашшĕ еннелле çаврăнса ыйтрĕ Ян.

— Çапла, писатель пулнă. Питĕ чаплă писатель, — терĕ старик, ăна пуçĕнчен ачашласа илсе.

— Эпĕ унăн калавĕсене вуласа курнă... Итали ачисем çинчен.

— Чирлĕ пирки Горький Италире чылай пурăннă. Анчах хăй вăл вырăс пулнă, чăн-чăн вырăс. Шăпах çак хулара çуралса ӳснĕ, темĕн тĕрлĕ хурлăх курнă, тăлăха юлнă пирки пĕчĕклех хăй ĕçлесе тăраннă. Çакăн пек пăрахут çинче те ĕçленĕ.

— Мĕн ĕçлеме пултарнă-ха вăл кунта, пĕчĕкскер?

— Повара апатсем пĕçерме пулăшнă, савăт-сапа çунă. Унтан, ӳссессĕн, грузчик та, тем те пулнă. Кайран вара Атăл çинчен кĕнекесем нумай çырнă...

Пăрахут Атăл варрине çаврăнса тухрĕ те хăвăртран хăвăрт кая пуçларĕ. Ян амăшĕ, чирлĕ хĕрачипе юнашар ларса, вăл йывăррăн сывланине итлерĕ. Хушшăн-хушшăн хăй те хурлăхлăн, ассăн сывла-сывла илчĕ. Аслашшĕ, карçинккине уçса, сĕтел çине çимеллисем кăларма пуçларĕ — хытса кайнă çăкăр, пуçланă консерва банки, пĕр татăк типĕтнĕ аш. Карçинкка тĕпĕнчи пĕчĕк хутаçра темиçе катăк сахăр тупăнчĕ. Ку çимĕçсене пурне те вĕсем виçĕ кун каялла пĕр пысăк станцире, ятарласа эвакуированнăйсем валли уçнă лавккара, ик сехет ытла черет тăрса илнĕччĕ. Нихăшĕ те нимĕн те чĕнмерĕç, мĕншĕн тесен пĕр-пĕринпе мĕн калаçмаллине вĕсем тахçанах калаçса çитернĕ ĕнтĕ, аса илмеллине аса илнĕ, хуйхăрмаллине хуйхăрнă. Ыранхи, малашнехи çинчен вĕсем калаçма пултарайман, мĕншĕн тесен ыран хăйсем ăçта, мĕнле вырăнта пулассине те пĕлмен. Вĕсен пĕтĕм ĕмĕчĕ те çак кăна пулнă: часрах ăçта та пулин çитесчĕ те кăштах та пулин лăпланса пурăнасчĕ...

Ян çаплах чӳрече кантăкĕ витĕр пăхса пычĕ. Çыран хĕрринчи вăрăм баржăсем, вĕсем çумĕнчи пысăках мар

---

* Таллин — Эстонин тĕп хули.

буксир-пăрахутсем, катерсемпе ахаль кимĕсем, сăртри темиçе хутлă çуртсем, вăрман пек курăнакан парксемпе садсем пăрахут малалла кайса пынă май каялла шунăн туйăнчĕç.

Кĕрхи кун кĕске те тĕксĕм, çавăнпа та часах тĕттĕмлене пуçларĕ, инçетри çуртсем те, çӳллĕ çыран та хурарах кăвак чаршавпа витĕннĕ пек пулса пычĕç, юлашкинчен çав чаршав хуралсах ларчĕ те — тек нимĕн те курăнмарĕ. Машина уйрăмĕнчи двигательсем пĕрмай ĕçлерĕç — кĕр-кĕр-кĕр, кĕр-кĕр-кĕр, пăрахут стенисем хуллен чĕтренчĕç, ытла таччăнах хупăнман чӳрече тăкăртата-тăкăртата илчĕ.

«Парижская коммуна» анаталла васкарĕ...

АСА ИЛМЕ ТЕ ХĂРУШĂ

Ăçтарах илсе çитерĕ-ши ку пăрахут Янсен килйышне?

Аслашшĕпе амăшĕ ĕнерех, хăйсем Горький хулине çитсен пĕр-ик сехетренех, каларĕç — вĕсене Чăваш республикине ăсатаççĕ терĕç. Анчах инçе-ши вăл, çывăхши? Хулара пурăнмалла пулать-ши вĕсен, ялта-ши? Çыннисем мĕнлерех-ши унта? Чăвашсем çинчен Ян нимĕнех те пĕлмест. Чăн та, ку çуркунне мар, леш çуркунне, 1940 çулта пулать ĕнтĕ вăл, Янсем ялта пурăннă чух, Сааремаа утравĕ çине вырăс çарĕсем пырсан, пĕр хушă вĕсем патĕнче яштака пӳллĕ, çаврака питлĕ, пысăк хура куçлă çамрăк совет офицерĕ хваттерте пурăннăччĕ. Хăйне çав офицер чăваш тетчĕ, эпир Атăл çинче, питĕ хитре çĕршывра пурăнатпăр тесе калатчĕ.

Çынни вара çав тери лайăхскерччĕ вăл! Ирсерен, вырăн çинчен тăрса крыльца çине сивĕ шывпа çăвăнма тухсанах, темле ăнланмалла мар юрăсем юрлатчĕ. Яна вăл вырăсла сăмахсем вĕрентетчĕ, хăй эстонла сăмахсене вĕренме тăрăшатчĕ. Уйрăм тетрадь те тунăччĕ вăл эстонла сăмахсене çырса пыма. Кĕнекесем питĕ нумай вулатчĕ... Каç-каç вăл Янсен аслашшĕпе вăрахчен калаçса ларатчĕ, мĕншĕн тесен аслашшĕ вырăсла лайăх пĕлет, ĕлĕк вăл Российăра, Петроград хулинче, карапсем туса пурăннă... Янсен ашшĕ, Ильмар Киккас, ун чухне килте çукчĕ, тĕрмере ларатчĕ. Вăл малтан хуторти шкулта учительре ĕçлетчĕ, анчах пĕррехинче, шартлама сивĕре,

сĕм-çĕрле, вĕсем патне темиçе кайцелийтовец* пычĕç те, пĕтĕм килçурта ухтарса, пур япаласене те кутăн-пуçăн çавăрттарса пĕтерчĕç, унтан ашшĕне пăшалсемпе тĕллесех илсе тухса кайрĕç. Ашшĕ вара çулла тин, вулăс правленийĕ çине те, шкул умне те хĕрлĕ ялавсем кăларса çаксан темиçе кунтан, таврăнчĕ**.

Ой, мĕн тери пысăк савăнăç пулчĕ ку!..

Ян ашшĕ тĕрмерен таврăннăшăн вĕсен хăйсен килйышĕ кăна мар, вĕсем патĕнче пурăннă çав совет офицерĕ те питĕ хĕпĕртерĕ. Пĕр-ик кунтан вăл, Янсен пĕтĕм килйышне пахчана илсе тухса, хăйĕн фотоаппарачĕпе темиçе хут ӳкерсе илчĕ, унтан хăй те, Янсен çемйипе пĕрле ларса, фотоаппарат тӳми çине кӳршĕ хĕрне, Линда Сальмене пустарса, тепĕр ӳкерчĕк тутарчĕ.

— Асăнмалăх, — терĕ вăл ун чух.

Кĕр енне, таврари вăрмансене ытармалла мар ылтăн тĕс çапма пуçланă вăхăтра, çак офицер — «Федя пичче» — вĕсем патĕнчен тухса кайрĕ.

— Мана Мускава Çар академине вĕренме ярăççĕ, — тесе пĕлтерчĕ вăл Киккассене каçхине пурте пĕрле чей ĕçсе ларнă чух.

— Тин килместĕн-и ĕнтĕ пирĕн пата? — ыйтрĕ пĕчĕк Ян, унăн куçĕсенчен кăмăллăн, кăшт хĕрхенерех пăхса.

— Пĕлместĕп. Пилĕк çул вĕренмелле... Унтан вара ăçта кайма хушаççĕ — çавăнта каяс пулать. Çар çынни хăйшĕн хăй хуçа мар вĕт вăл... Анчах малашне эсир хăвăр та пирĕн еннелле пырса çӳреме пултаратăр ĕнтĕ, халĕ эпир пĕр çĕршыв — Совет Союзĕн çыннисем. Пырăр-ха пĕрре Атăл курма! Питĕ лайăх кĕтсе илнĕ пулăттăм сире!

— Кам пĕлет, тен, пырăпăр та пурăна киле, — терĕ Ян ашшĕ. — Çулла, отпуск вăхăтĕнче, килйышĕпех пуçтарăнăпăр та Таллин урлă Ленинграда çитĕпĕр, унтан— Мускава, Мускавран канал тăрăх Атăл çине...

Яна ку шухăш питĕ килĕшнĕччĕ. Вуникĕ çула çитсе, вăл ниçта та кайса курманччĕ-ха, Сааремаа утравĕ çинчен те тухса курман, Куресаарере***те пĕрре кăна пулнă.

---

* Кайцелийт — буржуаллă Эстонире пулнă фашистла организаци. Кайцелийтсем — çав организаци членĕсем, фашистсем.

** 1940 çулта, июнь уйăхĕнче, Эстонири ĕççыннисем, буржуалла правительствăна сирпĕтсе, Совет влаçĕ туса хунă.

*** Сааремаа утравĕ çинчи пĕртен-пĕр пысăкрах хула. Халĕ вăл хула Кингисепп ятлă. Кингисепп—Октябрьти Аслă революци хыççăн Эстонире Совет влаçĕ тăвасшăн кĕрешнĕ паллă коммунист пулнă.

Мĕн тери лайăх пулĕччĕ пысăк хуласене, чăн-чăн Российăна кайса курсассăн! Унтан киле таврăнсан вара Ян хăйĕн тантăшĕсене хăй ăçта-ăçта пулни, мĕн-мĕн курни çинчен каласа парса тĕлĕнтерĕччĕ...

Анчах ун пек курса çӳресси пулмарĕ çав, вăл ĕмĕтре кăна юлчĕ... «Федя пичче» тухса кайнă хыççăн часах Янсен ашшĕне Куресаарене ĕçлеме илсе кайрĕç — ăна çĕнĕ совет йĕркипе уес Совечĕн председателĕ пулма суйларĕç, ун хыççăн вара Янсем пĕтĕм килйышĕпех хулана пурăнма куçрĕç. Ян хĕл каçа пиллĕкмĕш класра вĕренчĕ, унăн йăмăкĕ Юули пĕрремĕш класа çӳрерĕ, пĕчĕк Эльгăна ача садне пачĕç, мĕншĕн тесен амăшĕ те ĕçлерĕ, ăна çĕвĕ мастерскойĕнче асли тунăччĕ.

Хĕл питĕ лайăх иртрĕ. Ахаль шкулта вĕреннисĕр пуçне, Ян хĕлĕпех музыка шкулне çӳрерĕ, сĕрме купăс калама вĕренчĕ. Сĕрме купăса вăл питĕ юратать, ялта пурăннă чухнех музыка учителĕн килне çӳресе кăштах вĕренме пуçланăччĕ, анчах Янсен ашшĕне тытса хупнă чух кайцелийтсем ăна та тытса кайрĕç те — вĕренесси пĕтрĕ. Хулара вара вăл чăн-чăн музыка ăстисем патĕнче пĕтĕм чунтан тăрăшса вĕренчĕ.

— Маттур сирĕн ывăлăр, унран лайăх музыкантах пулма пултарать! — тетчĕç вĕрентекенсем Янăн ашшĕпе амăшне.

Анчах çăва тухсан, Янсен килйышĕ пĕр уйăхлăха каллех яла, кукамăшĕ патне, кайса пурăнма хатĕрленнĕ чух сасартăк вăрçă пуçланчĕ те пĕтĕмпех пăтранса кайрĕ.

Ун çинчен аса илме те хăрушă...

Халĕ те-ха хăлхара бомбăсем çӳлтен тискеррĕн шăхăрса ӳкни, шатăртатса, кĕрĕслетсе çурăлни илтĕнсе тăрать, çуртсем ишĕле-ишĕле анни, вĕсене вут-çулăм хыпса илни, ăнран тухса кайнă çынсем ниçта кайса кĕме пĕлмесĕр чупкалани, урам варринче, юн кӳлленчĕкĕсем ăшĕнче, çын виллисем выртни куç умĕнчех. Вĕсене нихçан та, виличчен те манас çук пулĕ. Ăçтан манатăн?..

Амăшĕ каланă тăрăх, вĕсен ашшĕ çав кун ирхине ирех, хула урамĕсенче пирвайхи бомбăсем çурăлсанах, килтен чупса тухнă, Янпа унăн йăмăкĕсем ун чухне чи ырă ыйхăпа çывăрнă-ха, унтан вара пĕрре те киле пырайман, телефонпа кăна калаçса илнĕ.

— Халех, çак самантрах тухса кайма хатĕр пулăр,— тенĕ имĕш вăл.— Чи кирлĕ япаласем çеç илĕр, ик-виç

чăматан, унтан ытла мар. Çур сехетрен сире илме машина пырать...

Амăшĕпе аслашшĕ çав машинăпа пĕрле ашшĕ хăй те киле пырать пулĕ тесе шутланă, анчах ашшĕ темшĕн пыман, машина çинче темле палламан çынсем ларнă— ваттисем, хĕрарăмсем, ачасем. Пурте питĕ васканă, Ян амăшĕ вĕсене: «Тăхтăр-ха пăртак, халех ман упăшка килет!» — тесе тем пекех ӳкĕтлесен те, пĕр минут та кĕтсе тăрасшăн пулман, мĕншĕн тесен пĕлĕтре тăтăшах фашистсен самолечĕсем улани илтĕннĕ. Вĕсем хуть те хăш самантра та каллех бомбăсем тăкма пултарнă. Вара Янсен ашшĕсĕрех тухса кайма тивнĕ...

Тĕрĕссипе, вĕсем ашшĕне кĕтнĕ пулсан та, усси пулас çук-мĕн: хулари коммунистсемпе рабочисенчен çав вăхăтра васкасах «истребительнăй батальон» йĕркеленĕ, Янсен ашшĕне батальон командирĕ тунă, вара вăл, пĕр тăхтаса тăмасăрах, хăйĕн боецĕсене нимĕç фашисчĕсем самолетсем çинчен парашютсемпе сиктернĕ десанта* пĕтерме илсе тухса кайнă.

...Грузовик, çунакан хуларан вăркăнса тухса, Мууха утравĕ еннелле çул тытрĕ. Анчах кунта хăвăрт каясси пулмарĕ — сарлака шоссе лăках тулса ларнă иккен, тĕрлĕ йышши машинăсем пĕр-пĕрне таптас пекех пыраççĕ, пĕр-пĕринчен иртесшĕн кăшкăртаççĕ, анчах иртме май çук. Машинăсемпе хутăш килти ăпăр-тапăр тиенĕ урапасем пыраççĕ, хăшĕсен лашисем, машинăсенчен хăраса, аяккалла сикеççĕ. Ян куçĕ умĕнчех темиçе урапа тӳнсе кайрĕ, вĕсем çинче ларса пыракан ачаллă хĕрарăмсем япалисемпе пĕрлех канава тăкăнчĕç: çул хĕррипе ик кустăрмаллă тачкăсем тĕкнĕ çынсем, велосипедистсем, уйрăм çуран çынсем вĕçĕ-хĕррисĕр пыраççĕ. Пурте хĕвелтухăçнелле, пурте «Пысăк Çĕр» еннелле васкаççĕ... Хăйсем пĕрмай çӳлелле пăха-пăха илеççĕ: тăшман самолечĕсем хăваламаççĕ-ши, каллех вилĕм илсе килмеççĕ-ши?..

Чи хăрушши Мууха утравĕ патнелле çитнĕ чух пулчĕ. Сааремаапа Мууха утравĕсене пĕр виçĕ километр тăршшĕ тăсăлакан дамба** пĕрлештерет. Сарлака мар вăл кĕпер, виçĕ машина юнашар тăратсанах тулса ларать. Ун çинчен ниçталла та пăрăнса кайма çук—ик енче те симĕсрех кăвак тинĕс хумханса выртать...

---

* Десант — тăшман ют çĕр çине карапсемпе е самолетсемпе илсе пырса яракан çар.

** Дамба—чултан, çĕртен купаласа тунă пĕве пек кĕпер.

Янсем ларса пыракан грузовик ытти нумай машинăсемпе, çуран васкакан çынсемпе пĕрле дамба тăрăх çурри ытла кайсан, сасартăк унта та кунта, хыттăн, пăлханса, хăраса кăшкăра пуçларĕç:

— Сывлăш! Сывлăш!

— Самолетсем килеççĕ!..

Пурте пĕлĕтелле, унталла та кунталла пăхма тытăнчĕç. Шоферсем машинăсене хăвăртрах яма, урапасем çинче ларакансем лашисене хытăрах чуптарма пикенчĕç, анчах усси пулмарĕ — малти çул пĕтĕм анлăшĕпех картланса ларнă пулсан, ăçта каятăн-ха? Çав вăхăтра Мууха утравĕ енчен дамба патнелле виçĕ самолет питĕ хăвăрт та тӳп-тӳрĕ вĕçсе пычĕ. Виççĕшĕн те çунаттисем çинче — хура хĕрессем. Акă кĕçех ĕнтĕ, кĕçех вĕсем çитеççĕ те вĕлерме, çĕмĕрме, çунтарма тытăнаççĕ, никама та чĕррĕн хăвармаççĕ! Вĕсенчен ниçта тарма та, ниçта пытанма та, ниепле çăлăнма та çук, пурин те çакăнтах, дамба çинчех вилсе выртас пулать е тинĕсе сиксе путма тивет...

Анчах пăтравлă колонна çаплах малалла шурĕ-ха, чарăнмарĕ, мĕн май килнĕ таран васкарĕ. Кашниех хăй ăнсăртран та пулин çăлăнса юласса шанчĕ пулас çав. Тен, мана лекмĕ? Тен, тата, дамба тăрăх çар чаçĕсем мар, ахаль çынсем, мирлĕ халăх пынине курса, самолетсем вĕсене тивмесĕрех иртсе кайĕç?.

Анчах çакăн пек шухăшлакансем питĕ хытă йăнăшнă...

Самолетсем дамба вĕçне çитсенех, вĕсенчен пĕри, малтарахра пыраканни, хăлхана çурса ямалла шăхăрса аялалла чăмрĕ. Хăранипе ним пĕлми пулса, чул пек хытса ларнă Ян тахăш самантра çав самолетăн хура хĕреслĕ хăрах çунатти айĕнчен пĕр харăсах пилĕк-ултă тăрăхларах хура япала уйрăлса аялалла вăркăннине асăрхарĕ. Çавăнтах вăл, куçĕсене хупса, пĕтĕм шăнарĕсене хытарса, аслашшĕн хулĕнчен çатăрах тытрĕ, ун çумне пăчăртанса ларчĕ.

— Ак, халех, халех... — çĕçĕпе тирнĕ пек, шухăш вĕçсе илчĕ унăн пуçĕнче. Бомбăсем тӳсмелле мар хăрушла шăхăрса, пуç çийĕпех иртсе кайса, таçта инçетре те мар кĕрĕслетсе, шартлатса çурăлчĕç...

Янсен машини хăйне такам çĕкленĕ пек çӳлелле сиксе илчĕ...

Унтан каллех бомбăсем шăхăрчĕç, каллех çĕре кисретсе çурăлчĕç. Грузовик тӳнес пекех чалăшса кайрĕ, анчах хăй чарăнмарĕ, малаллах чупрĕ. Бомбăсем самаях

32317 17

аякра ӳкрĕç пулмалла... Хăйсем дамба çинчен мĕнле хăтăлса тухнине, унтан ăçта пырса чарăннине, мĕн тунине Ян пачах та астумасть. Кун темле иртсе кайнă, каç тахçан пулнă... Сĕм-тĕттĕмре, авăнакан хăмасем тăрăх утса, çӳллĕ те сарлака баржа çине такамсем хыççăн шуçа-шуçа утса хăпарнине, унтан çав баржăна пĕр пĕчĕкрех катер çаклатса вăраххăн туртса кайнине çеç кăшт астăвать вăл. Хĕвелтухăç енчен шăмшака витĕр тивекен çил вĕрчĕ, çумăр çурĕ, пĕртте çуллахи пек мар сивĕ пулчĕ...

Ир енне, тул çутăласпа, аран-аран лăкăртатакан катер вĕсен баржине Виртсу текен порта сĕтĕрсе çитерчĕ. Фашист самолечĕсем кунта та пулма ĕлкĕрнĕ иккен — пысăках мар темиçе пăрахута путарнă, портри вăрăм çуртсене çунтарса янă. Ăçталла ан пăх — пур çĕрте те вăйлă пушар пулни палăрать, ĕнĕк, хăрăм шăрши кĕрет...

Утравсем çинчен тарса тухнă çынсене портран аяккараха, вăрмана илсе кайрĕç. Чылайччен вĕсем кунта малашне мĕн тумаллине, ăçталла каймаллине ним пĕлмесĕр кĕтсе тăчĕç. Пĕр-ик сехет иртсен тин йывăçсем айĕнчен тахăшĕ хулăн сасăпа хыттăн кăшкăрса ăнлантарма тытăнчĕ:

— Нимĕçсем ĕнер порт çывăхĕнчи чукун çула та чылай çĕрте çĕмĕрсе пĕтернĕ. Çавăнпа та сирĕн тепĕр станцине çитиччен çуранах каймалла пулать, урăх нимĕнле май та çук... Каясса чукун çул тăрăх мар, вăрманпа сывлăшран курăнмалла мар кайма тăрăшас пулать...

— Миçе километр унта çитме? — ыйтрĕç темиçен пĕр харăс.

— Инçех мар, пĕр вунă километр. Кăнтăрлапа çитме пултаратăр.

— Унтан вара мĕнле?

— Унтан пуйăссем çӳреççĕ. Таллина каятăр. Приказ çавăн пек. Халĕ ĕнтĕ тытăнса ан тăрăр, утăр. Сире ятарласа ертсе каякансем пулмаççĕ...

Вăрманти кукăр-макăр, шăтăк-путăклă, тĕллĕн-тĕллĕн шурлăхлă вырăнсемпе иртекен çулсем тăрăх утма питĕ кансĕр пулнипе, çитменнине, кашниннех чылай япаласем, ачасем пулнă пирки çынсем çав вунă километра хăвăрт утса тухаймарĕç, çывăхри станцие каç пуласпа тин çитрĕç. Ку, тен, лайăх та пулчĕ-и, мĕншĕн тесен кăнтăрла фашист самолечĕсем ку таврара пĕрмаях çăхансем пек явăнса çӳреççĕ.

Ывăнса çитнĕ, халран кайнă çынсене ансăр чукун

çул тăрăх çӳрекен пуйăсăн ахаль чух вутă, чул, кирпĕч турттарнă уçă платформисем çине лартса илсе кайрĕç. Çав тери кансĕр, нӳрĕ, сивĕ пулчĕ пулин те, Ян, хăйĕн аслашшĕ çумне тайăнса, çĕрĕпех çывăрчĕ, анчах тĕлĕкре вăл пĕрмай ĕнерхи хăрушлăхсене курчĕ пулмалла та, час-часах карт та карт сиксе илчĕ. Юули те, амăшĕ çумне йăпшăннăскер, çавăн пекех тискер тĕлĕксемпе аташрĕ пулмалла, нумай хутчен шариех кăшкăрса вăранса кайрĕ.

Пĕчĕк кăна пăравус çĕр каçах мĕн вăй çитнĕ таран малалла ыткăнчĕ, пуйăса Лахула, Рапла, Кохила станцисем урлă ирттерсе, ирхине пĕр вунă сехет тĕлĕнче Таллина илсе çитерчĕ. Кунта нумаях кĕтсе тăмалла пулмарĕ, вĕсене часах пысăк пуйăс çине лартрĕç те васкасах Российăна ăсатрĕç...

Кун хыççăн хăйсем ăçта-ăçта пулнисене Ян каллех уçăмлăн астăваймасть. Пуйăс питĕ хытă вĕçтерсе пычĕ... Кайсан-кайсан, тахăш тĕлте, çĕрле, вĕсене çак пуйăс çинчен антарса урăххи çине лартрĕç. Ку та питĕ хăвăрт ыткăнчĕ. Чӳречерен пĕрмай вăрман курăнса пычĕ, вĕçĕмсĕр вăрман. Унтан çав вăрман хушшинчи пĕр пĕчĕк станцире вĕсене каллех антарчĕç те лавсем çине лартса илсе кайрĕç. Каç пулнă чух вĕсем темле пысăк яла пырса кĕчĕç.

Ян халран кая пуçларĕ, унăн çав тери пуçĕ ыратрĕ... Малтанхи каç вĕсем ялти икĕ хутлă шкулта çывăрчĕç, ирхине вара темле ватăрах вырăс хĕрарăмĕ, кивĕ сăран пиншак, арçын атти тăхăннăскер, вĕсене хăй патне илсе кайрĕ. Пысăк пӳртре вăл пĕр вунултă çулсенчи хĕрĕпе кăна пурăнать-мĕн, унăн икĕ ывăлĕ — фронтра.

Лайăхах пурăнчĕç Янсем ун патĕнче... Темĕн те пĕр курса пĕтнĕ хыççăн кăштах лăпланчĕç, ашшĕ çинчен нимĕн те пĕлменни çеç хытă пăшăрхантарчĕ.

— Ăçта-ши вăл халь? Мĕн тăвать-ши çак самантра?

Вĕсем ашшĕ пирки калаçма пуçласан, кил хуçи хĕрарăмĕ — тĕлĕнмелле ырă кăмăллă Аграфена Петровна — яланах лăплантаратчĕ:

— Ан кулянăр-ха ытлашши, сывах пулĕ-ха! Пурте пĕтеççĕ-им вара? — тетчĕ. Унтан хăйĕн ывăлĕсен стена çинче çакăнса тăракан сăнĕсем çине кăтартатчĕ: — Манăн иккĕшĕ те килтен кайнăранпа пĕрер çыру кăна ячĕç те, çапах та шанчăка çухатмастăп-ха, сывах пулĕ тетĕп...

— Васкаса тухнипе эпĕ ашшĕн сăнӳкерчĕкне те пулин илеймен вĕт-ха! — ӳпкелешсе илетчĕ Ян амăшĕ. —

Хама хам çавăншăн ниепле те каçарма пултараймастăп... Ачасем пăхса пурăнатчĕç хуть...

— Уншăн та ан хуйхăрăр, — тетчĕ Аграфена Петровна. — Пурăна киле ӳкерчĕкне кăна мар, хăйне те курăр-ха, вăл авантарах та, савăнмалларах та пулĕ...

— Ой, ылтăн хĕрарăм эсĕ, Аграфена инке! — мухтаса илетчĕ вара ăна Ян амăшĕ.

Вĕсем кил хуçине кăна мар, ытти ял çыннисене те часах хăнăха пуçларĕç. Амăшĕ темиçе кунтанах колхозра ĕçлеме тытăнчĕ, тырă та вырчĕ, авăн та çапрĕ: аслашшĕ валли те ĕç тупăнчĕ, — чăн малтан вăл, колхозра молотилка пăсăлсан, ăна хăвăрт кăна тӳрлетсе ĕçе ячĕ, унтан колхозăн юханшыв çинчи пысăках мар электростанцине çӳреме тытăнчĕ, унти çамрăк механиксене пулăшрĕ. Ял çыннисем вĕсене çакăншăн питĕ хисеплетчĕç. Янпа Юули, ялти ачасемпе туслашса, вырăсла вĕренме пикенчĕç, пилĕк çулхи пĕчĕк Эльга Аграфена Петровнăран уйрăлма та пĕлмерĕ, вăл та пăт-пат вырăсла ăнлана пуçларĕ.

Çапла пĕр хушă пурнăç йĕркеллех шурĕ темелле. Анчах фронтран килекен хыпарсем хăрушлансах пычĕç — тăшман çаплах пирĕн çĕр çине шалтан шала кĕрсе пырать иккен-ха. Пĕррехинче фашистсен икĕ самолечĕ Янсем пурăнакан ял çине те пырса тухрĕç... Чăн та, вĕсем хальхинче бомбăсем пăрахмарĕç, тупă-пулеметсемпе те пемерĕç, ун вырăнне çĕр çине темĕн чухлĕ тĕрлĕ тĕслĕ листовка сапса хăварчĕç...

«Германин никам çĕнейми çарĕ Хĕрлĕ Çара çапса аркатрĕ ĕнтĕ, кĕçех вăл Мускава, Ленинграда илет. Паянырансах сирĕн патăрта пулатпăр. Ниçта та тухса ан кайăр, ан тарăр, фюрер* çарĕ сире валли çăлăнăç илсе пырать, эсир тинех чăн-чăн телейлĕ пурнăçпа пурăнакан пулатăр!» — тесе çырнăччĕ вĕсем çине.

Ян çав листовкăсенчен пĕр-иккĕшне урамран илсе кĕрсе аслашшĕне парсан, ватă Пауль тарăхнипе малтан кăвакарса, унтан хĕрелсе, тарласа кайрĕ.

— Урнă кашкăрсем! Кама ĕнентерме шутлаççĕ-ши çак суя сăмахсемпе? Ухмах тесе шутлаççĕ-ши вĕсем пире? — терĕ те вăл çилĕпе листовкăсене чăр та чар çуркаласа ывăтрĕ.

Çакăн хыççăн тепĕр ик кунтан чăнах та инçетрен тупăсем йывăррăн ухлатни илтĕне пуçларĕ, каçсерен

---

* Фашистсем хăйсен Гитлерне «фюрер» — «чи аслă пуçлăх» — тесе каланă.

таçти вăрмансем хыçĕнчи пĕлĕте пысăк çутăсем ӳкрĕç— çав тери вăйлă пушар çутисем. Фашистсем совет ялĕсене çунтарнă ĕнтĕ унта...

Пĕр ирхине, вырăн çинче выртнă çĕртех, Ян хăйĕн амăшĕпе аслашшĕ хуллен калаçнине илтрĕ.

— Нимĕçсем кунтан вăтăр-хĕрĕх километрта кăна. Районтан приказ килнĕ — пурин те тухса каймалла. Пире, аякран килнисене, чăн малтан ăсатаççĕ. Е паян, е ыран...

Вара каллех хускалса тухрĕ Янсен килйышĕ. Малтан пĕр талăка яхăн лавпа кайрĕç вĕсем, унтан каллех пуйăспа. Хăш-хăш станцисенче вĕсен пуйăсĕ çуршар кун ытла та кĕтсе тăчĕ, мĕншĕн тесен çул пушă пулмарĕ — фронт еннелле эшелон хыççăн эшелон иртрĕ. Вĕсене, паллах, пĕр самант та чарса тăма юраман.

Юлашкинчен вĕсем Горький хулине çитсе тухрĕç.

...Халĕ акă Янсен килйышĕ, çул çинче темĕн тĕрлĕ тертленсе пĕтнĕ хыççăн, аран-аран пăрахут çине вырнаçрĕ те Атăл тăрăх пырать. Каютăра ăшă, çутă, килти пекех туйăнать. Таччăнах хупман каюта чӳречи хушшăн-хушшăн чĕтренсе тăкăртатни тата сайра хутра пăрахут кĕскен-кĕскен кăшкăртса илни çеç вĕсем килте мар, çул çинче пулнине, пăрахутпа пынине аса илтерет.

«Чăваш республикине илсе каяççĕ... — шухăшларĕ Ян, паçăр аслашшĕпе амăшĕ каланине аса илсе.— Федя пиччесен çĕршывне, эппин... Кам пĕлет, тен, ăнсăртран эпир ăна тĕл пулăпăр? Ой, лайăх пулĕччĕ!..»

Анчах самантранах урăхла шухăшларĕ:

«Çук çав, ун пек пулма пултараймасть. Халь вăрçă вĕт... Вăрçă вăхăтĕнче офицер епле килте пултăр-ха? Фронтра ĕнтĕ вăл, фашистсемпе çапăçать. Тен, хальччен аманнă та-и...»

Вăл вилме пултарасси çинчен Янăн шухăшлас килмерĕ.

ШУПАШКАРТАН ИНÇЕ ТЕ МАР

Çӳлти сак çинче выртса пырса, тахăш вăхăтра çывăрса кайнăскер, Ян каютăра такамсем хуллен мăкăртатса калаçнине илтнипе вăранса кайрĕ. Куçне уçсан, вăл чăн малтан алăк патĕнче тăракан паçăрхи

матроса, унтан таса юр пек шап-шурă калпакпа шурă халат тăхăннă хĕрарăма курчĕ. Вăл аллине чирлĕ çынсене итлемелли хура трубка тытнă та калаçнă май ăна çавăркаласа тăрать. Амăшĕ пĕчĕк Эльгăна вырттарнă вырăн çинче ларать, хăрах аллине унăн çурăмĕ хыçнелле янă, аслашшĕ чӳрече патнелле тӳртĕн çаврăнса тăнă. Пурте — аслашшĕпе амăшĕ те, матрос та — çав хĕрарăм çине пăхаççĕ, вăл мĕн каласса кĕтеççĕ пулас.

«Тухтăр килнĕ... Эльга пирки ĕнтĕ...» — тавçăрса илчĕ Ян.

Шурă халатлă хĕрарăм Ян аслашшĕпе калаçрĕ. Унтан вăл, пуçĕпе сулса илсе, каютăран васкасах тухса кайрĕ. Ун хыçĕнчен алăк хупăнсанах, амăшĕ хăранипе чарăлса кайнă, кăштах шывланнипе йăлтăртатакан куçĕсемпе аслашшĕ çине хурлăхлăн пăхса, хăйсен чĕлхипе питĕ васкаса ыйтрĕ:

— Ну, мĕн терĕ вăл? Мĕн каларĕ?... Хăрушă тет-и?..

— Шăннă тет. Ӳпки шыçма пуçланă. Çавăн пирки температура питĕ хăпарса кайнă, — терĕ те аслашшĕ, çĕрелле пăхса, ассăн сывласа ячĕ.

— Мĕн тумалла-ха ĕнтĕ халь? Пулăшма пултарать-и вăл мĕнпе те пулин? — Амăшĕ кĕç-вĕç макăрса ярас пек калаçрĕ, унăн сасси чĕтресе тăчĕ.

— Эмел илме кайрĕ. Халех килет. Анчах ачине епле пулсан та хăвăртрах больницăна хумалла тет.

— Больница... ăçта-ха вăл, больница? — терĕ те амăшĕ ним тума пĕлменнипе тутине çыртса лартрĕ.

— Ан пăшăрханăр ытлашши, ыран çитетпĕр, — терĕ ку таранччен алăк патĕнче ним чĕнмесĕр тăнă матрос.— Шупашкарта больница пристаньрен икçĕр метрта кăна...

— Унччен тем пулать-çке, — каллех ассăн сывласа илчĕ ватă Пауль. — Ача вĕт, мăн çын мар...

— Нимех те пулмĕ-и-ха, тен, — лăплантарчĕ матрос.

Çав вăхăтра тухтăр каялла таврăнчĕ. Вăл пĕр аллипе çиелтен шурă тутăрпа витсе янă темле пĕчĕк япала тытнă.

— Хĕрачан кĕпине çĕклĕр, — терĕ те вăл ватă Пауле Эльга çумне ларчĕ. — Укол тăватпăр, чĕрине çăмăлтарах пултăр...

Самантранах Эльга шари! кăшкăрса ячĕ, — укол туни питĕ хытă ыраттарчĕ пулмалла. Амăшĕ ăна ачашласа йăпатма тытăнчĕ, унтан, Эльга макăрма чарăнсан, тухтăрпа иккĕшĕ ăна, илĕрткелесе, темле порошок ĕçтерчĕç.

— Халĕ унăн температури чакма тивĕç, — терĕ тух-

тăр, ура çине тăрса. — Тепĕр виçĕ сехетрен порошокне татах парăпăр.

— Питĕ хăрамалла-и, тухтăр? — хуллен ыйтрĕ аслашшĕ.

— Халлĕхе хăрушши нимех те çук. Анчах чирĕ вăйланма пултарать. Епле пулсан та, выр̆ăна çитсен, тӳрех больницăна илсе каяс пулать.

— Ăна пĕлĕпĕр-ха, анчах çитесси тахçан...

Кăшт тăрсан, тухтăр тухса кайрĕ. Каютăра шăп пулчĕ. Ян çӳлти сак çинчен пуçне аялалла усрĕ те, çывăрса кайнă Эльгăна вăратас мар тесе, хуллен ыйтрĕ:

— Мĕнле тухтăр пулчĕ ку? Ăçтан тупрăр эсир ăна?

— Пăрахут çинчи тухтăр, — терĕ аслашшĕ. — Эльга аташа пуçларĕ те, хăрасах кайрăмăр. Шăп çав вăхăтра хамăрăн каютăри матрос килсе кĕчĕ... Эльга йывăрланни çинчен каласанах, тухтăр патне тухса чупрĕ...

— Питĕ лайăх çынсем, — терĕ амăшĕ, çăмăлтараххăн сывласа илсе.

— Камсем?

— Матросĕ те, тухтăрĕ те...

— Вырăс халăхĕ ĕмĕрнех лайăх пулнă, — терĕ аслашшĕ кăшт тăхтасан, выртма хатĕрленсе. — Кам хурлăха лекнĕ, кама хăшĕ те пулин кӳрентернĕ — вырăс çынни ăна яланах пулăшнă, ун хутне кĕнĕ. Анчах хăй вара нихçан та никама та кӳрентермен...

— Хăйне кӳрентерекенсем пулсан тата? — ыйтрĕ Ян.

— Ун пек чух — каçарман. Хăйне ним сăлтавсăр тĕкĕнекенсене вăл пит хытă тавăрса пынă. Никама та парăнман. Ютран килсе тапăнакансене пурне те аркатнă, пурне те хăваласа янă. Каялла çаврăнса пăхмасăрах тарнă вара лешсем... Çак Гитлер çарĕпе те çавăн пекех пулать акă. Халь вĕсем Россия çĕрĕ çине урнă пекех сĕкĕнсе кĕреççĕ, анчах кайран пĕри те сыввăн тухса каяймаççĕ ак, курăн. Историпе Наполеон çинчен вĕреннĕ-и эсир? — ыйтрĕ вăл мăнукĕнчен.

— Вĕреннĕ, пĕлетĕп, — терĕ Ян.

— Унăн çарĕ Раççейрен мĕнле таврăннине пĕлетĕн-и?

— Пĕлетĕп.

— Гитлер шăпи унтан та начартарах пулать.

Ян чĕнмерĕ. Вăл истори учебникĕнче курнă ӳкерчĕке аса илчĕ: шартлама сивĕ, куçпуç курăнми çил-тăман çавăрттарать, кĕрт хывса лартнă çул тăрăх француз салтакĕсем пыраççĕ, вĕсем шăнса хытнă, ăшăнас тесе, хăйсем çине темĕн те пĕр тăхăнса тултарнă, нумайăшĕ хĕрарăм тутрисемпе пĕркеннĕ. Çул хĕррипе кутăн çавăр-

са пăрахнă урапасем, тӳнсе кайнă тупăсем, лаша вилли-сем выртаççĕ, юр айĕнчен шăнса вилнĕ çынсен аллисем курăнаççĕ. Питĕ хăрушă...

Пăрахут вăрăммăн кăшкăртса ячĕ. Мĕне пĕлтерет ку?

Аслашшĕ, вырăн çинчен тăрса, чӳрече каррине уçса пăрахрĕ.

— Нимĕн те курăнмасть, — терĕ вăл. — Темле пристань пулмалла.

Чăнах та, темиçе минутран пăрахут чарăнса тăчĕ, чӳрече леш енче çын сассисем илтĕнчĕç, пăч-пач çутăсем курăнчĕç..

— Тухса пăхас-ха, — терĕ те вара аслашшĕ, пальтине тӳмелесе, карттусне хытăрах пусса лартса, каютăран тухрĕ. Вăл вăрахчен таврăнмарĕ, тен, çур сехет те иртрĕ пулĕ, унтан каялла пычĕ те, аллисене хире-хирĕç сăтăркаласа:

— Питĕ сивĕ, шăнтать пулмалла,— терĕ.

Вăл, лăпкăн çывăракан Юулине стена çумнерех сиктерсе, унпа юнашар хăяккăн вырнаçса выртрĕ. Каютăра каллех шăп пулчĕ, пĕчĕк Эльга хăйăлтатса йывăррăн сывлани çеç илтĕнчĕ. Амăшĕ çывăрмарĕ пулмалла, час-часах хускалкаларĕ, Эльгăна ăшăрах витме тăрăшрĕ, вăхăчĕ-вăхăчĕпе ассăн та хурлăхлăн сывласа илчĕ.

...Пăрахут Бармино пристанĕнче ирччене тăчĕ. Каçхине Атăла çăра тĕтре хупласа лартма пуçланипе вăл кунта аран-аран çитнĕ иккен. Тул çутăлсан та ытла часах тухса каяймарĕ, мĕншĕн тесен тĕтре питĕ вăрахăн сирĕлчĕ. Пĕр вунă сехетсем çитеспе тин кăштах çил вĕрчĕ те майĕпе хускалса тухма май килчĕ.

Çанталăк кĕçĕр чăнах та сивĕтрĕ. Çӳлте, пăрахут тăрринче, штурман рубкинче* лоцманпа** юнашар тӳ ракан çӳллĕ, сарлака хулпуççиллĕ, пысăк хура уссиллĕ капитан кантăк витĕр пит те пăшăрханса пăхса илчĕ. Атăл тăрăх халĕ кăпăшка юр муклашкисем мар, самаях пысăк, ик-виç метр сарлакăш пăр таткисем шăваççĕ. Вĕсем пур енче те курăнаççĕ.

— Начарланать пирĕн пурнăç, — терĕ капитан, вичкĕн куçĕсемпе малалла тăрăннă лоцман çине пăхмасăрах. — Температура татах чаксан, эпир чăнах та Атăл варринчех шăнса ларатпăр. Аптрас пулать вара. Мĕнле пассажирсем илсе пынине ху пĕлетĕн... Áçта чикес вĕсене, мĕн тăвас?

---

* Пăрахут рульне тытса пыракансем тăмалли вырăн.

** Л о ц м а н — пăрахут рульне тытса пыракан.

— Горькинчен тухмалла марччĕ...

— Ну, ку вăл халь тин кирлĕ мар калаçу. Епле пулсан та, çитес çĕре çитме тăрăшас пулать.

— Вăл тĕрĕс.

Шыв çинче пăрсем нумай пулнипе пăрахута вăраххăн, асăрханса илсе пымалла пулчĕ. Козьмодемьянск патнелле çитеспе каллех тĕттĕмленме, Атăла тĕтре хуплама тытăнчĕ.

— Кузьмара* çĕр каçмалла пулать, — терĕ лоцман.

— Юрамасть, — пуçне пăркаласа илчĕ капитан. — Малаллах каятпăр.

— Тĕтре.

— Пулин. Тĕтре витĕрех каяс пулать.

Лоцман капитан çине хăйĕн хулпуççийĕ урлă чалăшшăн пăхса илчĕ, анчах хирĕç нимĕн те каламарĕ. Тĕрĕссипе, калама та юраман, мĕншĕн тесен капитан калани — приказ, приказа пурнăçа кĕртесех пулать.

Козьмодемьянскра пăрахут пилĕк минут та тытăнса тăмарĕ пулĕ, çыран хĕрринчи пĕчĕк баржа çумне кăкарăннă-кăкарăнманах (чăн пристане кунтан илсе кайнă ĕнтĕ) свисток пачĕ. Унтан иккĕмĕш, виççĕмĕш хут кăшкăртрĕ те — матроссем трапсене каялла туртса илчĕç.

— Аçта çитĕ-ши ĕнтĕ ку кĕçĕр? — тесе пăхса юлчĕç кунти çынсем, сивĕ пирки çӳçенкелесе.

Тепĕр вунă-вунпилĕк минутран «Парижская коммуна» каçхи тĕксĕм кăвак тĕтре ăшне кĕрсе кайса куçран çухалчĕ.

Машинăсем кĕрлерĕç, пăрахутăн хăватлă винттисем сивĕ шыва пăраласа каялла ывтăнтарса пычĕç. Çур сехет, пĕр сехет... Анчах тавралăх тĕттĕмленнĕçемĕн тĕттĕмленсе пычĕ, пĕлĕтрен сасартăк татăлса аннă шултра нӳрĕ юр пăрахут умĕнче нимĕнпе сирсе ямалла мар хулăн чаршав пек пулса тăчĕ. Ни малта, ни кайра, ни айккисенче нимĕн те курăнмарĕ.

— Тĕпсакайĕнчи пек, — терĕ лоцман.

Пăрахут унччен те питĕ вăраххăн пынăччĕ, анчах халĕ ĕнтĕ ун пек пыма та хăрушă пулчĕ: е çырана пырса тăрăнатăн, е ăшăх çĕре кĕрсе ларатăн.

Капитан машинăсен уйрăмне кĕскен кăна команда пачĕ:

— Стоп!

Машинăсем тăруках ĕçлеме чарăнчĕç, пăрахут мал-

---

* Атăл çинчи матроссем, шӳтлесе, Козьмодемьянск хулине çапла калаççĕ.

танхи инерци вăйĕпе çеç малалла шурĕ. Унччен те пулмасть, пăрахут пуçĕнче лебедка* хыттăн кăлтăртатни, чылай хушă йывăр сăнчăр чанкăртатни илтĕнчĕ.

Пăрахут Атăл тĕпне якорь пăрахрĕ.

Тек вăл вырăнтан хускалмарĕ...

Ирхине вăрансан вара «Парижская коммуна» çинчи пĕтĕм халăх тĕлĕнсе кайрĕ: пăрахут Атăл варринче тăрать, унăн машинисем ĕçлемеççĕ, йĕри-тавра пăр, шыв шăнса ларнă, çыранти çĕр çинче те, йывăççем çинче те шап-шурă юр...

Çĕр каça мĕн пулса тăнине тавçăрса илнĕ çынсем пăлханма, хытăран хытă калаçма, часах шавлама та тытăнчĕç:

— Мĕн тумалла ĕнтĕ халь?..

— Ăçта кайса кĕмелле пирĕн? Выçса та, шăнса та вилетпĕр вĕт капла!

— Ачи-пăчи-мĕнĕпех пĕтетпĕр...

— Хĕле хирĕç мĕн тума илсе тухрĕç-ха пире Горькинчен? Унтах вырнаçтармалла пулман-им ăçта та пулин?

— Капитан патне каяс пулать!

— Ăçта капитан? Мĕн тума шутлать вăл?

Тен, халăх тата та ытларах шавласа каятчĕ пулĕ, анчах çав вăхăтра пăрахут çинчи пур репродукторсенчен те пĕр харăсах хулăн та çирĕп сасă илтĕнчĕ:

— Пассажир граждансем! Итлĕр! Пассажир граждансем, итлĕр: «Парижская коммуна» çинчи радиоузел калаçать... Микрофон умĕнче капитанăн пĕрремĕш помощникĕ...

Пурте шăпах пулчĕç, макăракан ачасене те чарма тăрăшрĕç, куçсемпе репродукторсем çине тăрăнчĕç. Мĕн калĕ-ши вăл?

— Граждансем, — илтĕнме пуçларĕ каллех çав сасă, — кĕçĕр, Козьмодемьянскран иртсен, сасартăк юр вăйлă çума тытăннипе Атăл çинче нимĕн те курăнми пулнă пирки пăрахута чарса лартмалла пулчĕ. Çĕрле вара çанталăк сивĕтнипе пирĕн пăрахут тавра пăр шăнса ларнă. Уншăн никам та айăплă мар, çанталăк çеç айăплă. Анчах пассажирсен пăшăрханма кирлĕ мар. Тепрер сехетрен эпир пурне те кимĕсемпе çырана илсе тухатпăр, унтан вара сире машинăсемпе е лавсемпе Шупашкара, Чăваш республикин столицине, илсе каяççĕ... Пи-

---

* Лебедка — якăра шыва антармалли тата туртса хăпартмалли машина.

рĕн çынсем ку ĕçпе çырана паçăрах кайнă ĕнтĕ. Тата тепĕр хут калатăп — ан пăшăрханăр, лăпланăр, пĕтĕмпех йĕркеллĕ пулать...

Репродукторсем шăпланчĕç, халăх каллех пĕр хушă шавласа илчĕ. Пурте пĕр-пĕринпе каласма тытăнчĕç:

— Хăçан пулать-ха вăл? Мĕн вăхăт кĕтмелле?

— Кун чухлĕ халăха илсе кайма транспорт ăçтан тупĕç вĕсем?

— Шупашкарне миçе километр-ши кунтан?

— Ытла инçех мар теççĕ...

— Эх, хăçан пĕтĕ ку асап! Унăн вĕçĕ-хĕрри пулĕ-ши?..

Янсене кун çинчен ирхине ирех хăйсен матросĕ — каюта хуçи — пĕлтерчĕ.

— Шабаш, пĕтрĕ малалла каясси, шăнса лартăмăр! Вăт, ăнман япала! — вăрçса илчĕ те вăл, сак айĕнчен чăматанне кăларса, ăшăрах тумланма тытăнчĕ.

— Мĕн пулать ĕнтĕ пирĕнпе? — хăрарах ыйтрĕ ватă Пауль.

— Халех эпир хамăрăн капитана кимĕпе çырана илсе каятпăр, унта вăл вырăнти влаççемпе калаçать, пулăшу ыйтать...

— Инçе каймалла пулать-и?

— Çук, инçе мар, ав çав сăртран пăрăнсанах, пысăк ял пур... — Матрос, аллипе чӳрече витĕр тĕллесе, анаталла кăтартрĕ.

«Парижская коммуна» Ильинка пристанĕнчен пĕр тăватă километр тăварахра шăнса ларнă. Пăрахут текех малалла кайма пултарайман, çавăнпа та унăн капитанĕ тул çутăлсанах çырана тухма шут тунă: çынсене пăрланнă Атăл тыткăнĕнчен епле пулсан та хăтармалла вĕт-ха! Пăрахут çинчи çынсемшĕн никамран малтан капитан ответ тытать! Вăл пăрахут вĕçĕнче çакăнса тăракан шлюпкăна* хăвăртрах антарма хушрĕ те, хăйпе пĕрле пилĕк матрос илсе, юхакан пăрсем хушшипе çыраналла васкарĕ.

Ильинкăра капитан, пĕр наччасрах ял Советне шыраса тупса, хăйĕн пăрахутне мĕн пулни çинчен каласа пачĕ. Совет председателĕ, вăрçăран аманса килнĕ хăрах алăллă çамрăк çын, кăмрăк пек хура куçлă, питĕ çивĕч те хастарскер, тӳрех телефонпа района шăнкăравлама тытăнчĕ.

---

* Ш л ю п к а — вуник-вунпилĕк çын лармалли сарлака пысăк кимĕ.

— Алло! Исполком! Ильинкăран-ха ку, Бурлаков калаçать. Пирĕн патра пăрахут шăнса ларнă, ун çинче эвакуированнăйсем — сакăрçĕр çынна яхăн! Эп кунта пĕччен ним тума та пултараймастăп, пулăшма килĕр! Шупашкара та пĕлтеретĕр пулĕ, вĕсемсĕр те ĕç тухас çук... Кĕтетĕп!

— Мĕн теççĕ? — ыйтрĕ капитан, председатель калаçса пĕтерсен.

— Халех пыратпăр, Шупашкара пĕлтеретпĕр терĕç. — Председатель кăштах шухăша кайнă пек пулса ларчĕ. Унтан тăрук каллех ура çине сиксе тăчĕ те: — Ман шутпа, капитан юлташ, эсир Шупашкара хăвăр ятпа телеграмма çаптарсан тата лайăхрах пулать, — терĕ. — Тӳрех обкома, пĕрремĕш секретарь патне.

Ку шухăш капитана килĕшрĕ. Вĕсем çавăнтах почтăна кайса васкавлă телеграмма пачĕç. Унтан тухсассăн капитан, крыльца çинче чарăнса тăрса, пĕр хушă Атăл еннелле, унта-кунта выртакан кимĕсем çине пăхрĕ.

— Бурлаков юлташ, çапах та мĕнпе илсе тухăпăр-ха эпир пĕтĕм халăха пăрахут çинчен? Манăн хамăн — пĕртен-пĕр шлюпка...

— Шухăшласа пăхас, — терĕ председатель. — Майне тупас, пирĕн тĕле çавăн пек нуша килсе тухрĕ пулсан...

Анчах унăн пуçĕнче çак ĕçе мĕнле тумалли план çуралнă та ĕнтĕ. Ял Советне таврăнсанах, вăл хăй патне колхоз председательне, колхозри комсомол организацийĕн секретарьне, шкул директорне чĕнсе пыма чуптарчĕ. Çавăнтах, хут илсе, чăр-чар çыркаларĕ те канцелярине пырса кĕнĕ пĕр йĕкĕте тыттарчĕ.

— Чуп часрах Шашкара, пулăçсен эртелĕн председательне тупса пар çакна. Сăмахпа та кала: тепĕр сехетрен хăвăн катерна кунти перевоз патне илсе çитермесен — Бурлаков сан пуçна касать те.

Вунă-вуннилĕк минутран ял Советне чĕнтернисем пухăнса та çитрĕç. Председатель васкавлă канашлу ирттерме тытăнчĕ. Малтан капитана сăмах пачĕ, унтан хăй каларĕ:

— Нумай пуплеме те кирлĕ мар, вăхăт çук, — терĕ вăл. — Ман шутпа, çапла тумалла: Атăл хĕрринче мĕн чухлĕ кимĕ пур — вĕсен хуçисене пурне те чĕнтермелле, кĕсменĕсене йăтсах килччĕр, перевоз баржипе катерне илмелле, кĕçех тата Шашкарсен катерĕ çитет. Çавсемпе пуринпе те пăрахут çинчи çынсене халех турттарма ты-

тăнмалла. Çыннисене ытла тăруках ăсатса пĕтерме май пулас çук, анчах тулта та тытма юрамасть...

— Вĕсем хушшинче чирлисем пур, — самантлăха пӳлчĕ ăна капитан.

— Çавăнпа та ăшă вырăнсем хатĕрлемелле. Чирлисем пулсан, вĕсене больницăна хурăпăр. Ыттисене — шкула, клуба вырнаçтарăпăр, ытах унта вырăн çитмесен, канмалли çуртăн пĕр корпусне йышăнма пулать... Мĕнле шутлатăр?

— Питĕ тĕрĕс, — терĕç темиçен пĕр харăс. — Çаплах тăвас.

— Тавайăр, çынсене чĕнĕр! Калăр — никам та турткаланса тăма пултараймасть! — Çавăнтах вăл пĕртен-пĕр аллипе стенана шаккаса илчĕ. — Дуся! Эсир Ваньккапа иксĕр халех кимĕ хуçисен списокне тăвăр. Клубне хутса ăшăтма хушăр! Столовăйне кайса калăр — апат ытларах пĕçерччĕр, лавккасем те уçă пулччăр. Больницăна та систерĕр!

Ял Совечĕ фронтри пĕр-пĕр штаб пекех пулса тăчĕ. Çынсем кĕчĕç, тухрĕç, унталла та кунталла чупрĕç, шавлăн калаçрĕç. Вăхăт нумай та иртмерĕ — икĕ машинăпа районти пуçлăхсем кĕрлеттерсе çитрĕç. Ял Совет председателĕ Бурлаков хăйсем мĕн-мĕн тума палăртни çинчен каласа парсан, вĕсем ăна ырларĕç çеç.

Тепĕр сехетрен Атăл çыранĕ хĕррипе тăвалла, «Парижская коммуна» шăнса ларнă еннелле, пĕрин хыççăн тепри çирĕм-вăтăр кимĕ кайрĕç. Малта икĕ катер лăкăртатса пычĕ, вĕсем иккĕшĕ те Атăл урлă лавсем илсе каçармалли чылай пысăк кимĕсем кăкарнă.

— Чăн-чăн флотили* пекех пулчĕ ку пирĕн, — кулса илчĕ пăрахут капитанĕпе пĕрле малти катер çинче пыракан ял Совет председателĕ Бурлаков, кайри кимĕсем çине пăхса.

— Ан та кала, — терĕ капитан, — Стенька Разин е Пугачев çарĕ пекех пыратпăр.

«Флотили» сăрт хысакĕ тавра çаврăнса тухсан, умлă-хыçлă пыракан кимĕсене «Парижская коммунăн» çӳлти палуби çинчен тӳрех асăрхарĕç.

— Килеççĕ!

— Пире илме килеççĕ! — унта та кунта хавассăн кăшкăрнисем илтĕнсе кайрĕç пăрахут çинче.

Çак сасăсене илтсе, ватă Паульпе Ян та палуба çине

---

* Флотили (флотилия)—юханшывсем çинче çӳрекен çар карапĕсен ушкăнĕ.

тухрĕç. Вĕсем те паян, ытти пассажирсем пекех, хăйсене пăрахут çинчен часрах илсе каясса кĕтсе ывăннă. Пуринчен ытла вĕсене Эльга халĕ те каçхи пекех йывăррăн сывласа выртни, унăн пĕтĕм кĕлетки вут пек пĕçерни хытă пăшăрхантарнă.

Леш енчи çӳллĕ çыран енчен кимĕсен ушкăнĕ ерипен çывхарса килнине курсанах, ватă Пауль çăмăллăн сывласа ячĕ:

— Эльгăна çăлатпăр пулас...

ИКĔ ТУС

...Евгенипе Аркаш вырсарникун ирхине вутă татса çурма тытăнчĕç. Иртнĕ вырсарнире вĕсем Аркашсен вуттине тирпейлерĕç — татрĕç, çурчĕç, шаршанларĕç, паян акă, хăйсем малтанах калаçса татăлнă тăрăх, Евгенисенне те çавăн пекех тирпейлесе пуçтарса хумалла вĕсен.

Евгенипе Аркаш — уйрăлми туссем. Вĕсем иккĕшĕ те улттăмĕш класра вĕренеççĕ, пĕр парта хушшинче лараççĕ. Хăйсем пĕр-пĕринчен чылай инçетре, расна урамсенче пурăнаççĕ пулин те, кашни кунах пĕр-пĕрин патĕнче пулаççĕ. Хире-хирĕç çӳреме сăлтавĕ яланах тупăнать — е уроксене пĕрле хатĕрлемелле, е стена хаçачĕ валли ӳкерчĕксем тумалла, е каçсерен — уйрăмах праçниксемпе уявсем умĕн — репетицисене çӳремелле. Евгенин сасси питĕ лайăх, хор юрланă чух ялан ăна пуçлаттараççĕ, уйрăммăн та юрлаттараççĕ, Аркаш спектакльсенче выляма ăста, пуринчен ытла унăн кулăшла рольсем аван тухаççĕ.

Сăнран пăхсан та, хăйсен кăмăлĕпе те çак икĕ ача пĕр-пĕринпе туслă пулма пултарас çук пек. Евгени — ырхантарах, хăйĕн çулĕсене кура мар çӳллĕ ача, çӳçĕ сарă та çемçе, куçĕсем уяр кунхи пĕлĕт пек кăвак, пичĕ çинче пăч-пач чĕкеç шатрисем пур, кăмăлĕ те çемçе унăн, пулчĕ-пулмарĕ çилленсе каймасть, васкамасăр, мăн çын пек шухăшласа, сăмахсене татса калаçать. Аркаш вара пачах урăхла, вăл Евгенипе тантăш пулсан та, унран нумай лутрарах, анчах платна, хулпуççийĕсем сарлака, урисем кĕске те çирĕп, çӳçĕ-пуçĕ те, куçĕсем те хуп-хура, çуллахи хĕвеллĕ кунсенче чăн-чăн чикан ачи пекех пулса каять; хăй вăл çивĕч, лара-тăра пĕлменскер, пур чухне те питĕ хăвăрт калаçать, наччас вĕриленсе каять, хăйне

кӳрентерекен пулсан, ăна çăт-çат паркаласа илме те яланах хатĕр...

Вĕренессе вĕсем иккĕшĕ те тăрăшса, лайăх вĕренеççĕ. Чăнах та, Аркаш арифметикăпа вăйлах мар, задачăсене йывăртарах шутлать, çавăнпа та ăна час-часах Евгенин пулăшма тивет, анчах уншăн Аркащ литературăпа, историпе питĕ пултарать. Халь вĕренекен писательсенне çеç мар, çур енне тин вĕренмеллисен кĕнекисене те вуланă ĕнтĕ вăл, истори учебникне те ик-виçĕ хут та вуласа тухма ĕлкĕрнĕ. Тахçан вăхăт тупать!

— Апат çиме те кĕнекесĕр лармасть вĕт, мур ачи! — çилленсех каласа парать тепĕр чух ун çинчен амăшĕ.— Çынсен ачисем катаччи ярăнаççĕ, пĕве çинче конькипе чупаççĕ, пирĕн пур — тек кĕнекепе, пĕрмай хутсемпе ларать! Хĕл каçа шурăхсах каять вара...

Учительсем вĕсене иккĕшне те юратаççĕ, ачасем те туслă вĕсемпе, анчах вĕренекенсем хушшинче Евгенипе Аркаша хирĕççисем те пур, ăна та пытарма кирлĕ мар. Акă, сăмахран, Чернов Павел, ял хушшинчи пек каласан — Палля, çырма леш енче пурăнакан Хĕрлĕ Мари ывăлĕ, амăшĕ пекех хĕп-хĕрлĕ çӳçпуçлăскер. Хăй начар вĕренет — ăс-пуçĕ çитменнипе те мар, кахаллипе, анчах алхасас, иртĕнес, хăйĕнчен кĕçĕнрех ачасене кӳрентерес енĕпе вара — пуринчен те ирттерет. Вăрттăн чĕлĕм те туртать вăл, пĕррехинче шкулах табак чиксе пынă та, перемена вăхăтĕнче вутă сарайĕ хыçне кайса, хăйпе пĕрле тата икĕ ачана чĕлĕм турттарма тытăннă.

Тахăшĕ ун çинчен класс руководительне, Рина Петровнăна, пĕлтернĕ, лешĕ вара ăна пĕтĕм класс умĕнче ятларĕ те хыттăн асăрхаттарса каларĕ:

— Тепре кун пек хăтлансан, шкултан кăларса яратпăр, асту çавна! — терĕ.

Палля, класри ачасем çине пăхма хăяймасăр, мăшлата-мăшлатах, тек кун пек нихçан та тумастăп тесе сăмах паранçи пулчĕ, анчах хăйне çав кунах тимĕрç лаççи патĕнче мăн çынсемпе пĕрле пирус пашлаттарса тăнине курнă.

Евгенипе Аркаш ун çинчен стена хаçатне кулăшла ӳкерчĕк тусах çырса кăларчĕç. Çавăншăн вăл вĕсене калама та çук хытă çилленнĕ. Хаçатне кăларса çаксан тепĕр куннех, шкултан таврăннă чух, вăл Аркаша хĕнеме тăнă, куçпуçне çутăлтарсах сиксе пынă ун патне, анчах ытти ачасем ăна тытса чарнă. Халĕ те-ха Палля:

— Пурпĕрех тавăратăп-ха çав Евгенипе Аркаша, — тесе çӳрет, тет.

Е тата ялти лавккара приказчик пулнă Караçăм Иванч ывăлне, Колькăна, илер. Ытти чылай ачасенчен çӳллĕрех пулсан та, имшеркке тата шутсăр йыншака вăл. Пулчĕ-пулмарĕ лĕрр... макăрса ярать. Ачасем ăна çавăншăн «ӳпре» тесе ят панă. Анчах хăй питĕ чее, улталама, элеклеме юратать. Хăех мĕн те пулин туса хурать те çавăнтах çынсем çине ярать.

Евгение вăл иртнĕ çуркунне арифметикăпа тĕрĕслемелли урок — контрольнăй — пулнă чух çырса илме паманшăн çилленнĕ. Евгенипе Аркаш хыçĕнчи парта хушшинче лараканскер, вĕсен хулпуççийĕсем урлă пăхса, задачăсене мĕнле шутланине ним намăса пĕлмесĕрех çырса илме пуçланă-мĕн вăл, анчах Евгени çакна асăрханă та тетрадьне хупласа лартнă.

— Ху шутла! — тенĕ вăл ăна, каялла çаврăнса. — Асту, учительницăна каласа паратăп. Чикмек лартса парать вăл сана! («Чикмек» тесе ачасем единицăна каланă.)

Колька шутлайман, «иккĕ» илнĕ.

Çавăнтан вара вăл пĕрмаях Евгение сиен тума тăрăшнă — пĕррехинче унăн сарса хунă таса тетрачĕ çине юриех чернил тăкса янă, тепринче тумтирсем çакăнса тăнă çĕртен унăн çĕлĕкне илсе пытарнă. Темле шырасан та тупайман ăна Евгени, киле çара пуçăнах таврăннă. Кольки ун çĕлĕкне кăмакана чиксе хунă-мĕн, юрать-ха каçхине вутă хутнă чух техничка асăрхаса туртса кăларнă.

Анчах Евгенипе Аркашăн туссем ытларах пулнă, мĕншĕн тесен вĕсем нихçан та йышран уйрăлман, обществăлла ĕçсенче те яланах пултарнă, вĕсене унта та, кунта та суйланă, пĕр сăмахпа — шкулта вĕсем активистсем пулнă.

...Çулла, вăрçă пуçлансанах, «Çĕнĕ самана» колхозран темиçе кун хушшинчех пĕр аллă çын ытла, вăйпитти арçынсем — вăл шутрах Евгенипе Аркашăн ашшĕсем те — тăшманпа çапăçма тухса кайрĕç. Халăхпа пĕрле шкул директорĕ Иван Кузьмич та, истори вĕрентекен Геннадий Павлович та, биологи учителĕ Илья Фомич та кайрĕç.

Ачасем хăйсен ашшĕсене, тăван ял çыннисене вăрçа мĕнле ăсатса янине питĕ лайăх астăваççĕ, вĕсем ăна нихçан та манас çук. Ирхине — ун чух хĕвел урамри йăмрасенчен кăшт çеç çӳлерех хăпарнăччĕ-ха — колхоз клубĕ тĕлĕнчи уçă вырăна пĕтĕм ял халăхĕ пухăнчĕ.

Клуб умĕнчи трибуна урлă хĕрлĕ хăмач тăрăхĕ çине пысăк шурă саспаллисемпе:

Фашизма пуçĕпех çапса аркатар!

тесе çырнă лозунг çакăнса тăрать. Аякранах куранать вăл. Ĕнер кунта нимĕн те çукчĕ, кĕçĕр ку лозунга клуб заведующийĕ Витали Кураков çĕр çывăрмасăр çырса хатĕрленĕ пулмалла ĕнтĕ, мĕншĕн тесен каçхине правленире вăрçа каякансене пĕтĕм колхозпа хисеплĕн ăсатасси çинчен калаçса татăлнă.

Халăх шавларĕ, вăрçа каякансен ашшĕ-амăшĕсем, арăмĕсемпе ачисем, тăванĕсем, вĕсене сырса илсе, чи ырă сăмахсем каларĕç, телей сунчĕç, çапăçура паттăр пулнă вăхăтрах сыхланма та хушрĕç, çырусем час-часах çырма, хăйсем çинчен ик сăмахпа та пулин пĕлтерсе тăма ыйтрĕç...

Унта та кунта макăрнисем илтĕнчĕç, çав вăхăтрах клуб пуçĕнче, ватă йăмра айĕнче, купăс ташă кĕвви шăрантарчĕ, тахăшĕсем алă çупса, шăхăрса, кăшкăрса, çĕр кисретсе ташларĕç, çырма леш енче темиçе çын юрă сăмахĕсене вăрăммăн тăсса юрларĕ. Колхоз витисем енчен клуб патне çич-сакăр лав пырса тăчĕ — пĕккисене те, лашисен çилхисене те хĕрлĕ, симĕс, сенкер хăюсемпе илемлетсе пĕтернĕ.

Унтан трибуна çине колхоз председателĕ Павел Петрович — Финлянди вăрçинченех «За отвагу» медаль илсе тавраннă хурарах сăнлă, ялан çарти пек тумланса çӳрекен лутрарах çын, шкул директорĕ Иван Кузьмич — лĕпки çаралма пуçланă сарă та типшĕмрех арçын, правлени членĕсенчен иккĕн-виççĕн хăпарса тăчĕç...

Колхоз председателĕ, хуп-хура вичкĕн куçĕсемпе пурне те пăхса çаврăнса, хыттăн, янравлăн:

— Хаклă юлташсем! Юратнă тăвансем, асран кайми ялйышсем! — тесе кăшкăрсанах, пĕтĕм халăх шăп пулчĕ.

Павел Петрович хĕрӳллĕн, çав тери хумханса, хушăран чышкипе юна-юна каларĕ.

— Урнă Гитлер пире хăйĕн чурисем тума ĕмĕтленет, анчах вăл нихçан та пулас çук! Вăхăт çитĕ, унăн тискер ĕмĕчĕсем усал тĕлĕк пекех пĕтсе ларĕç. Ан тив, тăшман вăйлă пултăр, анчах эпир унран темиçе хут вăйлăрах, çак юнлă çапăçура çĕнтерекеннисем — эпир пулатпăр, урăх никам та мар! Пирĕн ирĕклĕ çĕршыва ку таранччен те хаяр тăшмансем сахал мар тапăннă, анчах эпир вĕ-

сене пурне те аркатса тăкнă... Халĕ те çавăн пекех аркататпăр, ютран килнĕ тăшман мăшкăлĕ пулмастпăр, унăн пуçне çĕлен пуçне татса ывăтнă пекех татса ывăтатпăр! Çавна çирĕп шанса, çавна чĕререн ĕненсе тухса каятпăр эпир паян çак хаяр вăрçа!

Павел Петрович каланисене итлесе, хĕрарăмсем нăшăклатса, шывланнă куçĕсене тутăр вĕçĕсемпе шăлкаласа тăчĕç, арçынсен сăнĕсем хаярланнăçемĕн хаярланса пычĕç.

Ун хыççăн шкул директорĕ Иван Кузьмич каларĕ, килте юлакансене пĕр-пĕринпе туслă, пĕр каварлă пулса пурăнма, ырми-канми ĕçлесе, фронта куллен-кун мĕнпе май килнĕ — çавăнпа пулăшса пыма чĕнчĕ.

Директор хыççăн колхозри бригадирсенчен пĕри, граждан вăрçинчен хăрах урасăр таврăннă Сар Тимухха, питĕ хаяррăн калаçрĕ.

— Шанăр пире, тăвансем, — терĕ вăл фронта каякансене, — эпир сирĕн çинчен кунĕн-çĕрĕн шухăшласа ĕçлĕпĕр, пирĕн чунсем яланах сирĕнпе пĕрле пулĕç, эпир сире мĕн кирлине пĕтĕмпех парса тăрăпăр. Эпĕ, ватă салтак, хамăрăн Тăван çĕршыв ирĕклĕхĕшĕн юн тăкса курнă çын, çакна каласа яратăп сире, тăвансем: пирĕн çинчен, килйышусем, арăмусемпе ачусем çинчен астуса, çапăçусенче паттăр пулăр, хаяр пулăр, тискер тăшмана пĕтерĕр, тĕп тăвăр та киле телейлĕн, таса та сывă çаврăнса çитĕр! Эпир сире ирхи çут хĕвеле кĕтсе илнĕ пек кĕтсе илĕпĕр, тăшмана аркатнăшăн ĕмĕр-ĕмĕр тав тăвăпăр...

Тек тухса калаçакансем пулмарĕç.

— Каяс пулать, вăхăт ĕнтĕ...

— Пуйăсран юлас мар тата, — тенисем илтĕнчĕç унтан та кунтан.

Çынсем каллех шавлама, хускалма тытăнчĕç, вăрçа каякансем килйышĕсемпе юлашки хут сывпуллашрĕç. Каллех ӳлесе макăрнисем илтĕнчĕç, çынсем пĕр-пĕрин мăйĕсенчен уртăнчĕç, ыталашрĕç.

Евгени ашшĕ чăн малтан пĕчĕк Маринене, Евгени йăмăкне, çĕклесе темиçе хут чуптурĕ, ăна пуçĕнчен ачашласа илчĕ, çурăмĕнчен лăпкарĕ.

— Асту, хĕрĕм, ăслă ача пул, аннӳне итле... Кăçал санăн шкула каймалла пулать, тăрăшарах вĕрен...

— Эс унччен килместĕн-и? — куçĕсене мăчлаттарса ыйтрĕ Марине. — Эсĕ мана шкула чăн малтан çавăтса каятăп терĕн-иç?

— Килме тăрăшăп, хĕрĕм, тăрăшăп!

— Сана вăрçăра вĕлермеççĕ вĕт?

— Çук, çук, вĕлермеççĕ... Кам вĕлертĕр маня? — Ашшĕн куçĕсенчен икĕ шултра куççулĕ шуса анчĕ. Унтан вăл, Маринене алăран ямасăрах, тепĕр аллипе Евгение ыталаса илчĕ.

— Ну, эсĕ пысăк ĕнтĕ, ывăлăм, хăвах ăнланмалла... Çăмăл пулмасть сире. Аннӳне пулăш, вĕренессине те ан ман. Вăрçă — пĕтет вăл, санăн малашнехи пурнăç çинчен шухăшлас пулать. Мана мар, хăвна кирлĕ пулать вĕренни... ăнланатăн-и, ачам?

— Ăнланатăп, — терĕ те ăна хирĕç Евгени куççулĕ капланса килнипе часрах çĕрелле пăхрĕ.

Салтака каякан ашшĕ чăн юлашкинчен амăшне ыталаса чуптурĕ.

— Санпа эпир, Улька, мĕн калаçмаллине пĕтĕмпех калаçса çитернĕ ĕнтĕ... Ачасене лайăхрах усрама тăрăш...

Амăшĕ ăна хирĕç нимех те калаймарĕ, куççульне çăта-çăта, ун çине çав тери хурлăхлăн пăхрĕ.

— Пĕлетĕп... хамах пĕлетĕп... Пирĕншĕн ан хăра, — терĕ çеç вăл.

— Эсĕ çырусем час-часрах çыр, — терĕ Евгени. — Эп вĕсене пухса пырăп...

— Кайрăмăр, кайрăмăр! — шкул директорĕ умлăнхыçлăн кăшкăрни илтĕнчĕ çав вăхăтра.

Пурте вырăнтан хускалчĕç. Лавсем пушăллах малтан кайрĕç, çынсем çуран утрĕç. Çаплах калаçрĕç, тем хушрĕç, ыйтрĕç, нумайăшĕ макăрчĕ. Евгенисен ашшĕ Маринене йăтса пычĕ, Евгенипе амăшĕ ик енчен утрĕç. Тек ĕнтĕ калаçма сăмах та тупăнмарĕ.

Уя тухса колхоз йĕтемĕнчен иртсен, çул çырма еннелле пăрăнсан вара ăсатма тухнисем тăрса юлчĕç, вăрçа каякансем лавсем çине ларчĕç. Вĕсем вăрăм сĕвек сăрт тăрăх çырманалла анса куçран çухаличченех ялйышсем аллисемпе, тутăрĕсемпе сулчĕç...

Ял пушансах юлчĕ. Арçынсем пăч-пач кăна курăнкалаççĕ — ватăсем те вĕтĕсем. Пĕтĕм ĕç хĕрарăмсем, стариксемпе ачасем çине тиенчĕ. Колхоза ертсе пыма утмăл çултан иртнĕ Назар Егорча хушрĕç, — вăл вунăвуникĕ çул каялла çак ялти колхозăн пирвайхи председателĕ пулнă-мĕн; вăрçа кайнă икĕ бригадир вырăнне хĕрарăмсене суйларĕç, вĕсенчен пĕри Евгенисен амăшĕ пулчĕ. Лашасене пăхма та, пушар хуралне те, çил ар-

манĕнче мелник пулма та хĕрарăмсем тăчĕç. Никам та: «Эп пултараймастăп», «маншăн вăл йывăр пулать», «манăн вăхăт çук», — тесе тăмарĕ, турткаланмарĕ.

Кĕçех уй-хирте хĕрӳ ĕç пуçланчĕ: тырă вырмалла, авăн çапмалла, часрах патшалăха памалла. Тырри вăл çулхине калама та çук вăйлă пулнăччĕ-çке! Ырашĕ — пĕкĕ курăнми, сĕлли — мăй таран, пăрçи — кĕççе пек, çĕрулмийĕ вара кашни пĕр кĕренке... Вĕсене пурне те тирпейлĕ, пĕр пучах, пĕр пĕрчĕ сая ямасăр пухса кĕртмелле, часрах, васкасах. Килес çул валли те акса хăвармалла, лайăх акмалла, каллех кăçалхи пекех, фронт валли те, килтисене çиме те çителĕклĕ пултăр...

Вăрçă!..

Ĕçлерĕ вара килте юлнă халăх, çĕрне-кунне пĕлмесĕр, ырми-канми ĕçлерĕ, темле йывăр пулсан та, пурне те вăхăтра турĕ. Ачасем те канăç курмарĕç, вуник-вунтăватă çулхи арçын ачасем хăйсен ашшĕсемпе пиччĕшĕсем тăвас ĕçсене турĕç: амăшĕсемпе, аппăшĕсемпе пĕрле тырă вырчĕç, кĕлте турттарчĕç, авăн çапрĕç, темиçешер пăт туртакан михĕсене иккĕн-виççĕн тытса лавсем çине тиерĕç, çĕр çывăрмасăр Шупашкара, «Заготзернона» турттарчĕç... Вăхăт çитсен, кĕраки турĕç, ашшĕсем мĕн чухлĕ акнă — çавăн чухлех акса хăварчĕç, унтан çĕрулми кăларма тытăнчĕç. Колхозра васкаса тумалли ĕçсем нумай пулнипе вĕренӳ те вăхăтра пуçланаймарĕ, ăна октябрьччен хăвармалла пулчĕ.

— Куншăн эпир аптрасах каймăпăр, ачасем, — терĕ Евгенисен класс руководителĕ Рина Петровна, вĕсем октябрĕн пĕрремĕшĕнче шкула пухăнсан. — Çине тăрса, тăрăшарах вĕренĕпĕр те хамăрăн программăна пурпĕрех тултарăпăр. Çапла пуль, ачасем?

— Çапла! — пĕр саслăн ответ пачĕ ăна класс.

Евгенипе Аркаш çу каçа пĕр ĕçрен те юлмарĕç. Ăçта ĕç нумай, ăçта йывăртарах, васкамалла — çак икĕ тус унта. Вĕсем çеç те мар ĕнтĕ, ыттисем те хытă ĕçлерĕç, никам та килте хĕвелçаврăнăш шĕкĕлчесе ларман, пурте тенĕ пекех хĕвелпе пĕрле тăнă та пăч-тĕттĕм пулсан тин çывăрма выртнă. Хĕрачасем валли те ĕç нумай тупăнчĕ. Малтанах вĕсем çум çумларĕç, колхоз пахчинче ĕçлерĕç, унтан кантăр анисем çинче пуса татрĕç. Кантăрĕ те вăйлă пулнăччĕ те вăл çул, татма пӳ çитменнипе хăшĕсем каска пуканĕсем çине тăрса тататчĕç вĕт!

Пĕрисем тата «нянькăсем» пулса тăчĕç — ĕç вăхăтĕнче, хĕрарăмсем хăйсем килĕшнипе, колхоз ясли уçрĕ. Мăннисем пурте уйра ĕçленĕ чух вĕт-шаксене хăйсем

тĕллĕн мĕнле хăваратăн-ха? Анчах вĕсене яслинче пăхма та çын кирлĕ. Унта аслăрах хĕрачасене ĕçлеттерчĕç.

— Пирĕн ачасем кăçал тăруках мăн çынсем пек пулса тăчĕç вĕт, — тетчĕç хăш чух амăшĕсем пĕр-пĕрне, тимлесех ĕçлекен ывăлĕсемпе хĕрачисем çине кăмăллăн пăхса.

— Мĕн тăвас тетĕн — вăрçă! — ассăн сывласа илетчĕç хăйсем.

— Çапла çав!...

Анчах ӳркенекеннисем те, халăх ĕçĕнчен пăрăнаканнисем те пурччĕ çав. Çав Хĕрлĕ Мари Паллинех илес... Хăй вăйлă вăл, тĕреклĕ, анчах çу каçа пĕр-икĕ хут те тухрĕ халăхпа пĕрле ĕçлеме, те — çук. Тухмарĕ те пулас. Пĕррехинче Евгенипе Аркаш уйра ĕçленĕ чух унăн амăшĕнчен:

— Ăçта çав сирĕн Палля, мĕншĕн пĕртте ĕçлеме тухмасть? — тесе ыйтсан, лешĕ, темле тăрăхларах кулса:

— Вăхăт çук унăн, сирĕн пек шăпăрлансем пырса çаратасран сад хурал тăрать, — тесе хучĕ.

Ачасене ку питĕ кӳрентерчĕ, мĕншĕн тесен вĕсем çын сад пахчине улма-çырла вăрлама ĕмĕрне те кĕрсе курман, вăл-ку вĕсен хăйсен те пур, анчах пулман пулсан та, çыннăнне ыйтмасăр нимĕн те илес çук вĕсем. Çапах та хăйсене кӳрентерекене хирĕç нимех те каламарĕç.

— Ун пек усал чĕлхеллĕ çынпа çыхлансан вĕçнехĕрне тупас çук....

Кĕркунне, çĕрулми кăларма тытăнсан, пĕр ирхине уя кайнă чух Евгенипе Аркаш çак Палля хăйсен хапхи умĕнче хĕвелçаврăнăш çисе тăнине курчĕç.

— Атя паранкă кăларма! Мĕн ĕçсĕр аптраса тăратăн, халь те сад хуралламастăн пулĕ вĕт? — терĕ ăна Евгени.

— Атясам, — мăкăртатса илчĕ Палля. — Мана колхоз паранки кирлĕ мар, килти те çитет. Кăларăрах, сире пит кирлĕ пулсан!

Евгенипе Аркаш питĕ тарăхса кайрĕç, вĕсем ăна кăкринчен тытса силлесех хăтăрса тăкасшăнччĕ, анчах Палли çавна сисрĕ пулмалла та вăшт кăна хапхаран кĕрсе çухалчĕ.

— Вăт путсĕр! — сурсах вăрçса илчĕ Аркаш, ун хыçĕнчен пăхса. — Нивушлĕ ăнланмасть вăл эпир фронт валли ĕçленине!

— Вĕсен вăрçăра никам та çук та, çавăнпа хыпмасть пуль, — терĕ Евгени.

— Хыркассинчи куккăшĕ вăрçăра, тет.

— Кам пĕлет, те вăрçăра-ха, те таçта... Вĕсен пĕр куккăшĕ тĕрмере ларать тенине илтнĕччĕ эпĕ.

— Тен, ку урăххи пулĕ...

— Темле пулсан та, ăс парас пулать-ха ăна пĕрре, ытла иртĕнсе кайрĕ. Мĕнле çакăн пек пулмалла пулĕ хальхи вăхăтра?..

Çавăнтанпа вĕсем Палляна тата ытларах юратми пулчĕç, анчах хăйсем ăна питех палăртмарĕç.

Октябрĕн пĕрремĕшĕнче шкулта вĕрентме тытăнчĕç. Вĕренӳ йĕркеллех пычĕ, анчах ачасем ытти çулсенчи пек хаваслах пулмарĕç. Хавасланма майĕ те пулман çав ун чух: ялтан вăрçа кайнă çынсенчен иккĕшĕ вилни çинчен хут килчĕ, темиçе çын аманнă иккен — таçта госпитальсенче выртаççĕ, хăшĕсем тата малтанах пĕрер-икшер çыру ячĕç те, унтанпа нимĕнле хыпар та пулмарĕ. Тем пулнă-ха вĕсене, кам пĕлет?

Евгенисен ашшĕ те пĕр-икĕ уйăха яхăн çырмарĕ, амăшĕпе иккĕшĕ уншăн калама та çук пăшăрханса, кулянса пурăнчĕç, анчах кайран виç кĕтеслĕн хуçлатнă пĕр пĕчĕкçеç хут татки килчĕ-килчех. Нимрен те хаклă пулчĕ вĕсемшĕн çав лутăрканчăк кăвак хут çине ахаль кăранташпах çырнă темиçе сăмах! Пурне те йĕркипе сывлăх сунса саламланă хыççăн ашшĕ юлашкинчен темле ăнланмаллах мар çырнăччĕ:

«Пĕр уйăх ытла тамăкра пултăм, тем те тӳсрĕм, чĕррĕн юласса шанманччĕ, анчах халĕ хăтăлса тухрăм ĕнтĕ, эпĕ сывă, ман алăра çĕнĕ пăшал, фашистсене пурпĕр тĕп тăватпăр!»

Тем тĕрлĕ те шухăшласа пăхрĕç Евгенипе амăшĕ çак сăмахсем пирки. Мĕнле тамăк çинчен каланă вăл? Ăçтан хăтăлса тухнă? Аманнă пулнă-ши? Тавçăрса илеймерĕç...

Аркашсен ашшĕнчен те вăрахчен сас-хура пулмарĕ, вĕсен çемйи те хытă хуйхăрса пурăнчĕ, çапах та каярахпа унран та çыру килчĕ — вăл Баку хулинчи госпитальре выртать иккен. Ăçтан, мĕнле аманни çинчен каламан, анчах çыруне хăй аллипе çырман, урăх çынна çыртарнă.

— Алли аманнă пуль унăн, — шут турĕç Евгенипе Аркаш. — Анчах аллине татсах пăрахман пулсан, госпитале лекнĕскер, сывалатех пулĕ-ха...

Çапла шутлани вĕсене кăштах лăплантарчĕ.

Ун чухнехи йывăр кунсенче пĕр килте те лăпкă пулман çав. Кашни çемьеренех кам та пулин вăрçă вут-

çулăмĕнче пулнă, килтисем ун пирки пăшăрханса пурăннă, унран çыру, ырă хыпар кĕтнĕ.

Евгенисен класс руководителĕ, литература вĕрентекен Рина Петровна Молгачова та — шкулта иккĕмĕш çул çеç ĕçлекен çамрăк учительница — пĕрмай хăйĕн пиччĕшĕ çинчен шухăшласа, çыру кĕтсе пурăннă. Вĕсем тăлăхсем пулнă — ашшĕ граждан вăрçи вăхăтĕнче Чапаев дивизинче Уфа хулишĕн çапăçнă чух пĕтнĕ, амăшĕ выçлăх çул шыçăнса вилнĕ, Ринăпа Федьăна вара ял Совечĕ ачасен çуртне леçнĕ те, вĕсем унта ӳснĕ, кайран патшалăх шучĕпе вĕреннĕ. Вунсаккăр тултарсан, Федя Молгачов тӳрех çар шкулне кайнă, унтан лейтенант пулса тухнă та яланлăхах çарта юлнă. Лайăх, пултаруллă командир пулнă пирки ăна пĕр-ик çултан тата аслăрах çар шкулне вĕренме янă...

Кăçал çулла вăл пĕр уйăхлăха Рина Петровна патне килсе пурăнасшăнччĕ (панулмисем пулса çитнĕ вăхăтлапа пыратăп тесе çырнăччĕ), анчах сасартăк вăрçă пуçланчĕ те, килесси пулмарĕ. Пĕртен-пĕр çыру çеç илчĕ Рина Петровна унран — ăна Мускавран тухса каяс умĕн, васкаса, кĕскен кăна çырса янăччĕ.

«Манăн хаклă йăмăкăм, ылтăнăм! Çĕршывăмăр умне мĕнле хăрушлăх килсе тухнине эсĕ хăвах ăнланатăн. Çак вăхăтра никам та лăпкăн ларма пултараймасть. Пире телей панă Совет влаçне пирĕннех хӳтĕлемелле, тăшмана никамăн та мар — хамăрăн аркатмалла. Пирĕн академие инçетри тыла, Ташкента куçараççĕ, анчах эпĕ унта каймастăп, ĕнер хама фронта яма ыйтса рапорт патăм, эп ыйтнине хирĕç пулмарĕç. Паянтан эпĕ — салтак, вăрçă çынни... Эпир санпа, тăлăх ӳснĕ пулин те, яланах телейлĕ пулнă, тен, çав телейлĕ шăпа мана малашне те хăтарса пырĕ. Ан кулян, куççуль тăкма кирлĕ мар, вăхăт çитсен тел пулăпăр.

Сана çĕр хут ытласа чуптăватăп, манăн ырăран та ырă тăванăм!»

Каçсерен, шкул çумĕнчи çуртри хăйĕн пĕчĕк пӳлĕмне таврăнсан, Рина Петровна яланах стена çинче эрешлĕ рамка ăшĕнче çакăнса тăракан пиччĕшĕн сăнӳкерчĕкĕ çине нумайччен пăхса ларчĕ.

«Аçта-ши эс халĕ, тăванăм?»

Пушăрах вăхăтсенче вăл унăн малтанхи, вăрçăччен-ни хаваслă çырăвĕсене те, чăн юлашкинчен илнине те пĕркипе кăларса хурса вуларĕ, тепĕр чух çав тери хурланса, шăппăн макăрчĕ. Кăнтăрла, ĕçре, хăй хуйхăрни-

не палăртмарĕ вăл, анчах ачасенчен нимĕн те пытарма çук вĕт — питĕ сисĕмлĕ вĕсем, пурне те туяççĕ. Рина Петровна хурланнине те курсах тăчĕç вĕсем, çавăнпа та нихçан та, нимĕнпе те кӳрентересшĕн, пăлхатасшăн пулмарĕç хăйсен юратнă учительницине. Ăна Рина Петровна хай те лайăх сисрĕ.

Хурлăх-тунсăх ан пустăр тесе, вăл яланах ачасемпе пĕрле пулма тăрăшрĕ. Ачасем колхозра ĕçленĕ чух вĕсемпе уя çӳрерĕ, хăй те тăрăшсах ĕçлерĕ; вĕрентме пуçласан, кăнтăрлахи уроксемсĕр пуçне, каçсерен кружоксене ертсе пычĕ — Октябрь уявĕ валли спектакль хатĕрлерĕ, юрăсем юрлаттарчĕ. Ытах пушă вăхăт пулсан, хăшпĕрисем патне килĕсене çӳрерĕ. Евгенисем патĕнче те часчасах пулчĕ вăл, унăн амăшĕпе калаçса ларчĕ. Паллах, сăмах-юмах кашнинчех пуринчен ытла вăрçă, фронта кайнă çывăх çынсем тавра çаврăнчĕ...

Пĕррехинче, Рина Петровна Евгени амăшĕпе çавăн пек шăкăл-шăкăл калаçса ларнă чух, сăмах унăн пиччĕшĕ çине пырса çитсен, вăл каллех питĕ хурланчĕ. Евгенин ăна çав тери хĕрхенес, лăплантарас килсе кайрĕ.

— Хаçатсенче халĕ партизансем çинчен нумай çыраççĕ, тен, сирĕн пиччӳ те партизанра çӳрет? Пулма пултарать вĕт çавăн пек? — терĕ вăл.

— Паллах, пулма пултарать... — килĕшрĕ учительница.

— Тен, вăл унта та командир пулĕ, хăйĕн отрячĕпе фашистсене кашни каç кисретет, анчах сире пĕлтерме май çук унăн...

— Ку та пулма пултарать, — терĕ учительница каллех, — Федя питĕ хăюллă вăл, нимрен те хăраса тăрас çук...

Рина Петровна кăштах лăпланнăшăн Евгени чунтан савăнчĕ.

Çапла кун хыççăн кун иртрĕ.

Фронтран килекен хыпарсем çав-çавах начар пулчĕç. Почтăран çĕнĕ хаçатсем илсе пырсан, пурте нимрен малтан Совинформбюро пĕлтернине вулама пикенеççĕ, анчах савăнмалли нимĕн те çук. Ялан тенĕ пекех пĕр майлă сăмахсем: «Йывăр çапăçусем хыççăн пирĕн çарсем... çав хулана хăварнă...»

Клуб заведующийĕ Витали Кураков малтанхи вăхăтра стена çинче çакăнса тăракан географи картти çинче фронт мĕнле куçса килнине паллă туса пычĕ, анчах каярахпа — пăрахрĕ. Ытла хăрушă курăнать. Акă çак

кунсенче нимĕçсем Орĕл хулине илнĕ, вăл ĕнтĕ Мускавран инçе те мар...

Анчах та ним тума та çук. Темле пулсан та, хамăр çĕнтерме пуçлассине шанса, пĕр çавăн çинчен кăна шутласа, çавна ĕненсе пурăнас пулать. Çĕнтермелле-çке эпир, çĕнтермелле!... Пирĕн çарсем халь каялла чакса килни, тăшман нумай хуласене йышăнни — вăхăтлăха çеç вăл. Каярахпа пĕтĕмпех улшăнать, фашистсен хăйсен пĕтĕм техникине — танкĕсене, тупписене, ытти хĕçпăшалне пăрахсах тармалла пулать акă! Ун çинчен хаçатсенче те сыраççĕ, Шупашкартан килнĕ лектор та каласа ăнлантарчĕ пĕркун... Инçе мар тет вăл вăхăт... Ах, часрах çиттĕрччĕ-çке ун пек телейлĕ кун!...

Часах акă хĕлле пулать, шартлама сивĕсем пуçлаççĕ. Тен, пирĕн Сив Мучи вĕсене Наполеон çарне тыткаланă пекех тыткалĕ?

Кун çинчен шкул ачисем хăйсем хушшинче час-часах хĕрсе кайсах калаçрĕç.

— Таракансене шăнтнă пек шăнтса пĕтересчĕ вăл фашистсене!..

— Сивви хĕрĕх градус, аллă, утмăл пултăрччĕ!

— Шăнса, алли-урисем кукăрăлса ларччăр, сывлайми пулччăр, шуйттансем!

Анчах хĕле кĕтсе илме килте те хатĕрленес пулать. Сивĕ вăл — тăван анне мар, теççĕ. Кил таврашĕнчи унти-кунти шăтăксене те питĕрмелле — çил вĕрсе ан тăтăр, вутти-шанкине те янтăламалла, тытса хутма кал-кал пултăр. Çавăнпа та ĕнтĕ Евгенипе Аркаш çак кунсенче вутăпа тăрмашрĕç. Юрать-ха, вуттине вĕсен ашшĕсем иртнĕ хĕлле çителĕклех турттарса килнĕ. Хатĕр вутта татса çурасси — темех мар, ăна Евгенипе Аркаш хăйсен ашшĕсем килте чухнех хăнăхнă. Евгени пăчкине хăйрама та вĕреннĕ, подпилка илет те пăчкă шăлĕсене мĕнчен чашт та чашт тутарать çеç.

Хыр вутти лайăх касăлать. Сыпă хыççăн сыпă татăлса ӳкет. Вунă-вунпилĕк сыпă пухăнсан, ачасем икĕ пуртăпа пĕр харăс çурма тытăнаççĕ. Шач! шач! лартаççĕ пуртăсене. Пуленкисем питĕ хитре пулса тухаççĕ. Кăштах сухăр шăрши кĕрет, çуллахи вăрмана аса илтерет.

Шаршанне амăшĕ лупасайне, юр лекмен çĕре, купалама хушрĕ. Хăй вăл паян, вырсарни ячĕпе, кукăль пĕçерес терĕ-ха, пӳртре, кăмака умĕнче, тăрмашать. Бригадирта ĕçленипе вăхăчĕ вуçех те çук пулин те, вăл ачисене тутлăрах пĕçерсе çитерме тăрăшать. Ашшĕ те хушса хăварчĕ вĕт-ха вăрçа тухса каяс умĕн:

— Ачасене лайăхрах пăхса усрă, — терĕ.

Евгенипе Аркаш ĕçленĕ çĕре пĕчĕк Марине те тухса тăнă. Сивĕ тытнипе унăн çаврака питçăмартисем анис панулми пекех хĕрелнĕ, пуклакрах сăмси айĕ йĕпеннĕ.

— Кĕр пӳрте, мĕн шăнса тăратăн пустуй, курман-им вут татнине? — пĕр-ик хут та каларĕ ăна Евгени, анчах йăмăкĕ итлемерĕ.

— Анне мана сĕлĕм тивеслен тула кăлалчĕ... — терĕ вăл.

— Вăт, айван ача! Хăй çиччĕ тултарчĕ, кăçал шкула кайма пуçларĕ, çапах та «р» калаймасть. Мĕн чухлĕ вĕрентрĕ пулĕ ăна Евгени, пурпĕрех «Арарат» вырăнне «Алалат» тет...

Аслисем татнă вутта çурма тытăнсан вара Марине валли те ĕç тупăнчĕ, вăл, икшер-виçшер пуленкен йăтса, лупасайне чупма тытăнчĕ.

— Эсил ан йăтăл, эп хамах! Пĕчченех йăтатăп!

Наччасах ăшăнчĕ ача, çаварĕнчен пăс та туха пуçларĕ унăн. Евгенипе Аркаш хăйне кăштах мухтарĕç те, тата хытăрах тăрăшма тытăнчĕ вăл.

Халь ĕнтĕ виççĕшĕ те ĕçлерĕç, вутă шаршанĕ çӳллесех пычĕ.

— Каплах ĕçлесен, эпир паян пĕтеретпĕр те пулĕ, — терĕ Евгени, çĕнĕ пĕрене сыппине татма майлăрах вырнаçтарса хурса.

— Тăрăшсан пĕтерме те пултаратпăр, — килĕшрĕ Аркаш.

Çав вăхăтра хапха шашулкки чăнкăр-чанкăр турĕ те, картишне ял Совечĕпе колхоз правленинчи сторожиха, хăрах куçлă Уçтук инке, кĕрсе тăчĕ.

— Аннӳ килте-и?

— Килте, — терĕ Евгени. — Кĕр пӳрте.

Уçтук васкасах крыльцаран кĕрсе кайрĕ, ачасем ун çине тек çаврăнса та пăхмарĕç, ĕçлерĕç. Амăшĕ бригадир пулнăранпа ăна правление час та часах чĕнсе кайнине Евгени хăнăхса çитнĕ ĕнтĕ.

Вăхăт кăшт çеç иртрĕ — Уçтукпа пĕрле вĕсен амăшĕ те, утнă çĕртех сăхманне тӳмелесе, картишне тухрĕ.

— Мана темшĕн питĕ васкаса пыма хушнă-ха, — терĕ вăл Евгение.— Тахçанччен тытаççĕ, пĕлместĕп, çавăнпа та тепĕр вунпилĕк минутран пӳрте кĕрсе кукăльсене кăмакаран кăлар та çиелтен çу сĕрсе хур. Астуан ман! Кăмаки вĕри, куклисем çунса кайĕç тата...

— Юрĕ, — пуçĕпе сулса илчĕ Евгени.

— Эпĕ ăна мантăлмастăп, — хушса хучĕ пĕчĕк Марине.

— Тутлă япаланах çунтарса ямăпăр-ха, — кулса илчĕ Аркаш та.

Амăшĕпе Уçтук хăвăрт тухса кайрĕç.

— Тем пулнă ĕнтĕ тата пит васкамалли... — терĕ те Евгени, пуçĕнчи çĕлĕкне тӳрлетсе лартса, каллех пăчкăн пĕр вĕçĕнчен тытрĕ. — Тавай, турт...

ВАСКАВЛĂ ĔÇ

Правленире амăшĕ нумай та тăмарĕ, пĕр çур сехетренех хыпкаланса каялла таврăнчĕ.

— Мĕнле ытла час тата? — ыйтрĕ Евгени.

— Васкамалла-ха, пит васкамалли ĕç сиксе тухнă,— терĕ амăшĕ.

— Мĕн пулнă вара ун пекех?

— Районтан хушнă... Кĕçĕр мар, иртнĕ каç Ильинка патĕнче пăрахут шăнса ларнă, тет, пăрахучĕ çинче вакуированнăйсем, вăрçă çывăхĕнчен тарса килнисем пулнă, тет. Çыннисене çырана илсе тухнă, анчах ниçта вырнаçтарса пĕтерме те çук имĕш. Халĕ ĕнтĕ çавсене часрах хамăр таврари ялсем тăрăх салатмалла, тет...

— Ку питĕ интереснă, — терĕ Аркаш.

— Интерес мар вăл, хурлăх, — ун çине кăмăлсăртарах пăхса илчĕ Евгени. — Ачасем те туллиех ĕнтĕ унта, çанталăкĕ сивĕ...

— Ара, хурлăх пулмасăр! — килĕшрĕ амăшĕ. — Шутсăр хĕрхенмелле вĕт...

— Мĕн тумалла тет вара?

— Пирĕн колхозран халех Ильинкăна вунă лав ярса, темиçе çемье илсе килмелле те вĕсене хамăр патăмăрта вырнаçтармалла. Назар Егорччă лашасем кӳлтерме кайрĕ ĕнтĕ.

— Лавçисем камсем пулаççĕ?

— Конюхсем пĕр-иккĕш каяççĕ пуль, Витали каятăп терĕ, тен, хамăн та каймалла пулать майлă çын тупăнмасан, — терĕ амăшĕ.

— Сан вырăна эпĕ хам каям-и? — тăрук ыйтрĕ Евгени, аллинчи пурттине каска çине лач! лартса.

— Темле-çке... — кăшт иккĕленерех тăчĕ амăшĕ. — Пултарайăн-ши? Çынсене илсе килмелле пулать те-ха... Таçта, тӳнтерсе ярăн-и, мĕн-и унта...

— Епле пултараймастăп пулать? Мĕн, хальччен ут тытса курман-и эпĕ? — хирĕçлерĕ Евгени, кăмăлсăрланнă пек пулса.

— Евгени каять пулсан, пĕр лавĕпе эпĕ те каятăп, — терĕ Аркаш. — Халех киле чупса, аннене пĕлтеретĕп те...

Амăшĕ текех хирĕç пулмарĕ. Чăнах та, ма шанас мар-ха ачасене? Çулла мĕн чухлĕ кĕлте, утă турттарчĕç, тырă пама Шупашкара та виççĕ-тăваттă хутларĕç. Çитменнине, вĕсене колхоз председателĕ Назар Егорччă хăй ертсе каять вĕт...

— Питех каяс тетĕр пулсан кайăр эппин, — терĕ вара вăл. — Анчах лайăхрах тăхăнас пулать, сивĕ паян.

Тепĕр сехетрен, апат çисе хулăнрах тумтир тăхăннă хыççăн, вĕсем виççĕшĕ те правлени патне пычĕç. Кунта лашасем кӳлсе пынă та-мĕн. Ларма çемçерех пултăр тесе, урапасем çине улăм ытларах хунă. Лава кайма хатĕрленнисем крыльца çинче калаçкаласа тăраççĕ: лашасем пăхакан Лисаветпа Кулюк — пĕр пекрех тулли питлĕ хĕрсем, — клуб заведующийĕ Витали тата ик-виçĕ çын.

— Эс кĕр-ха часрах председатель патне, сана кĕтеççĕ унта, — терĕ Евгенисен амăшне Витали. Унтан Евгенипе Аркашран ыйтрĕ: — Эсир те пыратăр-и?

— Пыратпăр çав, — терĕç ачасем. — Час каятпăр-и?

— Нумай тăмастпăр пулĕ. Ак, Назар Егорччă пушанать те...

— Заседани тăваççĕ-и-мĕн?

— Эвакуированнăйсене илсе килсен, вĕсене кам патне вырнаçтарасси çинчен калаçаççĕ. Урамра усрамалла мар вĕт-ха çынсене, хваттерсем хатĕрлес пулать.

— Вăл тĕрĕс... Камсем патне кĕртеççĕ-ши?

— Камăн пӳрчĕ аслăрах, çемйи сахалтарах — çавсем патне ĕнтĕ. Сăмахран каласан, эпĕ хам пĕр çемье йышăнатăп, эпир аннепе çеç пурăнатпăр, вырăн çитет. Пĕрисене сирĕн пата та яма пулать, эсир те йышлăнах мар...

— Эп хирĕç мар, пурăнччăр! — терĕ Евгени тӳрех, кун çинчен амăшĕпе сăмах-юмах пулман пулин те.

— Пирĕн пата та пĕр пĕчĕкрех çемье кĕртме май пур, — калаçăва хутшăнчĕ Аркаш. Унăн нихçан та Евгенирен юласси килмест çав, тусĕ мĕн тăвать — унăн та çавнах тумалла.

Витали каланă пекех, председатель патĕнчи канашлу нумая пымарĕ. Кĕçех пурте шăкăлтатса калаçса тух-

рĕç — Назар Егорччă, пĕрремĕш бригадăн бригадирĕ Сар Тимухха, иккĕмĕшĕн — Ярмуш Татянĕ, çӳллĕ те йăрăс пӳллĕ хĕр, Евгени амăшĕ, унтан Рина Петровнăпа ялти медсестра Антонина Клементьевна.

Крыльца çинче чарăнса тăрса, Назар Егорччă хăйпе пĕрле тухнă çынсене тепĕр хут каларĕ:

— Çапла, эппин, астăвăр, хваттере яма палăртнă кашни килех çитсе пăхăр. Урайĕсене çуччăр, пӳрт ăшчиккисене тирпейлеччĕр, лайăхрах хутса ăшăтчăр. Кунă санăн тĕрĕслес пулать ĕнтĕ, Антонина Клементьевна, ку вăл — медицина енĕпе...

— Юрать, юрать, пурне те тăвăпăр, — пуçĕпе темиçе хут сулса илчĕ медсестра.

— Ну, халь кайрăмăр!

Назар Егорччă пусма картлашкисем тăрăх çамрăк çын пекех чупса анчĕ те, колхозри Çулăм ятлă чи çивĕч тимĕр кăвак лашана кӳлнĕ урапа çине ларса, тилхепине карт! туртрĕ. Ун хыççăн ыттисем те хускалса кайрĕç.

— Вăхăт пулсан — кукаму патне кĕрсе тух! — тесе кăшкăрчĕ Евгени амăшĕ чăн хыçалти лав çине лекнĕ ывăлне.

— Юра-ать! — терĕ Евгени, тилхепе вĕçĕпе лаши çине сулса.

Вĕсен кукамăшĕ Ильинкăра пурăнать. Унăн кĕçĕн ывăлĕ Петюк — Евгенин куккăшĕ пулать-ха ĕнтĕ вăл — виç-тăватă çул каялла Ильинкăри пристань çине матрос пулса ĕçлеме кĕнĕ пирки унта пурăнма куçнă вĕсем. Вăрçă пуçлансан, тепĕр куннех фронта тухса кайса, куккăшĕ хăрах аллине çухатса килчĕ, анчах, чунĕ питĕ канăççăр пулнипе, ĕçсĕр ларас килмен унăн.

— Килте выртса пурăннипе мăкланса каясран ял Советĕнче чупатăп-ха, — терĕ вăл пĕркун, Шупашкартан таврăннă чух çула май Евгенисем патне йăпăртлăх кĕрсен. Тухса каяс умĕн Евгение чĕнсе хăварчĕ: — Эс пырха пĕрре ман пата, эп сана фронтран илсе килнĕ фриц япалисене парса ярăп, спектакльсем лартнă чух кирлĕ пулĕç, — терĕ. Анчах куккăшĕ патне кайса килме Евгени ниепле те вăхăт тупаймарĕ.

— Халь кĕрсе тухатăпах ĕнтĕ, — шухăшларĕ вăл, лашине ытти лавсем хыççăн чуптарса.

Çĕрле шăнтнипе çул хулари асфальт пекех хытса ларнă, ни пылчăк çук, ни тусан. Кутăруçăн кӳлмен лашасем хăйсемех, хăваламасăрах лайăх чупаççĕ. Ик-виçĕ ял витĕр тухса темиçе уй урлă каçсан, «Çĕнĕ самана» колхоз лавçисем çаралса, хуралса юлнă Атăл вăрманне

курчĕç, вăрман хушшипе кăштах пырсан, Ильинкăна та çитсе тăчĕç.

Малта пыракан Назар Егорччă лашине тӳрех ял Совечĕ патнелле тытрĕ. Кунта ытти ялсенчен çитме ĕлкĕрнĕ лавсем те чылай-мĕн.

— Эсир кăштах ларăр-ха, эпĕ кĕрсе пĕлем, — терĕ те Назар Егорччă хăйĕн çыннисене, аллинчи пушшипе сулкаласа утса, ял Совет канцелярине кĕрсе кайрĕ.

Хăйĕн куккăшĕ кунти ял Советĕнче ĕçленине пĕлнипе, Евгенин те Назар Егорччă хыççăн каяс килчĕ. Нумай шутласа тăмасăрах, вăл малтарахри лав çинче ларакан Аркаш патне чупса пычĕ.

— Эсĕ ман лашана та пăхкала-ха, эпĕ йăпăрт кукка патне кĕрсе тухам...

Аркаш, килĕшсе, пуçĕпе сулса илчĕ.

Ял Советĕнче халăх туллиех иккен. Çын сăнĕ палăрми чĕлĕм туртса тултарнă, симĕс тĕтĕм айăн-çийĕн явăнать, чыхăнсах каймалла. Çынсем шавлаççĕ, тем пирки тавлашаççĕ пулмалла. Евгени малалла иртесшĕн пулчĕ, анчах халăх хушшинче хĕсĕнсех ларчĕ.

Вăл ĕнтĕ каялла тухма та шут тытнăччĕ, анчах çав вăхăтра куккăшĕ хыттăн кăшкăрнине илтрĕ:

— Шăпланăр, юлташсем! Халех сире список вуласа паратпăр!

Çынсем шавлама чарăнчĕç. Кĕçех Евгени куккăшĕн сасси мар, урăх сасă илтĕнчĕ:

— Малтан «Çиçĕм» колхоз илсе каять. Пур-и унти çынсем?

— Пур! — терĕ тахăшĕ кăмака çумĕнчен.

— Пилĕк çемье! Унтан Ленин колхозĕ...

— Кунта!

— Çичĕ çемье «Хĕрлĕ çăлтăр» колхоз.

— Мы!

— Ултă çемье...

— «Малалла» колхоз! Ултта. «Коммунизм çулĕ» — саккăр. «Хĕрлĕ хунав» — пилĕк...

Măн куçлăхлă çын колхоз ячĕсене, кашни колхоз эвакуированнăйсен миçе çемйине илсе каймаллине йĕркипех каласа пычĕ.

— Валеçеççĕ... — шухăшларĕ Евгени, хăлхисене чăнк тăратсах итлесе. — Пире миçе çемье параççĕ-ши?

Анчах вĕсен колхозне темшĕн асăнмарĕç. Нумай колхозсен ячĕсене илтсе юлчĕ Евгени, анчах «Çĕнĕ самана» ячĕ тухмарĕ. Мĕншĕн-ши? Нивушлĕ пурне те валеçсе пĕтерчĕç вара? Апла пулсан — килни те ахалех

пулать, тата... тата кӳренмелле те пулса тухать: ытти колхозсенче эвакуированнăйсем пулаççĕ, вĕсене пĕтĕм халăхпа пулăшса, пăхса усраççĕ, «Çĕнĕ саманара» пачах та çук, вăрçă пирки тăван килĕсенчен тарса тухса темĕн тĕрлĕ асап курнă совет çыннисене «Çĕнĕ самана» колхозникĕсем пулăшма тивĕççĕр пулнă пек...

Кун пирки Евгени кăна мар, вĕсен колхоз председателĕ Назар Егорчă та пăшăрханнă иккен. Списока вуласа параканни хăйсен колхозне асăнман пирки вăл маларах хирĕнсе тухрĕ те, Евгенисен куккăшне палланă май, ун çине пăхса хыттăн ыйтрĕ:

— Бурлаков юлташ! Петр Васильч! «Çĕнĕ самана» колхоз ăçта кайса кĕнĕ вара? Ун ячĕ ма тухмарĕ? Е эпир çынсенчен кая, çак хисеплĕ ĕçе хутшăнма тивĕçлĕ мар? Ăнлантарса пар-ха эс мана!

Бурлаков ун çине тĕлĕнерех пăхрĕ.

— Тивĕçлĕ мар тесе кам калать сире? Эп пĕлнĕ тăрăх, эсир — малта пыракан колхоз...

— Апла пулсан, мĕн тата? Пире мĕншĕн асăнмарăр?

— Эпир список тума тытăннă чух эсир çукчĕ, çавăнпа çеç пулчĕ ку, килмеççĕ пуль терĕмĕр...

— Анчах эпир кунта ĕнтĕ!

Çав вăхăтра Евгени те сĕтел умне хĕсĕнсе тухма вăй çитерчĕ-çитерчех. Çамки çине анса ларнă çĕлĕкне тӳрлетсе, вăл куккăшне сĕтел урлă карăнсах мăн çын пек алă пачĕ:

— Сывă-и, кукка?

— О-о, эсĕ те кунта-и? — тĕлĕнчĕ лешĕ.

— Тин çеç çитрĕмĕр. Вунă лав пирĕн. Ан кӳрентерĕр ĕнтĕ, пире те пĕр пилĕк çемье те пулин парăр. Ялта халь пурте хатĕрленеççĕ, урайсем çаваççĕ, мунчасем хутаççĕ, эпир хамăр та пĕр çемье усрас тетпĕр, — хăвăрт-хăвăрт каласа тăкрĕ Евгени.

— Çук, çук, кӳрентерместпĕр! Тăвансене епле-ха хур тăватăн? — кулса илчĕ куккăшĕ. — Анчах сирĕн кăштах кĕтмелле пулать, малтан списокра асăннисене ăсатса яратпăр, унтан — сире. Эсĕ унччен кукаму патне кайма пултаратăн, пулă ăшаласа çитерĕ вăл сана. Вăхăт çитсен, хамах пырса чĕнĕп. Халĕ пирĕн каймалла ĕнтĕ...

Ял Совечĕ патĕнчи лавсем, «Çĕнĕ самана» лавĕсемсĕр пуçне, пурте шкулпа клуб патнелле туртăнчĕç. Канцеляринчен тухнă çынсем те çавăнталлах утрĕç. Колхозсен списокне вуласа панă мăн куçлăхлă самăр çын хăйпе юнашар пыракан çар çыннипе хура кĕрĕклĕ хĕрарăма тем çинчен аллисемпе сулкаласах ăнлантарса

пычĕ. Вăл тек-текех «больница», «эмел», «тухтăрсем» сăмахсене асăнчĕ.

«Кусем Шупашкартан килнисем пулмалла»,—шухăшларĕ Евгени хăй ăшĕнче, вĕсенчен инçетре те мар утса пыраканскер. Куккăшĕ ăна хăйсем патне кайма хушрĕ пулин те, Евгени унта каймарĕ («кукамая ăна кирек хăçан та курма пулать-ха»), унăн çак инçетрен килнĕ çынсене, эвакуированнăйсене питĕ курас килчĕ. Мĕнлерех çынсем-ши вĕсем, камсем?

Ял Советĕнчен пынисем тӳрех шкула кĕчĕç, Евгени те юлмарĕ. Шкул крыльци çине хăпарсан, вăл хăйне тахăшĕ çурăмран тĕртнине туйрĕ. «Кĕме хушаççĕ ĕнтĕ, çавăнпа ку...» — шухăш вĕçсе илчĕ унăн. Анчах каялла çаврăнса пăхрĕ те... Аркаша курах кайрĕ.

— Эс мĕн? Хăратсах пăрахрăн...

— А эсĕ ху тата ма пăрахса хăвартăн мана? — ун куçĕнчен чăрр пăхрĕ Аркаш. — Хăй килет, мана систермест! Ларатăп, ухмах пек, лашасене сыхласа...

— Май килмерĕ...

Вĕсем шкулăн пĕр класне хĕсĕнсе кĕчĕç те стена çумне йăпшăнчĕç. Лăк-тулли халăх иккен кунта! Мĕн тĕрлĕ çын çук пулĕ... Ват стариксемпе карчăксем, темиçе ачаллă хĕрарăмсем, çамрăк йĕкĕтсемпе хĕрачасем... Сĕтелсем çинче, партăсем çинче, урайĕнче — пур çĕрте те çын, çын... Пĕрисем лараççĕ, теприсем выртаççĕ, выртаканнисем çумĕнче вĕт-шаксем йăшăлтатаççĕ. Тумĕсем вара пĕрин те кунти çынсен пек мар — арçынĕсем шав шлепкесемпе, çутă сăмсаллă карттуссемпе, хăшĕсем уринсене чĕркуççи таранах шнуроксемпе тирсе çыхнă атă пек пушмаксем тăхăннă, шăлаварĕсем сарлака, темле тăваткăл-тăваткăл ӳкерчĕклĕ пуставсенчен çĕленĕ. Хĕрарăмĕсем те кунтисем пек мар, çӳçĕсене темле лĕпке тĕлне купаласа çыхнă, кĕписем — шат ула-чăла, хăшĕсем çиелтен çанăсăр вăрăм халат пеккисем тăхăннă. Калаçасса вырăсла мар, темле урăхла чĕлхепе калаçаççĕ...

— Камсем-ши вĕсем? Мĕнле халăх-ши? — шăппăн ыйтрĕ Евгени хăйпе юнашар тăракан Аркашран.

— Тăхта, пĕлĕпĕр-ха.... — терĕ тусĕ.

— Вырăсла вуçех те пĕлмеççĕ-ши вара вĕсем? Апла пулсан, кунта пурăнма вĕсене пит кансĕр пулать вĕт...

— Вĕренеççĕ пулинех...

Çав вăхăтра класа паçăрхи мăн куçлăхлă çынпа Евгенисен куккăшĕ кĕрсе пӳлĕм варринерех тухрĕç те пурне те шăп пулма ыйтрĕç.

— Граждансем, — терĕ куçлăхли, — сирĕн халех çак таврари тĕрлĕ ялсене каймалла пулать. Тимлĕрех итлĕр, эпĕ список вулама пуçлатăп. Кама асăнатăп — вĕсен, хăйсен япалисене илсе, урама тухас пулать. Лавсем пурин валли те хатĕр. Анлантăр-и?

— Анланатпăр,— терĕ темиçе арçын.

Куçлăхлă çын аллинчи хут тăрăх вулама тытăнчĕ. Тĕлĕнмелле, нихçан илтмен-вуламан ятсемпе хушаматсем каларĕ вăл, пĕрине те астуса юлас çук! Евгенипе Аркаш сывламан пек пулса итлерĕç...

— Иоганн Орас! — вуларĕ куçлăхли. — Мююр Освальд!

— Лотта Юргенс! Отто Лан!

— Юриус Ноор!

Аркаш Евгение хулĕнчен пăчăртаса тытрĕ те хăвăрт пăшăлтатса илчĕ:

— Ара, нимĕçсем вĕт кусем! Мĕн тума илсе килнĕ вĕсене кунта?!

— Çук, нимĕçсем мар пуль, нимĕçсем пулсан, вĕсене пĕр-пĕр лагере янă пулĕччĕç, — терĕ ăна хирĕç Евгени.

— Епле нимĕçсем мар? Ячĕсене итле-ха эсĕ — Лотта, Отто...

— Ман шутпа, вĕсем Литва, Латви таврашĕнчен, унта çавăн пек ятсем пулаççĕ.

— Аçтан пĕлетĕн?

— Эпĕ пĕр кĕнеке вуланăччĕ...

Эвакуированнăйсем япала çыххисене, чăматанĕсене, карçинккисене, пĕчĕк ачисене йăтса, пысăкраххисене аллисенчен çавăтса, тулалла тухма пуçларĕç. Кунта вĕсене лавсем çине Евгенисен куккăшĕ вырнаçтарчĕ, список çине пăха-пăха, камăн ăçта лармаллине кăтартрĕ. Час пулмарĕ ку. Çав вăхăтрах çанталăкĕ сивĕтсе пычĕ; сăнсăрланнă, унта та кунта пăрланнă Атăл енчен — çурçĕртен вĕрекен çил вăйланнăçемĕн вăйланчĕ, çилпе пĕрле пултра юр пĕрчисем вĕçсе килчĕç. Пĕлĕт тăхлан тĕслĕ, унран хăйĕнченех сивĕ тухса тăнăн туйăнать. Кун пек çанталăкра темиçе уй урлă каçасси — ырă ĕçех мар вара, пуринчен ытла лав çинче ачасем е начартарах тумланнă тынсем ларса пыраççĕ пулсан...

Çавăнпа та эвакуированнăйсене вырнаçтарма килнĕ комисси васкасах ĕçлерĕ. Ĕнер пăрахут çинчен антарнă пысçăн шкулта çĕр каçнисене лартса ярсан, клубрисене расатрĕç, унтан канмалли çуртăн пĕр корпусĕнче кĕтсе таракансем патне кайрĕç.

Евгени хăйĕн куккăшĕпе юнашар утса пычĕ.

— Халĕ пире те парса яратăр пулĕ ĕнтĕ? Каç пулать вĕт атту пире кайма? — ыйтрĕ вăл.

— Парса яратпăр, халь парса яратпăр, — терĕ кукăшĕ. — Эсĕ кукаму патĕнче пултăн-и çав?

— Каймарăм...

— Ара, эсĕ нимĕç япалисене туянасшăнччĕ-çке?

— Тепринче килĕп ĕнтĕ...

Канмалли çуртра вырнаçнисенчен ултă çемьене комисси «Çĕнĕ самана» колхоза яма шут турĕ. Шупашкартан килнĕ çын — каллех лешĕ, мăн куçлăхлиех — Назар Егорччăран кĕскен кăна ыйтса пĕлчĕ:

— Хваттерсем хатĕр-и? Илсе пырсанах вырнаçтарма пултаратăн-и?

Назар Егорччă та кĕскен ответ пачĕ:

— Ан пăшăрханăр, пĕтĕмпех йĕркеллĕ пулать...

Вара Шупашкар çынни Назар Егорччăпа пĕрле пĕр пысăк пӳлĕме кĕчĕ те унта ларакансене лăпкăн кăна пĕлтерчĕ:

— Эсир, граждансем, «Çĕнĕ самана» ятлă колхоза каятăр, сире ак çак старик илсе каять. — Вăл Назар Егорччă çине кăтартрĕ. — Ку çын — колхоз председателĕ, сирĕншĕн пур енчен те ответлă пулать.

— Инçе-и? — ыйтрĕ пĕр ырхантарах, кăвак сухалĕ шăрт пек тапса тухнă çӳллĕ старик, хыçалти парта хушшинчен тăрса.

— Пĕр вунă километр пулать, унтан ытла мар, — терĕ Назар Егорччă. — Анчах уншăн ан пăшăрханăр, тĕттĕм пуличчен чиперех çитетпĕр, лашасем лайăх пирĕн...

— Больница пур-и кунта? — ыйтрĕ çав старикех.

— Больница çук, анчах фельдшер пур. Лайăх фельдшер, тепĕр тухтăртан та ирттерет пулĕ...

— Эсир чирлĕ-и-мĕн? — ыйтрĕ Шупашкар çынни.

— Эп хам мар, пирĕн пĕчĕк хĕрача чирлет... пилĕк çулхискер. Кунта тухтăр килсе пăхрĕ ăна, эмелсем пачĕ, халĕ аптрасах каймасть пек, анчах çул çинче тем пуласси пур, хăратпăр...

— Ан пăшăрханăр, юлташ, эпир ăна лайăхрах чĕркĕпĕр, — терĕ Назар Егорччă. — Ан хăрăр...

— Ну, вăхăта сая ярас мар, граждансем, — терĕ Шупашкар çынни.

Эвакуированнăйсем урама туха пуçларĕç. Унччен «Çĕнĕ самана» лавĕсене канмалли çурт патне илсе пырса тăратнă та-мĕн. Чирлекен ачаллă хĕрарăма тата унăн çич-сакăр çулхи тепĕр хĕрачине Назар Егорччă хăйĕн

урапи çине питĕ тĕплĕ чĕркесе вырнаçтарса лартрĕ. Хĕрмăнукĕ чирли çинчен каланă старикпе пĕр вуник çулхи арçын ача Евгени лавĕ çине лекрĕç. Вĕсен япалисене вăл урапа хыçнерех вырнаçтарса çыхса хучĕ.

— Васкарах майлашăр, васкарах, — кăшкăрчĕ Назар Егорччă ытти лавçăсене.

Тепĕр çирĕм минутран «Çĕнĕ самана» лавĕсем Ильинкăран тапранса тухрĕç. Малтан, çул тăвалларах пулнипе, лашасене уттарсах пыма тиврĕ, анчах тӳрем вырăна тухсан, малта пыракан Назар Егорччă тилхеперен пĕрре кăна туртса хуллен шăхăрсанах, унăн Çулăмĕ урисене вăрăммăн ярса хăвăрт юртма тытăнчĕ. Ун хыççăн ытти лавсем те шăн çул тăрăх кăлтăртатма тытăнчĕç.

Евгени урапа пуçĕнче чĕркуççи çинче тăрса пычĕ. Вăхăтран вăхăта, лаши ахалех лайăх чупать пулин те, тилхепене вăл кăрт-карт! турткаласа илчĕ, «но-но, ан юл!» текелерĕ. Хăй пĕрмай малалла пăхрĕ, хирĕç вĕрекен çил ытла вăйлах мар пулин те, унăн питне майĕпе хĕретсе пычĕ. Хутран-ситрен кăна вăл хăйĕн çурăмĕ хыçĕнче ларса пыракан старикпе унăн мăнукĕ çине çаврăнса пăхкаларĕ. Тĕрĕссипе каласан, Евгенин вĕсемпе кăшт та пулин калаçса илес, вĕсем çинчен ыйтса пĕлес килчĕ, анчах сăмах хушма ниепле те ытла тӳрех хăюлăх çитереймерĕ.

Старикĕ вырăсла пĕлет, вăл паллă, — паçăр Шупашкар çыннипе те, унтан Назар Егорччăпа та калаçрĕ. Темле кунти пек мар, сăмахсене кăштах хуçкаласа калаçать, çапах та ăнланмалла хăйне. Мĕнрен пуçлас-ши? Çав иккĕлентерчĕ Евгение. Тата... хăй вырăсла тĕрĕс мар калаçасран та пăртак хăрарĕ вăл. Каласа хурăн та — йăнăш, кулăшла пулса тухĕ! Ирĕксĕрех намăс курас пулать вара ют çын умĕнче.

Лаша çаплах чупрĕ, урапа кустăрмисем пĕр майлăн кăлтăртатрĕç...

Вĕсем пĕр яла пырса кĕчĕç. Урам тăвалла хăпарнă пирки Назар Егорччă лашине чуптарма пăрахрĕ. Урампа пĕр харăсах вунă лав таран пынине курса, çак ял çыннисем вĕсем çине тилмĕрсех пăхрĕç, кашни чӳречеренех темиçешер çын сăнарĕ, хăшĕсем, лайăхрах курас тесе пулас, урам хапхисем умне те туха-туха тăчĕç. Унтан та кунтан ыйтнисем илтĕнчĕç:

— Аçтисем, ара, эсир?

— Инçе илсе каятăр-и кусене?

Лавçăсем пур еннелле те ответ пачĕç, çав хушăрах хăйсем те ыйтрĕç ку ял çыннисенчен:

— Сирĕн колхоз илме кайман-им паян? Атăлтан инçе пурăнмастăр-çке, мĕнле апла тата?

— Пирĕн пата пĕркунах килнĕ, сакăр çемье усратпăр.

Ялтан тухсан, лашасем каллех юртма тытăнчĕç. Халь ĕнтĕ Евгени хăй илсе килекен çынсемпе каласа пуçлатăпах тесе çирĕп шут турĕ. Калас тенĕ сăмахсене малтан чăвашла шутласа хурас та вырăсла куçарса хатĕрлес.

«Сире сивĕ мар-и?» Мĕнле пулать-ха вăл? Аха, çапла...

Евгени хăйĕн çывăрса кайма пуçланă урисене çемçетмелле чĕркуççи çинчен тăчĕ те ӳрече çине ларчĕ. Халĕ ăна старик сăнĕ те лайăх курăнчĕ, вăл тĕлĕрнĕ пекрех пырать иккен. Ачине пуçĕ çинченех утиялпа витнĕ те — лешин пичĕ курăнмасть. Ахăртнех, вăл та çывăрать пулĕ...

— Товарищ! Вам не холодно? — тăрук ыйтрĕ те Евгени хăйĕн сасси ытла хытă тухнинчен хăй те темле хăраса кайрĕ.

Старик картах сиксе вăранчĕ те куçĕсене мăчлаттарса илчĕ.

— Что, мальчик? Ты что-то сказал? — ыйтрĕ вăл.

— Не холодно вам, говорю! — терĕ Евгени.

— О, нет! Спасибо, не холодно. Чуть-чуть, немножко ветер, но это ничего, ничего... Терпеть можно.

— А мальчик как?

— Мальчик спит, ему хорошо. Мальчик очень устал, ему надо очень спать, много спать... — Старик ача пуçĕ çине витнине тӳрлетрĕ.

Каласу чиперех пуçланнишĕн Евгени питĕ хĕпĕртерĕ. Ют çынсемпе вырăсла каласа та пултарать иккен вăл, ахаль мар вырăс чĕлхипе унăн «отлично»! Кăшт кайсан, вăл каллех сăмах хушрĕ:

— Ничего, скоро будем дома... дома тепло!

— А далеко еще ехать? — ыйтрĕ старик.

— Нет! Еще будет наверно... семь верстов! — терĕ Евгени.

— Километров?

— Да, да... — Евгени хăй йăнăш каланине сисрĕ те («верстов» темелле марччĕ, «вёрст» темеллеччĕ!), уншăн именнĕ пек пулса, пĕр хушă чĕнмерĕ, анчах çак çынсем çинчен ыйтса пĕлес килни ăна каллех канлĕх памарĕ, вăл татах калаçа пуçларĕ.

— А вы откуда пришли... приехали?

— Мы из Эстонии. Знаешь? Далеко это, там, где Балтийское море... — Старик аллипе çурçĕрелле сулса кăтартрĕ.

— Знаю, — терĕ Евгени. — В книге географии есть...

— Вот, вот... Очень далеко.

Евгени çавăнтах хăйсен класĕнче çакăнса тăракан географи карттине аса илме тытăнчĕ. Акă Ленинград... Унтан сулахай еннелле кайсан, Литва пулать, сылтăмалла, çурçĕрелле, Эстони... Тĕп хули мĕнлеччĕ-ха вĕсен? Вильнюс — Литван... Эстонин — Таллин... Тĕрĕс, Таллин. Финский залив хĕрринче.

— Вы из Таллина? — ыйтрĕ каллех Евгени.

— Нет, еще дальше. Остров Сааремаа...

Кун çинчен Евгени илтмен. Ăçтарах-ши вăл? Ыранах, шкула кайсан, карттă çинче шыраса тупас пулать ăна.

— А этот мальчик в школе учится? — çывăракан ача çине кăтартрĕ Евгени.

— Да, да, он ученик. Хороший ученик, — терĕ старик.

— В каком классе учится?

В пятом учился. Теперь — нет, теперь у нас война. Германец пришел, фашист. Школы сгорели.

— А как мальчику имя? — хăюлансах тĕпчеме тытăнчĕ халь Евгени.

— Его зовун Ян.

— Иван? — старик çине тĕлĕнсе пăхрĕ Евгени. — Разве в Эстонии тоже Иваны есть?

— Не Иван, а Ян, — ăнлантарчĕ старик. — Я-н. Две буквы. Понимаешь? Это есть такой короткий имя.

Евгени, ăнланатăп тесе, пуçĕпе сулса илчĕ.

Вĕсем татах калаçатчĕç пулĕ те, лавсем тарăн çырма хĕррине пырса тухрĕç. Кунта асăрханса анас пулать. Евгени каллех чĕркуçленсе тăчĕ те тилхепине хыттăн туртса лартрĕ. Лаша ерипен урапана пĕтĕм вăйĕпе каялла тĕксе утрĕ.

Çырма тĕпĕнчи кĕпер урлă каçсан, лашана çăмăлтарах пултăр тесе, Евгени урапа çинчен сиксе анчĕ. Унăн халĕ Аркашпа калаçасси килчĕ, çавăнпа та вăл, чарăнса тăрса, унăн лавне кĕтсе илчĕ. Аркаш та урапа çинчен аннă-мĕн, лашипе юнашар утса пырать.

— Ну, мĕнле? — ыйтрĕ Евгени.

— Мĕн мĕнле? Кăштах урасем шăнчĕç,— терĕ Аркаш, пĕр вырăнта тăпăртатса илсе.

— Камсене илсе килетĕн? Паллашрăн-и?

— Паллашрăм çав! Белоруссем. Амăшĕпе икĕ ачи килеççĕ. Асли — Петрусь, пирĕнпе пĕр çулхискер, тепри хĕрача, Калери, тăххăрта. Хушамачĕ питĕ кулăшла — Дорожка. Чăвашла каласан, сукмак пулать ĕнтĕ вăл. Эсĕ ху кама илсе килетĕн?

Евгени каласа пачĕ.

— Эпĕ ку çемьене хамăр патрах усрас тетĕп. Анне килĕшет пулсан, тӳрех киле илсе каятăп, — терĕ Аркаш.

— Ма килĕшмест пулĕ? Эпĕ те хамăннисене хамăр патах илесшĕн-ха, — терĕ Евгени те. — Арçын ачипе лайăх юлташсем пулатпăр...

— Шкулта вĕренес пирки мĕнле пулать-ха вĕсен? — ыйтрĕ Аркаш. — Чăвашла та, вырăсла та пĕлмеççĕ. Ку, Петрусь, ман лав çинчи, кăшт чухлакалать-ха, вĕсен чĕлхи вырăссенни майлăрах, анчах эстонецсем пĕлмеççех ĕнтĕ.

— Тен, вĕсем хушшинче хăйсен учителĕ пур, пĕлместпĕр-ха вĕт эпир, — терĕ Евгени. — Çук пулсан, ашшĕ-амăшĕсем мĕн те пулин шухăшласа кăларĕç...

— Ларăр, кайрăмă-ăр! — Назар Егорччă кăшкăрни илтĕнчĕ çав вăхăтра.

Туссем, уйрăлса, хăйсен лавĕсем патнелле ыткăнчĕç. Лашасем каллех пĕр майлăн чупма тытăнчĕç, урапасем кăлтăртатни илтĕнчĕ. Тавралăх майĕпе тĕттĕмленсех пычĕ, çил вăйланнăçемĕн вăйланчĕ. Унтан сасартăк шултра юр çума тапратрĕ те, уйра куçпуç курми çилтăман çавăрттарма пуçларĕ.

Лавçăсем лашисене хытăран хытă хăваларĕç.

Тăван ял çывхарсах пычĕ...

МАЛТАНХИ КАÇ

Кĕске-çке вăл кĕр кунĕ! Лавсем яла çитнĕ чух пăч-тĕттĕм пулса ларчĕ. Пӳртсенче краççын çутнăччĕ ĕнтĕ, кашни чӳречеренех урамалла тĕксĕмрех хĕрлĕ çутă ӳкет.

Эвакуированнăйсене малтанлăха правление илсе кĕртрĕç.

— Япалисем лавсем çинчех пулччăр, хăйсем ăшăнччăр, — терĕ Назар Егорччă.

Вĕсем килессе кĕтсе, паян кунĕпех правленирен халăх татăлман. Пĕрисем пынă, теприсем кайнă, вĕсем вырăнне урăххисем пырса çитнĕ.

— Çук-и-ха? Çак таранччен те килмерĕç-и? — ыйтнă пурте.

— Çулĕ ытла инçе те мар-çке, хальччен унта иккĕ те хутлама пулать!

— Тĕлĕнмелле...

Халĕ вара, илме кайнисем килсе çитнине пĕлсен, правлени çуртне çынсем лăках тулчĕç — мăннисем те, ача-пăча та. Кашниех маларах иртесшĕн, «ютран килнисене» курасшăн. Хĕрарăмсем шавлăн каласа, хĕрхенме, кулянма тытăнчĕç.

— Ай-у-уй, пĕчĕккисем те пур-çке! Мĕн кăна тӳсмерĕç пулĕ вĕсем çул çинче, мăнтарăнсем...

— Эй, шуйттан Гитлерĕ-ĕ! Çаксем пурте чип-чипер хăйсен килĕсенче пурăнмалли çынсем вĕт-ха...

— Аçа çаптăрах, çĕр çăттăрах вăл тăшмана пирĕн çынсене çакăн пек асап кӳнĕшĕн!

— Чирлисем те пур пулмалла, ав, пăх-ха леш хĕрарăм аллинчи ачана, епле йывăр сывлать вăл...

— Чирлемесĕр, ара! Ачана нумай кирлĕ-им? Кăштах шăнать те, пулчĕ те вара...

Бригадирсемпе, правлени членĕсемпе пĕрле хăйĕн пӳлĕмĕнче темиçе минут хушши калаçса илнĕ хыççăн Назар Егорччă алăка уçрĕ те пурне те килĕсене саланма хушрĕ.

— Кунта спектакль мар, çăвар карса пăхса тăмалли нимĕн те çук. Çынсене часрах вырнаçтарса кантарас пулать, — терĕ вăл. — Камăн эвакуированнăйсене илсе каймалла, çавсем çеç юлччăр...

Назар Егорччă хыçĕнче тăракан Евгени хăйĕн амăшĕ патнелле хĕсĕнсе тухрĕ.

— Эпир те илсе каятпăр пуль, анне? — хăвăрт ыйтрĕ вăл унран.

— Илетпĕр, — килĕшсе, пуçĕпе сулчĕ амăшĕ. — Эп пĕтĕмпех хатĕрленĕ ĕнтĕ.

— Апла пулсан, эп хам лартса килнисене йышăнăпăр. Пĕр старикпе пĕр хĕрарăм, виçĕ ача...

— Юрĕ, тăхта пăртак.

Çакăн хыççăн Евгени ватă эстонец умне пырса тăчĕ.

— Пойдем к нам, в наш дом! — терĕ вăл ăна. — Будет хорошо.

— Спасибо, спасибо, — пăшăлтатса илчĕ старик. — Но надо позвать доктор, врач... фельдшер. Нашей девочке опять тяжело.

— Фельдшер здесь, я скажу, она придет.

— Спасибо...

Евгени каялла, председатель пӳлӗмӗ патнелле, ыткӑнчӗ — фельдшерица Назар Егорччӑпа пӗрле тӑратьмӗн. Анчах ун патне ҫитиччен вӑл ҫынсем хушшинче Аркашпа пите-питӗн тӗл пулчӗ.

— Ну, мӗнле, аннӳпе калаҫрӑн-и? — ыйтрӗ Евгени.

— Калаҫрӑм, ҫавсене илсе каятпӑр...

— Пит аван, апла пулсан! Манӑн Антонина Клементьевнӑна пӗр сӑмах каламалли пур-ха. Чирлӗ пирӗн пӗр ачи...

Тепӗр ҫур сехетрен правленире никам та юлмарӗ. Эвакуированнӑйсене илсе каймаллисем вӗсене каллех лавсем ҫине лартса кайрӗҫ, ыттисем те килӗсене саланчӗҫ. Пӑч-тӗттӗм урамсенче шӑп пулчӗ, ниҫта та пӗр ҫын сасси те, утни те илтӗнмерӗ, анчах чылай чӳречере нумайччен ҫутӑ курӑнчӗ-ха, ҫынсем ҫывӑрма васкамарӗҫ вӑл каҫ. Инҫетрен килнисене хӑйсем патне йышӑннисем вӗсене ӑшӑтса, ҫитерсе-ӗҫтерсе, вырӑнсем хатӗрлесе вӑраха юлчӗҫ курӑнать, ыттисем ҫав ҫынсен йывӑр шӑпи, асапӗ-хурлӑхӗ ҫинчен шеллесе калаҫрӗҫ. Паллах ӗнтӗ, ҫавна май хӑйсен вӑрҫӑри тӑванӗсене асӑнмасӑр та пулман: ӑҫта-ши, мӗнле-ши?..

...Эстонецсен ҫемйине Евгенипе амӑшӗ тӳрех малти пӳрте ирттерчӗҫ.

— Вырнаҫӑр, ку пӳлӗмре эсир хӑвӑр хуҫа пулатӑр,— терӗ амӑшӗ, вырӑсла самаях лайӑх калаҫаканскер. — Акӑ сире валли икӗ вырӑн, кирлех пулсан, тата тепӗр вырӑн тума пулать...

Евгени асӑрхарӗ: амӑшӗ паян пӳрт ӑшчикӗне праҫник умӗнхи пекех тасатса тирпейленӗ. Сӗтел ҫине ҫӗнӗ скатерть сарнӑ, чечек чӳлмекӗсене шурӑ хутпа чӗркенӗ, чӳрече каррисене те лайӑххисене кӑларса ҫакнӑ.

«Маттур ҫав пирӗн анне...» — шухӑшларӗ Евгени тулли кӑмӑлпа.

Ют ҫынсем чӑн малтан хӑйсен чирлекен хӗрачине ҫемҫе вырӑн ҫине меллӗн выртгарчӗҫ, унтан пурте пичӗсене ҫурӗҫ, ҫипуҫӗсене йӗркене кӗртрӗҫ. Ҫав хушӑра Евгени амӑшӗ сӑмавар ӑшӑтрӗ, чей чашкисем кӑларчӗ, ирхине пӗҫернӗ кукӑльсене кӑларса хучӗ, ашшӗ вӑрҫӑ умӗн кӑна туяннӑ сенкер вазӑпа пыл лартрӗ.

— Ну, халь ӗнтӗ килӗр, пурте сӗтел хушшине вырнаҫӑр... — терӗ вӑл юлашкинчен.

— Ҫимеллисене эпир хамӑрӑнне кӑларӑпӑр, пур-ха пирӗн... — тытӑнарах тӑчӗ старик.

— Ҫук ӗнтӗ, сирӗнни нимӗн те кирлӗ мар, паян эсир пирӗн хӑнасем пулатӑр, — терӗ ӑна хирӗҫ Евгени амӑ-

шĕ.— Иртĕр тавай, ларăр, именсе ан тăрăр, килти пек пулăр...

Çакăн хыççăн вара старик сĕтел пуçне пырса ларчĕ, ыттисене хăйсен чĕлхипе тем каларĕ те — лешсем те, хăюсăртараххăн пулин те, сĕтел хушшине вырнаçрĕç.

Евгени амăшĕ пурне те чей ярса пачĕ, пыл, кукăль илме сĕнчĕ.

— Спасибо, спасибо, — терĕ старик пĕрмай, хăйĕн килĕшĕ çине кăмăллăн пăхса çаврăнса. Паллах ĕнтĕ, вăл хăйсем çакăн пек ырлăха тинех курмалла пулнăшăн чунтан савăнчĕ.

Пурте çиме тытăнчĕç, кăшт тăрсан, Евгени амăшĕ тем çинчен аса илнĕ пек пулчĕ те йăпăртлăха чăлана кĕрсе тухрĕ. Ун аллинче хĕрлĕ эрех кĕленчи курсан, Евгени тĕлĕнсех кайрĕ: мĕнле япала тата ку, ăçтан тупнă вăл ăна?

— Упăшкана вăрçа ăсатнă чух илнĕччĕ те, сирĕн телее, тĕпне кăштах юлнă... — терĕ амăшĕ, старикпе унăн киннĕ çине пăхса.

Вăл, эрехе виçĕ пĕчĕкçеç черкке çине тултарса, иккĕшне вĕсем умне лартрĕ, пĕрине хăй тытрĕ.

— Хăналанар-ха эсир чипер çитнĕ ятпа... Сирĕн сывлăхшăн!

Евгени амăшĕпе старик ĕçрĕç, анчах хĕрарăм черкке тăррине çеç ĕмсе илчĕ.

— Халĕ лайăхрах паллашар ĕнтĕ, — терĕ унтан Евгени амăшĕ, — пирĕн малашне пĕрле, пĕр килĕш пек пурăнма тивет, çавăнпа та пĕр-пĕрине пĕлес пулать... Мана чăвашла Улька теççĕ, вырăсла вăл Ольга пулать, атте ячĕпе каласан — Павловна, анчах ку кирлех те мар. Ачамсенчен ак ку, акă, сире илсе килекенни, Евгени, хĕрачине Марине тетпĕр.

— О, аван, питĕ аван ачасем... — терĕ старик. — Вĕсен ашшĕ ăçта?

— Арçынсем хальхи вăхăтра ăçта пуласси паллă ĕнтĕ, вăрçăра вăл, — ассăн сывласа илчĕ кил хуçи.

— Сирĕн хушаматăр мĕнле тата?

— Рыбаковсем эпир, — амăшĕнчен малтан каласа хучĕ Евгени. — Сирĕн хăвăрăн мĕнле?

— Пирĕн — Киккас. Эпĕ хам — Пауль, Пауль Оскарович.

Унтан старик ыттисен ячĕсене каласа тухрĕ. Чăн пĕчĕккин, Эльгăн, ятне асăнсан, Евгени амăшĕ савăнсах кайрĕ:

— Эльга тени — вырăсла Ольга пулать пуль вăл?

Апла, эпир унпа иксӗмӗр пӗр ятлӑ-иҫ? Пер килте ик Ольга пулатпӑр эппин...

— Ҫапла, ҫапла, — пуҫӗпе темиҫе хут сулса илчӗ старик. — Анчах чирлӗ-ха вӑл пирӗн, хӑратпӑр... — Вӑл Эльга выртакан вырӑн ҫине шиклӗреххӗн пӑхса илчӗ.

— Аптрамӗ-ха, сывалӗ, тин шӑнас ҫук, — лӑплантармалла каларӗ Улька.

— Эпӗ Антонина Клементьевнӑна чӗнтӗм-ха, — терӗ Евгени.

Шӑпах ҫав вӑхӑтра урам хапхи уҫӑлса хупӑнни илтӗнчӗ.

— Авӑ, килет те пулмалла...

Чӑнах та, ҫур минутранах пӳрте фельдшерица — ҫӳллӗ, арҫын пек патвар, хурарах сӑнлӑ хӗрарӑм кӗрсе тӑчӗ. Хулӗнчен вӑл пысӑк хӗрлӗ хӗреслӗ симӗс сумка уртса янӑ.

— Ырӑ каҫ пултӑр пурне те!

— Килех, кил, Антонина Клементьевна, хывӑн та малалла ирт, пирӗнпе пӗрле чей ӗҫме лар, — вырӑнтан тӑрса, ун патнелле пычӗ кил хуҫи.

Кайри пӳртре тумтирне хывса ҫаксан, Антонина Клементьевна малалла иртрӗ те, унӑн-кунӑн пӑхкаласа, тӳрех:

— Аҫта-ха сирӗн чирли? — тесе ыйтрӗ.

Ватӑ Пауль хӑйӗн кинне — Амалие — хӑйсен чӗлхипе темскер каларӗ, лешӗ вара часрах ачи патне пырса ӑна витнӗ утиялне кӑкӑр таран уҫрӗ. Антонина Клементьевна хӗрачана пуҫӗнчен тытса пӑхрӗ, унтан хул хушшине градусник лартрӗ.

— Пӗлер-ха малтан, температури мӗнле унӑн...

Улька ӑна та чей ярса пачӗ. Чей ӗҫнӗ май, вӑл ҫак ача ку таранччен мӗнле-мӗнле чирсемпе чирлени, юлашки хут хӑҫан халсӑрланса кайни, чирӗ мӗнрен пуҫланни ҫинчен ыйтса пӗлчӗ. Фельдшерица ыйтнисене хирӗҫ пӗтӗмпех ватӑ Пауль каласа пачӗ, Амалия вырӑсла пӗлменнипе нимӗн те чӗнмерӗ, вӑл, ҫак ют хӗрарӑм ҫине шӑтарас пек пӑхса, тем кӗтнӗ пек пулса, хытӑ пӑлханса ларчӗ. Антонина Клементьевна пӗчӗк хӗрачан хул хушшинчен градуснике кӑларса лампа патнерех, ҫутӑрах ҫӗрелле, пӗр-ик утӑм ярса пуссан, ача амӑшӗ те васкасах вырӑнтан тӑрса ун патнелле чупса пычӗ.

— Миҫе?

Ачан температури пысӑк иккен — хӗрӗх градус патнех. Антонина Клементьевна каласа париччен малтан

ăна Амалия хăех курчĕ те, куçĕсене чарса пăрахса, питне икĕ аллипе хупласа лартрĕ.

— Хăрушă-çке... — терĕ ватă Пауль, градуснике фельдшерица аллинчен илсе пăхса. — Мĕн тăвас пулать-ха?

Вăл, пĕркеленчĕк тутине çыртса, çĕрелле пăхса ларчĕ. Амалия пуçне сĕтел хĕррине хучĕ те пĕтĕм кĕлеткипе чĕтренсе макăрма тытăнчĕ.

Антонина Клементьевна ăна лăплантарма пикенчĕ. Хĕрарăма хулпуççийĕнчен лăпкаса, ачашшăн, кăмăллăн ӳкĕтлерĕ:

— Чарăнăр, алла илĕр хăвăра хăвăр, кăмăлăра хытарăр! Ытлашши хуйхăрма кирлĕ мар-ха, пĕчĕк ачасен температура ытларах та пулать. Ан хăрăр...

Ватă Пауль унăн сăмахĕсене кинне эстонла куçарса пачĕ. Хĕрарăм, куççульне çăта-çăта, фельдшерица çине çав тери хурлăхлăн, анчах пысăк шанчăкпа пăхрĕ. Антонина Клементьевна çав вăхăтрах, халат кĕсйинчен хура трубка кăларса, чирлĕ ачана кăкăрĕнчен, хул айĕсенчен, çурăмĕ енчен итлеме тытăнчĕ.

Пурте шăп ларчĕç... Мĕн пулĕ-ши, мĕн калĕ-ши вăл?

Ик-виç минутран Антонина Клементьевна трубкине каллех кĕсйине чиксе тарăннăн сывласа илчĕ те хуллен кăна:

— Ӳпки шыçать. Пневмония... Воспаление легких,— терĕ.

Пауль çавăнтах кун çинчен Амалие каларĕ. Лешĕ каллех макăрса ячĕ... Хальхинче ун патне Улька пырса лăплантарма тăрăшрĕ:

— Кирлĕ мар, кирлĕ мар макăрма, унтан усси çук вĕт-ха... Ача тени чирлемесĕр пулмасть ĕнтĕ вăл. Иртсе каять акă, чиперех пулать!

— Тĕрĕс, тĕрĕс, чирлĕ çынна куççулĕпе пулăшма çук, — татах ассăн сывласа илчĕ Антонина Клементьевна. — Эпир халех унăн температурине чакарма тăрăшăпăр та чĕрине ĕçлеме пулăшăпăр. Вара ăна çăмăлтарах пулĕ...

Вăл чылай хушă чирлĕ ача патĕнче тăрмашрĕ. Ана пĕр-икĕ тĕслĕ эмел те пачĕ пулмалла, пуçĕ çине таса алшăлли йĕпетсе хучĕ, ача еплерех сывланине татах итлесе тăчĕ, юн тымарĕ мĕнле тапнине тĕрĕслерĕ. Хăй ăшĕнче вăл та хытă пăшăрханчĕ пулмалла, анчах ăна никама та палăртмарĕ.

Пĕр вунпĕр сехетсем тĕлнелле Киккассен килйышĕ майĕпе вырнаçкаласа выртрĕ. Аслă ачисем, Янпа Юули,

тӳрех вилнӗ пекех çывӑрса кайрӗç, анчах ваттисем — кӑмака çумӗнчи хыçлӑ сак çине вырнаçнӑ ватӑ Пауль те, пӗчӗк ачипе выртакан Амалия та — çывӑрмарӗç пулмалла, час та часах вӗсем вырӑн çинче хускалкалани, ассӑн сывла-сывла илни илтӗнчӗ. Эльга пирки хуйхӑрнипе çывӑраймарӗç ӗнтӗ вӗсем...

Евгени кайри пӳртри сентре çине хӑпарса выртрӗ. Йӑмӑкӗ, Марине, кунта паçӑрах чӗрӗп пек хутланса çывӑрса кайнӑ. Евгени те, часрах çывӑрса каяс тесе, куçӗсене хупрӗ, анчах ыйхи тӑруках килмерӗ. Унӑн куçӗ умне пӗрин хыççӑн тепри паян курнисем кинори пек тухса тӑма пуçларӗç. Ильинкӑна кайни, унта нумай эвакуированнӑйсене курни, вӗсене епле лартса килни, правлени тулли пухӑннӑ халӑх шавлӑн калаçни...

Йывӑр кун пулчӗ çав паян! Такама та курнӑ, темтепӗр илтнӗ. Шӑнма та тиврӗ пӑртак. Çапах та киле чиперех çитнӗ, илсе килнисене вырнаçтарнӑ, малашне вӗсем лайӑхах пурӑнаççӗ ӗнтӗ. Ӗçлеме пӗлеççӗ-ши вӗсем? Хулара пурӑннӑ çынсем вӗт. Тепӗр тесен — вӗренмеççӗ-им? Шел, пӗчӗк ачи сыв мар, чирӗ вӑрӑмах кайсан, кансӗр пулать-ха унпа...

Çапла шухӑшласа выртнӑ Евгени майӗпе çывӑрса кая пуçларӗ. Анчах çав вӑхӑтрах аялта, кӑмака умӗнчи чӑланта, хӑйсен амӑшӗпе Антонина Клементьевна хуллен мӑкӑртатса калаçни илтӗнчӗ.

— Эппин, эсӗ кӗçӗр кунтах çывӑр, вырӑн туса парӑп сана, — терӗ амӑшӗ фельдшерицӑна. — Ачи çӗрле татах йывӑрланса кайӗ те, мӗн тума пӗлӗпӗр эпир? Каллех сан патна чупмалла пулать... Ан кай луччӑ, кунтах юл, килӗнте санӑн никам та макӑрса лараканни çук.

— Йывӑрри халӗ те питӗ йывӑр-ха вӑл, çав тери йывӑр. Ирччен тем пуласран питӗ шикленетӗп, — терӗ ӑна хирӗç Антонина Клементьевна хуллен.

— Мӗн вара... вилсех кайма пултарать-и? — хӑраса ыйтрӗ Улька.

— Кам пӗлет ӑна. Чирлӗ çынпа тем те пулать...

Евгенин ыйхи çилпе вӗççе кайнӑ пекех пулчӗ. Вӑл вӑшт кӑна ӳппӗн çаврӑнса выртрӗ те, чавсисем çине тӗренсе, пуçне çӗклесех итлеме тытӑнчӗ.

— Тул çутӑлнӑ-çутӑлманах района тухтӑр патне ярас пулать, — терӗ фельдшерица малалла. — Тӗрӗссипе каласан, манӑн ӑна пулӑшма тек эмелӗ те çук, халь юлашкине патӑм...

— Эппин, халех ямалла мар-и кама та пулин? — хӑвӑрт ыйтрӗ Улька. — Председателе калас та...

— Çĕр хута кам тухса кайтăр-ха? Çанталăкĕ асар та писер çавăрттарать, куçран чиксен те курăнмасть.

— Пулин! Çĕр çухрăм мар вĕт.

— Çук ĕнтĕ, ирччен тăхтар...

Евгени тăруках çав тери пăлханса кайрĕ.

«Хăрушă иккен ĕçсем... Хĕрача вилсе кайма пултарать, тет... Мĕн тери пысăк хуйхă пулать вара ку! Амăшĕ ăна тӳссе те ирттереймĕ. Ак тата тамаша! Анне тĕрĕс калать — тухтăрĕ патне халех каяс пулать, мĕн кĕтсе тăмалли пур? Эмелĕ те пĕтнĕ тет хăй. Çынна эмелсĕр мĕнле сывататăн? Каякан çын тупăнмасан, эпĕ хам та кайса килме пултаратăп унта. Ним хăрамалли те çук, пĕччен те каятăп. Тепĕр тесен, Аркаша чĕнме пулать, манпа пĕрле пыратех вăл...»

Çак шухăшсем арçын ача пуçĕнче питĕ хăвăрт вĕçсе иртрĕç. Вăл ĕнтĕ халех, çак самантрах сентре çинчен сиксе анса амăшĕпе Антонина Клементьевнăна: «Ярăр мана тухтăр илме! Ирччен çитсе килетĕп!» тесе татăклăн калама хатĕр пулчĕ, анчах малти пӳртре сасартăк ача хыттăн кăшкăрса яни илтĕнчĕ, унтан ватă Пауль чупса тухрĕ.

— О, плохо! Эльга... очень плохо! — терĕ вăл фельдшерицăна. — Боюсь, умрет она... Что делать?

Антонина Клементьевнăпа Улька çав самантрах малти пӳртелле ыткăнчĕç. Тек вара Евгени выртма пултараймарĕ. Вăл сентре çинчен кăмака çине куçрĕ, тĕттĕм çĕртех çăматтине тупрĕ те хуллен кăна урайне анса тăчĕ. Хĕрарăмсем çаплах чирлĕ хĕрача патĕнче пулчĕçха. Евгение никам та курмарĕ. Вăл часрах пăтаран ăшă йĕмĕпе кĕпине илсе тăхăнчĕ, унтан кĕрĕк-пиншакне тăхăнса хăвăрт тӳмелеме тытăнчĕ.

Çак вăхăтра малти пӳртрен амăшĕ тухса тăчĕ.

— Эс ăçта кайма пуçтарăнан капла? — ыйтрĕ вăл тĕлĕнсе.

— Тухтăр патне каймалла вĕт-ха... Эсир мĕн калаçнине эпĕ пĕтĕмпех илтрĕм, — терĕ Евгени пĕр шикленмесĕрех.

— Чипер калаç! Каймалла пулсан та — эс каймастăн ĕнтĕ çĕр хута!

— Мĕншĕн каймастăп?

— Эс паян ахаль те нумай шăнса çӳренĕ.

— Нимĕн те шăнман эпĕ, — терĕ Евгени, пăта çинчен мулаххайне илме карăнса.

— Каймастăн тетĕп сана! — сассине хытарчĕ амăшĕ. Малти пӳртрен Антонина Клементьевна тухрĕ. Ев-

ген кĕтмен çĕртен тумланса тăни, вĕсем амăшĕпе иккĕшĕ хыттăнах калаçни ăна та тĕлĕнтерсе ячĕ.

— Мĕн пулчĕ тата капла? — пĕрре Евгени, тепре Улька çине пăхса илчĕ вăл.

— Çак шĕшлĕ никама систермесĕрех тухтăр патне кайма хатĕрленнĕ мар-и? — терĕ Улька кăмăлсăртарах.

— Чăнах-и? — аллисене сарсах пăрахрĕ фельдшерица.

— Эсир хăвăрах каларăр вĕт-ха, эмел те çук терĕр, мĕн-ха тата? Мĕн кĕтсе тăмалла? Ачи вилме пултарать тетĕр! — çирĕппĕн каласа хучĕ Евгени. — Халех конюхсем патне кайса лаша кӳлтеретĕп те...

— Вара тухса каятăн пулать? — çилĕпе пӳлчĕ ăна амăшĕ.

— Ну, кампа та пулин... — куçĕсене мăчлаттарса илчĕ Евгени.

— Пулмасть ун пек! Ниçта та каймастăн! — сассине тата ытларах хытарчĕ амăшĕ. — Итленĕ пултăр каланине. Вăрçа тухса кайнă чух аçу мĕн хушса хăварнине мантăн та-и?

— Нимĕн те манман... — тутине тăсрĕ Евгени.

— Эппин, ма итлеместĕн тата? Çакăн пек çанталăкра шăнса пăсăлса, чирлесе ӳкес килет-и-мĕн? Çав кирлĕ-и сана? Хывăн халех!

Евгени темиçе самант хушши амăшĕ çине шăтарас пек пăхса ним чĕнмесĕр тăчĕ, унтан макăрса ярас пек сасăпа, çилленсе кайса:

— Асту, чирлеççĕ пуль! — терĕ. — Ман пек ачасем фронтра çĕрĕ-çĕрĕпе разведкăра çӳреççĕ, «чĕлхесем» тытса пыраççĕ, кĕперсене сиктереççĕ... Партизансем çинчен çырнисене вула-ха! Анчах эсĕ мана лашапа сакăр çухрăма яма хăратăн. Эпĕ мĕн, арçын мар-им? Эпĕ — пионер, пĕлетĕн-и?

Евгени çакăн пек çирĕппĕн, никама парăнмалла мар каласа хĕрарăмсене тата ытларах тĕлĕнтерчĕ. Çав вăхăтрах савăнтарчĕ те вĕсене. Фельдшерица Улькана хуллен кăна пуçĕпе сулса илчĕ.

— Каясси каясах пулать, — терĕ вăл. — Евгени конюхсем патне чупса лаша кӳлтертĕр эппин. Лавĕпе пĕрле вĕсенчен хăшĕ те пулин кунта килтĕр. Эпĕ унччен тухтăр патне хут çырса хатĕрлем.

— Мана хама ямастăрах-и вара? — çине тăрсах ыйтрĕ Евгени.

— Курăнĕ унта, эс малтан лашине илсе кил.

Евгени çĕлĕкне тăхăнчĕ те шăннă алăка пĕррех тап-

са уçрĕ. Тултан пӳртелле шурă пăс пек сивĕ палкаса кĕрсе кайрĕ.

— Пурпĕр хам та каятăп! — илтĕнсе юлчĕ унăн сасси.

— Ну, маттур ывăл ӳсет санăн, — терĕ Антонина Клементьевна кăмăллăн, Улька çине пăхса. — Ку чăнчăн арçынах пулать!

— Ашшĕнех хывнă пулмалла та-ха ачи, — терĕ ăна хирĕç Улька. — Чипер çитĕнсен юратчĕ те-ха...

Малти пӳртрен каллех ача вăйсăррăн йынăшни илтĕнчĕ.

— Аташать, — терĕ Антонина Клементьевна. — Мĕн пулса тухĕ-ши ĕнтĕ... Питĕ хăратăп!

Вăл, сумкинчен хут татăкĕ кăларса, хăвăрт кăна çырма тытăнчĕ.

ÇИЛ-ТĂМАН ВИТĔР, ÇĔРЛЕ

Çур сехет те иртмерĕ пулĕ — урам хапхи умне лаша пырса чарăнни илтĕнчĕ. Унтан шашулкка чанклатса илчĕ, пусма картлашкисем çинче ура сассисем нăтăртатрĕç те, пӳрте иккĕн кĕрсе тăчĕç. Пĕри — Евгени, тепри конюхра ĕçлекен Мархва, пĕр вăтăр пиллĕксене çитнĕ лутрарах хĕрарăм, — иккĕшĕ те юр айнех пулнă хăйсем.

— Ну, эпир хатĕр, — терĕ Евгени кĕнĕ-кĕменех.

— Эс каясах тетĕн-и вара? — пăшăрханарах ыйтрĕ амăшĕ.

— А эсĕ мана ярас марах тетĕн-и? — кăшт тăрăхланă пекрех каласа хучĕ ăна хирĕç ывăлĕ. Çавăнтах, амăшĕ тата мĕн калассине кĕтмесĕрех, фельдшерицăран ыйтрĕ:

— Хутне çырса янтăларăн-и? Пар кунта, шаларах чиксе хурам...

Антонина Клементьевна, Улькаран ирĕк ыйтнă пек пулса, ун çине пăхса илчĕ.

— Хăшне парас çыруне? («Ывăлна тухтăр патне яратăнах-и?» тенĕ пек пулчĕ ĕнтĕ ку.)

— Кайтăрах, пит шăнса çӳресси килет пулсан, — ал сулчĕ Улька. Çапах та хăй çав самантрах Евгени

патнелле пычĕ те: — Çиелтен чаппан та пулин тăхăн хуть, мур ачи! — терĕ.

— Чаппанне тăхнăп та-ха, тухтăрĕ валли тăлăп илмелле пулĕ, — унăн-кунăн пăхкаларĕ Евгени.

— Кĕлетре çакăнса тăрать, кайса ил!

Евгени пӳртрен тухсанах, Мархва, темрен хăранăпек, алăк çине пăхса илчĕ те Улькана каласа пама тытăнчĕ:

— Ну, хăтăрса пĕтерчĕ те пире санăн ывăлу! Чун юлмарĕ!

— Мĕн хăтланчĕ тата?

— Эпир канма выртсаттăмăр... Сасартăк алăка шăлт-шалт! уçса пырса кĕчĕ те тӳрех кăшкăрчĕ: халех, туххăм лаша кӳлĕр! Виçĕ минутра хатĕр пултăр! — тет. Урапа мар, çуна кӳлĕр, урамра юр çуса лартнă, чĕркуççи таран! Анчах астăвăр, çара çуна кӳлсе ан лартăр тата, ӳречеллине кӳлĕр! — тет. Хăй хашкать, сывлăшне те çавăрса илеймест... Мĕн пулнă, ăçта каймалла? — тетпĕр. Вăл тата хытăрах кăшкăрса пăрахрĕ: — Эсир тата ыйтса тăратăр-и? Вăрçă вăхăтĕнче нумай калаçмаççĕ! — тет. Çапах та пĕлтер ĕнтĕ, лашине эпир пĕрре кăна мар, виççĕ те кӳлсе парăпăр тетпĕр. Тин каларĕ вара.

— Начальник пекех эппин, — кулса илчĕ Антонина Клементьевна.

— Каккуй! Шутсăр пысăк начальник пек, çăвар уçма та памасть!

Тултан Евгени васкасах тăлăп йăтса кĕчĕ.

— Ну, кайрăмăр-и?

— Маншăн ĕç тытăнса тăмасть, — терĕ Мархва.

Улька ывăлне чаппан тăхăнтартрĕ, çав вăхăтра Евгени фельдшерицăран тепĕр хут тĕпчесе пĕлчĕ:

— Хучĕ çине мĕн кирлине пĕтĕмпех çыртăн-и? Тухтăрне килме хушрăн-и? Эмелĕ çинчен манмарăн-и?

— Çырнă, пĕтĕмпех çырнă... Вĕçтерĕр.

Улька çул çине каякансене ăсатма тухрĕ. Çенĕк алăкне уçсанах, питрен юрпа хутăш сивĕ çил пырса çапрĕ, сулăнтарсах ячĕ. Картишĕнче юр айăн-çийĕн çаврăнать, нимĕн те курăнмасть.

«Мĕнле кайса килкелĕç кун пек çанталăкра... Çул çинче çухалса кайĕç-и-ха, пĕр-пĕр çырмана пырса сикĕç-и... Ма килĕшрĕм пĕрех хут!» — шикленерех шухăшларĕ Улька хăй ăшĕнче.

Анчах ӳкĕнни кăлăхах пулчĕ ĕнтĕ халь. Евгени хапха патнелле чупсах кайрĕ, урама тухсанах, лашине çавăрма тытăнчĕ.

— Лар часрах, Мархва инке!

— Ну, чипер кайса килмелле пултăр эппин. Асăрханарах çӳрĕр! — теме çеç ĕлкĕрсе юлчĕ Улька. Евгени лашана пĕррех туртса çапрĕ, темиçе самантранах вĕсем, тăкăрлăкалла пăрăнса, çил-тăман ăшĕнче çухалчĕç.

...Çанталăкĕ урнă пек çавăрттарать, таврара нимĕн те курăнмасть, анчах ăслă лаша çула çирĕп тытса пырать. Акă ĕнтĕ вĕсем Анатри выселка тĕлĕнчи хура стена пек курăнакан вăрман çумĕпе иртрĕç; кунта, хӳтĕре, кăшт лăпкăрах пулчĕ, унтан çул çырманалла ана пуçларĕ. Лаша хăех чупма пăрахрĕ. Çырма тĕпне анса çитсен, вĕсене пĕр хушă лупасайне лекнĕ пекех туйăнса кайрĕ — шăп пулчĕ, ăшă. Таçта çӳлте, пуç тăрринче кăна, çил такама тарăхнă пек ӳлет, шăхăрать, уйри юра çĕклесе, таçта хăяматалла вĕçтерсе каять...

Унтан тата тепĕр уй урлă каçрĕç вĕсем, татах тепĕр çырмана анса хăпарчĕç те тутлă ыйха путнă пăч-тĕттĕм яла пырса кĕчĕç. Пĕр çутă та пулин пуласчĕ хуть! Пĕр йытă та пулин вĕрсе ярасчĕ! Пурте вилсе выртнăн туйăнать.

Ялтан тухсан, лаша каллех хăй çеммипе юртма тытăнчĕ. Халĕ ĕнтĕ каймалли ытла инçех те мар, çак çулпа пĕр-икĕ километр тухсан шоссе пулать, вара тăршшĕпех, район центрне çитичченех, телефон юписем тăрăх каймалла. Юри çухалса каяс тесен те çухалса каяс çук, шанчăклă.

Евгени хăйсем района çитсен мĕн тăвасси çинчен шухăшласа пычĕ. Паллах, вĕсем тӳрех больницăна пыраççĕ. Унта пурте çывăраççĕ ĕнтĕ, мĕншĕн тесен вăхăчĕ çавăн пек. Больница алăкĕ питĕрĕнчĕк. Евгени шаккать... Уçмаççĕ. Пĕр сасă та çук. Татах шаккама тивет, хытăран хытă, хытăран хытă... Юлашкинчен тахăшĕ, алăк патне пырса, хăранă сасăпа ыйтать:

— Кам унта? Мĕн кирлĕ?

— Уçăр часрах! — тет Евгени. — Эпир «Çĕнĕ самана» колхозран, пире тухтăр кирлĕ!

— Халь, çĕрле, тухтăрсем çук, ирччен кĕтмелле пулать сирĕн, — тет сасă.

— Кĕтме пултараймастпăр! — тет Евгени çилĕпе.— Эсир кулатăр-и-мĕн? Пирĕн унта çын вилет! Халех тухтăра тупса килĕр! Унсăрăн эпĕ жалоба паратăп. Ну-кă, кĕртĕр!..

Шалти çын хăрать пулмалла та, алăка йăпăр-япăр уçса кĕртет.

— Тăхтăр, эппин, халех чĕнме каятăп, — тет вăл.

Лаша чупать. Çуна тупанĕсем айĕнче юр нăтăртатать, хăш-хăш çĕрте, юр айне пулайман шăннă тăпра муклашкисем урлă каçнă чух, çуна тăлт-талт сиккелесе илет.

— Евгени, — сас парать пĕтĕмпех юр айне пулнă Мархва.

— Мĕн? — ун çинелле пăхать Евгени.

— Шоççе çине тухмарăмăр-и-ха çав эпир?

— Çук пулмалла-ха.

— Хальччен тухмалла пек-çке?

— Ан пăшăрхан, халех çитетпĕр. Но-но! — васкатать лашине Евгени.

Анчах шоссе çук та çук. Мĕн амакĕ? Чăнах та, хальччен шоссе çине çитмелле ĕнтĕ, Уйкасран тухни хăçан пулать те! Йăнăш çулпа илсе каймарĕ-и пире ку лаша? Тен, район еннелле каяс вырăнне эпир пачах урăх çĕрелле каятпăр?

Евгенин чĕри пăчăртансах илчĕ. Вăл чăнласах хăра пуçларĕ, анчах Мархвана нимĕн те каламарĕ-ха. Тата пăртак кайсан, вăл, лашана чарса, çуна çинчен анчĕ те, туртаран тытса пырса, унăн пуçĕ патне тухрĕ.

— Мĕн пулчĕ? Лаши тăварăнса каймарĕ пулĕ-çке? — ыйтрĕ тĕлĕре пуçланă Мархва, хăйсем пĕр вырăнта тăнине туйса илсе.

— Ним те пулман, — терĕ Евгени. — Хамăн ĕçпе эпĕ...

Анчах хăй пĕтĕм куç вăйне пухса малалла пăхрĕ. Аçталла каяççĕ вĕсем? Хăш еннелле? Малта мĕн пур? Паллă мар... Çулĕ те çул майлă мар вĕт, шăн çĕр çине юр çуса лартнă та, мĕн уйăрса илетĕн унта? Те çулпа пыратăн, те уй урлă... Çапах та çулпа пынă пекех туйăнать-ха. Кунта, ура айĕнче, такăр, кăшт пăрăнсан — хăмăл пулмалла. Ăна Евгени кукленсе ларсах, аллипе хыпашласах пăхрĕ... Тĕрĕс, хăмăл. Апла пулсан, çак çулпах каяс пулать, пурпĕр ăçта та пулин илсе тухатех вăл!

Евгени каллех çуна çине ларчĕ те лашине чуптарчĕ.

— Тĕрĕсех пыратпăр-ши эпир? — ыйтрĕ Мархва, кăшт тăхтасан.

— Тĕрĕсех мар пулмалла çав, лаша пире урăх çулпа илсе каять пулмалла, — пытарса тăмарĕ Евгени.

Мархва вăртах ун еннелле çаврăнса ларчĕ.

— Епле урăх çулпа? Аçталла?

— Мур пĕлет... Тен, каялла каятпăр-и... — ним калама аптранăран каласа хучĕ Евгени.

— Апайтурах! — хыпăнса ӳкрĕ Мархва. — Ма пăхмарăн лайăхрах, ма асăрхамарăн? Пĕтетпĕр вĕт, пĕрпĕр шуйттан шăтăкне пырса сикетпĕр акă! Э-эй, ма шантăм пуль сана, ма хам тытмарăм лашине...

— Ан хăра, пĕтместĕн! — çилленсе кайрĕ Евгени.— Кун пек нăйкăшассу пур — килтен те тухмалла марччĕ санăн.

— Манăн анчах мар, санăн та тухмалла марччĕ, килтех лармаллаччĕ çак çанталăкра! — хирĕçмех пуçларĕ Мархва. — Пĕтĕмпех эс айăплă, эс пăлхатса тухрăн. Аннӳ те ярасшăн марччĕ вĕт!

— Эппин, ан та — каялла яра пар! — кăшкăрсах пăрахрĕ Евгени, тарăхса. — Эп сансăрах пит лайăх кайса килетĕп!

— Кайсам халь тин! Кашкăрсем çисе яччăр-и? Эккей, калаçать тата...

— Апла пулсан — ан шарла!

Мархва тек чĕнмерĕ...

Вĕсем хăйсем анаталла анма тытăннине туйрĕç. Ну, паллах ĕнтĕ, йăнăшнă! Уйкасран шоссе çине тухиччен нимĕнле çырма та пулмалла мар. Анчах ăçти çырма ку? Çĕр çăттăр! Акă кĕпер... Пысăк кĕперех. Карлăкĕсем çӳллĕ. Хăш ял кĕперĕ? Кĕпер урлă каçсан, тĕрлĕ çĕрелле ик-виç çул та пулма пултарать. Хăшинпе каймалла? Тепĕр тесен, суйласа тăмалли те çук, курăнмаççĕ ĕнтĕ вĕсем. Ак чун хыптармăш! Чăнах та, пĕтес пулать вĕт...

Лаша хăех сылтăмалла пăрăнса юртрĕ. Мĕн пулать-килет, сылтăмалла-тăк — сылтăмалла пултăр. Халь тин çавах мар-и ĕнтĕ? Пĕр-пĕр яла пырса кĕресчĕ кăна, унтан çул тупăнатех.

Евгени куçĕсене мăчлаттармасăр малалла пăхрĕ. Çил-тăман кăштах лăплана пуçланă пек туйăнчĕ, çил халĕ кассăн-кассăн кăна вĕрчĕ. Вăхăчĕ-вăхăчĕпе тавралăх уçăлсах каять. Сасартăк малта çутă курăнса илчĕ. Вĕлт! турĕ те каллех çухалчĕ. Е туйăнчĕ кăна-ши ку? Çук, çук, чăнах та, малта çутă пур! Пур!

— Куратăн-и? — ыйтрĕ Евгени паçăр ятлаçса илнĕренпех шарламан Мархваран. — Çутă пур малта, авă...

— Ним те курмастăп, — мăкăртатса илчĕ лешĕ кăмăлсăр.

— Суккăр, эппин, эсĕ,— терĕ Евгени.— Яла çитетпĕр.

— Çак тĕпсĕр çырмара мĕн ялĕ пултăр?

— А эсĕ мĕн, пур ялсем те, качакасем пек, сăрт тăррине хăпарса лараççĕ тетĕн-им?

Çутăсем тата пăч-пач курăнчĕç.

— Улăххĕрри вĕт ку! Пăх-ха, урамра электричество хунарĕсем çутатаççĕ! — кăшкăрса янă пекех каларĕ Евгени. — Вĕсем кăçал гидростанци туса пĕтерчĕç, пĕлетĕн пуль?

— Апла пулсан, эпир пĕр пилĕк çухрăм тавра килнĕ, — терĕ Мархва. — Сан пирки!

Евгени илтмĕш пулчĕ, лашине хăваларĕ. Тепĕр вунă минутран вĕсем чăнах та ял хушшине пырса кĕчĕç. Урамра, пилĕк-улт çĕрте, çӳллĕ юпасем тăрринче, электричество лампочкисем çунаççĕ. Юр пĕрчисем вĕсен çутинче вĕтĕ шур лĕпĕшсем пек курăнаççĕ. Лайăх-çке вăл, электричество пурри!

— Шоссе çине тухма кунтан та инçе мар, — терĕ Евгени. — Эп пĕлетĕп... Улăх тăрăх кăшт каймалла кăна. Унтан вара пĕр виçĕ километр çеç юлать.

— Паçăрах çитмеллеччĕ, — каллех кăмăлсăр сас пачĕ Мархва.

Çĕрле çул çӳрекенсене хĕрхеннĕ пекех, çил-тăман лăплансах пычĕ. Ку тăрăхра чарусăр ахăрнă-аташнă хыççăн вăл таçта урăх çĕрелле çĕмĕрттерсе кайрĕ пулмалла. Кĕçех пĕлĕтсем хушшинчен пĕр-икĕ хутчен уйăх та курăнса илчĕ. Çавна пула Евгени кăмăлĕ юсансах кайрĕ. Текех ним хăрамалли те çук ĕнтĕ, часах вĕсем больницăна çитеççĕ, тухтăра лартаççĕ те каялла каяççĕ... Анчах килте мĕнле-ши халь? Чирлĕ хĕрачи татах йывăрланса каймарĕ-ши? Тен, унтан та япăхрах... чи хăрушши пулмарĕ-ши? Васкас пулать, васкас!..

Ĕнтĕ ял хыçра юлчĕ. Улăхри çул тип-тикĕс те таптакăр. Икĕ çын çеç ларнă çунана çак çулпа туртса пырасси мĕнех вара лайăх лашашăн?

— Юрттар хăвăртрах, пире килте кĕтеççĕ!..

Евгенин юрлас килсе кайрĕ. Таçтан ашшĕ час-часах юрланă юрă кĕвви аса килчĕ ăна:

Вот мчится тройка почтовая
По Волге-матушке зимой...

Ĕлĕк хальхи пек машинăсем пулман çав, пурне те лашасемпе турттарнă, — çул çӳрекенсене те, таварсене те, почтине те. Халĕ, ав, пур çĕрте те машинăсем чупаççĕ. «Çĕнĕ самана» колхоз та кăçал çуркунне вĕр-çĕнĕ грузовик туянчĕ, анчах шел — ăна вăрçă пуçлансанах фронт валли илсе кайрĕç. Эх, вăл вăрçă! Ма пулчĕ-ши, ма пуçланчĕ-ши? Мĕн тери аван пурăнаттăмăр... Пĕтĕмпех çав эсрел фашисчĕсем айăплă, пĕтĕм асап, пĕтĕм

терт вĕсемшĕн пулать халь. Акă, кĕçĕр те Евгенипе Мархва çавна пулах çĕр хута аташса çӳреççĕ. Тавăрăпăр та-ха вĕсене, шалчи тулĕ те-ха, анчах халлĕхе тӳсес пулать, мĕн тăвассу пур...

— Евгени, Евгени! — терĕ Мархва сасартăк темле хăранă сасăпа, ăна çурăмĕнчен тĕртсе. — Пăх-ха çавăнталла, пăх-ха!

— Мĕн? — ун еннелле вăртах çаврăнчĕ Евгени. — Мĕн пăхмалла? Мĕн куртăн?

— Авă... мĕн çав? — аллипе çул тăрăх каялла тĕллерĕ хĕрарăм.

— Ăçта?

— Авă ара, курмастăн-им? Чупать... Пирĕн хыççăн чупать! Тукмак* вĕт ку, туршăн та хĕвелшĕн те тукмак! Пĕтрĕмĕр!..

Евгени тинкерсе пăхрĕ. Чăнах та, çул тăрăх вĕсем хыççăн темскер мĕкĕлтетсе пырать иккен. Уйăрса илме çук — те çын, те йытă, те... кам пĕлет, тен, чăнах та кашкăр? Çĕрле тем те пулма пултарать...

— Хăвала часрах лашуна, хăвала! — Евгение хулпуççинчен чышнă пекех тĕрте-тĕрте илчĕ хăраса кайнă Мархва.

Анчах Евгени, лашине хытăрах чуптарса тарма тытăнас вырăнне, тилхепине тăрук карăнтарса, ăна чарса тăратрĕ.

— Пĕлес пулать малтан, мĕн вăл?

— Ухмаха ертĕн пуль эсĕ! — татах кăшкăрчĕ Мархва. — Çурса тăкать акă вăл пире, лаши-мĕнĕпех кăшласа ярать! — Хĕрарăм Евгени аллинчи тилхепене туртса илме тăчĕ, анчах лешĕ памарĕ.

— Тăхта-ха эсĕ, ан çухăр! Кам пĕлет, тен, çын вăл? Тен, вăл шăнса хытма тытăннă, ăна пулăшас пулать?

— Мĕнле çын пултăр! Иртсе килнĕ чух нимĕн те курмарăмăр-иç? Тем тесен те тукмаках ку, халь çеç вăрмантан сиксе тухнă вăл... пире курса! Чуптар тетĕп лашуна, шуйттан ачи!

Хăранипе сиксе чĕтреме тытăннă Мархвана Евгени тек нимĕн те каламарĕ, ун вырăнне каялла пăхса питĕ хыттăн кăшкăрчĕ:

— Эхе-хе-хе-хей! Э-эй! Кам эсĕ?..

Ун сасси улăх тăрăх инçете янраса кайрĕ, анчах хирĕç сас паракан пулмарĕ. Таврара каллех шăп пулчĕ. Паçăр вĕсем хыççăн килнĕ чĕрчун халь хускалмарĕ, пĕр вырăнтах муклашка пек пулса тăчĕ.

* Кашкăр.

— Эх-эй! — татах кăшкăрчĕ Евгени.

Каллех хирĕç сас пулмарĕ, хура тĕм вырăнтах тăчĕ.

— Çын мар ку, — шухăшларĕ те Евгени, самаях шикленсе, лашана пĕррех çурăм тăрăх туртса çапрĕ. Лаша сиккипе ячĕ...

Ытла нумаях та каймарĕç вĕсем, Мархва каллех Евгение хулĕнчен тытса карт! туртрĕ.

— Пăх ĕнтĕ, кур! Хайхискер каллех хăвалать пире! Çиччас хуса çитет... Ай тур-тур, пĕтрĕмĕр вĕт!.. Пĕтрĕмĕр!..

Вăл тĕрĕс калать-мĕн. Лаша мĕн тери хăвăрт чупать, çак уйăрса илмелле мар чĕрчун та хыçалтан çав тери хытă ыткăнса пырать. Евгени ăна хулпуççи урлă пĕрре каялла пăхса илсенех курчĕ... Пысăк хăй, пăру пысăкăшех пулĕ. Нивушлĕ кашкăр? Анчах ма-ха вăл вĕсене хăваласа çитмест, лав чарăнсан — вăл та чарăнса тăрать? Кашкăр çынран хăрать, теççĕ, чăнах иккен? Ну, юрĕ, курăпăр-ха мĕн пулассине!..

Евгени лашине каллех пат! чарса тăратрĕ.

— Стой! Вĕрентем-ха эп ăна хыçран хăвалама!

Мархва каллех тем каласшăнччĕ, лашана хытăрах чуптарас вырăнне ăна чарнăшăн вăрçасшăнччĕ пулмалла, анчах ĕлкĕреймерĕ — Евгени ăна васкасах тилхепе пачĕ те:

— Тыт хытăрах! — терĕ.

Хăй çав вăхăтрах, çуна çинчи улăма кăштах сирсе, темле çăмăлтарах рычак пек вăрăм япала туртса кăларчĕ.

«Ай-уй! Ку ача кашкăрпа çапăçма каясшăн тем! — тесе шухăшласа илме кăна пултарчĕ Мархва, тата ытларах хăраса. — Айван, пĕтет вĕт!»

Анчах Евгени аллинче рычак мар, пăшал пулнă-мĕн, чăн-чăн пăшал! Мархвана ку тата ытларах тĕлĕнтерсе, хăратса ячĕ. Евгени хыçалалла хăвăрт кăна тĕллерĕ те кĕрс! тутарчĕ. Пăшал кĕпçинчен вут-çулăм тухнине çеç курса юлчĕ Мархва. Пăшал сассинчен хăраса, лаша тăрук тăпăрт! тапса сикрĕ, Мархва чутах ӳрече урлă ывтăнатчĕ.

— Тыт лайăхрах, чар лашана! — кăшкăрчĕ Евгени. Çавăнтах, Мархва лашана тытса чарайманнине кура, тилхепене хăй çавăрса тытрĕ.

— Стой! Ан хăра, ухмах...

Вăл каллех, пеме хатĕрленсе, хыçалалла пăхрĕ. Анчах та тек пеме кирлĕ пулмарĕ — хыçалтан йытă кăшкăрса йынăшнă сасă илтĕнчĕ:

— Нăй, най, нăй, най... — вăрăммăн, хурлăхлăн йынăшать...

— Тьфу, шуйттан пуçĕ! — сурчĕ Евгени, тарăхса. — Кам хушнă-ха ăна çакăн пек çĕрле уйра çынсене хăратса çӳреме? Хăй айăплă! Эп чăнах та кашкăр тесе...

— Кашкăр та пулма пултарнă, — терĕ Мархва, хăйне тинех кăшт чун кĕнĕ пек пулсан. — Ку вăхăтра вĕсем тем чухлех çӳреççĕ... Пăшалне ăçтан тупрăн эсĕ?

— Аттенне юри илсе тухрăм, çĕрле вĕт-ха, — терĕ Евгени. — Сыхланни нихçан та кансĕрлемест...

Çанталăк лайăхлансах кайрĕ. Çил чарăннă май сивĕ пулма та пăрахрĕ — хуть те пĕр пиншакпа пыр. Часах вĕсем шоссе çулĕ çине тухрĕç, унтан район центрне те пырса кĕчĕç.

Евгени каллех больницăрисемпе мĕнле калаçасси çинчен шухăшлама тытăнчĕ. Паллах, çине тăрса, çирĕппĕн, ĕнентермелле калаçас пулать, унсăрăн итлемĕç тата! Туртăнкаласа, кутăнланса тăрĕç, çулĕ инçе, çĕрле кайма тĕттĕм, ирччен тăхтас пулать, темтепĕр...

Анчах та ĕçсем пĕртте вăл шухăшланă пек пулмарĕç. Лашана больница умне тăратса коридора кĕрсенех, пĕр пӳлĕм алăкĕнчен шурă халатлă ватăрах арçын тухрĕ те, куçлăхне пĕркеленчĕк çамки çинелле хăпартса, тӳрех ыйтрĕ:

— Эсир «Çĕнĕ самана» колхозран-и?

— Çавăнтан...

Евгени тĕлĕнсех кайрĕ: ăçтан палларĕ-ха вĕсене ку çын?

— Эпир сире паçăрах кĕтетпĕр, — терĕ лешĕ.

— Çулĕ начартарах, çанталăкĕ те усал, çавăнпа та час çитеймерĕмĕр... — тӳрре тухма пăхрĕ Евгени. Хăй çав хушăрах Мархва çине пăхса илчĕ: асту, хамăр аташса çӳрени çинчен персе ан яр тата!

— Çанталăкĕ ырах мар çав паян, — килĕшрĕ больница çынни.

— Эпир килессе пĕлнĕ-им эсир? — ыйтмасăр тӳсеймерĕ Евгени.

— Пире ун çинчен паçăрах телефонпа пĕлтерчĕç. Сирĕн фельдшерица калаçрĕ, эвакуированнăй хĕрача хыттă чирленĕ, тет.

— Çапла çав, пирĕн патра пурăнаканскер... Акă, ун пирки çырнă хут та пур манăн... — Евгени пиншакĕн шалти кĕсйинчен Антонина Клементьевна çыруне кăларса пачĕ. Больница çынни, куçлăхне вырăнне лартса,

ăна йăпăрт кăна вуласа тухрĕ те ним каламасăрах кăкăр умне чиксе хучĕ.

— Тухтăр илме килтĕмĕр эпир, — терĕ Евгени, — эмел те парса яма хушрĕ Антонина Клементьевна...

— Пĕлетпĕр, ачам, пĕтĕмпех пĕлетпĕр! — терĕ арçын. — Ларса ăшăнăр пăртак.

— Пирĕн хăвăртрах каясчĕ!

— Ытлашши ан хыпăн, ĕлкĕретĕр... — Халатлă çын, тĕксĕмрех коридор тăрăх утса кайса, пĕр пӳлĕме кĕчĕ.

— Вăт, васкамаççĕ вĕсем, — кăмăлсăр мăкăртатса илчĕ Евгени. — Лере ачи вилес пек выртать...

— Хамăр та айăплă, — терĕ Мархва, — аташса çӳремен пулсан, ку таранччен каялла çур çулне каймаллаччĕ.

Анчах вĕсен нумай кĕтмелле пулмарĕ. Халатлă арçын каллех коридора тухрĕ, унпа юнашар пысăк çухавиллĕ пальто, тĕп хунă мăн çăматă тăхăннă, ăшă тутăр çыхнă, аллине пысăках мар сар чăматан тытнă хĕрарăм курăнчĕ.

«Çак пырать пулĕ ĕнтĕ пирĕнпе», — шухăшларĕ те Евгени сак çинчен тăчĕ.

— Ну, телейлĕ кайса килĕр эппин, Калерия Ивановна! — терĕ арçын вырăсла, хăйсем алăк патнерех пырсан, хĕрарăма алă парса. Унтан Евгенипе Мархва еннелле çаврăнчĕ те чăвашла каларĕ: — Чи лайăх врач яратпăр сирĕн пата, халь çеç Ленинградран килнĕскер. Астăвăр, чипер илсе çӳрĕр...

— Тавтапуç! — терĕ Евгени хĕпĕртесе. — Ан пăшăрханăр, илсе çӳреме пĕлĕпĕр!

Тепĕр вунă-вунпилĕк минутран вĕсем райцентртан тухрĕç те, шухă лаша шоссе тăрăх хĕвеланăçнелле, Евгенисен ялĕ еннелле, юртрĕ. Халĕ пĕртте паçăрхи пек пулмарĕ ĕнтĕ — сивĕ те мар, пĕлĕтре çурла пек çакăнса тăракан уйăх самаях çутатнă пирки аташса каяс-тăвас хуйхи те çук. Хĕпĕртемелле кăна, — часах акă вĕсем киле çитеççĕ те, çак майра-тухтăр чирлĕ Эльгăна тӳрех эмеллеме тытăнать. Паллах ĕнтĕ, вăл ăна сывататех, епле пулсан та вилме памасть...

ПАЛЛАШУСЕМ

...Иртнĕ каç Евгенипе Мархва асар та писер çил-тăман витĕр, нимрен хăрамасăр района тухса

кайса, эвакуированнăй хĕрача валли тухтăр илсе килни çинчен ирхине пĕтĕм ял пĕлчĕ. Пурте ырласа калаçрĕç кун пирки. Пуринчен ытла Евгение мухтарĕç:

— Маттур, маттур ача! Тепри пулсан, кун пек çанталăкра урама тухма та шикленсе тăмалла, вăл пур — темиçе уй урлă кайма хăраман!

— Аслашшĕне хывнă, лешĕ çавăн пек нимрен хăраманскерччĕ, — терĕç ватăраххисем, — пĕрре йăлăмра упана пĕр-пĕччен тĕл пулсан та çухалса кайман, лешĕ хăй çине ыткăнса пыма пуçласан, пĕррех пуçĕнчен пуртăпа лартнă! Упи çавăнтах тĕшĕрĕлсе аннă вара...

— Тухтăрне илсе килнинчен усси пулнă-ши хуть?

— Пулнă, теççĕ. Ачи халь çăмăлтарах сывлать, тет, кăкри кăшт çемçелнĕ ĕнтĕ унăн...

— Хытă тăрăшать, тет-ха, тухтăрĕ, ачи пуç вĕçĕнчех сăнаса ларать, тет. Епле пулсан та сыватасшăн ĕнтĕ.

— Лайăхскер килнĕ эппин...

— Тухтăрĕ хăй те вакуированнăй, тет.

Çакăн çинчен илтсен, Аркаш тӳрех тусĕ патне тухса чупрĕ. «Çĕрĕпе çӳренĕскер, халь сывăрать пулĕ-ха вăл, тен, шкула та пыраймасть-и. Çапах та ыйтса пĕлес... Мĕншĕн мана систермен-ши, эпĕ те кайнă пулăттăм унпа пĕрле...» — шухăшласа пычĕ вăл.

Евгени чăнах та сентре çинче сывăрать-мĕн, амăшĕ ăна вăратмарĕ:

— Кайран кил, кайран, шкултан таврăннă чух...

Çапах та Аркаш ытла тăруках тухса каймарĕ. Кăшт çеç уçăлнă алăк витĕр пуçне чиксе, вăл малти пӳртелле пăхса илчĕ. Унта, кравать çинче, чирлĕ ача выртать, сĕтел пуçĕнче шурă халатлă, сап-сар çӳçлĕ çамрăк хĕрарăм ларать. Ун умĕнче темле эмел кĕленчисем, хутсем... Ку ĕнтĕ, паллах, тухтăр. Ăна хирĕç питĕ ĕшенчĕк сăнлă тепĕр хĕрарăм ларать, ку вара çав чирлĕ ача амăшĕ пулмалла.

— Каях, кай, асту, шкултан юлатăн, — терĕ ăна Евгени амăшĕ тепĕр хут.

— Ачи мĕнле, самайланать-и? — ыйтма ĕлкĕрчĕ çапах та Аркаш.

— Самайланнă пек-ха...

Уроксем пуçланиччен ачасем те çавăн çинченех калаçрĕç. Таçтан илтнĕ (те Мархва каласа пама ĕлкĕрнĕ?), анчах ачасем Евгенипе Мархва çĕрле çул çинче çухалса кайнине те, темле сĕтĕрĕнчĕк йытта персе пăрахнине те пĕлнĕ. Кун çинчен сăмах пуринчен те ытларах пулчĕ.

— Юрать-ха, кашкăр сиксе тухман...

— Мĕнех вара? Кашкăр пулнă пулсан та шаплатта-ратчĕ вăл ăна! Çавах мар-им? Хуть йытта пер, хуть кашкăра...

— Упа пулнă пулсан тата?

— Хĕлле упа уйра çӳремест, вăрманта, пĕр-пĕр шă тăкра, тяппине ĕмсе выртать.

Калаçакансем патне Палля та пырса тăчĕ. Çăвар тулли чыхса лартнă панулмине лачăрт-лачăрт чăмласа, вăл:

— Шел, упа тĕлне пулман, лешĕ вĕсенчен пит лайăх саккускă тунă пулĕччĕ, — терĕ те кулса ячĕ.

Пурте ун çине хаяррăн пăхса илчĕç.

— Сысна эсĕ! Санăн пĕтĕм шухăшу та саккускă çинчен кăна! — терĕ Аркаш, хăйĕн тусĕшĕн çав тери çилленсе кайса. — Аннӳ кунĕн-çĕрĕн ханша юхтарать, эс саккускă хатĕрлетĕн. Хупахри пекех. Лекетĕр-ха пĕрре, пĕлетĕр вара ун чух!

— Эсĕ куртăн-и? Тытрăн-и? — сиксе ӳкрĕ ун çине Палля.

— Тытĕç-ха, ан васка!

— Элекленĕшĕн эп сана суда паратăп!

— Ак çакна куртăн-и? — Аркаш ăна виç пӳрне туса кăтартрĕ. — Судне хăвăрăннах каймалла пулĕ-ха, ан васка!

Вĕсем, тен, тытăçсах каятчĕç пулĕ, анчах класа Рина Петровна пырса кĕчĕ. Ачасем вырнаçса ларсан, вăл пурне те пăхса çаврăнчĕ те:

— Кам килмен паян? — тесе ыйтрĕ.

— Пурте килнĕ, пĕр Рыбаков кăна çук, — терĕ ăна хирĕç малти парта хушшинчи хĕрача, хулĕ çине сарлака хĕрлĕ хăю çыхнă дежурнăй.

— Евгени паян килмесен те пултарать, — терĕ Рина Петровна. — Вăл кĕçĕр мĕн тунине пĕлетĕр-и эсир?

— Пĕлетпĕр! — терĕç вуннăн-вуниккĕн пĕр харăс. — Тухтăр илсе килнĕ...

— Рыбаков Евгени кĕçĕр хăй чăн-чăн пионер пулнине кăтартнă. Çынна çăлас тесе, нимрен те хăраса тăман. Ку сирĕншĕн пуриншĕн те пример пулмалла... Ăнланатăр-и?

— Ăнланатпăр.

— Фронтра та пирĕн боецсем çавăн пек тăваççĕ, юлташĕсем йывăрлăха лексессĕн — темле хăрушă пулсан та — вĕсене пулăшма, хăтарма тăрăшаççĕ...

— Анчах Палля Евгение упа тытса çурманшăн шеллет,— терĕ çав вăхăтра стена çумĕнче ларакан

Миккăн ятлă кăçăртарах сăмсаллă ача, ура çине тăрса.

Пурте, карр! çаврăнса, пĕрре çав ача çине, тепре Палля çине пăхрĕç. Палля тăруках хĕп-хĕрлĕ пулса кайрĕ.

— Чăнах калатăн-и эсĕ? — ыйтрĕ учительница Миккăнран.

— Пурте илтрĕç ăна, — терĕ лешĕ. — Çавăн пирки Аркашпа та чутах çапăçса каятчĕç... Ыйтăр ыттисенчен.

— Чернов! Мĕне пĕлтерет ку? — çилĕпе пăхрĕ ун çине Рина Петровна.

— Эп ăна ахаль çеç... шӳт туса каларăм, — хулăн тутисене аран хускатса мăкăртатса илчĕ Палля ларнă çĕртенех.

— Тăр ура çине! Тĕрĕссине каласа пар.

Аран йăраланкаласа, Палля парта хушшинчен тăчĕ те, Рина Петровна çине тӳррĕн пăхма хăяймасăр, пуçне унталла-кунталла пăркаларĕ. Хăй йĕп-йĕпе тар пулчĕ.

— Ну, ма чĕнместĕн?

— Эп ахаль çеç... Аркаш хăй çулăхрĕ ман çума...

— Суять, суять! Аркаш ăна ним те туман! — кăшкăрчĕç ачасем.

— Асту, Чернов! Сана пĕрре кăна мар асăрхаттарнă ĕнтĕ, анчах эсĕ çаплах тӳрленместĕн, пурне те хирĕç пыратăн. Юлташсенчен уйрăлса кайни, çитменнине тата, ялан иртĕхни ырăпа пĕтмест вăл, ан ман çавна! Юлашки хут калатăп...

Палля ним чĕнмесĕрех хăй вырăнне ларчĕ, анчах пĕрремĕш урок хыççăнах, перемена вăхăтĕнче, хăй çинчен каласа панă Миккăна крыльца хыçĕнче тытса çапса ӳкерчĕ те çав тери хытă хĕнеме тапратрĕ. Ача сăмсинчен юн юхса анчĕ, вăл кăшкăрса макăрса ячĕ. Ытти ачасем ăна хӳтĕлеме чупса пырсан вара Палля, сумкине пăрахса хăварсах, килне тухса тарчĕ...

Кун пирки Рина Петровнăна пĕлтерсен, вăл сăнран та улшăнса кайрĕ, унăн тутисем сиккелесе илчĕç.

— Епле иртĕнчĕк ача! Амăшне чĕнсе хытах калаçас пулать-ха ун пирки, — терĕ вăл.

Уроксем хыççăн Аркаш киле каймарĕ, каллех Евгени патне чупрĕ. Тусĕ шăпах урамри çăлтан шыв ăсса тăрать-мĕн.

— Ну, мĕнле? Çывăрса тăрантăн-и? — ыйтрĕ вăл ун патне çитнĕ-çитмен.

— Питĕ лайăх çывăрнă, — терĕ Евгени. — Унччен пĕр эрне çывăрман пекех.

— Леш ачи мĕнле? Тухтăрĕ кайман-и-ха?

— Хăрамаллах мар терĕ. Тухтăрĕ паян каймасть-ха, халĕ Антонина Клементьевнăпа пĕрле ытти эвакуированнăй ачасен сывлăхĕ мĕнлине тĕрĕслеме тухса кайрĕ. Районтисем çапла тума хушнă тет...

Евгени пĕр витрине, Аркаш теприне йăтрĕç те, вĕсем картишне кĕчĕç. Шывĕ выльăхсем валли кирлĕ пулнă. Евгени васкасах пўртрен тепĕр витре вĕри шыв илсе тухрĕ, вара вĕсем, ăна сиввипе хутăштарса, пур выльăхсене те шăварчĕç, унтан каçхи апат пачĕç. Аркаш çав вăхăтра хăйĕн тусне паян шкулта мĕн пулса иртни çинчен каласа кăтартрĕ.

— Чăн та, сыснах ĕнтĕ вăл Палля, — терĕ Евгени.— Ăна амăшĕ питĕ пăсать пулмалла. Амăшĕ пĕртте халăх шутлă мар вĕт. Тăхта акă, малашне эпир унпа мĕн тумаллине пĕлĕпĕр-ха. Çын шутне кĕртетпĕрех ăна!

— Амăшне-и? — ыйтрĕ Аркаш.

— Мĕн тума кирлĕ пире амăшĕ? Паллине! Пăсăлнă ачасене тўрлетесси те пионерсен ĕçĕ...

— Çук ĕнтĕ, халь тин ăна тўрлетесси пулмасть пулĕ.

— Ан кала, пулать. Курăн...

Аркаш тата кăшт тăркаларĕ те киле каяс пулĕ, манăн та выльăхсене пуçтарса хупмалла терĕ. Евгение каçхине, ерçсен, хăйсем патне пыма чĕнчĕ.

Çав вăхăтра крыльца çине эвакуированнăйсен аслă ывăл ачи Ян тухрĕ. Вăл картишĕнчи икĕ арçын ачана курчĕ те тăпах чарăнса тăчĕ. Пĕр хушă чĕнмерĕ, унтан:

— Тэрэ... Страстуйте, — тесе пуç тайрĕ.

— Здравствуй, — терĕç туссем ăна хирĕç пĕр харăсах. — Иди сюда... — кăчăк туртрĕ Евгени.

Ян вĕсем патнелле пычĕ. Вăл карттуспа, çўхе пиншакпа, пушмакпа кăна иккен. Евгенипе Аркаш кĕрĕкпиншаксем, çăматăсем тăхăннă.

— Так тебе не холодно? — ыйтрĕ Аркаш, ун урисем çине кăтартса.

— Русски... нет, — пуçне пăркаларĕ Ян. — Вэне кээлт эм оска*.

— Питĕ шел, — ассăн сывласа илчĕ Аркаш. — Вĕрентмелле пулать, эппин, сана.

— Нимех те мар, — терĕ Евгени, — пурăна киле вырăсла мар, чăвашла та вĕренĕ-ха. Эпир ют çĕршыв чĕлхисене вĕренетпĕр-çке, вĕсене те çавăн пекех вĕрентеççĕ.

Кăшт уçăлас шутпа пулас, кил хушшине Янăн ас-

---

* Эп вырăсла пĕлместĕп (э с т о н л а).

лашшĕ, ватă Пауль тухрĕ. Вăл та ачасем патне пычĕ те, пурин çине те кăмăллăн пăхса:

— Паллашрăр-и? — тесе ыйтрĕ.

— Паллашасси паллашрăмăр, анчах калаçаймастпăр-ха, — терĕ Евгени. — Вăл вырăсла пĕлмест...

— Çапла çав, пĕлмест, — терĕ Пауль. — Пирĕн шкулсенче пĕлтĕрччен вырăсла вĕрентмен, нимĕçле çеç вĕрентнĕ.

— Мĕншĕн ун пек пулнă вара?

— Мĕншĕн тесен ун чухне пирĕн çĕршывра нимĕç фашисчĕсем майлă çынсем пуçпулса тăнă пур эстонецсене те нимĕçсем пек туса яма шутланă. Пĕлтĕр, Совет влаçĕ тусан тин, шкулсенче вырăсла вĕрентме тытăнчĕç...

— Анчах эсир хăвăр вырăсла ăçта вĕреннĕ вара, питĕ лайăх калаçатăр-çке? — ыйтрĕ Аркаш.

— Эпĕ ĕлĕк Российăра нумай пурăннă, — терĕ Пауль. — Нижний Новгородра, Сормовăра пăрахутсем тунă, кайран Петербургра карапсем тăвакан заводра ĕçленĕ, вунтăваттăмĕш çулхи вăрçă вăхăтĕнче патша çарĕнче служить тунă...

— Вăрçăра та пулнă пуль эппин? — ыйтрĕ Евгени.

— Пулнă, таçта та çитнĕ... Аманса та курнă, тыткăна та лекнĕ... — ассăн сывласа илчĕ Пауль.

— Манăн çапах та киле каяс-ха, — терĕ Аркаш. — Сыв пулăр... Эсĕ, Евгени, кайран пыр эппин...

— Ку ача санăн тусу-и? — ыйтрĕ Пауль, Аркаш хапхаран тухса кайсан. — Лайăх ача пулмалла...

— Пĕрле вĕренетпĕр. Унăн та ашшĕ вăрçăра, пирĕн аттепе пĕрлех кайрĕ, çавăнпа та эпир пĕр-пĕрне пур чух та пулăшатпăр, — терĕ Евгени.

— О, пĕрне-пĕри пулăшни питĕ аван вăл... Питĕ аван! Пĕччен тăвайманнине иккĕн тăватăнах.

— Ушкăнпа пулсан тата авантарах, — хушса хучĕ Евгени.

— Ку та тĕрĕс... Эсир пирĕн Яна та хăвăр ушкăна йышăнăр ĕнтĕ. Вырăсла вĕренме пулăшас пулать ăна.

— Паллах, пулăшатпăр. Хăйĕн кăмăлĕ пултăр кăна!

— О, вăл хăй питĕ вĕренесшĕн, питĕ! — Старик, мăнукĕ çине пăхса, хăйсен чĕлхипе темскер каларĕ. Ян пуçĕпе сулса илчĕ те, шăна пуçланăскер, çенĕк еннелле утрĕ. Шăпах çав вăхăтра калинккерен Рина Петровна кĕрсе тăчĕ те, Паульпе Евгение курсанах:

— Здравствуйте! — терĕ.

Ватă эстонец ăна пуç тайрĕ.

— Доброго здоровья, девушка!

— Килте кам пур? — Евгенирен ыйтрĕ учительница.

— Пурте килтех...

Çамрăк хĕр хăвăрт кăна картлашкасем тăрăх чупса хăпарса кайрĕ.

— Ку кам пулчĕ тата? — хуллентерех ыйтрĕ Пауль.

Евгени каласа пачĕ.

— Çивĕч хĕр, — ырларĕ Пауль. — Лайăх вĕрентет пуль?

— Эпир ăна пуринчен те ытларах юрататпăр.

— Аван, аван...

Пауль урамалла тухрĕ. Евгени кĕреçе тытса пĕр хушă выльăх карти таврашĕнчи шăннă навуса хырчĕ, унтан, паянлăха ĕç пĕтрĕ пулас-ха тесе, урисене шăпăрпа тасаткаларĕ те пӳрте кĕчĕ. Алăкран кĕнĕ-кĕменех вăл çав тери кăмăла каймалла япала курчĕ: кайри пӳртри сĕтел хушшине Маринепе эстонецсен хĕрачи Юули юнашар кĕрсе ларнă та тимлесех кивĕ букварьти ӳкерчĕксене пăхаççĕ. Марини — сăмала пек хура çӳçлĕ, Юули çӳçĕ тин çеç çăмартаран тухнă чĕпĕ тĕкĕ евĕр шап-шурă та çеп-çемçе курăнать. Евгение асăрхамарĕç те пулмалла вĕсем, пăхмарĕç те ун çине. Марине сылтăм аллине пуç пӳрнипе кĕнеке çине тĕлле-тĕлле каласа пырать:

— Ак ку акă — сĕтел. Ак ку — пукан. Ку — кĕнеке... — Ку — хут. Ак ку — кĕпе. Пушмак. Атă...

Евгени, вĕсем çине пăхса, хăй ăшĕнче кăмăллăн кулса илчĕ.

— Эпир вĕсене вĕрентесси çинчен калаçрăмăр кăна-ха, анчах пирĕн Марине ĕçе тытăннă та иккен!

Унтан вĕсем патне пырса тăчĕ те, йăмăкĕнчен:

— Эсĕ учительница пулнă тем? — тесе ыйтрĕ кăшт куларах. — Хăвах шутласа кăлартăн-и куна е анне хушрĕ-и?

Марине ун çине тĕлĕнерех пăхрĕ.

— Чăвашла нимĕн те пĕлмест те... Антонина Клементьевна калалĕ, силĕн пĕл-пĕлинпе каласма вĕленес пулать телĕ...

— Тавай, вĕрент, вĕрент. Лайăх пулать!

— Санăн та алçын ачине вĕлентесчĕ, вăл та нимĕн те пĕлмест-иç? — терĕ Марине.

— Эпĕ те вĕрентетĕп акă, тăхта...

Евгени малти пӳртелле иртрĕ. Унта хăйсен амăшĕ, Рина Петровна, Антонина Клеметьевна тата Амалия лараççĕ. Чирлĕ хĕрачи çывăрать иккен, унăн амăшĕ, яланхи пекех, ун пуçĕ вĕçĕнче, тарăн шухăша кайнă

пек, чавсаланса ларать — халĕ те хуйхăрать ĕнтĕ. Ĕвгени илсе килнĕ тухтăрĕ кăмака çумĕнчи вырăн çинче çывăрать, ĕнертенпе чăлкăм куç хупманскер, канать вăл.

— Кун пирки эпир паян педсоветра калаçса илтĕмĕр, — терĕ Рина Петровна, унченех пуçланнă калаçăва малалла тăсса. — Эвакуированнăй ачасенчен уйрăм группăсем туса вĕрентес терĕмĕр. Районтан та шăнкăравларĕç кун çинчен. Çавăнпа та халĕ эп вĕсене килĕрен çырса çуретĕп.

— Çапах та, ачисем ни чăвашла, ни вырăсла пĕр сăмах та пĕлмеççĕ пулсан, мĕнле вĕрентес тетĕр-ха вĕсене? — ыйтрĕ Евгени амăшĕ.

— Майне тупас пулать. Тен, хăйсен ашшĕ-амăшĕсем хушшинче чылай вĕреннисем тупăнĕç, вĕсене чĕнетпĕр.

— Çаксен ватти вырăсла лайăх калаçать, — терĕ Антонина Клементьевна, — вăл пулăшма пултарать те пулĕ...

— Ку тĕрĕс шухăш.

— Хамăр ачасене те ытларах хутшăнтарма шутлатпăр. Шефа илччĕр, вĕсемпе ялан вырăсла калаçчăр. Ку вăл хăйсемшĕн те усăллă пулать.

— Ара, майлашмаллах ĕнтĕ мĕнле те пулин, — терĕ Улькка. — Вăрçи тахçан пĕтет-ха, ăна пĕлме çук... Ачасен унччен вĕренмесĕр пурăнмалла мар вĕт!

Çак калаçу Евгение питĕ килĕшрĕ. Кур-ха, çыннисем тин çеç килсе çитнĕ, лайăххăн канайман та, анчах учительсем вĕсен ачисене вĕрентес пирки хыпкаланма тытăннă...

Пуçне ватă Пауль таврăнчĕ те, калаçу пĕр вăхăта чарăнчĕ. Старик малалла иртсе сак çине ларсан, Рина Петровна унпа калаçа пуçларĕ.

— Эпир сирĕн ачасене шкулта вĕрентесси пирки сăмахлатпăр...

— О, ку питĕ аван... Питĕ кирлĕ! — терĕ Пауль.

— Хăшĕ миçе çулта, вăрçăччен хăш класра вĕреннĕ, çавна пĕлмелле манăн. — Çамрăк учительница, тетрадьпе кăранташ кăларса, çырма хатĕрленчĕ.

Ватă Пауль хаваласнах каласа пачĕ:

— Ян — вуниккĕ тултарнă, кăçал улттăмĕш класа каймаллаччĕ, Юули — саккăрта, пĕлтĕр пĕрремĕш класра вĕренчĕ...

— Хушаматăр мĕнле-ха сирĕн?

— Киккас.

— Питĕ... тĕлĕнмелле хушамат. Нихçан та илтмен.

— Вырăссен çук çав ун пекки. Эстонла хушамат.

Рина Петровна çырса пĕтерчĕ те тетрадьне кĕсйине чиксе хучĕ.

— Сăмах майăн каласан, манăн пичче, çар çынни, Эстонире пĕр çулталăка яхăн пурăннăччĕ... — терĕ вăл унтан.

— Хăçан? — тăруках интересленсе ыйтрĕ ватă эстонец.

— Вăтăр тăххăрмĕш çулта, кĕркунне, сирĕн ун чухнехи правительствăпа тунă договор тăрăх, пирĕн çар чаçĕсем Эстоние пычĕç-çке-ха?

— Çапла, çапла. Пирĕн утрав çине те пычĕç вĕсем... Питĕ кăмăллăн йышăнтăмăр эпир совет салтакĕсене.

— Хăш утрав çине? — ыйтрĕ Рина Петровна.

— Сааремаа çине, — васкасах хуравларĕ Пауль.

Рина Петровна, çакна илтсенех, шухăша кайнă пек пулчĕ.

— Сааремаа. Сааремаа. Урăхла ăна Эзель теççĕ мар-и?

— Ун пек те калаççĕ...

— Вăт, ман пичче шăпах çавăнта пулнă!

— Чăнах-и? — тĕлĕнчĕ Пауль. — Хăçанччен пурăннă вăл унта?

— Хĕрĕхĕмĕш çулта, кĕр енне, ăна унтан академие ячĕç.

— Эппин, вăл офицер пулнă?

— Лейтенант.

— Вĕсен чаçĕ, калăпăр, батальонĕ, полкĕ е дивизийĕ хăш тĕлтерех вырнаçнине пĕлместĕр-и?

— Ун çинчен çырман вăл. Ку, тен, вĕсен çар секречĕ пулнă пуль.

— Шел, — терĕ Пауль. Унтан ăнлантарма тытăнчĕ: — Куна эпĕ акă мĕншĕн ыйтатăп. Ун чух пирĕн вулăс салинче Мустиялере те пĕр батальон вырнаçнăччĕ. Офицерсем уйрăм çынсем патĕнче хваттерте пурăнатчĕç, пирĕн патра та пĕр çамрăк офицер пурăнчĕ...

— Ман пичче те хваттерте пурăннă! — старике пĕлнĕ пекех каларĕ Рина Петровна.

— Пирĕн патри хăйне... чăваш тетчĕ.

— Чăваш?! Хушамачĕ мĕнлеччĕ унăн? Астумастăр-и?

— Хушаматне... астăваймастăп çав халь. Темле, вырăсла марччĕ-ха ун хушамачĕ, — терĕ Пауль. — Ячĕ те асра юлман. Чим-ха, Ян астумасть-ши? Вĕсем иккĕшĕ çав тери туслăччĕ...

Старик çавăнтах Янпа хăйсен чĕлхипе калаçса илчĕ.

— Ону Федья*, — терĕ ăна хирĕç лешĕ, аслашшĕпе Рина Петровна калаçнине нимĕн ăнланманскер.

— Тĕрĕс, Федя, Федор! — аса илнĕшĕн савăнса кайрĕ Пауль.

— Хушамачĕ —, Молгачов марччĕ-и? — чутах ура çине сиксе тăратчĕ Рина Петровна. Унăн питçăмартисем тăруках хĕп-хĕрлĕ пулса кайрĕç.

— Çапла, çапла, Молгачов!.. Халь аса илтĕм...

— Апла пулсан... сирĕн патăрта манăн пичче пурăннă вĕт! — калама çук савăнăçлăн, куçĕсене çутăлтарса, кăшкăрсах илчĕ Рина Петровна.— Манăн пичче, тăван пичче, ăнланатăр-и?

— Пулма пултараймасть! — пĕççисене шартах çапса илчĕ Пауль.

— Мĕншĕн пулма пултараймасть? Тăхтăр-ха, эп ак халех унăн сăнӳкерчĕкне илсе килсе кăтартам сире... Куратăр вара! — Рина Петровна йăпăр-япăр пальтипе тутăрне уртса ячĕ те, алăксене шăлт-шалт уçса хупса, урамалла тухса чупрĕ.

Пауль Амалипе Яна хăй халь кăна учительницăпа мĕн çинчен калаçнине ăнлантарса пачĕ. Вара вĕсем виççĕшĕ те пăлханса кайса, тавлашнă пекех калаçма тытăнчĕç. Рина Петровнăпа ватă Пауль калаçнине итлесе ларнă Улькапа Антонина Клементьевна та, вĕсемпе пĕрле Евгени те, çав тери тĕлĕнсе, пĕр-пĕринпе калаçса кайрĕç:

— Пăх-ха эсĕ, епле пулса тухать пурнăçра!..

— Кĕнекере те час-часах тупса вулас çук кун пекки не!

— Ара, ку тĕрĕсех пулсан, тĕлĕнсе хытсах каймалла-иç!

Кĕçех учительница çил пек каялла чупса çитрĕ.

— Акă ĕнтĕ, курăр! — Вăл сĕтел çине хăйĕн пиччĕшĕ лейтенант формипе ӳкерĕннĕ фотографие хучĕ. Пурте пĕр харăсах ӳкерчĕк çинчи çавракарах питлĕ, çав тери чĕрĕ куçлă илемлĕ каччăна пăхма тытăнчĕç.

— Çакă-и? Палларăр-и? — пĕрре ватă Пауль çине, тепре унăн кинĕ еннелле çаврăнса ыйтрĕ Рина Петровна.

— Вăл, — терĕ Пауль. — Тĕп-тĕрĕс! Хирĕç нимĕн те калаймăн...

— Ону Федья... — пăшăлтатса илчĕ Ян.

---

* Федя пичче.

— Руски лейтенант... Та елас меил*... — терĕ Амалия, тĕлĕннипе куçĕсене хăвăрт-хăвăрт мăчлаттарса.

— Анчах ку пĕтĕмпех мар-ха, эсир тата çакна курăр... — Рина Петровна сĕтел çине тепĕр сăнӳкерчĕк кăларса хучĕ. — Кун çинчен эпĕ мансах кайнăччĕ, ăнсăртран халь куç тĕлне пулчĕ. Паллатăр-и? — Вăл пур Киккассене те пăхса çаврăнчĕ. Лешсем малтанах çăварĕсене шыв сыпнă пек пулчĕç, ним те чĕнеймерĕç, пурте ăнран тухса каймаллах тĕлĕнчĕç пулмалла çав... Пуринчен малтан Амалия сиксе тăчĕ:

— Ильмар! Юмал хамастакс!** — темрен тăрук хăранă пек кăшкăрсах ячĕ вăл. Унччен те пулмарĕ, ӳкерчĕке ик аллипех ярса тытрĕ те ăна вĕçĕмсĕр чуптума тытăнчĕ. — Ильмар!.. Мину армас, мину калльис!***

Унăн питçăмартисем тăрăх шултра куççулĕ шăпăртатса анчĕ. Çавăнтах вăл ӳкерчĕке ачисене кăтартма тытăнчĕ:

— Паппа, паппа!****

Анчах çав ӳкерчĕк çинче Амалия упăшки кăна мар, ыттисем те пур иккен: Амалия хăй те, Пауль те, Янпа Юули те. Вĕсемпе пĕрле Рина Петровна пиччĕшĕ, совет лейтенанчĕ Федор Молгачов, кăмăллăн кулса тăрать...

— Аçтан лекнĕ ку ӳкерчĕк сирĕн патăра? — пăлханнипе чĕтрекен сасăпа ыйтрĕ ватă Пауль.

— Епле аçтан? — тĕлĕнчĕ Рина Петровна. — Ана мана пичче хăй ярса панă, асăнмалăх...

— А-а, çапла пуль çав... Анчах пирĕн çук вăл. Пирĕн пĕр ӳкерчĕк те çук. Ильмар сăнне те илсе тухайман эпир, çавăншăн пĕрмай кулянатпăр...

— Апла пулсан, ку ӳкерчĕке эпĕ сирĕн патăрта хăварма пултаратăп, — терĕ Рина Петровна. — Маншăн та питĕ хаклă вăл, анчах сирĕншĕн тата хаклăрах ĕнтĕ...

— Тавах сире, темрен те пысăк тав!.. Пирĕншĕн ку çав тери пысăк парне пулать!

Рина Петровна мĕн каланине старик эстонла куçарса парсан, Амалия куçĕсем тепĕр хут хавассăн çутăлса илчĕç.

— О, ырă çын!..

Вăл хăй пурнăçĕнче пĕрремĕш хут курнă чăваш хĕрне çатăрах ыталарĕ те ăна питĕнчен çине-çине темиçе хут чуптурĕ.

---

* Вăл пирĕн патра пурăннă.

** Ильмар! Турăçăм!

*** Ман юратнă, асран кайми çыннăм!

**** Аçу, аçу!

...Çав каçхине ватă Паульпе унăн киньĕ Амалия нумайччен сывăрса каяймасăр шăппăн калаçса выртрĕç. Çак инçетри чăваш ялĕнче, тăван Эстонирен икĕ пин километра яхăн аякра, кĕтмен çĕртен, пачах та ăнсăртран, хăйсен чи хаклă çыннин сăнӳкерчĕкĕ тупăнни весене калама çук савăнтарса, пăлхантарса ячĕ.

— Халь ĕнтĕ Ильмар кунта пирĕнпе пĕрле пурăннă пекех пулать, эпир ăна кашни кун, кашни самантра курма пултаратпăр, — терĕ Амалия. — Мĕн тери лайăх!..

— Ачасемшĕн епле аван тата вăл! — хушса хучĕ Пауль. — Ӳкерчĕк пулмасан, вĕсем ашшĕн сăнне те манса кайма пултараççĕ вĕт...

— Ăçтан кăна сиксе тухрĕ пуль пирĕн тĕле ку çамрăк учительница! Тавтапуçах ăна!

— Ана çеç мар, ыттисене те пĕтĕм чун-чĕреренех тав тăвас пулать пирĕн, — тарăннăн сывласа илчĕ старик. — Шутласа пăх-ха эсĕ, епле кĕтсе илчĕç вĕсем пире... Тепри хăйĕн чи çывăх тăванне те ун пек ăшшăн кĕтсе илмест... Камсем-ха эпир вĕсемшĕн? Çичĕ ют! Вĕсен чĕлхине те, йăлисене те пĕлместпĕр, вĕсем хăйсем те пирĕн халăх çинчен çак таранччен илтменпе пĕрех. Анчах халĕ тăвансем пекех пулса тăтăмăр...

— Тĕлĕнмелле çав, — килĕшрĕ Амалия.

— Совет Российинче йăли çавăн пек, — терĕ малалла Пауль, — унта тĕрлĕ чĕлхеллĕ халăхсем пĕр-пĕринпе хирĕçсе мар, пĕр-пĕрне пулăшса, тăвансем пек туслă пурăнаççĕ. Кун çинчен мана хамăрăн Ильмар та пĕрре кăна мар каланă... Пирĕн вăл тахçанах коммунист пулнă-çке, Совет Союзĕнчи пурнăç çинчен лайăх пĕлетчĕ...

— Туслă пурăннине нимĕн те çитмест ĕнтĕ, — терĕ Амалия.

Пĕр хушă чĕнмерĕç, унтан Пауль каллех калаçма тытăнчĕ.

— Çапах та, Амалия, пирĕн сăр хуртсем пек пурăнма юрамасть, мĕн те пулин ĕçлеме пуçлас пулать...

— Мĕн ĕçлеме пĕлĕпĕр-ши эпир кунта? — ыйтрĕ çывăрса кайма пуçланă Амалия.

— Чипер сывă ал-уралла çын валли ĕç тупăнатех. Ыранах колхоз пуçлăхĕ патне кайса пăхатăп. Ху пĕлетĕн, эпĕ ăста механик. Вĕсен тĕрлĕ машинăсем пулма кирлĕ. Тен, вĕсенчен хăшне-пĕрне юсамалла, тӳрлетмелле... Сана та мĕн те пулин тупса парĕç, тен. Ĕçлемесĕр çăкăр çиме намăс. Пултараймастăп эпĕ ун пек...

Киньĕ çывăрса кайрĕ, анчах ватă Пауль тата вăрахчен куç хупмасăр выртрĕ. Шухăшлама ирĕк пулчĕ ăна.

Стена çинчи сехет хăй çеммипе шакканисĕр пуçне, пĕр сасă та пулмарĕ. Чирлĕ Эльга та лăпкă сывăрчĕ кĕçĕр — йынăшмарĕ, малтанхи каçсенчи пек вăрана-вăрана макăрмарĕ.

Пауль Киккас чăн-чăн ĕç сынни пулнă çав. Унăн ашшĕ, пулăç, вăйлă шторм вăхăтĕнче тинĕсре путса вилнĕ, унăн виллине те тупайман. Ун чухне Пауль вуниккĕри ача пулнă. Çавăнтан вара унăн пĕрмай пуян хуçасем патĕнче кĕрĕшсе ĕçлеме тивнĕ. Хăй ĕмĕрĕнче вăл вуншар тĕрлĕ ĕçре пулса курнă — грузчик та, пулăç та, матрос та, заводри механик та, тем те. Пĕр кун та ĕçлеменни пулман унăн. Хăйĕн ачисене те çамрăклах ĕçе хăнăхтарнă. «Ху ĕçлесе тупнă çăкăр — чи тутли», — тенĕ вăл яланах.

Халĕ те вăл çак инçетри ют яла çитсе вырнаçнă-вырнаçман ĕç çинчен шухăшла пуçларĕ. «Хамăрăн ытти çынсемпе калаçас, вĕсем те ĕçлеме тытăнччăр. Сана ыр кăмăлпа, чун-чĕререн пышăнчĕç пулсан — хăвăн та тӳр пилĕк пулмалла мар...»

Ирхине вăл апат çисенех тумланчĕ те килтен тухса утрĕ. Малтан эвакуацине килнĕ эстонецсем вырнаçнă килсенче пулчĕ, вĕсене хăй мĕн шухăшлани çинчен каласа пачĕ, унтан колхоз правленине кайрĕ.

ПĔР КĂМĂЛПА

...Вăл кунсенче колхоз председателĕ Назар Егорччă пĕртте лăш курмарĕ. Уйри тыр-пулсене пуçтарса кĕртнĕ, авăн çапса пĕтернĕ, патшалăха мĕн памаллине парса татнă пулин те, лара-тăра пĕлмерĕ вăл. Ытти çулсенче, вăрçăччен, ку вăхăтра ял халăхĕ пĕр хушă каннă, кĕр вăйĕпе хăнасем пухса савăннă, çамрăксем кашни каç клубра пухăнса юрланă-ташланă, кино курнă, шкул ачисем Октябрь праçникне концерт-спектакль хатĕрленĕ, анчах 1941 çулхи кĕркунне пĕрре те ун пек пулмарĕ çав.

Районтан шăнкăравласах тăчĕç: ăна тумалла та кăна тумалла. Пĕрин хыççăн тепри уполномоченнăйсем килеççĕ — хăвăртрах, Назар Егорччă, хăвăртрах! Фронта кирлĕ! Фронт валли!..

Тискер тăшман халĕ те пирĕн çĕр çинелле шалтан шала кĕрсе пырать-ха. Хăйĕн салтакĕсем куллен пинĕпинĕпе пĕтни, танкĕсем çĕршерĕн çунса кайни, вуншар

самолечёсем сывлăшрах хыпса çуннине те пăхса тăмасть вăл, пирĕн Тăван çĕршыв чĕри патнелле çывхарса килет.

Хăрушă, çав тери хăрушă! Пирĕн салтаксем тăшмана хирĕç калама çук хытă тăнă, арăслансем пекех çапăçнă пулин те, вĕсен халлĕхе çаплах чакма тивет-ха.

Нивушлĕ Мускавах çитсе кĕрĕ ирсĕр фашист?

Çук, пулма пултараймасть ун пек! Чараççĕ ăна пирĕн паттăр салтаксем, çĕршыв чĕрине тăшман аллине памаççех!..

Пирĕн пĕтĕм халăхăн, кашни совет çыннин шухăшĕпе ĕмĕчĕ çавăн пек. Нимĕн те шел мар — вăй та, сывлăх та, пурлăх та, укçа-тенкĕ те! Гитлер хурахĕсене текех малалла шума парас марччĕ кăна!

Назар Егорччă районтан мĕн хушнисене пурне те тĕп-тĕрĕс туса пычĕ. Фронт валли колхозран тата вунă лаша — çуни-турти, хăмăчĕ-пĕкки-мĕнĕпех ăсатрĕ, çунисем çине пĕр вуншар пăт чи лайăх утă тиесе ячĕ. Фронт валли кирлĕ хатĕрсем хăвăртрах леçме Хусантан Горький хули еннелле асфальт сарнă мăн çул тума тытăнчĕç — унта ĕçлеме харăсах сакăр лавпа вунултă хĕрарăм кăларса ячĕ, — пĕри те хирĕçсе тăмарĕ. Госпитальсем валли кайăк-кĕшĕк ашĕ ыйтрĕç, ăна та хулана вăхăтра çитерсе пачĕ вăл. Никама та шанмарĕ, хăй леçсе килчĕ.

Эвакуированнăйсемшĕн те нумай тăрăшмалла пулчĕ председателĕн. Вĕсене тăрантармалла вĕт-ха, вĕсем пурăнакан пӳртсене те лайăхрах хутса ăшăтмалла. Нумайăшĕн ăшă тумтирĕ те, урисене тăхăнмалли те çук — епле хĕл каçтарас-ха вĕсене? Хурлăха кĕрсе ӳкнĕ çынсене пулăшмаллах, вĕсем хамăрăнах, совет çыннисемех вĕт-ха.

Учительсен те сахал мар ĕçлемелле пулчĕ — хăрушă вăрçа пула кунта килсе тухнă çынсен ачисене вĕрентес пулать, темле кансĕр пулсан та, вĕсене шкултан хăварма юрамасть...

Педсоветра тĕплĕн калаçса илнĕ хыççăн ку ĕçе Рина Петровнăна хушрĕç.

— Эсĕ çамрăк-ха, пĕччен çын, санăн каç-каç та вăхăт пулать, хăвна пулăшса пыма вĕренекен ачасенчен çивĕчреххисене хăнăхтарма пултаратăн...

Çамрăк учительница пĕр сăмахсăрах килĕшрĕ.

Колхоза илсе килнĕ ултă çемьерен виççĕшĕ эстонецсем, иккĕшĕ — белоруссем, пĕр çемйи — вырăс. Белорус ачисем вырăсла ăнланаççĕ, анчах эстонецсен ачисем вара пĕр сăмах та пĕлмеççĕ. Мĕнле вĕрентмелле вĕсене?

Хăйсен ашшĕ-амăшĕсенчен хăшĕ те пулин пулăшмасан, чăнах та, ним тума аптрамалла, тăрăшни те ахалех сая кайма пултарать.

Педсовет хыççăн Рина Петровна Евгенисем патне кайрĕ.

«Ватă эстонецĕ вырăсла лайăхах пĕлет, çавна явăçтарсан аван пулĕччĕ. Хирĕçсех тăмасть пулĕ-ха, пĕр кун питĕ кăмăллă çын пек курăнчĕ...» — шухăшларĕ вăл.

Рина Петровна шухăшĕ тĕрĕсех пулчĕ. Хирĕçсе тăма мар, учительница хăйсем патне мĕн шутпа пынине пĕлсен, Пауль Киккас питĕ кăмăллă пулчĕ.

— О, аван ку, питĕ аван! — терĕ вăл, кăмăлĕ тулнипе аллисене сăтăркаласа. — Эсир вĕсене вырăсла вĕрентетĕр, эпĕ хамăр чĕлхепе каласа паратăп... Питĕ аван пулать, ăнлантаратпăр! Унтан майĕпе хăйсем те вырăсла вĕренсе пырĕç...

Вăл çакăн çинчен васкасах кинне каласа пачĕ. Вара Амалин те хĕпĕртенипе куçĕсем çуталса кайрĕç, вăл çӳхе тутисемпе йăл та йăл кулса, пуçĕпе сула-сула илчĕ. Ачисем шкула çӳреме пуçласси амăшне савăнтаратех ĕнтĕ. Кунсăр пуçне тата унăн пĕчĕк хĕрачи, Эльга, юлашки кунсенче самайлансах пычĕ, çавăнпа вăл ахаль те хаваслă-мĕн.

Тепĕр кунне вара, ирхи уроксем пĕтсен, эвакуированнăй ачасене пурне те шкула илсе пычĕç. Кам миçе çултине тата пĕлтĕр хăйсен килĕсенче хăш классенче вĕреннине шута илсе, Рина Петровна вĕсенчен икĕ пĕчĕк класс пекки турĕ.

— Вĕренме тытăнар, ачасем...

Октябрь праçникĕ çитиччен пĕр виçĕ кун малтан, кăнтăрла иртсен, «Çĕнĕ самана» колхозри шкул умне кивĕрех сăран пиншак тăхăннă, пуçне кăвак çăм тутăр сыхнă шуранка сăнлă хĕр пырса тăчĕ. Переменăна тухнă ачасем ăна карах сырса илчĕç, — кам вара ку? Анчах пĕри те тӳрех сăмах хушма хăймарĕ-ха. Хăшĕсем ăна сывлăх сунчĕç кăна. Хĕр те ачасене сывлăх сунчĕ, унтан хăйĕн резина атти çумне çыпçăннă пылчăка турпаспа хырса тасатрĕ (ĕнер-виçĕмкун çумăр çунипе юр ирĕлчĕ те, çулсем лапралансах кайрĕç), унтан тутри айĕнчен усăнса тухнă сырă çӳçне тӳрлетсе, крыльца картлашкисем тăрăх майĕпе утса хăпарчĕ.

— Учительсен пӳлĕмĕ ăçтарах сирĕн? — ыйтрĕ вăл ачасенчен.

— Коридор леш вĕçĕнче, сылтăм енче! — темиçен пĕр харăс каларĕç ăна.

Хĕр хăйне тĕллеттерсе янă пӳлĕме кĕчĕ те, алăк патĕнче чарăнса тăрса, перемена вăхăтĕнче канса ларакан учительсене — тăватă хĕрарăмпа пĕр старике — пуç тайса саламларĕ.

— Мана директор кирлĕччĕ...

— Директор çук çав, анчах ун вырăнне эп каласа пултаратăп сирĕнпе, — терĕ пĕр çамрăк учительници, симĕс пусма витнĕ сĕтел хушшинчен тăрса. Ку — Рина Петровна пулчĕ. Килсе кĕни вара тӳрех ун патнелле пырса ал пачĕ:

— Кулюкова Нина... Комсомол райкомĕнчен.

— Паллатăп сире, — терĕ Рина Петровна, умĕнчи тетрадьсене аяккалла сирсе хурса. — Нумаях пулмасть райком фронта пулăшас пирки ирттернĕ канашлура президиумра эпир сирĕнпе пĕрле лартăмăр. Астумастăр-и?

— Астăватăп... Эпĕ халĕ те çав ĕçпех.

Коридорта шăнкăрав сасси янăраса кайрĕ, ачасем васкаса чупни, алăксем шăлт-шалт уçăлса хупăнни илтĕнчĕ. Кĕçех учительсем урока тухса кайрĕç те, Рина Петровнăпа райкомран килнĕ хĕр пӳлĕмре иккĕшех юлчĕç.

— Комсомол тĕп комитечĕ постановлени йышăннă,— терĕ Кулюкова, кĕсйинчен хут кăларса.— Ноябрĕн саккăрмĕшĕнче, пĕтĕм Союзĕпех шкул ачисен воскресникне ирттерсе, тимĕр-тăмăр пухмалла. Питĕ кирлĕ, çине тăрса тумалли ĕç!

— Тимĕр-тăмăрне ăна эпир кăçал ахаль те чылай пухкаларăмăр-ха, колхоз вити патĕнче сахалтан та пĕр виçĕ лав выртать, — терĕ Рина Петровна.

— Сахал вăл, сахал! Тата ытларах пухас пулать, кайран тракторпах килсе илсе каяççĕ... Халĕ кашни килограмм хаклă вĕт!

— Вăл тĕрĕс ĕнтĕ...

— Кунсăр пуçне, фронт валли ăшă япаласем пухас пирки ĕçсем мĕнле пыраççĕ сирĕн?

— Алсиш-чăлха, çăм тăла, тирсем чылай пухса патăмăр. Иртнĕ эрнере колхоз председателĕ района икĕ михĕ леçрĕ.

— Татах пухас пулать. Хĕле кĕретпĕр, часах акă шартлама сивĕсем пуçланаççĕ...

Каласнă май Рина Петровна çак хĕр çине куç илмесĕр пăхса ларчĕ. Вăл ытла та салхуллă пек туйăнчĕ ăна. Темшĕн каласнă çĕртех ассăн сывла-сывла илет.

Сăнĕ те шуранка, куçĕсем те темле путса ларнă. Пĕркун, районти канашлура курнă чух, ун пек марччĕ вăл... Килте юлнă çынсен фронта мĕнле пулăшмалли çинчен çав тери хĕрӳллĕ каларĕ, хăмăр куçĕсем çиçсе кăна тăчĕç, питçăмартисем хăмач пек хĕрелсе кайрĕç унăн. Халь мĕн пулнă вара ăна? Çав териех ывăнса çитнĕ-ши? Е чирлесе кайнă?...

Кулюкова пĕр майлă, лăпкăн калаçрĕ:

— Фронтра çапăçакансен çемйисене, вĕсем йывăр пурăнаççĕ пулсан, куллен пур майсемпе те пулăшас пулать. Уйрăмах эвакуированнăйсемшĕн тăрăшмалла. Вĕсем ахаль те темтепĕр курса пĕтнĕ, нумайăшĕ çитмĕл çичĕ вилĕм витĕр тухнă. Кăштах лăпланса пурăнччăр, вара колхозри ĕçсене те хутшăнма тытăнĕç... Çаксем çинчен паян ачасемпе хăйсемпе калаçса илĕпĕр.

— Пуринпе те-и? Е аслăраххисемпе çеç? — ыйтрĕ Рина Петровна.

— Пурне те пухăпăр. Вăрçă мĕн иккенне халь пĕчĕккисем те пит лайăх ăнланаççĕ.

— Вăл çапла, вăл тĕрĕс... — Рина Петровна ассăн сывласа илчĕ те, ун куçĕ умне тӳрех хăй пиччĕшĕн сăнĕ тухса тăчĕ.

Вăрахчен калаçса ларчĕç икĕ хĕр. Унтан Рина Петровна аллинчи сехечĕ çине пăхса илчĕ те ура çине тăчĕ.

— Ку пирĕн юлашки урок, — терĕ вăл, — классене кайса асăрхаттарам-ха эпĕ, ан саланччăр...

Учительница тухрĕ, Кулюкова пĕрченех юлчĕ. Вăл, ĕçсĕр ларасран, сĕтел çинче выртакан хаçата тытрĕ те тӳрех малтанхи страницăра пичетленнĕ Совинформбюро пĕлтерĕвне вулама тытăнчĕ:

«Ноябрĕн 2-мĕшĕнче кунĕпех пирĕн çарсем тăшманпа Можайск, Мало-Ярославец, Волоколамск, Тула енче питĕ хытă çапăçнă...»

Хĕр йывăррăн сывласа илчĕ те тек вуламарĕ. Каллех чакнă пирĕннисем. Ик-виçĕ кун каялла ку хуласен ячĕсене асăнмастчĕç. Хăçанччен пулса пырĕ кун пек? Мускав патнех çитрĕмĕр вĕт... Урăх чакмалли вырăн та юлмарĕ ĕнтĕ! Эх-х...

Коридорта паçăрхи пекех шăнкăрав сасси янăраса кайрĕ, кĕçех алăксем шалтлатрĕç, ачасем чупма тытăнчĕç. Пӳлĕме Рина Петровна таврăнса пычĕ.

— Пилĕк минутран ачасем пурте пĕр класа пухăнаççĕ, учительсем те пулаççĕ, — тесе пĕлтерчĕ вăл.

— Тавтапуç, — пуçне тайса илчĕ Кулюкова.

— Мĕншĕн «тавтапуç»? Сирĕншĕн çеç мар вĕт ку, пирĕншĕн пуриншĕн те кирлĕ.

...Уроксем хыççăн ачасем — аслăраххисем те, кĕçĕннисем те — коридор вĕçĕнчи мăн класа пухăнса ларчĕç. Учительсемпе «райком хĕрĕ» пырса кĕрсен (Кулюковăна çавăн пек ят пама ĕлкĕрнĕ те ĕнтĕ ачасем), пурте карр! ура çине тăрса сывлăх сунчĕç, унтан, шăп пулса, ют çынна куçĕсемпе пăраласа шăтарас пек пăхса ларчĕç. Рина Петровна пухăва пуçласа парсанах, Кулюкова каласма тытăнчĕ.

— Хаклă ачасем, çамрăк тусăмсем, — терĕ вăл, — темиçе кунтан, ноябрĕн çиччĕмĕшĕнче, пирĕн çĕршывра аслă революци пулнăранпа, ĕççыннисем хăйсен тăшманĕсене, пуянсене, мул хуçисене çĕнтерсе влаçа хăйсен аллине илнĕренпе, хăйсем валли ирĕклĕ те телейлĕ пурнăç тума тытăннăранпа çирĕм тăватă çул çитет...

Сĕтел хушшинче ларакан Рина Петровна ун çине çаврăнса пăхрĕ. Кулюкова çак темиçе самант хушшинчех палламалла мар улшăнма ĕлкĕрнĕ. Пĕркун районта тухса каланă чухнехи пекех, унăн куçĕсем хĕрӳллĕн ялкăшаççĕ, типшĕмрех питçăмартисем хĕрелсе кайнă...

— Çирĕм тăватă çул хушши ирĕклĕ совет халăхĕ, ырми-канми ĕçлесе, хăй валли телейлĕ пурнăç турĕ, кашни çутă кун пире çĕнĕрен çĕнĕ савăнăç кӳчĕ. Эпир пурте питĕ лайăх пурăнаттăмăр — мăннисем те, ачасем те... Анчах пирĕн юратнă çĕршыва сасартăк тăшман вăрă-хурахла килсе тапăнчĕ. Вăл пире, ирĕклĕ совет çыннисене, хăйĕн чурисем тума ĕмĕтленет...

«Райком хĕрĕ» хĕрнĕçемĕн хĕрсе пычĕ. Вăл фашистсем вăхăтлăха тытса илнĕ пирĕн çĕр çинче мĕн тери хăрушă ĕçсем туни, мирлĕ çынсене пинĕ-пинĕпе вĕлерни, хуласемпе ялсене ишĕлтерсе çунтарни çинчен, анчах темле тискерленсен те вĕсем пире çĕнтерме пултарас çукки çинчен каларĕ. Пирĕн вăй нумай, пирĕн хастарлăх иксĕлми. Тăшманпа çапăçма пĕтĕм халăх çĕкленчĕ, паттăр совет салтакĕсемпе харсăр партизансем фашистсене кунĕн-çĕрĕн пĕтерсе пыраççĕ. Анчах та пирĕн хамăрăн воинсене куллен-кун, пĕр чарăнмасăр, мĕнпе май килнĕ — çавăнпа пулăшса пымалла...

Кулюкова самантлăха чарăнса сывлăш çавăрса илчĕ те малалла каларĕ:

— Эсир кăçал уйри тырпула, çĕрулмине, пахчаçимĕçсене пуçтарса кĕртнĕ чух хытă тăрăшнă, авăн та çапнă, арçын ачасенчен чылайăшĕ тырă акнă чух та ĕçленĕ... Ку питĕ аван, куншăн сире мухтамалла çеç.

Анчах кунпа лăпланса ларма юрамасть, ачасем. Фронта тем те кирлĕ. Чăн малтан — салтаксене хĕçпăшал ытларах туса памалла: танксем, самолетсем, тупăсем, пулеметсем; вĕсем валли тата вĕçĕмсĕр снаряд та патрон кирлĕ... Çаксене мĕнрен тунине эсир хăвăрах пĕлетĕр. Металл кирлĕ вĕсене тума — тимĕр, хурçă, пăхăр. Питĕ нумай кирлĕ! Тупма пултаратпăр-и эпир вĕсене? Паллах...

— Пултаратпăр! — хыттăн кăшкăрчĕ тахăшĕ хыçалти ретрен. — Темĕн чухлех тупса паратпăр!...

Пурте карах каялла çаврăнса пăхрĕç. «Райком хĕрне» пӳлсех кăшкăраканни улттăмĕш класра вĕренекен Аркадий Мазяков, килти пек каласан — Аркаш иккен. Итлесе ларнă чух вăл питĕ пăлханса кайнă пулмалла, тăшман тискерлĕхĕсем çинчен итлесе, пĕтĕм ăшчикĕ вĕреме тытăннă унăн, çавăнпа тӳсеймен вăл...

— Ыттисем мĕнле шутлаççĕ? — ыйтрĕ Кулюкова.

— Çаплах шутлатпăр! — кăшкăрчĕç темиçен пĕр харăс.

— Апла пулсан, ачасем, çак ĕçе сирĕн халех тытăнас пулать. Ноябрĕн саккăрмĕшĕнче пĕтĕм Совет Союзĕнчи пионерсемпе шкул ачисем тимĕр-тăмăр пухас тĕлĕшпе воскресник ирттереççĕ, çавăнта сирĕн те хутшăнса тимлĕн ĕçлемелле...

— Ĕçлетпĕр! — каллех кăшкăрчĕ тахăшĕ.

— Тăрăшатпăр!..

— Пурте-и?

— Пурте! Никама та килте лартмастпăр. Пĕр-пĕринпе ăмăртса пухатпăр! — кĕрлесе кайрĕç ачасем. Çав вăхăтрах Рина Петровна виççĕмĕш ретре ларакан Евгени алă çĕкленине асăрхарĕ.

— Рыбаков, эс мĕн каласшăнччĕ?

Евгени ура çине тăчĕ.

— Ман шутпа, ку ĕçре хамăр хушăра ăмăртни сахал, пĕр-пĕр урăх ялти шкул ачисене ăмăртăва чĕнес пулать! — терĕ вăл хыттăн. — Калăпăр, Улакасси ачисене...

— Тĕрĕс! Чĕнес!

Рина Петровна ыйтмасăрах, унта та кунта çӳлелле çĕкленĕ алăсем курăнчĕç, Евгени шухăшĕпе килĕшсе, ачасем хăйсемех сасăлама тытăнчĕç.

...Чылая пычĕ пуху. «Райком хĕрĕпе» Рина Петровна ачасемпе халех тумалли ытти ĕçсем пирки те калаçса татăлчĕç: фронт валли ăшă япаласем татах пухмалла, хĕрачасен чăлха-алсиш çыхмалла, ялти пурăнакан эвакуированнăй ачасене шефа илсе, вĕсене вĕренӳре

пулăшмалла, кашни звенон фронтовиксен пĕрер çемйине тăтăшах пулăшса тăмалла. Ачасем пуринпе те хапăл тусах килĕшрĕç.

— Маттур ачасем сирĕн, — терĕ Кулюкова, пуху хыççăн Рина Петровнăпа унăн хваттерне çитсен. — Вĕсемпе нумай усăллă ĕçсем тума пулать, чипер ертсе пымалла çеç...

— Эсĕ хăвах каларăн-çке: вăрçă мĕн иккенне халĕ пĕчĕк ачасем те ăнланаççĕ терĕн, — ун çине кăмăллăн пăхса илчĕ Рина Петровна.

— Ăнланаççĕ çав, питĕ лайăх ăнланаççĕ, — ассăн сывласа ячĕ Кулюкова. — Анчах вĕсем вăрçă çинчен пĕлмен, ун çинчен нихçан та илтмен пулсан, пин хут лайăхрах пулĕччĕ!

— Çаплаччĕ те çав... Мĕн тăвас тетĕн-ха? Айăпĕ — пирĕнте мар, тăшмансенче. Пирĕн халь ачасене тĕрĕссине каласа памалли çеç юлать. Пĕлччĕр, ăнланччăр вĕсем пурнăçра кампа тата мĕншĕн кĕрешмеллине.

Рина Петровна, тимĕр кăмака хутса ярса, апат ăшăтма тытăнчĕ, «райком хĕрĕ», аллипе тăнлавĕсенчен тытса, сĕтел çине чавсаланса ларчĕ те тарăн шухăша кайнă пек пулчĕ. Унăн сăнĕ каллех салхуланчĕ, куçĕсем çав тери хурлăхлăн пăхрĕç. Рина Петровна çакна асăрхарĕ те хуллен кăна ыйтрĕ:

— Нина, санăн пуç ыратмасть пулĕ-çке?

— Çук, — терĕ лешĕ.

— Тем, сăну питех мар та... Ывăннă ĕнтĕ эсĕ. Халех акă апат çикелĕпĕр те çывăрма выртăпăр. Канас пулать.

— Çук, ывăннăшăн мар вăл... — йывăррăн сывласа ячĕ Кулюкова. — Хуйхă манăн, Рина, каласа памалла мар пысăк хуйхă! Чĕре патĕнче чул пек çакăнса тăрать...

— Мĕн пулнă тата ун пекех?

— Виçĕмкун... пирĕн атте вăрçăра вилни çинчен пĕлтерекен хут килчĕ! — хĕр çавăнтах пуçне сĕтел çине хучĕ те пĕтĕм кĕлеткипе чĕтренсе макăрса ячĕ. — Пĕтрĕ пирĕн атте, текех эпир ăна нихçан та... курас çук ĕнтĕ... нихçан та! Çирĕç ун пуçне эсрелĕ фашисчĕсем...

Рина Петровна ăна лăплантарма тытăнчĕ, йăпатрĕ, çурăмĕнчен, пуçĕнчен ачашларĕ, анчах Кулюкова ниепле те макăрма чарăнаймарĕ. Кайран, чылайран тин, кăштах лăпланнă пек пулса апат çиме ларсан, Рина Петровна унăн хуйхи çинчен тĕплĕрех пĕлчĕ.

— Ан çиллен мана, Рина, — терĕ Кулюкова, хĕрелсе кайнă куçĕсене тутăрпа шăлса,— кăмăлна пăсрăм

эп хам макăрнипе... Кун пекех пулакан марччĕ, темле тăруках епресе кайрăм паян.

— Ой, мĕн кирлĕ мара калаçатăн эсĕ? — терĕ Рина Петровна. — Мĕн çилленмелли пур уншăн? Эп хам та, тепĕр чух чун кӳтсе килет те, минтер пичĕ йĕп-йĕпе пуличченех макăратăп...

— Эс мĕн пирки тата?

— Пиччерен тăватă уйăх ытла ĕнтĕ çыру çук. Таçта, тем пулнă ăна, нимĕн те пĕлместĕп...,

Вĕсем пĕр хушă чĕнмерĕç. Анчах çынна хуйхă пусса илнĕ чух сăмах хушмасăр ларсан, пушшех йывăр пулать. Çавăнпа та Кулюкова, стаканран вĕри чей сыпасыпа, ерипен калаçма тытăнчĕ:

— Эпир нихçан та çăмăл пурнăçпа пурăнман, — терĕ вăл. — Ачи-пăчи нумай пирĕн, мансăр пуçне тата улттă, пĕринчен тепри пĕчĕкрех. Ĕçлекенĕ пĕр атте çеç пулнă, аннен кил таврашĕнче тăрмашсах тăн тухатчĕ. Çитменнине, пĕр виç-тăватă çул каялла вăл чирлемĕ тытăнчĕ. Сывлăшĕ тухмасть. Астма теççĕ тухтăрсем. Анчах, килте пурнăç кансĕр пулсан та, вĕсем мана, аслине, çине тăрсах вĕрентме тăрăшрĕç. Пуринчен ытла— атте. Ăслă çыннăмĕш вăл. Ял хушшинче те хисеплетчĕç ăна. Темиçе хут правление суйларĕç. Çиччĕмĕш класран тухсан, эпĕ хамах вĕренме пăрахма шут тытрăм, —вăтам шкула çичĕ çухрăма çӳремелле, хĕлле кашни кун киле таврăнма та пулмасть, хваттер кирлĕ, уншăн та тӳлемелле, тата аннене те кил таврашĕнче пулăшаймастăп, пулмасть кун пек вĕренсе терĕм, анчах атте кун çинчен пĕлсен мана хăтăрсах тăкрĕ: «Пăрахасси çинчен çăвар та ан уçнă пултăр, санăн вăтам шкул кăна мар, институт та пĕтермелле-ха! Пурнăçне пурăнкалăпăр»,— терĕ. Хăй сахал вĕреннишĕн тарăхсах, мана аслă шкултан вĕрентсе кăларасшăн пулчĕ пулмалла çав...

Хĕр каллех, ассăн сывласа, куçĕсене шăлкаласа илчĕ.

— Чăнах та вара пĕлтĕр эпĕ вуннăмĕш класран пур предметсемпе те «пиллĕкпе» вĕренсе тухрăм, кĕркунне пединститута кайса кĕтĕм, вĕренӳ лайăх пычĕ, стипенди те памалла турĕç мана... Ĕçсем çавăн пек ăнса пынăшăн манран хамран та ытларах атте хĕпĕртетчĕ пулмалла. Мĕн тери ăшшăн та кăмăллăн пăхатчĕ вăл ман çине эпĕ хăш чух киле пырсассăн! Мĕн калăн ĕнтĕ, пĕчĕкренпе кĕтӳ кĕтсе, пуянсем патĕнче тарçăра пурăнса ӳснĕ Çĕтĕк Якку хĕрĕ институтра вĕренет вĕт!.. Анчах нумая пымарĕ пирĕн савăнăç. Вăрçă пуçлансанах, аттене фронта илсе кайрĕç. Ăна ăсатнă чух анне выртса йăвансах ма-

кăрчĕ: «Мĕн тăвас ĕнтĕ манăн çак вĕтĕр-шакăрпа, мĕнле усрас вĕсене? Сана мĕн те пулин пулсан, мĕнле çитĕнтерсе çын тăвас?..» Атте ăна ӳкĕтлесе лăплантарма тăрăшрĕ, анчах хăйĕн куççульне те чараймарĕ. Юлашкинчен, картишĕнчен тухса каяс умĕн, мана аяккалла чĕнсе илчĕ те: «Пĕтĕм шанчăк сан çинче ĕнтĕ, хĕрĕм», — терĕ... Ăна хирĕç эпĕ нимех те калаймарăм, куççулĕпе чыхăнса кайрăм... Анчах аттен юлашки сăмахĕсем халĕ те хăлхарах янăраса тăраççĕ. Паллах ĕнтĕ, манăн тек институт çинчен шухăшлама та май пулмарĕ. Кăшт та пулин укçа пултăр тесе, кĕр енне перекет кассине ĕçлеме кайса кĕтĕм, унтан мана райкомола пионерсемпе шкул ачисем хушшинче ĕçлеме илчĕç. Халĕ, ав, куран, çӳретĕп... Паян кунта, ыран лере тенĕ пек...

— Эсĕ питĕ усăллă ĕç тăватăн, Нина, — терĕ Рина Петровна, вăл каласа пĕтерсен. — Акă, паянхинех илер: епле çĕклентерсе ятăн эсĕ пирĕн ачасен кăмăлне! Ытла кашниех пултараймасть ăна...

— Ĕçĕ нумай-ха, питĕ нумай. Ачасене пур çĕре те явăçтармалла, унсăр ниепле те май килмест.

— Çапла çав, пысăк вăй пулса тăчĕç хальхи вăхăтра пирĕн ачасем, мăн çынсем вырăннех ĕçлеме тивет вĕсен, эрнере пĕрре çунашкапа ярăнма та вăхăчĕ çук мăнтарăнсен...

Хĕрсем пĕр вырăн çинче пĕрне-пĕри ăшăтса выртрĕç. Çывăрса кайиччен тата нумай сăмах-халаҫ пулчĕ вĕсем хушшинче.

Ирхине «райком хĕрĕ» тул çутăлнă-çутăлманах тухса кайрĕ.

— Манăн паян тата виçĕ шкула çитес пулать-ха, — терĕ вăл.

— Çав ĕçпех, воскресник пиркиех пуль? — ыйтрĕ Рина Петровна, ăна ăсатма крыльца çине тухса.

— Çавăн пиркиех...

— Май пулсан, пирĕн пата час-часах кил-ха, эсĕ ачасене пит лайăх хавхалантаратăн, пирĕншĕн ку пысăк пулăшу пулать...

— Тавтапуç ырă сăмахшăн, — вăтаннă пекрех пăхса кулса илчĕ Кулюкова, учительница аллине чăмăртаса. Унтан вăл пусма картлашкисем тăрăх чупса анчĕ те, сивĕ пирки пиншак çухавине тăратса, хулпуççийĕсене темле кулăшларах хутлатса, аллисене кĕсъене чиксе, çиле хирĕç тăвалла утрĕ. Малалла кайнăçемĕн унăн ахаль те тĕреклех мар кĕлетки тата ытларах пĕчĕк-

ленне пек курăнчĕ. Рина Петровнăн çак хĕре шеллес килсе кайрĕ, çав вăхăтрах вăл ăна ăшă кăмăлпа мухтаса илчĕ:

— Хăйĕн çав тери пысăк хуйхă... Ашшĕ вилнĕ... Тепри пулсан, ун пек чух ним тума та пултарас çук. Вăл пур — çанталăкне-мĕнне пăхмасăр, ывăнни-шăннине пĕлмесĕр ялтан яла çӳрет, çынсемпе калаçать, вĕсене хавхалантарса, кăмăлне çĕклет, тăшманпа кĕрешме чĕнет... Анчах хăй те ача кăна вĕт-ха!

ПИРВАЙХИ САВĂНĂÇСЕМ

Аслă уяв умĕнхи каç, ытти çулсенчи пекех, ял халăхĕ клуба пухăнчĕ. Пуринчен ытларах çынсем унта фронтсенчи ĕçсем çинчен лайăхрах пĕлес шутпа кайрĕç, ма тесессĕн паянхи докладне районти çар комиссариатĕнчен килнĕ çын тăвать терĕç. Чăнах та, докладчикĕ хăй вăрçăран йывăр аманса таврăннăскермĕн, — унăн сылтăм алли кăкĕ таранах татăлнă, гимнастеркин пушă çаннине вăл пиçиххи айне чиксе хунă.

Виççĕмĕш рете вырнаçнă Евгенипе Аркаш ун çине çав тери тимлĕн пăхса итлесе ларчĕç. Ку таранччен вĕсем вăрçăра пулнă çынсене пĕрре те курманччĕ-ха. Эх, унтан хăйĕнчен ыйтса пĕлесчĕ!.. Мĕнле çапăçнă-ши вăл, миçе фашиста вĕлернĕ? Мĕнле аманнă, кам çăлса кăларнă ăна?...

Докладчик ытлашши çĕнĕ хыпарсемех каламарĕ, вăл каланисенчен нумайăшне ял çыннисем хаçатсенче вуласа та пĕлнĕ ĕнтĕ, анчах çапах та вăл итлекенсен чĕрисенчи шанчăка ытларах çирĕплетрĕ, вĕсен чунĕсене лăплантармалли сăмахсем тупса калама пĕлчĕ. Вăл хăй вăрçăра пулнă пирки ăна ĕненмесĕр тăма май килмерĕ. Уйрăмах вăл пирĕн салтаксемпе командирсем мĕн тери паттăр çапăçнине кăтартакан уйрăм-уйрăм тĕслĕхсем çинчен каласа кăтартни ĕнентерӳллĕ пулчĕ. Вăл каланисем итлесе ларакансен куçĕ умнех тухса тăчĕç...

...Акă, пирĕн траншейăсем çинелле тăшман танкĕсем кĕмсĕртетсе, гусеницисемпе чанкăртатса, хăйсен çулĕ çинче мĕн пуррине пĕтĕмпех çĕмĕрсе, лутăркаса, çĕрпе хутăштарса пыраççĕ, тупписенчен переççĕ, пулемечĕсенчен вут-çулăм сапаççĕ. Вĕсен умĕнче никам та тӳссе

тăраяс çук пек ĕнтĕ. Анчах пирĕн салтаксем вĕсене хăйсем патне çывăхарах пыма май параççĕ, вара ку таранччен пытанса тăнă тупăсем сасартăк пĕр харăс пеме тытăнаççĕ те, малтан пĕр танкĕ, унтан тепри çуна пуçлать... Çапах та хăшĕсем малаллах ыткăнаççĕ-ха, иккĕшĕ-виççĕшĕ траншейăсем патнех çитеççĕ, çав вăхăтра вĕсен гусеницисем айне граната çыххисем, çунакан шĕвек тултарнă бутылкăсем ывтăнаççĕ те, кусене те вутçулăм хыпса илет. Танксен атаки путланать, вĕсенчен «сывă юлнисем» тарма тытăнаççĕ, анчах пирĕн артиллеристсем хыçалтан пере-пере тата пĕр-иккĕшне тивертсе яраççĕ...

...Пирĕн пĕр полк самаях пысăк юханшывăн ку енне каçса пĕтиччен ун çинелле талпăнса пыракан тăшмана епле пулсан та чарса тăмалла пулнă. Ку ĕçе тума пĕр ротăна хушнă. Атака хыççăн атака тунă фашистсем, анчах хăйсем, пилĕк-ултă хут йышлăрах пулнă пулсан та, рота йышăннă траншея патне çитеймен. Иртен пуçласа каçчен пынă çак хăрушă çапăçу. Траншея умĕнче тăшман салтакĕсен виллисем ытларах та ытларах купаланнă. Анчах пирĕн ротăра та çынсем пĕтсех пынă. Юлашкинчен пĕртен-пĕр пулеметчик тăрса юлнă. Вăл та ĕнтĕ ик-виçĕ çĕртен аманнă, çапах та хăй виличчен парăнма шутламан. Фашистсем пуçĕсене çĕклеме пуçласанах, вĕсене çула-çула ӳкернĕ. Çĕр çынна яхăн пĕтерсе тăкнă вăл çапла. Унтан пулеметчикăн патронĕсем пĕтсе çитнĕ... Пулемет шарлами пулсанах, фашист пуç касанĕсем сике-сике тăнă та, йытăсем вĕрнĕ пек хайлатса, малалла ыткăннă. Хăйсен шучĕпе, тек вĕсене нимĕн те чăрмантарма пултарайман ĕнтĕ. Анчах çамрăк пулеметчик траншея тĕпĕнче гранатăсем тултарнă ещĕке курах кайнă та часрах ун патнелле чупнă. Ещĕкне тин çеç пуçланă иккен. Вара вăл çав гранатăсене иле-иле тăшмансем çинелле вăркăнтарма тытăннă. Аллă граната ытла ывăтнă... Траншея патне пĕр фашист та çитеймен. Юлашки гранатине персе ярсан, хăй ĕнтĕ вуçех халран кайса çитнĕ пулин те, вăйĕ çуккипе енчен енне сулкаланса, юханшыв патнелле чупнă. Шыв хĕррине çитсен, чăнкă çыранран вăл чул муклашки пекех йăваланса аннă. Шăпах çав вăхăтра пирĕн юлашки кимĕ ку еннелле килме тапраннă-мĕн. Çав кимĕ çинчисем хамăр салтака асăрханă та, часрах каялла тавраннса, ăна хăйсемпе пĕрле илсе каçнă..

Пит те тимлĕн, пĕр сăмахне сиктермесĕр, сывлайми пулнă пек ларса итлерĕç ял çыннисем алăсăр командир

каласа панисене. Хĕрарăмсен нумайăшĕн куççулĕ юхаюха анчĕ, унта та кунта нăшăклани илтĕнчĕ. Анчах пуринчен те ытларах вĕсене докладчикăн тепĕр калавĕ пăлхатса ячĕ...

— Фашистсене хирĕç пĕтĕм совет халăхĕ кĕрешет, — терĕ вăл, — тискер тăшмансемпе пурте, вăл шутрах ваттисем те, ачасем те çапăçаççĕ. Кам мĕнле май тупать, тăшмана çапла тавăрать. Акă, сăмахран, Смоленск облаçĕнчи Каменка ятлă ялта мĕн пулса иртнĕ... Ытти çĕрти пекех, фашистсем кунта пырса кĕрсен çаратма тытăннă, колхозниксен юлашки выльăх-чĕрлĕхне пусса çинĕ, тем те тунă. Кунпа пĕрлех, ялти активистсен, коммунистсемпе комсомолецсен, партизансен çемйисене шырама тытăннă... Килтен киле çӳресе, çынсене хĕне-хĕне тĕпченĕ. Никам та нимĕн те каламан, хамăр çынсене сутакан тупăнман... Унтан сасартăк, пĕр тĕттĕм каç, нимĕçсем икĕ çамрăк партизана тытнă, — лешсем разведкăна пынă-мĕн. Иккĕшĕ те çав ялсемех пулнă, анчах ирхине вĕсене пĕтĕм ял халăхĕ умне кăларса тăратса: «Çаксене паллатăр-и? Камсем вĕсем?» — тесе ыйтсан, пурте пĕлмĕше пенĕ. Партизансене çавăнтах, урам варринчех, такан туса çакса вĕлернĕ... Унтан фашист офицерĕсем, икĕ партизана тытса çакнăшăн савăннипе пуль ĕнтĕ, ĕçме тытăннă. Вуннăн-вуниккĕн пĕр пӳрте пухăнса ĕçнĕ вĕсем, ним майсăр ахăрнă, юрланă, ташланă, унтан пĕрин хыççăн тепри ӳке-ӳке çывăрса кайнă. Кил хуçи, утмăлтан иртнĕ вырăс хĕрарăмĕ, çаксене пĕтĕмпех сăнаса тăнă... Пурте çывăрса кайсан вара вăл тула тухнă та лешсен шăнса хытнă часовойне чĕнсе кĕртсе сĕтел çине тĕллесе кăтартнă:

— Вĕсем ĕçсе супрĕç, эсĕ те ĕç ĕнтĕ!

Часовой вырăсла пĕлмен, анчах сĕтел çинче эрех те, çимеллисем те тем чухлех юлнине курса, карчăк ăна мĕн каланине тӳрех ăнланса илнĕ. Каçса кайсах ĕçмеçиме тытăннă... Çав вăхăтра карчăкĕ, пӳртрен йăкăлт кăна тухса, алăка тул енчен тĕкĕлесе лартнă, чӳрече хупписене çаклатса хунă, унтан хăй малтанах хатĕрлесе лартнă бензин савăтне илсе пӳрчĕ çине унтан та кунтан сапнă та тивертсе янă. Пӳрт тӳрех хыпса илнĕ... Пĕр офицерĕ те, леш часовойĕ те çăлăнайман вара, пурте çунса кайнă, икĕ партизаншăн вуникĕ фашиста пĕтернĕ, тăшмана тавăрас тесе, çав карчăк хăйĕн кил-çуртне те хĕрхенсе тăман!

Докладчик, самантлăха чарăнса тăрса, клубра ларакансене пăхса çаврăнчĕ.

— Çапла çапăçаççĕ, çапла кĕрешеççĕ пирĕн çынсем хамăр çĕр çине килсе кĕнĕ урнă тăшмансемпе. Кам çĕнтертĕр ĕнтĕ пире? Кам чура тума пултартăр? Нихçан та, никам та!..

Çав вăхăтра иккĕмĕш ретре ларакан ватăрах хĕрарăм, ура çине тăрса, пурне те илтĕнмелле ыйтрĕ:

— Хăй... хăй çăланнă-ши хуть кайран?

— Кам?

— Ара, леш карчăк, нимĕçсене çунтарса яраканни? Çавна питĕ пĕлес килет манăн...

— Ана ял çыннисем партизансем патне ăсатнă, анчах нимĕçсем ун çинчен тĕпчеме тытăнсан, вăл хăй те лешсемпе пĕрле çунса кайнă тесе улталанă.

— Апла пулсан юрать-ха хуть... — хĕрарăм çăмăлтараххăн сывласа илчĕ те, куçĕсене тутри вĕçĕпе шăлкаласа, вырăна ларчĕ.

Унтан докладчик пирĕн çарсем тăшмана ку таранччен нумай хавшатни, унăн салтакĕсене те, техникине те çав тери нумай пĕтерни, фашистсем пекех малтанхи пек çĕмĕрсе кĕме пултарайманни, çав вăхăтрах пирĕн вăйсем пухăнсах пыни, кĕçех акă эпир тăшмана урăмсурăм кисретме, хамăр çĕр çинчен хăвалама тытăнасси çинчен каларĕ.

— Инçе мар ĕнтĕ çав телейлĕ вăхăт, юлташсем! — терĕ вăл. — Анчах тăшмана çĕнесси хăй тĕллĕн пулмасть, çав çĕнтерӳшĕн кашнин кĕрешмелле, пуринчен малтан — фронта куллен пулăшасси çинчен пĕр самантлăха та манма юрамасть...

— Ана манмастпăр-ха, мĕн май килнине веçех паратпăр, — терĕ иккĕмĕш ретре ларакан паçăрхи хĕрарăм. Вăл халĕ те лăпланса çитеймерĕ пулас-ха. Вăл çеç мар, ыттисем те çавах ĕнтĕ: пур тӳрĕ кăмăллă çынсен те пĕр шухăш-кăмăл пулнă-çке-ха!

Доклад хыççăн пысăках мар концерт пекки пулчĕ. Вăхăт пулманнипе Рина Петровна ачасене çĕнĕ япаласем вĕрентеймен, вĕсем пуринчен ытла Майăн пĕрремĕшĕ валли хатĕрленĕ юрă-сăвăсемпе тухрĕç. Çапах та клуба пухăннă çынсен кăмăлĕ тулчĕ. Епле пулсан та, праçник ахаль иртмерĕ...

Шкулти пухура калаçса татăлнă тăрăх, тепĕр кунне виççĕн — Евгени, Аркаш тата пиллĕкмĕш класра вĕренекен Улюк ятлă питĕ çивĕч хĕрача — Улакасси шкулне ăмăрту пирки калаçса татăлма кайса килчĕç. Вĕсем

пырасси çинчен унта малтанах пĕлнĕ — «райком хĕрĕ» кунта та пуху ирттернĕ те, «Çĕнĕ самана» колхозри ачасем вĕсемпе ăмăртма шутлани çинчен каласа хăварнă.

Улакасси шкулĕнчи вожатăй васкасах звеньевойсене пухрĕ те, вĕсем çапла калаçса татăлчĕç: кашни шкул ачи пулас воскресникра вунă килограмран кая мар тимĕр-тăмăр пухмалла, кунсăр пуçне, уяв ячĕпе фронта ярса пама кашнин пĕрер мăшăр чăлха е алсиш хатĕрлемелле, хĕрачасен пĕрер табак енчĕкĕ çĕлемелле, арçын ачасен çав енчĕксене тултармалăх табак хатĕрлемелле.

Ĕç питĕ хăвăрт татăлчĕ, çавăнпа та «делегатсем», шкулти уроксем пĕтичченех таврăнса, ачасен мĕн-мĕн тумалли çинчен каласа пама тытăнчĕç.

Ноябрĕн саккăрмĕшĕнче вара, вырсарникун, ирхине ирех пурте шкула пухăнчĕç те тӳрех ĕçе тытăнчĕç. Ялта виçĕ урам тата «леш айкки» — сарлака та тарăн çырма хĕррипе тăсăлакан хăрах енлĕ урам пур. Кула-кула, пĕрисем ăна «Камчатка», теприсем «Сахалин» теççĕ. Шкулта çичĕ класс, шăпах кашнине урамăн пĕр енĕ лекет. Кĕçĕн классене ертсе пыма аслă классенчен икшер ача уйăрчĕç — вĕсен кашни киле кĕрсе хуçисемпе калаçмалла, юрăхсăра тухнă тимĕр-хурçă, пăхăр-тăхлан япаласем пуррине ыйтса пĕлмелле, йывăртараххисене çунашкасем çине илсе хума пулăшмалла.

Мĕн кăна пухăнмарĕ пуль вара кун каçа! Кивĕ çĕçĕсемпе катăк хурансенчен, никама та кирлĕ мар сухапуç тимĕрĕсемпе шăтăк витресенчен пуçласа урамра тахçантанпах тутăхса йăваланса выртнă кустăрмасăр плугсем таранах пуçтарчĕç ачасем. Сахалтан та пĕр çĕр пăт пухăнчĕ пулĕ, клуб хыçĕнче темĕн пысăкăш купа пулса тăчĕ. Питĕ тăрăшса ĕçлерĕç çав ачасем, калама та çук! Пурин те пичĕсем хĕрелсе кайнă, куçĕсенче савăнăç çиçсе тăрать. Лайăх-çке вăл пурĕ пĕрле, пĕр кăмăллă пулса ĕçлени!..

Кулмалли те тупăнчĕ вăл кун.

Тĕрлĕ тĕслĕ кивĕ тимĕр-тăмăр купи мăнлансах пынине чӳречерен курса, колхоз председателĕ Назар Егорччă хăйĕн ĕçне пăрахсах урама тухрĕ. Ват çыннăн ачасене темиçе ăшă сăмах каласа хаваслантарасси килчĕ пулмалла ĕнтĕ.

— Маттур, маттур, пĕчĕк граждансем! — терĕ вăл.— Пăх-ха, мĕн тери сĕтĕрсе тултарнă! Ялтах кун чухлĕ тимĕр таврашĕ тупăнать тесе нихçан та шутлас çук...

— Пĕр танк тума çитет-ши? — ыйтрĕ унран хура-

тутлă арçын ача, çанни вĕçĕпе сăмсине шăлса илсе.

— Танк тумах çитеймест-и, тен, те, анчах пĕр тупă пулать те пулĕ! — ачана çурăмĕнчен лăпкаса илчĕ Назар Егорччă. — Айтурах, тем хăямачĕ те пур-çке! — Унтан сасартăк, апла-капла кукăрткаланă чылай вăрăм пăрăх çине кăтартса, тĕлĕннĕ пекрех ыйтрĕ: — Ку мĕнле япала тата?

Ун патне хăрăмпа вараланса пĕтнĕ Аркаш пырса тăчĕ те, чееречхĕн пăхса, йăл-йăл кулса илчĕ.

— Чухлатăн пуль...

Назар Егорччă ку пăрăх мĕн иккенне питĕ лайăх пĕлнĕ, нумай курнă ун пеккисене хăй ĕмĕрĕнче: вăл сăмакун аппарачĕн пĕр пайĕ пулнă. Анчах вăрçă пуçланнă хыççăн, уйрăмах юлашки вăхăтра, ялта сăмакун юхтарса аппаланаканнисем сисĕнмен, çавăнпа та ачасем çакăн пек япала тупни ăна самаях тĕлĕнтерчĕ.

— Ăçтан сĕтĕрсе килтĕр эсир ку шуйттан япалине? — ыйтрĕ вăл, пăрăха урипе тапса. — Кивĕ те мар-ха, эсрелĕ, ниçтан та тутăхман, нумай пулмасть тутарнă пулмалла...

— Эп ăна пĕр пахчара тупрăм, — терĕ Аркаш шăппăн.

— Кам пахчинче? Кам мурĕ хăтланать кун пек ирсĕр ĕçпе?

Аркаш председателе тĕрĕссине каласа пама çăварне уçнăччĕ кăна, сасартăк хăйсем патнелле Хĕрлĕ Мари, хайхи чарусăр Палля амăшĕ, чупнă пекех васкаса пынине курчĕ. Хăй питĕ çиллес, çаврака куçĕсем вăльтăр та вальтăр çаврăнкалаççĕ; ула-чăла тутри ĕнси çинелле анса ларнă та, арпашса кайнă хĕрлĕ çӳçĕ çулăм ăшне чиксе кăларнă мелке пекех курăнать.

— Шуйттан ачи-пăчи-и! Ма халер килсе çапмасть пуль вĕсене, ма алли-урисем хăрса лармаççĕ пуль! — аякранах илтĕнчĕ вăл çĕтĕлсе килни. — Пĕлем кăна кам хăтланнине, тупата, туршăн, мăйне каялла пăрса лартатăп!..

— Кама ун пекех ылханатăн, ара, эсĕ? — ыйтрĕ Назар Егорччă, Мари хăй патне пырса тăрсан, ун çине сиввĕн пăхса. Сăмакун хатĕрне ачасем ун пахчинчен илсе тухнине Аркаш каламасăрах тавçăрса илчĕ вăл. Хĕрлĕ Мари шоссе тунă çĕрте ĕçлекенсене сăмакун каякая сутни çинчен каланăччĕ-ха пĕрисем... Акă, халь ĕнтĕ пĕтĕмпех паллă пулчĕ.

— Çаратнă мана! — кăшкăрчĕ Мари, аран сывлăш çавăрса илсе.

— Мĕн çаратнă? Нивушлĕ вара сана çаратма пултаракан çын та пур? — юриех тĕлĕннĕ пек пулчĕ ватă председатель.

— Пур çав, пур, пур! — тата хытăрах кăшкăрчĕ Мари. — Така хуранĕ, ик витре, тимĕр çăпала, пăхăр чейник пĕр харăс вăрласа тухса кайнă!

— Ăçта пулнă вара вĕсем санăн? Урамра выртман пулĕ вĕт?

— Пурте мунча умĕнчи çенĕкреччĕ, халь кайса пăхрăм та — пĕри те çук, тахăш явăлĕ ним те хăварман!

— Эккей... — Назар Егорччă сайра сухаллă янахне хыçкаларĕ, çав хушăрах хăй куç хĕррипе Аркаш çине пăхса илчĕ. — Кам хăтланма пултарнă-ха ун пекех? Тĕлĕнмелле... Шалт тĕлĕнмелле! Нивушлĕ пирĕн ялта вăрăсем те пур вара, э?..

Аркаш хăй çине Назар Егорччă мĕншĕн çавăн пек пăхнине тӳрех ăнланчĕ, «эсир туман-и ку ĕçе?» тесе ыйтрĕ ĕнтĕ председатель, çавăнпа та, хăй айăплă маррипе, пуçне пăркаласа илчĕ: «Çук, эпир ун пек-кун пеккине нимĕн те тивмен...»

— Ак çаксем çаратнă мана, урăх никам та мар! — Мари сасартăк Аркаша çапма пĕррех ал сулса ячĕ. — Куртăм эп ăна, ачасене килтен киле ухтарттарса çӳретчĕ. Ы-ых, сана! Çĕлен чĕппи!...

Аркаш аяккалла сиксе илчĕ те хăйне çаптармарĕ.

— Тивмен эпир сан япалусене, куçпа та курман!

— Ан суй, пĕçелянни! Эсех вăрласа тухнă! — каллех ун çинелле сикрĕ Мари. — Кала луччă, ăçта чикрĕн ман япаласене, атту халех хăлхусене тăпăлтарса кăларатăп!

Назар Егорччă Марие çаннинчен çатăрах тытса чарчĕ, анчах лешĕ лăпланма мар, хытăран хытă çухăрма тапратрĕ.

— Вăрă, вăрă! Каттăршнăй ратти, санăн кукаçу та Çĕпĕре кайса вилнĕ, эсĕ те тĕрмере çĕрмеллискерех пулатăн акă!

— Ман кукаçие Çĕпĕре вăрăшăн мар, патшана хирĕç пынăшăн янă! — кăшкăрчĕ Аркаш.

— Шăв-шав пуçланнине илтсе, килĕсене саланма ĕлкĕреймен ачасем карах вĕсем тавра пухăнчĕç, ăнсăртран иртсе пыракан мăн çынсем те чарăна-чарăна тăчĕç.

— Мĕн пулнă? Ма вăрçаççĕ?...

— Халех тавăрса панă пултăр ман япаласене! Милицие кайса калатăп, суда паратăп! — янăрарĕ Хĕрлĕ Мари. — Ытла çамрăклах янтине хапсăнатăн, некотнăй!

Вĕрентĕп эп сана!.. — Аркаша перес шутпа вăл купари пĕр тимĕр хулла ярса тытрĕ.

Назар Егорччă тек тӳссе тăраймарĕ. Мари аллинчи тимĕре карт! туртса илсе аяккалла ывăтрĕ те пĕррех кăшкăрса пăрахрĕ:

— Чарăн, лапра çăвар! Ан элекле ачасене, сана пурпĕр никам та ĕненмест!...

— Епле ĕненмест?! — шăлĕсене йĕрсе, аллисемпе пилĕкĕнчен тытса, кĕç сиксе ларас пек пăхрĕ Мари.

— Мĕншĕн тесен санăн нимле хуран та, нимле витре те çухалман, пустуй палкатăн эсĕ, ачасене тасаранах çылăха кĕртетĕн!

— Епле çухалман? Ăçтан пĕлетĕн эсĕ ним те çухалманнине? Эс пырса куртăн-и, шырарăн-и? — парăнмарĕ Мари.

— Санăн намăссăр куçусенченех куратăп, ан та палка! — татса хучĕ Назар Егорччă. — Никам та тытман сан япалусене. Кунта эсĕ ак çакă çухалнăшăн çеç килнĕ, урăх нименшĕн те мар! — Вăл вăшт çеç кукленчĕ те тимĕр купинчен сăмакун аппарачĕн кукăр-макăр пăрăхне туртса кăларчĕ. — Санăн вĕт çакă? Вĕр-çĕнĕ, халь çеç тутарнă! Хăçан туянтăн? Кала!

Хĕрлĕ Мари шăпах пулчĕ. Пырне шăмă кĕрсе ларчĕ тейĕн.

— Ну, ма чĕнместĕн? — председатель Аркаш еннелле çаврăнса ыйтрĕ: — Ăçтан тупса килтĕр эсир ăна, кала-ха?

— Паллясен пахчинчен, — терĕ Аркаш. — Мунча хыçĕнчи чиесем хушшинче выртатчĕç...

— Питĕ аван! Эппин, эсĕ халĕ те сăмакун юхтарса пурăнатăн-ха, намăса пĕлменскер? — Мари еннелле ик утăм турĕ Назар Егорччă. — Çынсем ку чухне хăйсем çиес çăкрине те фронт валли параççĕ, анчах эсĕ çак йывăр вăхăтра ханша юхтарса пуйма шут тытрăн пулать? Çапла-и?

— Юхтармастăп эпĕ нимĕн те! — тутисене палт! мăкăртрĕ Мари. — Ку пăрăхĕ те ман мар.

— Кам пырса пăрахнă-ха, эппин, çак кукăр-макăра сан пахчуна? Каллех пĕр-пĕр вăрă пуль?

— Пĕлместĕп! Курман, илтмен. Ан та çулăхăр ман çума!

— Эпир çулăхмастпăр. Эпир акă халех акт çыратпăр та НКВДна, милицине ярса паратпăр. Ку чухне сăмакунпа спекуляци тăвакансене пуçран ачашласах тăмаççĕ. Фронтшăн тăрăшакан ачасене нимсĕрех кӳрентерни-

не те пĕрлех кĕртсе яратпăр, уншăн сана татах хушса парĕç. Атя правление.

Хĕрлĕ Мари ĕçсем кун пек çаврăнса каясса пĕрре те шутламан. Вăл хăрасах кайрĕ. Ара, лектереççĕ вĕт, чип-чиперех тĕрмене кĕрсе ларма пулать!

— Эсĕ мĕн... Мĕн, ара, аплах тата, Назар Егорччă? Ан шӳтле-ха кун пек, — терĕ вăл, куçĕсене хăвăрт-хăвăрт мăчлаттарса. Сасси те тăруках йăвашланчĕ унăн.

— Эп санпа шӳтлеме вăйăри каччă мар! — çилĕпе пăхса илчĕ ун çине председатель. — Ут теççĕ, халех акт çыратпăр!

— Ай-уй, ара, эп ним те каламарăм-çке? Кашни сăмахшăнах хут çырма пуçласан, мĕнле пурăнса çитĕпĕр? Чим-ха эс... Ют çынах мар-çке...

— Сан пек намăса-чыса çухатнă этемсемпе урăхла май килмест! — Назар Егорччă клуб патнелле утса кайрĕ. Хĕрлĕ Мари те ун хыççăн темиçе утăм ярса пусрĕ. Унтан сасартăк пат! чарăнчĕ те, аллипе пĕрех сулса, каялла тапса сикрĕ. Ана пăхса тăракан ачасемпе темиçе хĕрарăм ахăлтатсах кулса ячĕç. Çакна илтсе, Назар Егорччă çаврăнса пăхрĕ те, Мари сиккипе тарнине курса, вăл та тӳссе тăраймарĕ, халăхпа пĕрле каçса кайсах кулма тытăнчĕ.

Аркаш икĕ шĕвĕр пӳрнине çăварне чиксе юмахри хурахсем пек хăлхана çурса ямалла ши-и! ши-и! — шăхăрсан, ку таранччен пĕрре те çаврăнса пăхман Мари йăпăртлăха вăльть! каялла пăхрĕ те, тăрук темрен такăнса, кĕпсĕрт! тăсăлса ӳкрĕ. Ку вара çынсене тата ытларах култарса ячĕ. Ачасене хăратма вăркăнса пынă Мари хăех ял кулли пулса тăчĕ...

...Тепĕр кунне тимĕр-тăмăра юриех турттарса пăхрĕç — вăл икĕ тонна ытла пулчĕ, Улакасси ачисем пухнинчен темиçе центнер ытларах. Кун çинчен районти хаçатра та мухтаса çырса кăларчĕç. Çавăншăн питĕ савăннă ачасем ытти ĕçсене те хастаррăн тытăнчĕç. Пĕр эрне хушшинче вĕсем шкула, Рина Петровна аллине, вăтăр мăшăр таран алсиш-чăлха, тепĕр çавăн чухлĕ тулли табак енчĕкĕсем илсе пырса пачĕç. Шупашкарти хаçатсенче республикăри çамрăксемпе шкул ачисем «Комсомол Чувашии» ятлă бронепоезд тума укçа пухма тытăнни çинчен пĕлсен, Рина Петровна ачасемпе тепре калаçса илчĕ те, вĕсем кам мĕн чухлĕ пултарнă таран укçа хывма тытăнчĕç.

Çапла кун хыççăн кун иртрĕ...

Вăрçă хирĕсенчен ырă хыпарсемех килмерĕç-ха, ан-

чах юлашки вăхăтра хаçатсенче «пирĕн çарсем çав хулана хăварнă» тесе çырни те пулмарĕ. Эппин, пирĕннисем тек пĕр шит те чакмаççĕ. Ах, ан чакчăрах! Çитет ĕнтĕ тăшмана ку таран кĕртсе янипе те, халь ăна каялла хăвалама, хамăрăн çĕре çав ирсĕрсенчен тасатма пуçлама та вăхăт! Кашни кĕтрĕ çав саманта, кашни çавăн çинчен шухăшласа, пăлханса, пăшăрханса пурăнчĕ.

...Пĕр каçхине Евгенисен амăшĕ пурне те пĕрле лартса апат çитерсен, яланхи пекех, кашни хăйĕн ĕçне тытса ларчĕ. Ватă Пауль, ĕнтĕ пĕр уйăх ытла шкулта «учитель помощникĕ» пулнăскер, хăйĕн мăнукĕсене уроксем вĕренме пулăшрĕ, вĕсем вырăсла мĕнле вулани-çырнине тĕрĕслерĕ, лешсем йăнăшсан, хушăран ятлам пекки те турĕ; Амалия шкулти хĕрачасем арласа панă çипрен алсиш çыхрĕ, — ку ĕçе вăл питĕ пултарать иккен; Евгени, кăмака çумне ларса, Маринен çăматтине сапларĕ (вăрçăччен ку вырăна çавăн пек ĕçсемпе вĕсен ашшĕ ларатчĕ); пĕчĕккисем те — Эльгăпа Марине— хăйсем валли ĕç тупрĕç, чăлан çумĕнчи сак çинче пуканесене тумлантарчĕç. Улька хăй, кайри пӳртри сĕтел çине хутсем саркаласа хурса, шут шăрçисене майĕпе шăкăртаттарчĕ, хăй бригадинчи колхозниксен ĕçкунĕсене шутларĕ пулмалла.

Тулта вăл каç латсăр çил-тăман çавăрттарчĕ, пӳрт умĕнчи çатрака чие йывăççисем, çилпе авăна-авăна, шăнса хытнă çара туратисемпе кантăксене çапăнчĕç, мăръере çил ачисем шăхăрчĕç, — кун пек çанталăкра таçта уй варринче, çул çинче пулма тӳр ан килтĕрех! — анчах пӳртре ăшă, çав тери ырă пулчĕ. Мăннисем нихăшĕ те нимĕн те чĕнмерĕç, хутран-ситрен Марине Эльгăна вĕрентсе калани кăна илтĕнчĕ:

— Апла мал, апла мал тетĕп-иç! Ку пуканене улăх салаппан тăхăнталăпăл! Ах, айван ача-çке эсĕ, нимĕн те ăнланмастăн...

Вăхăт сисĕнмесĕрех шурĕ, сехет йĕппи майĕпе вуннă патнелле çитрĕ. Амалия Эльгăна ирĕксĕрлесех çывăрма выртгарчĕ, Улька та хăйĕн Маринине сентре çине хăпарса выртма хушрĕ. Çав вăхăтра, кĕтмен çĕртен, калинкке уçăлса хупăнни илтĕнчĕ. Кĕçех çенĕк алăкĕн шашулкки те чанклатрĕ.

— А-уй, çĕр хута кама мĕн кирлĕ пулнă-ши тата? — терĕ Улька. Такам килнине илтсе, ыттисем те алăк çинелле пăхрĕç. Унччен те пулмарĕ, пӳрте Рина Петровна кĕрсе тăчĕ.

— Ырă каç пултăр! — терĕ вăл янăравлă сасăпа. Хăй пĕтĕмпех юр айне пулнă, шап-шурă. — Ну, çавăрттарать те кĕçĕр!...

— Килех, Рина Петровна! — Улька сĕтел çинчи хутсене пĕр çĕрелле пухса хучĕ. — Эсĕ хăвна çил-тăман вĕçтерсе каясран та хăрамастăн, тем?

— Мĕн хăрамалли, Улька аппа? — юрлă шальне пуçĕнчен вăштах сĕвсе илчĕ учительница. — Тĕрĕссипех калас-тăк сана, эпĕ кĕçĕр çак çил-тăман витĕр çĕр çухрăм утма та хатĕр! Çунатсем пулас пулсан, пĕлĕтсем патнех вĕçсе хăпарăттăм та пĕтĕм тĕнчене илтĕнмелле юрласа яраттăм!...

Вăл тумтирне хывса пăтана çакрĕ, унтан Улька умне пырса ларчĕ. Хăйĕн куçĕсем ялкăшса кăна тăраççĕ, тутисем сиккелеççĕ, халь тесен халь кулса ярас пек. Вăл çакăн пек хаваслă сăнлă пулнине Улька вăрçă пуçланнăранпа та курманччĕ-ха, çавăнпа та ун çине питĕ тĕлĕнсе пăхрĕ.

— Мĕн пулчĕ, ара, ун пекех? — ыйтрĕ вăл. — Пиччӳнтен çыру илмерĕн пулĕ-çке?

— Илтĕм çав, илтĕм, Улька аппаçăм! Акă вăл, акă!.. — Рина Петровна жакет кĕсйинчен кĕрен конверт туртса кăларчĕ. — Сывă ман пичче, пурăнать! Тем те тӳснĕ, тем те курнă, анчах пурпĕрех сывă!..

— Апла пулсан, санăн чăнах та çунатсăрах вĕçмелле! — хавасланса кайрĕ Улька та.

Çак калаçăва хăлха хĕррипе илтсенех, малти пӳлĕмрен Евгени сиксе тухрĕ.

— Сывă, эппин? Пĕркуннех каларăм вĕт сире... Партизанра çӳренĕ пуль? Вулаттарăр-ха çырăвне... — аллине тăсрĕ вăл.

— Чим-ха эсĕ, ан васка, вулăпăр, — терĕ Рина Петровна, тепĕр кĕсйинчен хаçат туртса кăларса. — Малтан урăххине вуласа парам-ха эп сире, ку тĕлĕнмеллерех те, савăнмалларах та пулĕ!

— Тата мĕн-ши?

Учительница хаçата чĕри çумне тытрĕ, унтан ялкăшакан куçĕсемпе пĕрре Улька çине, тепре Евгени çине пăхрĕ те:

— Çĕнтерӳ! — терĕ.

— Мĕнле çĕнтерӳ? Аçта? — картах сиксе илчĕ Улька, халех, çак самантрах çав тери ырă хыпар илтессе пĕтĕм чун-чĕрипе туйса илсе. — Каласам тата часрах!..

— Пирĕннисем Мускав патĕнче нимĕçсене йăлт ар-

катса тăкнă! Пĕтернĕ, нимĕн те хăварман! Нимĕçсем халь мулкачсем пекех тараççĕ...

— Чăнах-и?! Ан калаç-ха... — Рина Петровнăна хулĕнчен çатăрах ярса тытрĕ Улька. — Тинех, эппин... кĕтни çитет!

— Çитет çав, çитет, Улька аппа! Итлĕр акă, итлĕр, Совинформбюро мĕн пĕлтерет. Паянхи хаçат ку, халь кăна пырса пачĕç...— Рина Петровна хутлатнă хаçата сарса тӳрлетрĕ те кăкăр туллин сывласа илсе вулама тытăнчĕ: — «Тăшмана малтанхи çапăçусенче хавшатса çитернĕ хыççăн пирĕн Хĕвеланăç фронтĕнчи çарсем 1941 çулхи декабрĕн 6-мĕшĕнче тăшманăн флангĕсенчи ударнăй группировкисене хирĕç контрнаступлени пуçласа янă... 1941 çулхи декабрĕн 11-мĕшĕ тĕлне пирĕн çарсем Рогачев, Яхрома, Солнечногорск, Истра, Венев, Сталиногорск, Михайлов, Епифань хулисене ирĕке кăларнă...»

Рина Петровна ытти чухнехи пек мар хаваслă калаçнине, унтан васкасах хаçат вулама тытăннине илтсе, ватă Пауль те кайри пӳлĕме тухрĕ. Чăвашла пĕлмен пулсан та, вăл тӳрех тавçăрса илчĕ: учительница темле савăнмалли япала вулать...

— Что, хорошие известия? — ыйтрĕ вăл хуллен.

— Да, да, хорошие, очень даже хорошие, Пауль Оскарович, прямо замечательные! — терĕ Рина Петровна, йăпăртлăха вулама чарăнса.

— Какие именно? — Вăл çывăхарах пырса тăчĕ. — Какие?

— Немцев под Москвой разгромили в пух и прах, части Красной Армии освободили очень много городов и населенных пунктов, наступление наших войск продолжается...

— О! Это прекрасно, это великолепно! — ывăçĕсемпе шарт! çапса илчĕ Пауль. — Я давно знал, что это будет так, я все время верил... надеялся! Теперь они будут уходить, как сто лет назад Наполеон... — Старик çавăнтах хăй мĕн çинчен пĕлнине Амалие каласа пачĕ, вара лешĕ те вырăнта лараймарĕ, ĕçне пăрахса тухрĕ. Малалла Рина Петровнăн çурри чăвашла, çурри вырăсла куçарса вуласа пыма тиврĕ. Пирĕн çарсем тăшманăн çар техникине çавăн чухлĕ аркатнă, çавăн чухлĕ трофей тытса илнĕ... Вĕçĕмсĕр танк, тупă, миномет, пулемет... Çапăçусенче тăшманăн вăтăр пин салтакĕпе офицерĕ пĕтнĕ...

Пурте сывламан пек пулса итлесе тăчĕç.

— Ну, мĕн калăр ĕнтĕ? — Рина Петровна вуласа

пĕтерчĕ те хаçата ывăçĕпе шап! тутарчĕ. — Вăйлă вĕт? Мĕн чухлĕ савăнăç кунта пиреннĕн, э?

— Мĕн каламалли ĕнтĕ, мĕн каламалли-и! — пуçне сулкаласа илчĕ Улька. — Нимрен те хаклă хыпар çав!.. Халăх кăмăлĕ çĕкленсе каять халь... Атту вĕт нăйкăшакансем те курăна пуçларĕç, вăрçине тем те яратпăр, анчах вăл хамăр паталлах килет, кĕçех пĕтмелли те çитет пулĕ текелеççĕ. Халь ĕнтĕ телей пирĕн еннелле çаврăнчĕ, пуç усма сăлтав пулмасть!

— Пуç усма мар, юрла-юрла ĕçлемелле малашне! — Рина Петровна старик çине çаврăнса пăхрĕ те кула-кулах ыйтрĕ: — Пауль Оскарович, Гитлер ноябрĕн çиччĕмĕшĕнче Мускавра парад тума сăмах панăччĕ — пулаймарĕ, парадне пирĕн çарсем турĕç. Халь акă каялла чакса каять. Мĕн пулса тухрĕ-ха унăн?

— Гитлĕр — тăнран тухнă этем, ухмах, — терĕ эстонец. — Вăл вырăс салтакне пĕлмест. Вырăс салтакĕ яланах çĕнтернĕ. Гитлер мăйне те пăрса хурать акă вăл! Нимĕçсене халь Мускав патĕнче аркатни — пирĕн çĕнтерĕвĕн пуçламăшĕ пулса юлать, курăр! Çакăн пек тата темиçе пырса çапсан, тăшман пилĕкĕ хуçăлать те, ура çине те тăраймасть вара вăл...

Питĕ ĕненмелле каларĕ ватă Пауль.

Хĕпĕртенĕ çынсен ыйхи пĕтĕмпех вĕçсе кайрĕ те, вĕсем тахçанччене каласа ларчĕç. Рина Петровна тата пиччĕшĕн çырăвне вуласа пачĕ, куншăн та пурте савăнчĕç — Евгенипе амăшĕ те, Паульпе Амали те, — вĕсемшĕн Федор Молгачов лейтенант лайăх палланă, çывăх çын пулнă-çке-ха, кунсăр пуçне вĕсене хăйсем юратакан Рина Петровнăн йывăр хуйхи пĕтни хĕпĕртеттерчĕ. Молгачов вăрçăн малтанхи уйăхĕнчех окруженине лекнĕмĕн, унтан хăтăлса тухма тăрăшса, темиçе çĕр километр çуран утнă, вăрмансенче пытанса пурăннă, анчах пĕр самантлăх та тăшманпа çапăçма чарăнман, фронт урлă каçайманнипе партизансемпе пĕрлешсе кайнă, унта рота командирĕ пулнă, юлашки çапăçусенчен пĕринче амансан, ăна самолетпа «Пысăк Çĕр» çине илсе тухнă, халь Саратоври госпитальре выртать иккен. Ăçтан тата мĕнле аманнине çырман хăй: «Ан пăшăрхан, пĕр-икĕ уйăхран каллех строя тăратăп», — тенĕ кăна. Юлашкинчен шӳтлесе те илнĕ: «Вăхăт çитсен, санăн туйунта та ура хуçсах ташлăп-ха!»

— Хаваслă йĕкĕт! — кулса ячĕ Улька, куна илтсен.

ÇĔНĔ ÇУЛ УМĔН

Питĕ пысăк савăнăç пулчĕ çав ку!..

— Çĕнтернĕ! Пирĕннисем, Мускав патĕнче нимĕçсене шутсăр хăватлăн аркатса тăкса, вĕсене каялла, хĕвеланăçнелле, хăвалама тытăннă, тăшман йышăннă нумай хуласене, темиçе çĕр яла ирĕке кăларнă! Наступлени малалла пырать!...

Пĕринчен теприне куçса пычĕ чуна çĕклекен çак хыпар. Килте те, пĕр-пĕринпе урамра тĕл пулсан та, лавккара та—таçта та сăмах-юмах пĕр çавăн çинчен кăна пулчĕ. Правленирен халăх татăлма пĕлмерĕ, пĕри каять те тепри пырса тухать, кашниех тата çĕнĕрен хыпарсем пĕлесшĕн. Клуб пуçлăхĕ Витали Совинформбюро пĕлтернине темĕн пысăкăш саспаллисемпе плакат пек çырса урама кăларса çакрĕ, — вулăр, тăвансем, савăнăр!.. Темиçе кун хушши çав плакат умĕнчен халăх татăлма пĕлмерĕ.

Унччен малтан хаçат вуласшăн çунакан çынсем йышлах марччĕ, каçхине клуба пилĕк-ултă çын пыраççĕ те хыпарсем ялан пĕр майлăрах пулнипе нумай та вуласа лармаççĕ, тухса каяççĕ. Халĕ вара ушкăнĕ-ушкăнĕпе пырса ыйтма тытăнчĕç:

— Паян хаçатсем илсе килнĕ-и? Çĕнĕ хыпарсем пур-и?

— Пур, пур...

— Тата мĕнле хуласем илнĕ? Трофейсем нумай-и? Миçе самолет çапса антарнă?

— Вулăр, ара, вулăр, хутла пĕлмен çынсем мар пуль?

Çакăн пек калаçусем клубра тăтăшах пулса иртрĕç.

Хаçачĕсенче, чăнах та, кашни кун тенĕ пекех ытармалла мар ырă хыпарсем пулчĕç. Пирĕн çарсем фашистсене пĕр чарăнма памасăр хĕвеланăçнелле хăваласçĕ... Акă ĕнтĕ Белев, Ефремов, Ливны хулисене тăшманран хăтарнă. Вĕсем пурте Мускавран чылай инçетри хуласем! Кунсăр пуçне, кулленех вăтăршар, хĕрĕхшер, аллăшар ял ирĕке кăларса пыраççĕ.

Эх, пĕрмай çакăн пек пулсанччĕ!..

Рина Петровна палламалла мар улшăнса кайрĕ, ăна пурте асăрхарĕç. Куçĕсем йăлтăр-йăлтăр çиçеççĕ, питçăмартисем çаврăкаланса хĕрелчĕç, урампа пынă чух утмасть — вĕçет, уроксенче те, çынсемпе калаçнă чух та çав тери хаваслă, йăл та йăл кулса илет. Лара-тăра

пĕлмерĕ вăл, ирхи уроксем хыççăн эвакуированнăйсен ачисене вĕрентрĕ, каçсерен репетицисем ирттерчĕ: çĕнĕ çул каçхине учительсем ачасемпе пысăк вечер тума шут тытрĕç.

— Ёлка тăватпăр, савăнччăр пĕрре пирĕн ачасем!— терĕ Рина Петровна колхоз председательне. — Пулăшăрха пире...

— Мĕнпе пулăшам-ха эпĕ? Сирĕн вечера пырса, хамăн ташласа кăтартас-и? — куларах ыйтрĕ Назар Егорччă.

— Ташлама ăна эпир хамăр та пултаратпăр-ха, уншăн ĕç тытăнса тăмĕ, эс пире кăштах тулă çăнăхĕ, пăртак пыл, аш, çу пар... тата укçан пĕр çĕр тенкĕ.

— Ку мĕн тума тата? — тӳрех кулма чарăнчĕ председатель. — Эсир туй тума хатĕрленместĕр пуль вĕт?..

— Туй çинчен мар-ха сăмах... Эс ăнлан, Назар Егорччă. Ачасем кăçал мĕнле ĕçлерĕç? Вĕсем пулман пулсан, эсĕ уйри тырпула, сӳс-кантăра, пахчаçимĕçне, паранкине çакăн пек ним хăвармасăр, тап-таса пуçтарса кĕртме пултараттăн-и? Тĕрĕссипе каласан, ачасем çăлчĕç вĕт?

— Ну, вăл çапла, вăл тĕрĕс тейĕпĕр...

— Нивушлĕ вара çавăншăн ачасене тав туса савăнтарсан çылăх пулать? Куншăн никам та ятлас çук. Малашне те сахал мар ĕçлĕç-ха вĕсем. Халь вĕт пĕтĕм шанчăк хĕрарăмсемпе ачасем çинче...

— Ĕçленĕшĕн эпир вĕсене ĕçкунĕ çырса паратпăрçке.

— Ĕçкунĕ вăл — ĕçкунĕ, анчах ача тени — ачах, вăл кăштах йăпатнине, ачашласа илнине юратать, уншăн праçникре панă пĕр пĕремĕк те темех тăрать, Назар пичче! Ăна нихçан та манмасть вăл...

— Мĕн тăвасшăн вара эсир?

— Пăртак вĕтĕ кукăль, печени пекки пĕçеретпĕр, лавккаçă кăштах канфет тупса паратăп терĕ. Çавсене пакетсем ăшне тултаратпăр та Çĕнĕ çул умĕнхи каç колхоз правленийĕ ячĕпе кашнинех тыттаратпăр, — çулла лайăх ĕçленĕшĕн тесе. Япăх пулать-им вăл? Ачисем хамăрăн вĕт-ха!

Председателĕн килĕшмелли çеç юлчĕ.

— Юрĕ, ĕнентертĕн, — кăмăллăн пăхса илчĕ вăл çамрăк учительница çине. — Тĕрĕс сан сăмаху. Паянах правлени членĕсемпе калаçса илĕп, эппин, куп пирки...

...Çĕнĕ çулччен вăхăт нумай юлмарĕ, çавăнпа та пур ĕçсемпе те питĕ васкамалла пулчĕ. Юрать-ха Рина Петровнăна пурте пулăшрĕç. Ватă учитель Анани Яккăлч, мамăк пек шап-шур çӳçлĕ курпунтарах старик, шкулта хĕрĕх çул ытла ĕçленĕскер, нумайраннпа алла тытман сĕрме купăсне тусанлă футлярĕнчен кăларса каллех ĕнерчĕ те ачасене çине тăрсах çĕнĕ юрăсем вĕрентме тытăнчĕ. Пауль Киккас киннĕ Амалия тĕрлĕ тĕслĕ хутсенчен хитре чечексем, кайăк-кĕшĕксем, тилĕ-мулкачсем касса кăларчĕ, ёлка айне тăратма Хĕл Мучипе Юрпике тумĕсене тĕлĕнмелле ăста çĕлерĕ. Аркашсем патĕнче пурăнакан белорус ачи Петрусь Дорожка амăшĕ килте чух фабрика-кухьăра повар пулнă иккен — вăл ачасем валли чăн-чăн пĕремĕксем хатĕрлеме килĕшрĕ.

Пауль Оскарович та аякра тăрса юлмарĕ, Рина Петровнăна уроксенче пулăшнипе хăйне хăй учитель вырăннех шутласа, шкултан тухма та пĕлмерĕ. Çĕнĕ çулччен икĕ кун малтан вăл, клуб пуçлăхĕ Виталипе тата Евгенипе пĕрле, вăрмантан питĕ хитре ешĕл чăрăш касса килсе, мăн класа вырнаçтарса лартрĕ, çав кунах Амалипе Рина Петровна ăна илемлетме тытăнчĕç...

Ачасем хăйсем те çав тери хастар пулчĕç вăл кунсенче. Çине тăрсах сăвă-юрăсем вĕреннисĕр пуçне, пĕрисем шкул вуттине татса çурчĕç, теприсем лозунгсем çырчĕç, стена хаçачĕ кăларчĕç, классене çуса тасатрĕç, виççĕмĕшĕсем Çĕнĕ çул парнисем валли кивĕ хаçатсенчен пакетсем çыпăçтарчĕç — вĕсем те сахал мар, çĕр аллă таран кирлĕ пулнă. Вĕресе кăна тăчĕ шкулта пурнăç!

Эвакуированнăйсен ачисене çеç Рина Петровна нимĕнле ĕçе те хутшăнтараймарĕ. Вĕсем те шкултан татăлмарĕç ĕнтĕ, каçсеренех ялти ачасемпе пĕрле пулчĕç, анчах шкула пыраççĕ те кусем мĕн тунине пăхса, итлесе кăна лараççĕ. Чĕлхи те çукрах-ха вĕсен, хăюлăхĕ те çитеймест, ютшăнаççĕ...

Анчах пĕррехинче Рина Петровна тĕлĕнмелле япала курчĕ. Вăл каçхине мăн класа пырса кĕнĕ чух Анани Яккăлч унта хора çĕнĕ юрă вĕрентет-мĕн. Малтан юрă кĕввине сĕрме купăспа каласа парать, унтан пурне те харăс юрлаттарать. Пĕр хут, икĕ хут, виçĕ хут... Кăшт тăхтасан, ватă учитель сĕрме купăсне сĕтел çине хучĕ те ачасене: «Кăштах канса илер-ха», — терĕ, хăй, хыçсăр пукан çине ларса, чĕлĕм чĕркеме тытăнчĕ.

— Ну, ĕçсем мĕнлерех пыраççĕ? — ыйтрĕ Рина Петровна.

— Лайăх! — терĕç ачасем темиçен пĕр харăс.

— Ачисем маттур-ха, тăрăшаççĕ, — терĕ Анани Яккăлч та. — Тепĕр ик-виçĕ юрă вĕренсен, питĕ пуян концерт пулать пирĕн...

— Пултăрччĕ çав, пултăрччĕ, Çĕнĕ çула хаваслăрах кĕтсе илесчĕ, тен, районтан та килсе çитĕç пирĕн вечера курма...

Çав вăхăтра сасартăк сĕрме купăс хĕлĕхĕсем хуллен кăна янăраса илни илтĕнчĕ. Анани Яккăлч та, Рина Петровна та сасă илтĕннĕ çĕрелле çаврăнса пăхрĕç. Сĕтел çинче выртакан сĕрме купăс патне Эстони ачи Ян Киккас пырса тăнă та унăн хĕлĕхĕсене пӳрнисемпе ерипен тĕртĕне-тĕртĕне илет иккен. Учительсем нимĕн те шарламарĕç, анчах Ян хăй çине çынсем пăхнине туйса илчĕ пулас та, пысăк айăпа кĕнĕ пек, тăруках хĕрелсе кайрĕ.

— Вииул...* Я... мошно? — сĕрме купăс çине кăтартса хуллен ыйтрĕ вăл.

— А ты что, умеешь? — Анани Яккăлч пукан çинчен тăрса ун патнелле пычĕ. — Может быть, ты учился играть на скрипке? Или хочешь учиться?

— Та, та... — пуçĕпе сулса илчĕ Ян.

— Ну, что ж, возьми, попробуй! Не стесняйся!

Ян çавăнтах сулахай аллипе сĕрме купăса илсе янахĕ патне тытрĕ, сылтăммипе сĕркĕчне çĕклерĕ. Пурте ун çине иккĕленерех пăхрĕç: чăнах калама пĕлет-ши вара ку? Анчах унччен те пулмарĕ, Ян сĕркĕчне хĕлĕхсем çине хурса пĕрре, иккĕ каллĕ-маллĕ туртса илчĕ те темле питĕ илемлĕ те хаваслă ташă кĕвви манерлĕрех çемĕ шăрантарма тытăнчĕ.

Учительсем те, ачасем те ним чĕнмесĕр итлесе тăчĕç. Пĕр-ик минут пек каласан, Ян чарăнчĕ те сĕрме купăса сĕтел çине каялла хума тăчĕ, анчах Анани Яккăлч ăна хулĕнчен тытса чарчĕ:

— Погоди, сынок, погоди. А еще что-нибудь можешь сыграть? Ну, сыграй нам еще! — Ача ăнланмасран хăраса, вăл ун аллинчи сĕрме купăса каллех янахĕ патне çĕклерĕ. — Еще!

Ян Киккас тата тепĕр кĕвĕ каласа пачĕ.

— Молодец, мальчик!.. — çурăмĕнчен лăпкаса илчĕ ăна Анани Яккăлч, мĕншĕн тесен Ян каланă кĕвĕсем ăна чăнах питĕ кăмăла кайрĕç. Вĕсем Эстони халăхĕн кĕввисем пулнă, — халăх кĕввисем яланах чĕре патне пыраççĕ.

---

* В и и у л — сĕрме купăс (эстонла).

Çавăн чух çуралчĕ те ĕнтĕ Рина Петровна пуçĕнче ырă шухăш: Çĕнĕ çул вечерĕн программине тĕрлĕ халăх юрри-сăввисемпе ташшисене кĕртес, вăл пирĕн çĕршыври халăхсен туслăхне, тăванлăхне кăтартакан концерт пултăр! Ку шухăша Анани Яккăлч та, ыттисем те ырларĕç, вара вĕсем тепĕр куннех эвакуированнăй ачасенчен хăшĕ мĕн пĕлнине, вечерта мĕнле юрă-сăвăпа тухма пултарнине палăртса, вĕсене лайăхрах хатĕрленме хушрĕç.

...Акă ĕнтĕ, юлашкинчен, Çĕнĕ çул каçĕ те çитрĕ.

Шкулти чи пысăк класăн пĕр кĕтессинче çӳллĕ — мачча таран — ем-ешĕл ёлка ларать, ăна темĕн тĕрлĕ илемлетсе пĕтернĕ, «Çĕнĕ саманари» шкулта кун пек капăр ёлка вăрçăччен те пулманччĕ-ха!

Ачасем вăрăм хăмасенчен тунă саксем çине вырнаçса ларсан (кунти партăсене кĕçĕрлĕхе коридора кăларса тăратнă-мĕн), Рина Петровна вĕсене шăпланма хушрĕ, унтан кĕçех ёлка хыçĕнчен Хĕл Мучи тухса тăчĕ — унăн вăрăм тумĕ те юр пекех шап-шурă, çĕлĕкĕ те, пилĕк таранах усăннă сӳс сухалĕ те. Хĕл Мучирен кăшт çеç кая юлса, ачасем умне Юрпике тухрĕ — вăл та шурă сараппан тăхăннă, кĕрен тăрăллă сарă калпакĕ айĕнчен сапсар çивĕтсем усăнса тăраççĕ, унăн пĕтĕм кĕлетки çинче тĕрлĕ тĕслĕ çутă йăлтăркка сем çиçеççĕ... Çав тери хитре!..

Хĕл Мучи ачасене пăхса çаврăнчĕ, сухалне шăлкаласа тӳрлетрĕ, аллинчи пысăк шурă туйипе урайне шак! шак! тутарчĕ, унтан пĕр аллине çĕклерĕ те, унталлакунталла пăркаланса, такмаклана пек калама тытăнчĕ:

— Манăн савнă тусăмсем, тăванăмсем! Арçын ачи, хĕрачи, пысăкки те пĕчĕкки, сире эпĕ, Хĕл Мучи, пĕтĕм кăмăла уçса, чунтан савса-юратса, кашнине ыталаса, çурăмĕсенчен лăпкаса, пурсăра та ыр сунса, Çĕнĕ çул ячĕпеле пысăк салам калатăп! Салам сире, салам, Çĕнĕ çулти çĕн салам!

Ачасем шăпăр-шапăр алă çупса ячĕç, çав хушăрах пĕр-пĕринпе пăшăлтатса илчĕç:

— Кам вара ку?

— Хĕл Мучийĕ кам?

— Ара, Витали-иç! Клуб пуçлăхĕ...

— Юрпики кам тата?

— Улюк, пиллĕкмĕш класри!

Хĕл Мучи малалла такмаклама тытăнчĕ, вăл пурне те ырлăх-сывлăх, телей сунчĕ, лайăхрах вĕренме, колхозра та, килте те ялан тăрăшса ĕçлеме, пĕр-пĕринпе туслă пурăнма, вăрçăри салтаксем пек хастар пулма,

вĕсем çинчен пĕрмай астуса, фронта куллен пулăшса пыма хушрĕ.

Питĕ килĕшрĕ ачасене унăн хаваслă сăмахĕ, юлашкинчен вара, вăл туйипе урайне шаккаса темиçе хут пуç тайса илсен, нумайччен каçса кайсах алă çупрĕç...

Унтан концерт пуçланчĕ.

Пĕчĕкçеç сцена çине тухса тăнă хор чăн малтан хальхи хаяр вăрçă çинчен калакан çав тери хĕрӳллĕ вырăсла юрă юрларĕ:

Вставай, страна огромная,
Вставай на смертный бой
С фашистской силой темною,
С проклятою ордой!

Пусть ярость благородная
Вскипает, как волна,
Идет война народная,
Священная война!..

Дадим отпор душителям
Всех пламенных идей,
Насильникам, грабителям,
Мучителям людей.

Пусть ярость благородная
Вскипает как волна...

Çак юрă фашистсем пирĕн Тăван çĕршыва хурахла килсе тапăннă кунах çуралнăччĕ. Ун чухне ăна пурте— салтаксем те, килте юлнисем те — юрлатчĕç, мĕншĕн тесен унăн сăмахĕсем те, кĕвви те пирĕн халăх тискер тăшмана мĕн тери курайманнине, юлашки юн тумламĕ юлмиччен çапăçса тăшмана çĕнтерме хатĕррине питĕ лайăх палăртса тăраççĕ. Халĕ те, ачасен хорĕ юрланă май, вăл çак класра ларакан пур çынсен кăмăлне те хускатса, çĕклентерсе ячĕ.

Хор тата пилĕк-ултă юрă юрласан, халăх умне Рина Петровна тухса тăчĕ.

— Халĕ сăвăсем итлĕпĕр,— терĕ вăл.— Чăн малтан пире улттăмĕш класра вĕренекен...

Анчах вăл каласа пĕтереймерĕ — сцена çине тĕпĕрт! Аркаш сиксе хăпарчĕ те йăлт-ял унталла-кунталла пăхкаласа илчĕ. Ачасем ахăлтатсах кулса ячĕç, мĕншĕн тесен ку ытла та хăвăрт, кĕтмен çĕртен пулчĕ. Çитменнине тата, Аркаш шкулти вечерсенче яланах кулăшла япаласем: юптарусем, шӳтле калавсем — вуласа паратчĕ те, ăна пурте юратса кĕтсе илетчĕç.

— Тăршшĕ ик метр, урлăш — пĕрре территори кирлĕ Гитлере! — тӳрех пуçласа ячĕ Аркаш çинçерех сасăпа. — Чăваш халăх поэчĕ Николай Иванович Шелепи çырнă!

Сăвă ячех култарса ячĕ итлесе ларакансене.

Фашист — тискер кайăк,
Этем мурĕ,
Фашизм — чуралăх
Сăнчăрĕ,
Гитлер — вăрă-хурах
Утаманĕ!

Аркаш аллисемпе хăлаçланса, питне-куçне вылятса, кирлĕ чух пĕрре хаярăн кăшкăрса, урипе тапса, тепре мăшкăлласа, сассине урмăштарса каларĕ те пурне те ахăртса пĕтерчĕ. Питĕ хытă алă çупрĕç ăна:

— Тата, тата каласа пар мĕн те пулин! — урисемпе тăпăртатсах кăшкăрчĕç хăшĕсем. Вĕсен Аркаша ниепле те сцена çинчен тăруках антарас килмерĕ пулмалла çав. — Юптарусем каласа пар, юптару-у!...

Аркаш кĕттерсе тăмарĕ: вăл малтанах тепĕр «номер» хатĕрлесе хунă, — Крыловăн «Йытă витинчи кашкăр» ятлă юптарăвне вĕреннĕ. Ăна та питĕ ăста каласа пачĕ вăл...

Кун хыççăн вечерта тата интереслĕрех япаласем пулчĕç.

— Пирĕн шкулта халĕ тĕрлĕ халăхсен ачисем вĕренеççĕ, — терĕ Рина Петровна, каллех сцена çине тухса тăрса, — эстонецсем, белоруссем... Вĕсем, пирĕн çĕнĕ туссем, хăйсен юрри-сăввисене нумай пĕлеççĕ. Акă, халĕ пире белорус ачи Петрусь Дорожка хăйсен халăх поэчĕ Янка Купала çырнă «Пионер» ятлă сăвва тăван чĕлхипе каласа парĕ...

Пурте тăруках, çăварĕсене шыв сыпнă пек, шăп пулчĕç: ытла та тĕлĕнмелле-çке ку! Хăйсен чĕлхипе... Мĕнлерех каласа парĕ-ши-ха вăл?..

Малти ретрен çӳçне яп-яка кастарнă, тĕрленĕ çухавиллĕ шур кĕпе тăхăннă пĕр вунтăватă çулхи арçын ача сцена çине васкамасăр утса хăпарчĕ. Вăл класра ларакансем çине çаврака та кăн-кăвак куçĕсемпе пăхса çаврăнчĕ те, кăкăр тулли сывласа илсе, хавассăн кала пуçларĕ:

Пионер я млады, хоць куды!
Не смучуся, смеюся, вяселы;
Я не знаю ни бяды, ни нуды,

Бухну у бубен — и пайшоу и пайшоу...
Перескочыць и горы, и долы
Зауседы гатоу!
За свободу я пойду хоць у вир,
Бо я вольны, як ветер, як птушки,—
Дзядзька Ленин мне адно правадыр...*

Итлесе ларакансем, сăвă сăмахĕсене ăнлансах кайман пулин те, хытă ал çупрĕç, Рина Петровна сăвва чăвашла куçарса парсан вара класс тата вăйлăрах кĕрлесе кайрĕ. Ачасем кăшт лăплансан, учительница тата тĕлĕнмеллерех хыпар пĕлтерчĕ:

— Халĕ Эстони ачисем, пиччĕшпе йăмăкĕ, Янпа Юули Киккассем, ĕлка çинчен юрласа параççĕ...

Сцена çине шап-шур çӳçлĕ, утмăл турат чечекĕ пек сенкер куçлă арçын ачапа хĕрача хăпарчĕç. Арçын ачи сĕрме купăс тытнă, хĕрачин аллинче — хутран тунă кĕрен чечек, пуçĕ çинчи бантикĕ те çавăн тĕслех, питĕ илемлĕ.

— Ай тур-тур, ытармалла мар-çке кусене!

— Хĕрачи çаран çинчи лĕпĕш пек... — кăмăллăн пăшăлтатса илчĕç вечера хăйсен ачисемпе пынă хĕрарăмсем.

Ян сĕрме купăс хĕлĕхĕсене ĕнернине хуллен кăна тĕрĕслерĕ, унтан йăмăкĕ çине пăхрĕ те, пуçĕпе сулса илсе, купăсне калама тытăнчĕ. Çав тери илемлĕ, йăваш кĕвĕ илтĕнсе кайрĕ мăн пӳлĕмре... Унтан Юули юрласа ячĕ:

Ох, иыулупуу, ох иыулупуу,
Куй, армзад он су оксад!
Са касвад каугел пыхямаал,
Я хальендад веел хилья хаал...*

Юрри самаях вăрăм иккен, Эстони ачисем ăна вăрахчен юрларĕç, анчах вĕсем пĕр сехет юрлас пулсан та итлекенсене йăлăхтармастчĕ пуль. Кĕвви те питĕ хит-

---

* Эпĕ çамрăк пионер, пит маттур,
Шав юрлатăп, шав кулатăп, пит хавас;
Хурланма та, хуйхăрма та эп пĕлмес,
Параппанпа пĕр çапатăп та — вĕçеп...
Тусем урлă, уйсем урлă ыткăнма
Хатĕр яланах!
Ирĕклĕхшĕн тем тума та хатĕр эп,
Ма тесен эп çил пек, кайăк пек,—
Ленин асатте — манăн çулпуç...

* Ах, чăрăшăм, ах, чăрăшăм,
Епле хитре сан лăссусем!
Инçетри çурçĕрте вс ӳсетĕн,
Пурпĕр яланах ем-ешĕл...

ре, хĕрачин сасси те шăнкăрав пекех. Тата ачисем хăйсем те калама çук кăмăла каймалласкерсем!

Юули юрласа пĕтерсен, Ян, сцена çинче пĕччен юлса, Эстони халăхĕн ташă кĕввине шăрантарма тытăнчĕ. Çав тери хаваслă кĕвĕ пулчĕ вăл, итлекенсен чĕрисене çĕклентерсе, пĕр вăхăтлăха пурин çинчен те мантарса ячĕ...

Унтан каллех хор юрларĕ, ачасем татах сăвăсем каларĕç, вун-вуниккĕн пĕрле тухса ташларĕç. Каламалли те çук çав, хаваслă пулчĕ! Чăн юлашкинчен вара, Хĕл Мучипе Юрпике кашни шкул ачине Çĕнĕ çул кучченеçĕсем тыттарсан, вĕсем савăннипе çĕрĕпех, ирччченех юрлама-ташлама хатĕр пулчĕç. Вĕсен амăшĕсем те тем пекех тав турĕç учительсене куншăн:

— Савăнтарчĕç паян ачасене, сăпаççипах...

Учительсен хăйсен те кăмăлĕ тулчĕ. Мĕн тăвас тенине турĕçех вĕсем, тăрăшни сая каймарĕ!

Киле Рина Петровна çур çĕр иртсен тин таврăнчĕ. Кун каçа питĕ ывăннă пулин те, унăн темшĕн çывăрасси килмерĕ. Вăл апат çикелерĕ те пиччĕшĕ патне çыру çырма ларчĕ. Пĕр-икĕ кун каялла кăна ун патне Çĕнĕ çул ячĕпе саламласа, сывлăх-ырлăх сунса, пысăк çыру янăччĕ-ха, анчах халĕ пурпĕрех çырас, хăйĕн пĕртен-пĕр тăванĕпе хут урлă та пулин чунтан калаçас килчĕ. Пуринчен ытларах Рина Петровна хăй шкулта мĕнле ĕçлени, пĕтĕм чунне ачасене пани, вĕсемшĕн тăрăшни çинчен çырчĕ.

— Хĕрхенетĕп эпĕ ку чухнехи ачасене, çав тери шеллетĕп, мĕн кăна тӳсмеççĕ вĕсем çак вăрçă пирки!.. Манăн кашни кун вĕсене мĕнпе те пулин савăнтарас, кăмăлĕсене çĕклес килет...

Çырăва конверт ăшне майласа хурсан, вăл пиччĕшĕн стена çинчи портречĕ çине пăхса илчĕ. Унтан пукан синчен сиксе тăчĕ те ун çывăхнех пычĕ. Хут çинчи ӳкерчĕке мар, чĕрĕ çыннах курчĕ Рина Петровна хăй умĕнче. Тахăш самантра пиччĕшĕ çемçен, кăшт çеç палăрмалла кулса илнĕн те туйăнчĕ ăна.

— Мĕн тата, йăмăкăм? Ывăннă вĕт эсĕ, выртса çывăр, кан, санăн ыран та ĕç нумай... Ырă каç пултăр, телейлĕ тĕлĕксем кур! — терĕ пек вăл.

— Сана хăвна та ырă каç пултăр... — пăшăлтатса илчĕ çамрăк учительница. Унтан вырăн çине выртса хулăн утиялпа пуçĕ çийĕнченех витĕнчĕ те пĕчĕк ача пек лăпкăн çывăрса кайрĕ.

Тулта çанталăк сивĕтнĕçемĕн сивĕтрĕ...

ХĔЛЛЕХИ ПĔР КУН

Çĕнĕ çул хыççăн ялти пурнăç пĕр майлă пырĕ...

Колхозра ку тĕлте ытла васкамалли ĕçсемех пулмарĕç, анчах çынсем ĕçсĕр те лармарĕç. Хĕрарăмсемпе хĕрсен пысăк ушкăнĕ халĕ те-ха Хусан—Горький хушшинчи çула тунă çĕрте пурăнчĕ, тепĕр ушкăнĕ таçта, Çĕмĕрле енне, чугун çул валли вутă хатĕрлеме тухса кайрĕ (çĕркăмрăк çителĕксĕр пулнипе ун чух нумай пуйăссем вутă çунтарса çӳренĕ), хăшĕсем, çуна çулĕ ларсанах, йăлăмран колхоз уттине турттарма тытăнчĕç. Утă патне, мăннисемпе пĕрле, аслăрах ачасем те каякая килчĕç. Хĕллехи каникул вăхăтĕнче, пĕр ытла сивех мар кун, йăлăмра Евгенипе Аркаш та пулса курчĕç. Питĕ кăмăллă таврăнчĕç вĕсем унтан...

Хĕллехи вăрманăн та хăйне май ытармалла мар илемĕ пур вĕт-ха! Хăватлă юмансем, пĕлĕтелле кармашакан çурта пек тӳп-тӳрĕ хырсем, тураттисене вĕçме хатĕрленнĕ кайăк çунаттисем пек сарса пăрахнă ешĕл чăрăшсем пĕтĕмпех юр айне пулнă, — аякран пăхсан, вĕсем мамăкпа витĕннĕ пек курăнать. Çулçăсăр йывăççсене шап-шурă пас тытса лартнă, вĕсен тураттисене такам ятарласах вĕтĕ-вĕтĕ чĕнтĕрсемпе хитрелетнĕ тейĕн. Таврара шăп, ниçта пĕр сасă илтейместĕн, çуллахи пек чĕвĕл кайăксем юрламаççĕ, анчах та çав-çавах пурнăç пур-ха иккен кунта...

Лавсем пĕр пысăк уçланкă хĕрринчи утă капанĕсем патне çитсе чарăнсан, паян çынсене йăлăма ертсе килнĕ Сар Тимухха — бригадир — шаларах кĕрсе кайрĕ те сасартăк çав тери хаяррăн кăшкăрса ячĕ:

— Ах, фашист проклятăй! Акă ăçта вăл тепĕр Гитлер! Пăх-халĕ, мĕн хăтланнă, шуйттан пуçĕ!..

Ачасем тĕлĕнчĕç: мĕн курнă унта Тимухха, кама вăрçать ун пекех? Капансем хыçĕнче пĕр-пĕр çынна тĕл пулчĕ-ши?

Аркашпа Евгени пилĕк таран юр ăшшĕн хăйсен бригадирĕ ятлаçса тăнă çĕре чупса çитрĕç те тĕлĕннипе юпасем пек хытрĕç. Утă капанĕ тавра тытнă çатан карта çумĕнчи юра пĕтĕмпех таптаса лапчăтнă, унта такам сиксех ташланă тейĕн. Çавăнтах тата юн... Нумай юн юхнă, юр ăшне те сăрхăнса кĕрсе пĕтеймен вăл, лаптăкĕ-лаптăкĕпе шăнса хытса ларнă.

Ачасем хăрасах кайрĕç. Мĕнле юн ку? Мĕн пулма пултарнă кунта?

— Курăр, мĕн хăтланнă вăл, шуйттан! — Сар Тимухха юр çинче выртакан темле выльăх пуçĕ, кăшласа пĕтернĕ юнлă шăмăсем çине сулса кăтартрĕ. — Пĕтернĕ айăпсăр чĕрчуна...

— Мĕнле выльăх вара ку? Ĕне-и, пăру-и? — терĕ Евгени.

— Пăши вăл! — терĕ Тимухха. — Лось! Чи хитре те çылăхсăр чĕрчун. Саккун та тивме хушмасть ăна, тытакансене пиншер тенкĕ штраф тӳлеттерет...

— Кам тытса çинĕ-ха ăна? Упа-и?

— Упа халь шăтăкра выртать, тухмасть. Кашкăр хăтланнă куна, пирĕн вăрмансенчи Гитлер!

— Эх, хăйне пăшалпа хреплеттересчĕ!..

— Çаплаччĕ те çав, сунарçисем çук-çке халь, пурте вăрçăра. Çавăнпа хунаса кайрĕç те вăл эсрелсем! Хăрамаççĕ нимрен те. Пĕркун пĕри Хурăнвар фермине кăнтăрлах пырса тухнă, тет...

— Тытайман та-и вара?

— Кам тыттăр? Фермăри çынсем пуртăсемпе, сенĕксемпе чупса тухса хатăльтатма тытăнсан тин вăрманалла çаврăнса утрĕ, тет...

Сар Тимухха пăши пуçне çĕртен илсе çавăркаласа пăхрĕ.

— Çамрăккине туртса антарнă, явăл... Пăхăр акă, мăйракисем кăшт çеç шăтса ӳснĕ.

— Питĕ шел, — хаштах сывласа ячĕ Аркаш.

— Ара, шел пулмасăр!

Вĕсем пăши юлашкийĕсем патĕнче тата кăштах калаçса тăчĕç те лавсем патне таврăнса пычĕç.

— Тавайăр, тиеме тытăнас! — кăшкăрчĕ Тимухха. Тепĕр виçĕ сехетрен утă лавĕсем — сакăр лав — киле кайма тухрĕç. Кунта килнĕ чухнехи пекех, малта Сар Тимухха пычĕ. Çанталăкĕ вăл кун питĕ лайăх пулчĕ, çил-мĕн вĕрмерĕ, тап-таса кăвак тӳперен пĕрмай хĕвел пăхрĕ, ун çутинче таврари шап-шур юр çут кĕмĕл пек йăлтăртатса выртрĕ, юр çине вăрахчен пăхсан, куçсем те йăмăхса кайрĕç.

Бригадир лавĕ хыççăн пыракан Евгени, çӳлте, утă çинче, ларса, пĕрмай йĕри-тавралла пăхрĕ. Хăй паçăр капан патĕнче курнă пăши виллин юлашкисене халĕ те манаймарĕ-ха, çавăн çинченех шухăшласа пычĕ. Епле асапланчĕ пуль виличчен, мăнтарăн! Евгени хăй ĕмĕрĕнче салакайăк чĕппине те вĕлерсе курман та, уншăн ку ытла хăрушшăн туйăнчĕ. Шухăшланă май унăн куçĕ умне пĕтĕм картина тухса тăчĕ. Акă, çăра йывăç тĕми-

сем хушшипе, пĕç кăкĕ таран юр ăшне пута-пута, çамрăк пăши пырать... Ним те туймасть-ха вăл, нимĕн те сисмест, утнă май çамрăк йывăç тăррисене шăлĕсемпе çырта-çырта илет, — унăн хырăмĕ выçнă. Çав вăхăтра сасартăк аякри тĕмсем хушшинчен кашкăр курăнать... Вăл тӳрех пăши еннелле, унтан унăн ĕнси çине сикет. Пăши, пĕтĕм кĕлеткипе чĕтресе, мĕнпур вăйĕпе малалла ыткăнать. Вăл хăйĕн ĕнсинчен шăлĕсемпе çыртса лартнă кашкăра çĕре ӳкерет, анчах та юр тарăн пулнипе хытă чупаймасть те, кашкăр часах ăна хăваласа çитсе ăмринчен, пырĕ патĕнчен, çыртса лартать. Сĕт пек шурă юр çине хĕп-хĕрлĕ вĕри юн пĕрхĕнет, пăши чупайми пулать, кашкăр ăна тирĕнтерсе ярать те тата ытларах çыртса çурма, туллама тытăнать. Пăши юлашки вăйне пухса ура çине сиксе тăма пикенет, анчах кашкăр ăна каллех пырĕнчен çыртса лартать. Унтан пăши, хăйне пулăшма чĕннĕ пек, хăрушла кăшкăрса ярать те юнланса пĕтнĕ юр çине ластах тăсăлса ӳкет...

Тен, ку пĕрре те ун пек пулман, анчах Евгение шăп çавăн пек пулнăн туйăнать.

Евгени Сар Тимухха сăмахĕсене аса илчĕ: «Пирĕн вăрмансенчи Гитлер!» — терĕ вăл кашкăр çинчен. Чăнах çав! Тĕрĕсне каларĕ бригадир. Гитлер та пире çав кашкăр пекех вăрттăн, хурахла килсе тапăнчĕ...

Евгени шухăшĕсем малти лав çинчи Сар Тимухха тăрук кăшкăрса янипе татăлчĕç.

— Эхе-хе-ей! Пăхăр-ха, пăхăр, епле тара-ать! — аллинчи пушшипе сылтăмалла сула-сула кăтартрĕ бригадир.

Евгени çав еннелле пăхрĕ те сарлака уçланкă урлă шурăрах кăвак тĕслĕ мулкач вăркăнса пынине курах кайрĕ.

— Э-эх, пăшал çук! — кăшкăрчĕ Тимухха, Евгени еннелле çаврăнса. — Хурса килмеллеччĕ санăн аçу пăшалне, киле таврăнсан, куян ашĕ ăшаласа çиеттĕмĕр кĕçĕр!

— Хӳри кĕске çав унăн,— кăшкăрчĕ çав самантрах Евгени хыçĕнчи лавпа пыракан Аркаш, — ытла тăруках ярса тытаймăн!

Вĕсем çапла кăшкăрашнă вăхăтра мулкач куçран çухалчĕ.

Атăл хĕррине тухас умĕн татах тĕлĕнмелли тупăнчĕ. Кĕтмен çĕртенех Евгени таçта çывăхрах, йывăçсем хыçĕнче, çине-çине пăшал пенине илтрĕ. Кĕрс! кĕрс! тутараççĕ.

— Хайхи мулкача переҫҫĕ пулмалла, — шухăшларĕ вăл. — Тытасшăн ĕнтĕ... Анчах ма-ха ун пекех нумай переҫҫĕ? Нивушлĕ пĕр мулкачшăнах çавăн чухлĕ пемелле?

Лавсем майĕпе, пĕрин хыççăн тепри, Атăл çыранĕнчен пăр çинелле анчĕç. Çакăнта вара Евгени хăй питех те йăнăш шухăшланине тавçăрса илчĕ. Атăл çыранĕ патĕнче салтаксем (нумай пулмасть пуçтарнисем пулĕ ĕнтĕ) винтовкăсенчен тĕл пеме вĕренеҫҫĕ иккен. Пăр çинчи чылай пысăк лаптăк тавра пĕчĕкçеç хĕрлĕ ялавсем лартса тухнă — ку, паллах, кунта ют çынсен çывхарма юраманнине пĕлтерет, — чăнкă çыран çумне фанертан этем кĕлеткисем туса лартнă. Пăр çине купаласа тунă лутра кăна хӳме хыçне выртса, пĕр вуннăн харăс çав мишеньсене переҫҫĕ, унтан винтовкисене хураҫҫĕ те тĕл лекни-лекменнине пăхма чупаççĕ. Пĕрисем таврăнсан, теприсем пеме тытăнаççĕ...

— Чухлатăн-и, мĕн тăваççĕ? — кăшкăрса ыйтрĕ вăл Аркашран, ун еннелле çаврăнса.

— Чухлатăп! — терĕ лешĕ. — Фашистсене лайăхрах паклаттарма вĕренеҫҫĕ!

— Вăт, çавăн пек чăн-чăн винтовкăран персе курасчĕ!

— Пирĕн пек шĕпĕнсене лекес çук çав вăл.

— Партизансемпе çӳрекен ачасем переҫҫĕ-çке...

— Вĕсем перĕç! Анчах эпир кунта партизанла выляма çеç пултаратпăр. Винтовка вырăнне — алтуйи пирĕн!

— Çапларах çав...

Лавсем, хуллен шăваççĕ пулин те, малтан мала кайса пычĕç, сылтăмри çыран патнелле çывхара пуçларĕç, анчах ачасем çаплах пăшал сассисем илтĕннĕ еннелле, халь ĕнтĕ пĕчĕк мĕлкесем пек кăна курăнакан çынсем чупкаланă çĕрелле пăхрĕç. Арçын ачасем пăшал таврашне питĕ юратаççĕ вĕт! Вăрçă вăхăтĕнче пушшех алла «чăн-чăн пăшал» тытас килет вĕсен. Çар çыннисем çине, уйрăмах вăрçă вут-çулăмĕ ăшĕнче пулса курнă çынсем çине çав тери ăшă кăмăлпа, чун-чĕререн юратса, хисеплесе пăхаççĕ. Вĕсемшĕн пулсан, фронтра çапăçса курнă çын пек хакли те çук. Уншăн вĕсем тем тума та хатĕр — хуштăр е ыйттăр кăна...

Утă лавĕсем киле хĕвел аннă вăхăтра таврăнса çитрĕç. Кăнтăрла, хĕвел пăхнă чух, сивех марччĕ, анчах каçалла сулăнсан, çанталăк сивĕтрĕ, çил те тухрĕ те, лавсем тăрринче ларса пынă Евгенипе Аркаш самаях

шăнчĕç. Улăхра вырнаçнă фермăсем патне çитсе лашисене тăварсан, вĕсем часрах килĕсене чупрĕç.

— Ыран пыр, кăштах йĕлтĕрпе ярăнса çӳрĕпĕр, — терĕ Евгени ял варринчи пушар сарайĕ тĕлĕнче тусĕпе уйрăлнă чух.

— Хăш вăхăтра?

— Ирхи ĕçсене пуçтарнă хыççăн.

— Юрать!

Анчах та Аркаш ыранччен кĕттермерĕ, Евгени патне тĕпĕр сехетренех вĕçтерсе пычĕ.

Акă мĕнле пулчĕ вăл.

Евгени киле çитсе алăк урлă каçсанах, ăна нихçан лара-тăра пĕлмен йăмăкĕ Марине çулса тытрĕ те çинеçине ыйтусем парса тĕпчеме тытăнчĕ:

— Мĕнле кайса килтĕн, пичче? Вăлманта мĕн култăн? Кашкăлсем тĕл пулмалĕç-и?

Евгени, тумтирĕсене хывнă май, ăна хирĕç шӳтлесе илчĕ:

— Упа куртăм, сана кăтартма тытса килесшĕнччĕ те — тытаймарăм, манран хăранипе тем çӳллĕш йывăç тăрне хăпарса тарчĕ...

— Суятăн эсĕ, ахаль кулса калатăн...

— Суятăп пулсан — ан итле. Анне ăçта?

— Ăна плавленине чĕнчĕç. Пауль мучие те пыма хушнă.

— Ыттисем ăçта кайса пĕтнĕ тата?

— Янпа Юули шкулта, Амалипе Эльга хăйсен çыннисем патне кайлĕç пулмалла. Эп пĕчченех кил пăхатăп. Анне сана килсенех апат çиме хушса хăвалчĕ. Аш шӳлпи пит тутлă паян. Купăстапа...

— Юрĕ, халех çиетĕп, — терĕ те Евгени, чăлана кĕрсе, аллисене çурĕ, унтан, кăмакари мăн чукуна аран туртса кăларса, вĕри апат антарчĕ. Кунĕпе уçă сывлăшра çӳресен, çитменнине тата, çанçурăм ĕшеничченех ĕçлесен, апат ытла та лайăх анать-çке вăл! Евгени пĕр мăн чашăк çисе ячĕ. Çиелтен тата пĕр стакан сĕт ĕçрĕ.

— Ну, ман хырăм параппан пекех пулчĕ ĕнтĕ! — терĕ вăл юлашкинчен, кăмака çумĕнчи сак çинче пуканесемпе выляма ларнă Марине патне пырса. — Акă, тытса пăх-ха...

— Кай, кай, ан чăлмантал! — тĕртсе ячĕ ăна йăмăкĕ.

Шăп çав вăхăтра алăк уçăлчĕ те, пӳрте Аркаш кĕрсе тăчĕ. Чупсах килнĕ пулмалла, хашкать. Евгени тĕлĕнсех кайрĕ.

— Мĕн эсĕ? Килте тем пулман пулĕ те?

— Килĕнче чиперех-ха унта, — ал сулчĕ Аркаш. — Эп урăххи пирки чупса килтĕм. Интерес пур. Питĕ пысăк интерес, тусăм!

— Мĕнле интерес?

— Атя салтак курма. Чăн-чăннине, фронтовойне!

— Кам таврăннă? — кăна илтсен, тӳрех хавасланса кайрĕ Евгени.

— Пирĕн ялсем мар, — терĕ Аркаш, сĕтел пуçĕнчи пукан çине ларса. — Паллясен Хыркассинчи куккăшĕ аманса таврăннă та курма килнĕ, теççĕ.

— Паллясен куккăшĕ? Хĕрлĕ Мари шăллĕ-и? — тĕлĕнерех ыйтрĕ Евгени. — Ара... вĕсен куккăшĕ тĕрмере ларать теместчĕç-и? Астăватăн-и, пĕркун калаçрăмăр...

— Тĕрĕс пулман пулмалла вăл сăмах. Сулахай алли аманнă, тет. Апла-тăк, вăрçăрах пулнă ĕнтĕ. Атя, кайса куратпăр çавна. Нимĕçсемпе мĕнле çапăçни çинчен каласа пама пултарать вăл... Интереснă вĕт-ха вăрçăра пулнă çынна итлеме!

Евгени ытла тӳрех ответ памарĕ, шухăша кайнă пек пулса тăчĕ. Тĕрĕссипе каласан, унăн Паллясем патне пит каясах та килмерĕ. Паллине хăйне те юратмасть вăл, унăн амăшне вара тӳсме те пултараймасть. Вĕсен класĕнче Палля пек йĕркесĕр ача та çук вĕт-ха. Миçе хут ятланă ĕнтĕ ăна, шкултан кăларса яма та тăнă! Пĕркун, авă, пĕр ачана, ахальтенех хĕнесе, чĕп-чĕр юн тунă, унтан хăй пĕр эрне хушши шкула пымасăр пурăнчĕ. Анчах Рина Петровна татах шеллерĕ пулмалла ăна: Палля пирки унăн амăшĕпе кайсах калаçнă терĕç, çавăн хыççăн Палля каллех шкула çӳре пуçларĕ, çапах та тӳрленес шут пулмарĕ унăн. Кашни кун тенĕ пекех мĕн те пулин туса хурать те хăй айăпне ыттисем çине яма тăрăшать. Çавăн пирки унпа никам та туслашмасть — майĕ çук.

Амăшĕ вара вуçех те çын мар, чисти арçури, лапра çăвар, намăса çухатнă этем. Хăйсен ураМĕнче кăна мар, пĕтĕм ялĕпе те вăл мĕнле те пулин кӳрентермен, тарăхтарман çын çук пулĕ. Çынна вăл сăмахпах вĕлерсе хума пултарать, ним сăлтавсăрах темтепĕр каласа тăкать — хуть те ват çын пултăр уншăн, хуть ача-пăча, никама та пăхса тăмасть. Октябрь праçникĕ хыççăн ачасем тимĕр-тăмăр пухнă чух та темĕн те пĕр хăтланса пĕтрĕ...

Колхоз ĕçне ячĕшĕн çеç хутшăнкалать, ĕçне пырсан та пуринчен ытларах вăхăта лăпăр-лапăр калаçса иртерет, хăйне кун пирки кам та пулин асăрхаттарсан,

хирĕç кăна çаптарать. Кĕркунне, уйран çĕрулми турттарнă чух, вăл икĕ миххине хăйĕн пахчине ывăтса хăварнă. Çавна куракансем пулнă та, часрах Евгенисен амăшне — бригадира — пырса каланă. Ку часрах чупса кайса çав михĕсене каялла илсе тухтарнă, акт çырса, правление панă, правлени ăна, питĕ хытă ятласа, штраф тӳлемелле тунă. Çавăншăн Хĕрлĕ Мари Евгенисен амăшне мĕн кăна каласа пĕтермен пуль, мĕнле ылханман пулĕ! Халĕ те-ха лăпланмасть, ялан:

— Эп ăна ĕмĕрне те каçармастăп, пурпĕр тавăратăп! Асăнĕ-ха вăл мана! — тесе калать, тет.

Хăй пĕрмай ханша юхтарса мăн çул çинче ĕçлекенсене питĕ хаклă хакпа сутать, теççĕ. Пĕр сăмахпа, шутсăр ирсĕр çын! Евгени ăна урамра тĕл пулсан та курмăш пулса иртсе каять. Мĕнле кайса кĕрес-ха вĕсем патне?

— Ну, кайрăмăр-и? — Евгение куçĕнчен пăхрĕ Аркаш.

— Эп пыраймастăп пулĕ, эс пĕчченех кай, — терĕ Евгени.

— Ак тата япала! Мĕншĕн пымастăн пулать? Вăрçă çинчен итлеме саншăн интерес мар-им?

— Палля амăшне курас килмест манăн...

— Э, тупнă япала! — аллипе ваш! сулчĕ Аркаш. — Мĕн тума кирлĕ вăл сана? Эс ун çине ан пăх! Эс леш салтакĕ çине пăхса лар, ăна итле! Атя, атя, тăхăн часрах...

Аркаш питĕ çине тăракан ача, вăл мĕнле те пулин шут тытрĕ пулсан — ăна ним тусан та пăрахтараймастăн, темле хирĕçленсе тăрсан та, юлашкинчен вăл шутланă пекех тăватăн. Çавăн пек çирĕп кăмăл унăн, хуть те кама та çĕнет.

Хальхинче те Евгение парăнтарчĕ.

— Сана юлташлăх пырам эппин, — терĕ Евгени вăрахчен тытăнса тăнă хыççăн. — Анчах та нумай лармăпăр...

— Курăнать унта! Питех интерес çук пулсан, тӳрех тухса кайма пултаратпăр, пире никам та чарас çук вĕт, — терĕ Аркаш.

Паллясен килĕ, Аркашсенни пекех, «леш енче», — яла икĕ пая уйăрса тăракан çырма урлă. Вĕсем патне çырма пуçĕнчи ансăр урампа çаврăнса каймалла, анчах хĕлле çырмари пĕве урлă леш енне тӳрĕрен çӳремелли сукмак пур, кунтан чылай çывăхрах, çавăнпа та ачасем çакăнтан кайма шут турĕç.

Çыран хĕррине пырса тăрсан, ун тĕпĕнчи пĕве тăрăхларах курка пек куранать. Çулла кунта хур-кăвакал кĕшĕлтетет, шыва кĕрекен ача-пăча янăрать, хĕрарăмсем хăйсем çăвакан кĕпе-йĕме лаптак тукмаксемпе пĕр хĕрхенмесĕр шаплаттарни илтĕнет... Анчах хĕлле те лăпках мар кунта. Пуринчен ытла — каçалапа. Килте ларма юратман ача-пăча çырман ик енчен те пĕве çинелле çунашкасемпе янăнать. Хăш чух çĕр ача та ытла пухăнать пулĕ. Çунашка çуккисем ахаль хăма таткисен пĕр енне ăшă тислĕк сĕрсе, çиелтен шыв сапа-сапа шăнтаççĕ те «пăркутсем» туса тухаççĕ — ку йышши «янăнчăк» çунашкаран темиçе хут хытăрах каять. Акăш та макăш шавлаççĕ вара, çĕр тĕрлĕн çуйăхаççĕ — çырма кĕрлесе çеç тăрать.

Ак халĕ те, каç пулса килнĕ май, кунта ача-пăча тем чухлех... Пĕрисем сăртран вăркăнса анаççĕ — хăшхăш çунашкасем çине иккĕн-виççĕн ларнă, теприсем çунашкисемпе «пăркутсене» сĕтĕрсе тăвалла чаваланаççĕ. Нумай янăннипе сăрчĕ урай хăми пекех якалса ларнă, тăвалла хăпарма питĕ кансĕр, урасем каялла шуса анаççĕ, вара нумайăшĕ шуçса ӳкеççĕ те тăма ĕлкĕриччен пĕр хушă хырăмĕсем çинче выртса каялла шуса анаççĕ. Анчах та ку вĕсене пĕртте кӳрентермест, хаваслантарать çеç, ачасем ахăлтатса кулаççĕ, урисемпе тапкаланса çухăраççĕ:

— Эй-э-эй, пăрăнă-ăр, таптаса кая-яп!..

Евгенипе Аркаш сăртран асăрханса, урисене чалăшшăн пусса, ерипен утса анма пикенчĕç. Анчах Аркаш нумаях тытăнса тăраймарĕ, унăн уринчи мăн çăматă тĕпĕ пăрлансах ларнă та (йăлăмран тавраннă хыççăн типĕтеймен вăл ăна) — пĕр-икĕ утăм тусанах ярт! шуса кайрĕ. Аркаш кулăшла хăлаçланса илчĕ, унтан лак! ларчĕ те çырма тĕпнелле янăнса анса кайрĕ.

— Хуса çи-ит! — кăшкăрса хăварчĕ хăй.

Евгени те темиçе хут шуса кайрĕ, анчах ӳкмерĕ, пĕверен çӳлерехри çăл пури патне чиперех çитрĕ. Аркаш унта хăй çумне çыпăçса тулнă юртан тасалма тытăннă та-мĕн ĕнтĕ..

— Ахалех ларса анмарăн, шутсăр лайăх! — кулса илчĕ вăл. — Чăн та, йĕм ăшне юр тулчĕ ĕнтĕ, анчах аптрамаллах мар...

— Эппин, малашне çырма-çатра тĕл пулсан, яланах çавăн пек ларса çӳре, — терĕ ăна хирĕç Евгени. — Анчах пĕр хĕл каçма миçе йĕм кирлĕ пулĕ-ши сана?

— Çавна пĕлместĕп вара...

Аркаш юртан тасалса ҫитрĕ, унтан чалăшса кайнă мулаххайне тӳрлетсе тăхăнчĕ те:

— Ну, вĕҫтертĕмĕр малалла! — терĕ.

Анчах шăп ҫав самантра сăрт ҫинче, вĕсенчен ҫӳлерехре, темле хĕрарăм шари! шари! кăшкăрса ячĕ.

— Ай!.. А-ай!..

Ачасем вăльть кăна ҫав енелле пăхрĕҫ те хăйсенчен сылтăмарахран иккĕн ларнă ҫунашка ыткăнса иртнине, пăрланнă юр ҫинче темле сын саркаланса выртнине, ун патĕнчен икĕ тимĕр витре сиккелесе, чăнкăртатса кусса аннине курчĕҫ.

— Тахăшне ҫапса ӳкернĕ! Атя часрах кайса пулăшатпăр! Тен, пуҫне ҫурса пăрахнă вăл! — кăшкăрчĕ те Евгени тăвалла тапса сикрĕ.

— Ҫав ҫунашка ӳкерчĕ ăна! — чупнă ҫĕртех каялла сулса илчĕ Аркаш. — Тытас пулать вĕсене! Камсем-ши?..

Хĕрарăм пуҫĕпе пăрлă ҫул ҫине питĕ хытă ҫапăнса тăнне ҫухатнă пулмалла, ӳппĕн ҫаврăнса выртнă та хускалмасть те. Ачасем ăна майĕпен ҫурăмĕ ҫине ҫавăрса хучĕҫ.

— Ара, Маюк кинеми-иҫ ку, Аристарсен амăшĕ! — терĕ Евгени. Ҫавăнтах ăна тытса тăратасшăн пулчĕ. — Кинеми! Тăма пултаратăн-и? Атя, эпир сана киле леҫсе ярăпăр...

Хĕрарăм чĕнмерĕ, сывламан пекех выртрĕ. Хушшăн-хушшăн ҫеҫ йынăша-йынăша ячĕ. Аркаш ҫаплах пĕве еннелле пăха-пăха илчĕ. Хăй питĕ пăлханчĕ.

— Евгень, — терĕ вăл унтан, — эпĕ леш эсрелсене халех кайса тытатăп! Чисти сыснасем вĕт, ват ҫынна ҫапса ӳкереҫҫĕ те килсе те пăхмаҫҫĕ! Тен, ҫынни вилсе кайнă?..

— Хальччен тарчĕҫ те пуль вĕсем, — терĕ Евгени, хĕрарăм ҫинчен куҫ илмесĕрех. — Кинеми, тăна кĕр-ха...

— Çук-ха, тарайман, куратăп эп вĕсене, ав, леш еннелле хăпараҫҫĕ. Хăйсем мĕн туса хуни ҫинчен шут та çук! Таккуй тытса памалла вĕсене пĕрре... Ялан ашкăнаҫҫĕ вĕт, ялан иртĕнеҫҫĕ!

— Чупса кайса палласа кил эппин, кайран кама кирлине каласа парăпăр вĕсем ҫинчен, — терĕ Евгени,— анчах ҫапăҫма кĕрсе ан кай, хăвăртрах кил, кинемее килне илсе каймалла пулать.

— Наччас таврăнатăп!

Аркаш пĕве урлă чупрĕ, Евгени халь те ним пĕлми выртакан хĕрарăма тăна кĕртме тăрăшрĕ.

— Кун пек ĕҫ тухмасть, юр ҫинче нумай выртта-

сан шăнса та пăсăлĕ тата... — ытларах та ытларах пăшăрханчĕ Евгени. — Аркаша кăлăхах чуптартăм, кинемее иксĕмĕр çĕклесе каяттăмăр та пуль.

Ун çамки çине вĕтĕ тар тапса тухрĕ.

— Мĕн тăвас? Кама та пулин кайса чĕнес-ши? Аманнă çынна пĕччен пăрахса хăварма та аван мар...

Вăл ура çине тăчĕ те унăн-кунăн пăхкаласа илчĕ. Самаях тĕттĕмленнĕ пулин те, таврари курăнать-ха. Акă, аякра та мар çунашка сĕтĕрнĕ икĕ пĕчĕк хĕрача хăпараççĕ. Хушас çавсене!

Евгени ик пӳрнипе çăварне чиксе ши! шăхăрчĕ, унтан кăчăк турта-турта кăшкăрчĕ:

— Эй, шăнкăрчсем, килĕр-ха часрах кунта!

— Мĕн тума? — сас пачĕ ăна хирĕç пĕри.

— Кунта пĕр çын вилет, халех кама та пулин чĕнсе килес пулать!

Капла каласан, ачасем тӳрех чупса пычĕç.

— Кам вăл? Мĕн пулнă? — ыйтма тытăнчĕç вĕсем, анчах Евгени нумай калаçтарса тăмарĕ.

— Маюк кинеми ӳксе тăнсăр пулнă, ăна килне илсе каймалла, анчах эп пĕччен йăтаймастăп. Халех аннĕрсене кайса калăр — чупса килччĕр кунта! Часрах! Аслă ачасем пулăр ĕнтĕ! — васкатрĕ вăл ачасене.

— Юрать! — терĕç лешсем пĕр харăсах.

— Вĕçтерĕр!

Ачасем сăрталла чупрĕç, анчах çав вăхăтра Аркаш та хашкаса çитсе тăчĕ.

— Ну, мĕнле? Тăна кĕмерĕ-и-ха халь те? — ыйтрĕ вăл, пуçĕпе карчăк еннелле сулса.

— Çук-ха. Çынсене чĕнме чуптартăм. А эс мĕнле... лешсене хăваласа çитрĕн-и? Палларăн-и?

— Палламасăр! Ак, вĕсен çунашкине те сĕтĕрсе килтĕм! — Аркаш, çĕлĕкне ĕнси çинелле лартса, çамкине шăлса илчĕ.

— Камсем хăтланнă?

— Лавăшник ывăлĕсем, Караçăм Колькки пе шăллĕ.

— Каллех Колька-и?! Леш эрнере кăна лекнĕччĕ-ха ăна Ваçуххасен чӳречине çĕмĕрнĕшĕн. Татах чарăнмасть эппин?

— Чарăн вĕсене Палляпа иккĕшне! Арçури хăрахчисем вĕт!

— Хăйсем мĕн теççĕ?

— Мĕн теччĕр вĕсем? Тунаççĕ! Эпир никама та таптаман, курман, илтмен... Ан суйăр, эсир карчăка еплерех вăркăнтарса хăварнине эпĕ хам куçпах курса юл-

тăм тесен, Колькки мана хирĕç: «Санăн куçусем чармак, ытла пурне те кураççĕ, пĕрре хĕсес пулать-ха вĕсене»,— тесе хучĕ. Ну... тӳсеймерĕм вара, хăлха чиккинчен пĕриккĕ тăхăнтартса ятăм...

— Çапах та çапăçмасăр тӳсеймерĕн пулать? — кăмăлсăр пулчĕ Евгени. — Каласах ятăм-çке сана...

— Ара, епле тӳссе тăратăн-ха? — хăр-хар каласа хучĕ ăна хирĕç Аркаш. — Вăл, ашкăнса, ват çынна вĕлерес пек ӳкерсе хăварнă, çитменнине тата, манах юнаса хăратма пăхать! Çавăн хыççăн ман ăна ыталаса чуптумалла-и тата?

— Чуптăвасси çинчен каламастăп эпĕ...

Çак тĕлте туссен калаçăвĕ татăлчĕ, мĕншĕн тесен çӳлте, сăрт тăрринче, икĕ хĕрарăм мĕлки курăнчĕ.

— Евгени-и, эс-и унта? — ыйтрĕ пĕри.

— Эпĕ! — кăшкăрчĕ Евгени.

— Мĕн пулнă, ара, пире ма чĕннĕ эсĕ?

— Кунта анăр-ха часрах, килсен куратăр...

Хĕрарăмсем — хайхи пĕчĕк Куçукпа Ванюшка амăшĕсем — çӳлтен аялалла ярăннă пекех шăва-шăва анчĕç те Маюк карчăк ним пĕлми выртнăшăн калама та çук хăраса ӳкрĕç.

— Ай тур-тур-ту-ур, пуçĕ çурăлнă пуль унăн!.. — аллисене хире-хирĕç шартах çапса илчĕ пĕри.

— Сывлать-и хуть? Юн тымарĕ тапать-ши? — карчăк патне кукленсе ларчĕ тепри.

— Атьăр, часрах илсе каяр та фершăла чĕнтерер...

Вĕсем Маюк карчăка тăваттăн илсе кайрĕç. Килĕнче никам та çук иккен, карчăк ку кунсенче пĕрчĕнех кăштăртатса пурăннă. Икĕ ывăлĕ вăрçăра унăн, кинĕ ытти колхозниксемпе пĕрле Çĕмĕрле таврашне вăрман касма кайнă. Çавăнпа та килти ĕçсене хăй тĕллĕнех тукаласа пынă вăл. Халĕ те, ав, шыв патне кайнă-мĕн те — ун тĕлне çакăн пек кĕтмен хурлăх сиксе тухнă...

Карчăка вырăн çине меллĕн кĕртсе хурсан, Аркаша часрах фельдшерицăна чĕнме ячĕç, Евгени, карчăк витрисем çырмарах юлнине аса илсе, вĕсем патне чупрĕ.

— Шывне ăссах кил ĕнтĕ эсĕ, вăл текех хăй кайма пултарас çук, — хушса ячĕ ăна пĕр хĕрарăмĕ.

— Хамах пĕлетĕп! — терĕ Евгени.

Вăл тулли витресемпе таврăннă тĕле Маюк кинеми патне Антонина Клементьевна çитсе те ларнă.

— Хытă çапăннипе унăн пуç мими хускалма пултарнă, çавăнпа час тăна кĕреймест, — терĕ вăл. — Халех больницăна илсе каяс пулать, килте эпир унпа нимех

те тăваймăпăр. Назар Егорчча систерес, лаша пама хуштăр.

Анчах çав вăхăтра колхоз председателĕ шăпах хăй пырса кĕчĕ. Маюк кинеми ӳкни çинчен ăна тахăшĕ урамрах пĕлтернĕ пулмалла. Антонина Клементьевнăпа виç-тăват сăмах калаçса илсенех, вăл хăвăрт кăна каялла тухса утрĕ.

— Больницăна эп ăна хам илсе каятăп, манăн ыран çавах канашлура пулмалла, — тесе хăварчĕ вăл.

Ун хыççăн Евгенипе Аркаш та тухрĕç.

— Лере каятпăр-и халь? — ыйтрĕ Аркаш. — Çитсе куратпăр-и çав салтака?

— Темле-çке... — каллех иккĕленнĕ пек пулчĕ Евгени.

— Пĕрре тухнăскер, каяр ĕнтĕ. Килте халь çавах ним те тăвас çук вĕт?

— Атя эппин...

КАМ ВĂЛ?

Вĕсем халь пĕве урлă мар, çырма пуçĕнчи пралукпа кайрĕç. Пĕр вăхăт нихăшĕ те чĕнмерĕ, вĕсен урисем айĕнчи хытă юр кăчăртатни çеç илтĕнчĕ. Таврара кăнтăрлахи пекех çутă — леш енчи йăмрасем хыçĕнчен тулли уйăх, тӳпенелле хăпарса, пĕтĕм ял çине сенкертерех сивĕ çутă сапать. Çуртсем, йывăççем çинчи, пахчасенчи юр кĕмĕл тĕслĕн йăлтăртатса выртать, хăшпĕр мăрьесенчен тухакан тĕтĕм те чиперех палăрать. Илемлĕ!..

Анчах Евгени унталла-кунталла пăхмарĕ, халь çеç пулса иртнисем çинчен шухăшласа пычĕ.

— Çапах та Колькки не çапмалла пулман санăн, — терĕ вăл сасартăк, Аркаш пачах кĕтмен çĕртен. — Хулигансене хирĕç хулиганла майсемпе кĕрешмеççĕ. Ун çинчен эпĕ кĕнекесенче те вуланă... Колькки не çакăн пек киревсĕр хăтланнăшăн айăпламаллах, анчах сана хăвна та ăна хĕненĕшĕн айăплама пулать.

— Хĕнемен эп ăна, — пуçне пăркаласа илчĕ Аркаш.

— Хăлха чикки патăм терĕн-çке?

— Вăл пăртак тăн кĕртмелĕх кăна.

— Хăвна та тыттарса ячĕ пуль-ха?

— Асту, çав ӳпренех çаптаратăп мар-и! Тӳрех лĕрр макăрса ячĕ те, «апия калап» тесе, килнелле лăпăстат-

рĕ. Шăллĕ те унран юлмарĕ. Ăна тивмен эпĕ, анчах вăл та хăйне пусма тапратнă пекех çухăрса чупрĕ. Çунашкине те пăрахса хăварчĕç...

Евгение тусĕн сăмахĕсем пĕрре те лăплантармарĕç курăнать. Вăл ассăн сывласа илчĕ те каллех калаçма тытăнчĕ:

— Вĕсем хăйсен амăшне пырса каланă ĕнтĕ, леш кĕçĕрех ял тăрăх янраса çӳреме тытăнать, пулни çумне пулманнине ытларах хушать, пирĕн çинчен усал сăмах сарăлать... Мĕн тума кирлĕ ку?

— Усал сăмахне вăл хăйĕн Колькки çинчен сартăр! Эп никама та пуç çурăлса каймалла çапса ӳкермен, — мăкăртатса илчĕ Аркаш.

— Колькки çинчен сăмах пулĕ-ха: шкулта та, пионерсен сборĕнче те калаçĕç ун пирки, ахаль ирттерсе ямĕç. Халь тата паллă та мар-ха, Маюк кинеми сывлăхĕ темлерех пулать... Айăпĕ пĕтĕмпех Колька çинче.

— Каласа та кирлĕ мар, тытмалла та Палляпа иккĕшне шкултан хăваласа ямалла çеç! — тарăхса калаçа хучĕ Аркаш.

— Вĕсемпе пĕрле — сана та-и?

— Мана мĕншĕн?

— Пулчĕ-пулмарĕ çапăçма кĕрсе кайнăшăн.

— Эп айăпсăр çынсене тивместĕп!

— Вăл пурĕ пĕр. Çыннăн нихçан та чышки малта пымалла мар, çавна ан ман эсĕ. Кам та пулин йăнăш тăвать пулсан, ăна чăн малтан сăмахпа ăнлантарма тăрăшас пулать.

— Ăнлантарăн Палляпа Колька пеккисене! Эс вĕсене ăнлантариччен вĕсем сан мăйна каялла пăрса хума пултараççĕ...

Çапла пĕр-пĕринпе хирĕçлерех калаçса, ачасем Паллясен тĕлне çитсе тăчĕç. Тӳрех кĕрсе каймарĕç вĕсем, малтан, пӳрт умĕнчи решетке карта урлă карăнса, чӳрече витĕр шалалла пăхрĕç. Аркашран çӳллĕрех Евгени пӳртре çынсем пуррине асăрхарĕ, анчах никамах та палласа илеймерĕ. Вара вĕсем пӳрте кĕрсе тăчĕç. Çынсем чылай иккен. Ваттисем те, ачасем те пур. Хĕрарăмсем те курăнкалаççĕ. Паллах, вĕсем пурте çак вăрçăран аманса таврăннă салтака курма пынă. Ĕмĕртен пыракан йăла вăл — салтак курма каясси. Вут-çулăм ăшĕнчен тухса йăпăртлăха киле лекнĕ çын каласа панисене пурин те итлес килет вĕт-ха.

Ачасем, алăк патĕнчен иртмесĕрех, куçĕсемпе хăйсем палламан çынна шырарĕç — ăçта-ха вăл? Тĕпелти

сĕтел пуçĕнче паян хăйсемпе пĕрле йăлăмра пулнă Сар Тимухха чĕлĕм туртса ларать — вăл хăй те ĕлĕкхи вăрçăра аманнăскер те, унăн хальхи вăрçă паттăрне пуринчен те ытларах курас килнĕ пуль, çавăнпа маларах иртсе ларнă ĕнтĕ. Чӳрече умĕнче Палля пĕчĕк мăлатукпа çапа-çапа мăйăр катать. Вăл çĕнĕ кăвак çитсă кĕпепе, — хаклă хăна килнĕ ятпа амăшĕ ăна ятарласах тăхăнтартнă пуль-ха. Анчах ӳссе кайнă хĕрлĕ çӳçĕ яланхи пекех тирпейсĕр, милĕк пек. Вăл никам çине те пăхмасть, мăйăр катать те çиет, катать те хыпать.

Пӳртрисем пĕри те чĕнмеççĕ, тем кĕтнĕ пек лараççĕ.

Açта-ха салтакĕ? Таçта тухса кайнă-ши? Апла, килни те ахалех пулчĕ эппин?

Сасартăк кăмака çинче тахăшĕ вăрăммăн харлаттарса илни, унтан йынăшса яни илтĕнчĕ. Ав мĕн иккен! Салтак çывăрать. Çынсем вăл вăранасса кĕтеççĕ.

Алăк уçăлчĕ те, тултан Палля амăшĕ кĕчĕ. Евгенипе Аркаш, ик еннелле пăрăнса, ăна çул пачĕç, çав хушăрах Евгени вăл сăхман аркипе хупласа темскер йăтса кĕнине асăрхаса юлчĕ. Хĕрарăм тӳрех чăланалла пăрăнса кайрĕ.

Паллясем патне пынă çынсенчен пуринчен малтан Сар Тимухха сăмах хушрĕ.

— Итле-ха, Мари кин, вăратма пулмасть-ши ăна? — ыйтрĕ вăл. — Шутсăр калаçса курас килет... Эп те салтак вĕт-ха, как-никак. Атту ыран ир манăн каллех йăлăма утă патне каймалла, килсе курма ерçӳ пулмасть.

— Чичас тăрататăп, каçхи апат çитерес пулать-ха ăна, — сас пачĕ Палля амăшĕ, чăланта савăт-сапасене кĕмсĕртеттерсе. — Ытла тем те курса пĕтнĕ-çке-ха вăл, амансан та юр çинче икĕ талăк юн юхтарса выртнă, çавăнпа та лайăхрах кантăр тетĕп-çке!

— Тĕрĕс калатăн, Мари кин, хамăршăн юн тăкнă паттăрсене хисеплес пулать. Хам тӳссе курнă...

— Эс тӳснĕренпе çĕр çул та иртнĕ ĕнтĕ, ун чух мĕн пулнине манса та кайрăн, аса та илместĕн пуль.

— Э-э, Мари кин, виличчен те асран каймасть вăл. Унта пулса курманнисем çеç чухламаççĕ ăна. Курса килнисем — манмаççĕ!

— Питĕ ăслă сан сăмаху, тĕрĕс пуплетĕн, юлташ, — илтĕнчĕ çав самантрах кăмака çинчен.

Салтак хăех вăраннă иккен. Вăл каллех вăрăммăн, йынăшса янă пек анасласа илчĕ те кăмака çинчен сиксе анчĕ. Ачасем ăна куçĕсемпе çисе ярас пек пăхма тытăнчĕç. Лутрарах платна арçын, хулпуççисем сарлака,

хĕрлĕ çӳçне шакла кастарнă. Симĕс гимнастеркăпа, ваткăллă симĕс йĕмпе. Уринче «фабричнăй» çĕнĕ çăматă, аллине марлĕпе чĕркенĕ те пиçиххипе мăйĕнчен çакса янă. Сăнĕ-пичĕ темле тăваткалтарах, янах шăммисем тулалла тухса тăраççĕ.

Сар Тимухха ăна хирĕç тăрса ал пачĕ.

— Салам, юлташ, чипер таврăнса çитнĕ ятпа...

— Чиперрине ху куратăн, ав, епле юсаса ячĕ шуйттан Гитлерĕ! — çыхнă аллине çĕклесе кăтартрĕ салтак.

— Мĕн тăвас тетĕн, вăрçă унсăр пулмасть, — ăссăн сывласа ячĕ Тимухха. — Манне те, ав, вунултăмĕш çулта, вĕсен Вильгельмĕ* урана хуçса ячĕ. Çавăнтанпах уксах автан пек хăрах ура çинче сиксе çӳретĕп...

— Ну, хальхи вăрçă ун чухнехинчен çĕр хут хăрушăрах вĕт! Самолечĕсем çӳлтен тĕвеççĕ, танкĕсем таптаççĕ, туписем таçта çити переççĕ, автомачĕсем окопран пуç кăларма та памаççĕ...

— Вăл тĕрĕс ĕнтĕ, ĕлĕкхипе хальхине ăçтан танлаштаран? Вĕренсе çитрĕç çынна вĕлерме! — килĕшрĕ Тимухха.

Палля куккăшĕ сĕтел хушшине кĕрсе ларчĕ.

— Туртмалли пур-и? — ыйтрĕ вăл Тимуххаран. — Манăн госпитальрен парса янă пирус та пурччĕ те — пĕтрĕ.

— Пирĕн кунта «сарайхыçтрест» кăна çав... — именнĕ пек пулчĕ Тимухха, табак енчĕкне кăларса.

— Юрать вăл та, манăн халь çине ун пекки те çук-ха.

— Ыран эп сана тем чухлех тураса паратăп, кукка, тупса хутăм, — каласа хутшăнчĕ Палля, чӳрече аниначи мăйăр хупнисене пуçтарса. — Килыпех пулать.

— Эс ху та туртатăн пуль-ха, шельмă? — ун çине куларах пăхса илчĕ куккăшĕ.

— Çук, — пуçне пăркаларĕ Палля. — Алла та тытман!

— Ма суян, туртатăн-иç? — пат! персе ячĕ çав вăхăтра Улюк текен кăвак куçлă хĕрача, ыттисемпе пĕрле салтак курма пынăскер. — Сана шкулта та миçе хут ятларĕç уншăн!

— Хуп çăварна, асту, кăларса ывăтатăп! — кăшкăрса пăрахрĕ ăна Палля.

— Табак тути кăмăла каять пулсан — турттăрах, —

---

* Вильгельм — пĕрремĕш тĕнче вăрçи вăхăтĕнче (1914—1917) нимĕçсен кайзерĕ (патши) пулнă.

пурне те тĕлĕнтерсе, Палляна çурăмĕнчен лăпкаса илчĕ куккăшĕ. — Эп ăна хам та вуниккĕрех ĕмме тытăннă...

— Сиенлĕ вĕт-ха вăл! — каллех сас пачĕ Улюк.

— Арçыншăн нимех те мар... аптрамасть! Ну-кă, чĕркесе пар-ха эппин, тăванăм, мана хăрах алăпа кансĕр.

Палля хаçат çурса илчĕ те, ун çине пĕр пысăк чĕптĕм табак хурса, йăпăр-япăр чикарккă туса пачĕ.

— Маттур, пултаратăн, — мухтаса илчĕ куккăшĕ, — арçын пула пуçланă санран.

— Анчах шкулта начар вĕренет вăл, — татах каламасăр тӳсеймерĕ курăнать çав Улюках. — Ялан двойкăсем илет...

Вара пĕр самант хушшинчех çав тери тискер ĕç пулса иртрĕ. Палля сиксе тăчĕ те, Улюк патне чупса пырса, ăна питĕнчен иккĕ-виççĕ çăт-çат! çутăлтарса ячĕ.

— Ак сана двойкă! Ак пятеркă! — кăшкăрчĕ вăл.— Тухса вăркăн пирĕн патран, сана кунта никам та чĕнмен!..

Хĕрача нимĕн те каламарĕ, Палля çапнă тĕлтен аллипе тытрĕ те пӳртрен хăвăрт тухса кайрĕ.

— Но-но, ку ытлашши вара, — Палляна хăтăрнă пек турĕ куккăшĕ çынсем умĕнче аван мар пулнипе. — Хĕрачасемпе çапăçмаççĕ. Çилленсен те, вĕсене тĕттĕм кĕтесре чĕпĕтме кăна юрать...

— Тепринче эп унăн çивĕтне тăпăлтарса кăларатăп акă! — терĕ Палля. — Вĕрентĕп элеклеме!

Амăшĕ çаксене пĕтĕмпех курса тăчĕ, анчах ывăлне пĕр сăмах та каламарĕ.

— Эх, урамра пулмарĕ ку! — Евгение хулĕнчен пăчăртаса тытрĕ Аркаш. — Ах, ăс кĕртеттĕмĕр пĕрре!..

— Ан шарла, — пăшăлтатрĕ Евгени. — Вăхăт килсен, кун çинчен аса илтерĕпĕр-ха ăна...

Палля амăшĕ сĕтел çине çăкăр касса хучĕ, унтан мăн чашăкпа апат, кашăксем тата хура чейникпе стакан пырса лартрĕ.

— Çийĕр! Чейникĕнчен хăвăрах ярса илĕр. Манăн кукăль кăлармалла-ха, ерçместĕп.

Чейникре сăмакун пулнă-мĕн. Палля куккăшĕ малтан хăй умлăн-хыçлăн икĕ стакан ярса ĕçрĕ, унтан Сар Тимуххана та тыттарчĕ.

— Ĕçсе пар-ха ман сывлăхшăн... эпĕ хамăн пуçа киле илсе çитернĕ ятпа!

— Çапла пултăр-ха эппин, — терĕ лешĕ. — Эсĕ... Лука ятлăччĕ вĕт-ха? Йăнăшмастăп-и эпĕ?

— Так точнă. Лука Лукиччă. Вамили — Козлов. Пирĕн асатте ялан качака усранă та, çавăншăн ăна хамăр ялта «Качака Петĕрĕ» тенĕ. Атя, çавăрса хур!

Унтан вăл каллех хăй тултарса ĕçрĕ те, ӳсĕрĕлни сисĕне пуçларĕ. Тимуххан та пуçне кайрĕ пулмалла.

— Ну, Лука Лукиччă, хăв мĕнле çапăçни çинчен каласа кăтарт-ха пире, питĕ пĕлес килет, — ыйтрĕ Тимухха кăштах ларсан. — Мĕнле амантăн, унтан епле çăлăнса тухкаларăн?

Палля куккăшĕ çисе тăраннипе лăкăрт! какăрчĕ те чĕлĕм тивертсе ячĕ.

— Калас пулсан, пит нумай калас пулать, ирччен те пĕтес çук ман юмахăм, — терĕ вăл мăнкăмăллăн.

— Эс пĕтĕмпе мар, кĕскен те пулин! Акă, кусем те илтесшĕн веç, — пӳртри ытти çынсем çине кăтартрĕ Тимухха.

— Нимĕçсене Мускав патĕнче аркатса тăкни çинчен илтнĕ пуль эсир? — ыйтрĕ Козлов.

— Ăна илтнĕ-ха, уншăн тем пекех савăннă! — терĕ Тимухха.

— Вăт, самăй çавăнта пулнă эпĕ. Чăн-чăн тамăк хураннĕнче. Çитмĕл çиччĕмĕш артполк тетчĕç пире. Иккĕмĕш дивизион. Хам рядовой мар, командир оруди пулнă. Старши сержант Козлов. Малтан пирĕн нумай чакса килме тиврĕ. Ăна та илтнĕ эсир...

— Илтнĕ çеç мар, уншăн тем чухлех хуйхăрнă. Мĕн каламалли! — ассăн сывласа илчĕ Тимухха.

Çав хушăра Козлов (Палля куккăшне эпир малалла çапла калăпăр) тата тепре ĕçрĕ те тутине çанă вĕçĕпе шăлса илчĕ.

— Ну, вот... Мускав та инçе юлмарĕ. Пире приказ — урăх пĕр шит те чакмалла мар. Вилсен, те, вырăнта тăр! Оборона. Çĕрĕн-кунĕн траншейăсем чаврăмăр, блиндажсем турăмăр, темтепĕр. Пырса та ан çулăх халĕ пирĕн çума. Анчах нимĕçсен малаллах каяс килет, хăйсен Гитлерĕ вĕсене Мускава часрах илме хушнă... Кашни кун çиччĕ-саккăр пырса сĕкĕнеççĕ пирĕн позиции çине — ĕç тухмасть. Как пеме тытăнатпăр — пăрккин саланаççĕ. Тарăхнипе самолетсем яраççĕ пирĕн çине, бомбăсем тăкаççĕ, танксемпе те пыра-пыра пăхаççĕ — шалиш! Хурçă пек çирĕп тăратпăр, хамăр паталла пыракан нимĕçсене çĕрпе, тăпрапа хутăштарса хуратпăр. Пĕр-икĕ эрне çапла пулса пычĕ... Çав хушăра ман оруди сахалтан та пĕр аллă танк çунтарса ячĕ пулмалла, пехотăн шучĕ те çук. Ну, орден лекетех сана, старши сержант Козлов,

теççĕ аслăрах командирсем. Тен, пĕрре кăна та мар, иккĕ тан пулĕ теççĕ. А эпĕ вĕсене мана орденĕ кирлĕ мар, маншăн — тăшмана ытларах пĕтерсе пултăр тетĕп...

— Тĕрĕс каланă, питĕ тĕрĕс, — пуçĕпе сулса илчĕ Сар Тимухха.— Тăшманне часрах пĕтересчĕ, орденĕсем пулĕç вĕсем!

— Орденне чăнах та пачĕç, Мускавран пынă генерал хăй аллипех çакса ячĕ ăна ман кăкăр çине. Пĕгĕм полк умĕнче! Шел, госпитальре выртнă чух тахăшĕ вăрларĕ. Анчах уншăн питех хуйхăрмастăп эпĕ, вăрçă пĕтиччен темиçе те илме пулать-ха вĕсене... Ну, унтан наступление кĕрсе кайрăмăр. Аркататпăр анчах фашистсене. Мулкачсем пек тараççĕ. Трофейсем илетпĕр кашни кун — блиндажсенче тем чухлĕ французски эрех, коньяксем, закуски... Ĕçетпĕр-çиетпĕр те — татах малалла. Нимле чару та çук пирĕншĕн. Мускавран пĕр-икçĕр çухрăм ытла кайрăмăр. Вперед, хĕвеланăçнелле! — Козлов ку сăмахсене такама команда панă пекех кăшкăрса каларĕ те чышкипе сĕтел çине чант! тутарчĕ. — Унтан вара пĕррехинче ак çапла пулса тухрĕ... Эпир пĕр вăрман хĕрринче чарăнсаттăмăр. Нимĕçсем пире асăрхарĕç пулмалла та тытăнчĕç сывлăшран ăшалама, апайтурух!.. Унтан артиллерипе! Танксемпе! Пирĕн пĕри вилет, тепри аманать... Пăхатăп — эп хайхи пĕчченех тăрса юлнă. Нимĕçсем енчен виçĕ танк килет. Ман оруди çинех ыткăнаççĕ, мĕншĕн тесен пуринчен те ытларах эп тарăхтарса çитернĕ-çке вĕсене. Ну, тинех пĕтмелли çитрĕ, халех лапчăтса хураççĕ кусем тетĕп... Çапах та парăнас шутăм çук! Тытăнтăм пеме! Пĕрне лектертĕм— гусеници татăлса ывтăнчĕ, тепĕр снарядпа иккĕмĕшне тивертсе ятăм. Виççĕмĕшĕ хăраса ӳкрĕ пулмалла та, вăрр! çаврăнса каялла тĕпĕртеттерчĕ... Ну, халь ĕнтĕ çăлăнса юлтăм тетĕп. Оруди çумне тайăнса лартăм та чĕлĕм чĕртсе ятăм. Канас терĕм пăртак. Ывăнтарать вĕт пĕрмай пере-пере... Снарячĕсем йывăр, пулăшакансем никам та çук манăн, пурте вилсе пĕтнĕ. Юрать, хамăн вăйăм пур та! Минут лартăм-ши çапла, иккĕ-ши, пĕлместĕп. Унччен те пулмарĕ, пирĕн умри пĕр траншейăран нимĕçсем сиксе тухрĕç... Пехота! Пĕр аллăн пуль, унтан никак та кая мар. Ятарласа мана сыхласа ларнă вĕсем. Мĕн тăвас хайхи? Вилнĕ салтакăн автоматне илтĕм те — çаксем çинелле шатăрр! шатăрр! тутартăм. Çурри çавăнтах тăкăнчĕç, ыттисем тарма тапратрĕç. А эп вĕсене — хыçран! Шатăрр! шатăрр! Веç пĕтрĕç çаксем, пĕр çын та чĕрĕ юлмарĕ... Анчах хам та амантăм

çавăнта: таçтан шуйттанĕнчен пĕр ухмах снаряд пырса ӳкрĕ те шап! хупласа хучĕ мана. Урăх нимĕн те астумастăп, госпитальте тин тăна кĕтĕм. Вунпĕр осколка кĕрсе ларнă ман ӳте. Сулахай хула çĕмĕрсех пăрахнă...— Козлов мăйĕнчен çакса янă аллине хускаткаласа илчĕ.

— Осколкисем халь те сан ăшăнтах-и вара? — ыйтрĕ Палля, ытти пур çынсем пекех питĕ тимлĕн итлесе ларнăскер.

— Вĕсене магнитпа туртса кăларчĕç. Анчах ку алли тӳрленмест-ха, суранĕсене ӳт илмест. Тухтăрсем мана госпитальтен кăларса ярасшăн марччĕ, эп хам ирĕкпе тухса килтĕм. Тăвансене шутсăр курас килекен пулчĕ.

— Ара, этем чунĕ килеллех туртать çав,— терĕ Сар Тимухха. — Манăн хамăн та çавăн пекехчĕ...

Козлов тата тепĕр хут тултарса ĕçрĕ.

— Çапла иртрĕ манăн фронтри пурнăç...

— Нумай, пит нумай тӳснĕ эсĕ! Калама та çук...

— Мĕн тăвас тетĕн, вăрçă! Вăрçă, тăванăм!.. Çак алă чипер тытакан пулсан, каллех кайма тивет акă. Тылра ларса пурăнмалли çын мар эпĕ. Манăн çапăçмалла, тăшмана пĕтермелле. На то салтак! Салтак анчах та мар — старши сержант. Таврăнсанах, лейтенант тăваççĕ пуль-ха ĕнтĕ, ма тесессĕн ман халь опăт пысăк, çитменнине тата, эпĕ çапăçусенче те çав тери харсăр пулнă... Хама слободă парсан, эп халь дивизион командирĕ те пулма пултаратăп. Ним те мар!

Козлов ӳсĕрĕлсе кайрĕ. Унăн сăмаххисем пĕр-пĕринпе çыхăнми пулчĕç, анчах никамăн та ăна тиркес шут пулмарĕ: вăрçăра темтепĕр тӳснĕ салтакăн халлĕхе вăйă тс çукрах пулĕ, тен, çавăнпа час епрерĕ вăл...

Пĕр хушă чĕнмесĕр ларнă хыççăн Козлов тăрук кăшкăрса юрласа ячĕ:

Ехал с ярмарки ухарь-купец,
Ухарь-купец, удалой молодец...

Ăна курма пынă çынсем майĕпе саланма пуçларĕç. Евгенипе Аркаш та киле кайма шут турĕç.

— Ну, мĕнле? Интереснă вĕт? Анчах эсĕ килесшĕн марччĕ, айван, — терĕ Аркаш, вĕсем урама тухсан.

— Итлеме интереснă та, анчах манăн темле... питех ĕненесех килмест ăна, — пуçне пăркаласа илчĕ Евгени.— Ытлашши мухтаннă пек туйăнать. Ăна пĕтĕмпех ĕненсен, Мускав патĕнче фашистсене вăл пĕчченех аркатса тăкнă пек пулса тухать...

— Э, эс яланах хăвна майлă шутлатăн! — терĕ Ар-

каш, кăмăлсăрланса. — Ара, çынни чăнах та вăрçăра пулнă вĕт-ха, куран — аманса тавраннă. Эппин, мĕн курмаллине курнах ĕнтĕ вăл, хăйĕнчен шухăшласа кăлармасть!

— Курассине, тен, курнă та пуль те...

— Мĕн тата?

— Нимех те мар...

Евгени хăй шухăшне каласа пĕтермесĕрех килнелле утрĕ.

— Нивушлĕ вара вăрçăра çавăн пекех пулать? — хăй ăшĕнче тĕлĕнсе пычĕ вăл. — Нивушлĕ пĕр-пĕччен тăрса юлнă çын çавнашкал темтепĕр тума пултаратьши? Тăшман танкĕсене те çунтарса ярать вăл, пехотине те çавапа çулнă пек çулса тăкать. Ытла та юмахри пек-çке ку? Ун пекех пулсан, тăшмана пĕтерсе тăкма йывăрах та мар? Анчах ма-ха, эппин, пирĕннисем Москав таранах чакса килчĕç, мĕншĕн халĕ те фашистсене ытла тăруках каялла хăваласа яраймаççĕ?..

КУНШĂН НИКАМ ТА КАÇАРМĔ!

Ирхине, тул çутăлса çитичченех, картлă кĕвентерен ик витре çакса çырмари çăла шыв ăсма чупса ансан, Евгени унта кĕтмен çĕртен Антонина Клементьевнăна тĕл пулчĕ. Фельдшерица тĕп хунă мăн çăмăгă тăхăннă, пуçне темле кивĕ кăвак шаль çыхнă та, Евгени ăна тăруках палласа та илеймерĕ. Евгение вăл хăй малтан сăмах хушрĕ:

— Ай-ай, хытă çунтарать паян сив мучи! Сана епле пек, Евгени?

— Сивĕ çав, — терĕ Евгени. — Миçе градус-ши?

— Вăтăртан та иртет пуль...

— Ĕнерех апла марччĕ, эпир йăлăма ним мар кайса килтĕмĕр. Кĕçĕр сывламалла мар шăнтса лартнă — тĕлĕнмелле!

— Вăхăчĕ çавăн пек. Ĕлĕкхилле каласан, раштав сиввисем пуçланчĕç... Анчах эпир килте ăшă пуртсенче ларса аптрамăпăр-ха, пирĕннисем фронтра мĕн кураççĕши!

— Кансĕр ĕнтĕ вĕсене, паллах...

— Çапах та маттур çапăçаççĕ-ха! Хăвалаççĕ те хă-

валаççĕ фашистсене! Эсĕ хаçатсем вуласа пыратăн пуль?

— Маншăн ку чухне хаçат таврашĕ çăкăртан та хаклăрах. Пирĕн Пауль Оскарович та хаçат вуламасан апат çиме те, çывăрма та пăрахать. Каçсерен эпир пурĕ пĕрле пухăнса вуласа ларатпăр...

— Халь пурте çапла ĕнтĕ, пурин пуçĕнче те вăрçă шухăшĕ анчах.

Фельдшерица витрисене картлă кĕвентепе çаклатса çĕклерĕ те темиçе утăм тăвалла ярса пусрĕ. Çав вăхăтра Евгени тăрук ĕнерхи çинчен аса илсе ыйтрĕ:

— Антонина Клементьевна, Маюк кинеми пирки мĕн терĕç? Ана больницăна леçме Назар Егорччăпа пĕрле эс ху та кайнă вĕт-ха?

— Кайнă çав. Ытлашши нимех те пулман, анчах пĕр эрнесем пек вырттарас пулать терĕç.

— Килĕнче мĕнле унăн? Выльăхĕ-кайăкĕ... Вĕсене камăн та пулин пăхас пулать вĕт-ха!

— Халлĕхе юнашарти Праски ачисем пăхаççĕ, кинне вăрман ĕçленĕ çĕртен килме хушса, правлени ячĕпе телеграмма патăмăр...

— Çакна веç Лавăшник Караçăм Колькки туса хучĕ, эсрел пуçĕ! — тарăхса каларĕ Евгени. — Хăй тунать тет-ха тата! Анчах эпир Аркашпа иксĕмĕр хамăр куçпа курса тăтăмăр...

— Вăл сирĕнпе пĕр класрах вĕренет мар-и çав?

— Пирĕнпе-ха. Ак, каникул хыççăн каласатпăр эпир унпа. Пĕрре лайăх кăна тытса лăскамалла пулать.

— Хĕнес теместĕр пуль те? Астăвăр, ун пек юрамасть...

— Çук, — ал сулчĕ Евгени. — Ун пек хăтланма сĕмухмахах мар-ха. Эпир ăна пĕтĕм класс умĕнче намăслантаратпăр. Стена хаçатĕнче çыратпăр.

— Намăслантарнинчен ытларах — кун пек хăтланма юраманнине ăнлантарас пулать. Эсир калани унăн чĕри патне çиттĕр!

— Тĕрĕс....

Çăл патĕнчен вĕсем пĕрле хăпарчĕç. Ялан халăх хушшинче пулнипе пурин çинчен те ыйтса пĕлме, пуринпе те калаçма хăнăхса çитнĕскер, Антонина Клементьевна халь те калаçмасăр пымарĕ.

— Сирĕн килтисем епле пурăнаççĕ унта? Ку яхăнта пырса та кураймарăм, ниепле те вăхăт çитмест...

— Чиперех пурăнатпăр-ха, — терĕ Евгени.

— Эстонецсен леш чирлесе пурăннă пĕчĕк хĕрачи мĕнле?

— Чупать! Кунĕпех Маринепе пĕрле вĕсем, шит те уйрăлмаççĕ. Тепĕр чух выляççĕ-выляççĕ те пĕрлех выртса çывăраççĕ.

— Ютшăнма пăрахрĕç эппин?

— Мĕн ютшăнни пултăр! Эльгипе Юули те чăвашла сăмахсем чылай пĕлекен пулчĕç ĕнтĕ. Марине вĕсене çине тăрсах вĕрентет...

— Вĕренччĕр, вĕренччĕр, — терĕ Антонина Клементьевна. — Кам пĕлет, тахçанччен пурăнмалла пулать-ха вĕсен кунта.

Икĕ урам хĕресленнĕ тĕлте вĕсем уйрăлчĕç. Хăйсен хапхи патне çитнĕ чух Евгени ялта почта валеçсе çӳрекен Варькка — пĕчĕк те хĕп-хĕрлĕ сăн-питлĕ, тĕлĕнмелле вăрăм куç тĕклĕ хăрачана—тĕл пулчĕ. Вăл аслашшĕн кивĕ сăран сумкине кăкри умне çакнă та анатран хăпарать-мĕн. Ăна курсанах, Евгени чарăнса тăчĕ.

— Пире валли мĕн пур?

— Хаçат кăна паян...

— Çыру çук-и?

— Çыруне тин çеç çырма ларнă тет-ха! — Варькка ăна сумкинчен «Чăваш Коммуни»* кăларса тыттарчĕ те малалла утрĕ. Евгени, килне кĕрсе витрисене каткана пушатсанах, чӳречеи умне ларса, хаçат вулама тытăнчĕ. Мĕн пĕлтерет-ха паян Совинформбюро? Тата миçе хула ирĕке кăларнă-ши пирĕн çарсем?

Хаçатсем вулама халь савăнăçлă пулчĕ. Нимĕçсене Мускав патĕнче аркатса тăкнăран варах ялан ырă хыпарсем пĕлтерчĕç унта. Хĕрлĕ Çар, хамăрăн çĕре фашист çĕлен-калтисенчен тасатса, малаллах пырать. Акă çак кунсенче кăна пирĕннисем Калуга, Малоярославец, Наро-Фоминск, Можайск, Дорохово тата ытти чылай хуласене ирĕке кăларчĕç. Паян та пĕлтернĕ пуль-ха, тен...

«...вăйлă çапăçусем хыççăн Уварово хулипе ун çывăхĕнчи чылай ялсене ирĕке кăларнă»,— хăй ăшĕнче вуларĕ Евгени. Аван, питĕ аван!

Çак вăхăтра ун çумне малти пӳртрен шăппăн утса тухнă ватă Пауль пырса тăчĕ.

— Ну, как? О чем пишут, чем радуют? — ыйтрĕ вăл.

Евгени хаçатра уйрăмах хура саспаллисемпе çырнă хула ячĕ çине шĕвĕр пӳрнипе тĕллесе кăтартрĕ.

— У-ва-рова... — вуларĕ те эстонец шухăша кайнă пек пулса тăчĕ. — Не слышал. Где этот город?

— В Московской области, — ăнлантарчĕ Евгени.

---

* Хальхи «Коммунизм ялавĕ» хаçат.

— А дальше что пишут? Расскажи по-русски...

Евгенисем вырăсла хаçат çырăнса илмен, çавăнпа та унăн кашнинчех Совинформбюро пĕлтернисене те, вăрçăри ĕçсем çинчен çырнă ытти статьясене те Пауле вырăсла куçарса памалла пулчĕ. Лешĕ вара вĕсем çинчен хăйĕн килйышне çеç мар, урăх килсенче пурăнакан эстонецсене те каласа кăтартрĕ. Хальхинче те Евгени ăна Информбюро сводкинче çырнисене пĕтĕмпех куçарса пачĕ. Унта пирĕн çар чаçĕсем, уйрăм салтаксемпе офицерсем епле паттăр çапăçни çинчен, темле «Батя» ертсе пыракан партизансен отрячĕ пĕр ялта тăракан гитлеровецсен гарнизонне çĕрле сасартăк тапăнса, пĕр çын юлмиччен пĕтерсе тăкни, совет летчикĕсемпе зенитчикĕсем тăшманăн вунсакăр самолетне персе антарни, тылри заводсем фронт валли хĕçпăшал туса кăларассине ӳстерсе пыни çинчен çырса пĕлтернĕ.

Яланхи пекех, ватă эстонец Евгени куçарса каланисене тимлĕн, хамăрăн фронтри ĕçсем ăнса пынăшăн савăнса, пуçĕпе сула-сула итлерĕ. Унтан хăйĕн килйышĕ вырăн çинчен тăрасса кĕтмесĕрех чей ĕçрĕ те, ăшăрах тумланса, килтен тухса кайрĕ. Халь вăл пĕртте кунта килнĕ чухнехи пек мар тăхăнса çӳрерĕ: колхоз председателĕ Назар Егорччă ăна хăйĕн хура кĕрĕк пиншакĕпе хĕрлĕ пăру тирĕнчен çĕленĕ мулаххайне, «кукмăрски» текен тĕрленĕ кунчаллă кивĕ çăматтине парнеленĕ те, çавсене тăхăнчĕ. Килтисем хăш чух кулкаласа та илчĕç унран:

— Сунара кăна çӳремелле санăн ку çипуçпа. Упа курсан, вăл та хăраса тарĕ санран!..

— Мана капăрĕ кирлĕ мар, мана ăшши пултăр, — терĕ вĕсене хирĕç Пауль Оскарович.

Чăнах та, ăна халь нимрен ытла ăшши кирлĕ пулнă. Пĕр эрне каялла колхоз правленинче ялхуçалăх машинисене çуракине хатĕрлесси çинчен калаçнă. Ку ĕçпе районран ятарласа çын та килнĕ-мĕн. Çав ларура ватă эстонец та пулнă — Евгенисен амăшĕ ăна ятарласах хăйпе пĕрле илсе кайнă. Назар Егорччă плугсемпе ытти машинăсене юсама халĕ ялта пĕр тимĕрçĕ те çукки çинчен каласа парсан, ватă Пауль сăмах илнĕ те: «Эпĕ механик, машинăсене юсаса хатĕрлессине пĕтĕмпех хам çине илетĕп»,— тенĕ. Хăйне пулăшма вăл пĕр-икĕ вăйлăрах йĕкĕт тупса пама çеç ыйтнă.

— Эп хам панă сăмаха тытманни нихçан та пулман-ха, çавăнпа та шанма пултаратăр, — тесе ĕнентернĕ ватă эстонец.

Назар Егорччă ăна куншăн аллине чăмăртасах тав тунă:

— Спаççипă сана, Киккас юлташ! Çăлатăн вара эс пире. Манмăпăр эс ыр тунине...

Лару хыççăн тӳрех вăл Пауле хăй килне илсе кайнă та хĕлле тăхăнмаллисем парса янă. Тепĕр кунне ăна мĕн вăрçă пуçланнăранпах хупă тăнă колхоз тимĕрç лаççин уççине тыттарнă, унтан юсамалли машинăсене турттарса пырса панă та, çавăнтан вара вăл иртен пуçласа каçченех хăйне май лаçра кăштăртатать. Ак халĕ те çавăнтах тухса утрĕ вăл. Ĕмĕрне ĕçре пиçсе ирттернĕ çынна çакăн пек вăхăтра ĕççĕр епле лартатăн? Чунĕ тӳсмест унăн ĕççĕр ларма!..

...Пурнăç çакăн пек пĕр майлă та йĕркеллĕ шунă вăхăтрах, Хĕрлĕ Çар тăшмана куллен хĕвеланăçнелле хăваланă пирки çынсен кăмăлĕ çĕкленнĕçемĕн çĕкленсе пынă хушăрах, таврара сасартăк пурне те çав тери тарăхтармалли усал хыпарсем сарăла пуçларĕç. Малтанах ĕненес те килмерĕ — ытла та тискер, ку чухне пулма та пултарайман ĕçсем çинчен калаçнă пек туйăнчĕ.

— Чарăшкассинчи пĕр тăлăх арăма çаратнă. Хăйĕн упăшки вăрçăра вилнĕ, ачисем пиллĕк тан, пĕринчен тепри пĕчĕкрех, тет. Кĕлет çăраççине лумпа çĕмĕрсе кĕнĕ те юлашки пур-çук çăнăхне илсе тухса кайнă...

— Юманайри колхоз ферминчен пĕр харăсах пилĕк сурăх вăрланă. Фермăрисем çакна сиссе хыççăн хăвалама тăрсан, вăррисем пăшалпа персе хăварнă. Хăйсем çунапах пулнă, пар лашапа, тет...

Аçтан-ха тăруках ĕненетĕн çакăн пек сăмахсене? Епле пулма пултартăр ун пекки хальхи вăхăтра?! Кун çинчен каллĕ-маллĕ шухăшласан, пуç та çаврăнса каймалла!.. Хура тинĕсрен пуçласа Пăрлă океана çити ĕмĕрне пулман хăрушă вăрçă пырать, фронтра фашистсемпе çапăçса кашни кун пин-пин вăйпитти çын пĕтет пуль, пĕтĕм совет халăхĕ тăшмана тĕп тума, Тăван çĕршыва ютран килнĕ хурахсенчен епле те пулин хăвăртрах тасатма пулăшас кăмăлпа çĕрне-кунне пĕлмесĕр тăрăшать, çавăншăнах ачасем те мăннисемпе тан ĕçлеççĕ, халăх нимĕн те хĕрхенсе тăмасть, мĕн пуррине пĕтĕмпе тенĕ пекех фронт валли парать, анчах çав вăхăтрах пирĕн хушăра хура юнлă, çĕлен чĕриллĕ этемсем те пур эппин?

Пĕр каçхине, тин çеç районти учительсен канашлăвĕнчен таврăннă Рина Петровна Евгенисем патне пыр-

сан, вĕсем чылайччен çав тискер хыпарсем пирки каласа ларчĕç. Рина Петровна татах хăрушă сăмах илтсе килнĕ иккен...

— Атăл енчи пĕр ялта темле хурахсем, çил-тăманлă тĕттĕм каç учительница хваттерне пырса кĕрсе, пĕр ырă япала та хăварман, тет. Фронтра çапăçакан упăшкин костюмĕсене, пальтисене, учительницин икĕ пин тăракан кĕрĕкне, çенĕкри чăланта упраннă аш-пăшне тата темтепĕр илсе тухса кайнă... Пĕр сăмахпа каласан, çынна çап-çара тăратса хăварнă.

— Хăй килте пулман-и-мĕн? — ыйтрĕ Евгени амăшĕ, сывламан пек итлесе ларнăскер.

— Килтех пулнă!

— Ма кĕртнĕ-ха вăл палламан çынсене? Кĕртес пулман унăн...

— Лешсем питĕ чеен улталанă ăна: эпир районти милицирен, инçерен килетпĕр те — шутсăр шăнтăмăр, йăпăрт кăна ăшăнса тухма ирĕк парăр тесе каланă. Кĕрсен вара тӳрех шăп пул, кăшкăрса, ачусене ан вăрат, вырăнтан ан хускал, атту халех леш тĕнчере пулатăн тенĕ... Ку вилнĕ пек пулса ларнă, лешсем ним чăрмавсăрах çаратнă, куçа мĕн курăннă — çавна илсе чикнĕ. Тухса кайнă чух пăшалпах юнаса хăварнă: тул çутăличчен алăкран тухсан — тӳрех вилсе выртатăн, пирĕнтен пĕри ирччене сан крыльца умĕнче пулать тенĕ. Ну, лешĕ чĕтресе ларнă вара... Камăн-ха вăхăтсăр вилсе выртас килтĕр?

— Кай, ĕненес те килмест! — ассăн сывласа илчĕ Улька.— Çĕр çăттăрах! Камсем пулма пултараççĕ-ха вăл хурахсем? Тем тесен те пирĕн çынсем мар, фашистсемех пуль!..

— Фашистсемпе пĕр пекех ĕнтĕ, — терĕ Евгени. — Лешсем те пирĕн çынсен пурлăхне çаратаççĕ, пусмăрласа пăшалпа хăратса туртса илеççĕ, кусем те ав... Маха тытмаççĕ вĕсене?

— Шыраççĕ те, тупаймаççĕ тет-ха, таçта питĕ тĕплĕн пытанса пурăнаççĕ курăнать, — терĕ Рина Петровна.

— Хĕлле ăçта пит аякка пытанччăр вĕсем? Çулла пулсан хуть вăрманта-мĕнте, улахрах çырмасенче выртĕччĕç, анчах халĕ ав епле шартлама сивĕсем çитсе çапрĕç те...

— Тен, вĕсене пулăшакансем ялсенче те пур? Тен, кам та пулин ăшă пӳртрех усрать аçа çапманскерсене? Кам пĕлет! Çĕлен-калтасем пĕтмен вĕт-ха çĕр çинче, — терĕ Улька.

Пĕр хушă чĕнмерĕç, унтан сăмаха каллех Улькă пуçларĕ.

— Ара, ун пекех хăтланса çӳрекенскерсем, вĕсем сывă, вăйпитти арçынсемех пуль-ха, уксах-чăлахсем пулас çук, паллах! — терĕ вăл. — Апла-тăк, мĕншĕн-ха вĕсем лере, вăрçăра, мар? Халĕ вĕт кашни пăшал тытма пултаракан арçын, ăна военкомат ятарласа хăварман пулсан, вăрçăра пулма тивĕç! — Улька шухăша кайнă пек пулчĕ. — Эпир пĕчĕккĕ чух пире ялан таркăнсемпе хăрататчĕç, çавăн йышшисем мар-ши вĕсем?..

— Таркăн тесе, дезертирсене каланă вĕт-ха? — ыйтрĕ Евгени.

— Ара, çавсем ĕнтĕ, кам пултăр тата! Германипе вăрçнă леш вăрçă вăхăтĕнче те, граждански чухне те нумайччĕ вĕсем. Халăха çаратса пит аптрататчĕç...

— Граждан вăрçи вăхăтĕнче пуринчен ытларах тĕрлĕ пуян-кулак ывăлĕсем тарса çӳренĕ, ун çинчен вуланă эп.

— Анчах халĕ дезертирсем пулмалла мар-çке! — аллипе сĕтеле шат! çапса илчĕ учительница. — Кулаксем тахçанах пĕтнĕ пирĕн, тата ун чухнехипе хальхи хушшинче расналăхĕ ытла та пысăк: граждан вăрçи вăхăтĕнче кулак ывăлĕсем Совет власĕшĕн çапăçасшăн пулман, — вĕсем шурă гвардеецсене кĕтнĕ, шуррисем çĕнтерсен, хăйсем каллех хура халăха пусмăрласа пурăнакан хуçасем пуласса шаннă. Анчах халĕ те дезертирсем пурах пулсан, вĕсен мĕн ĕмĕтпе пурăнмалла? Енчен те фашистсем пире чăнах çĕнтерес пулсан, вĕсене Гитлер уйрăмах ыр кăтартасса шанаççĕ-ши?

— Кам пĕлет, Рина Петровна, кам пĕлет! — терĕ Улька. — Тем тĕрлĕ çын та пур вĕт çĕр çинче! Пĕри халăхшăн чунне парать, çынсен телейĕшĕн вут ăшне кĕрсе кайса пуçне хурать, тепри — пĕр хăйшĕн çеç çунать, хăйĕн тирне çăлса хăварасшăн кăна тăрăшать. Ун пеккисен чыс та, намăс та, этем тивĕçĕ те çук, вĕсем Тăван çĕршыва мар — ашшĕ-амăшне те сутма пултараççĕ. Пур-ха ун пек анчăксем, пĕтереймен эпир вĕсене...

— Хаçатсенче çыраççĕ вĕт-ха, — терĕ Евгени, — фашистсем хăйсене пулăшма пирĕн çынсенченех старостăсем, полицайсем суйласа илеççĕ, тет.

— Ирсĕр чунлă сутăнчăксем, предательсем тупăнаççĕ-ха эппин, — йывăррăн сывласа илчĕ Рина Петровна.— Анчах эпĕ çакна ăнланаймастăп: халь нимĕçсем патĕнче тĕрлĕ старостăсем, полицайсем пулма килĕшнисем, вĕсем вăрçăччен пирĕн çынсемех, совет çыннисемех пул-

нă-çке-ха, пирĕнпе юнашарах пурăннă, пĕрле ĕçленĕ, пĕрле ĕçсе-çинĕ темелле... Мĕнле-ха вĕсем тăруках тăшман майлă çаврăнма пултарнă?!

— Вĕсем ун чухнех чăн-чăн совет çыннисем пулман пуль çав, — терĕ Улька. — Эп çапла шутлатăп. Тулаш енчен çеç пирĕн çынсем пек курăннă вĕсем, анчах чĕрисенче — вĕри çĕлен ларнă. Кулак йăхĕсенчен юлнисем, тĕрлĕ вăрă-хурах таврашĕсем пирĕн пурнăç йĕркисене ытах юратса пурăннă тетĕн-им? Вăйĕсем çуккипе çеç шарламан вĕсем... Халь ак май килчĕ — хăйсене кӳрентернĕшĕн «тавăраççĕ» мар-и! Фашистсен ури тупанĕсене çуллаканнисем — шăп та çавсем ĕнтĕ вĕсем, урăх никам та мар!

— Апла, тен, ку тăрăхра ашкăнса çӳрекенсем те çавăн йышшисемех мар-и?

— Кам пултăр-ха тата? Паллах, çавсем!

— Тытаççĕ ак вĕсене, иртĕнме памаççĕ... — терĕ Евгени, хăй сăмахĕсене çирĕп ĕненсе. — Шпионсене те тытаççĕ пулать те! Лешсем бандитсем пек мар тĕплĕн пытанса пурăнаççĕ те — çавах лекеççĕ вĕт!

— Тытсассăн, эп вĕсене... ы-ых! пĕтĕм халăх умĕнче çакса вĕлерĕттĕм! — çилĕпе чышкине чăмăртарĕ Улька.— Пурте курччăр, кашни иртен-çӳрен чарăнса тăрса суртăр вĕсем çине!

— Алла лексен, вĕсене никам та каçармĕ те-ха, мĕн тумаллине пĕлĕç, анчах тытасси тахçан-ха, — терĕ Рина Петровна.

— Пĕтĕм халăхпа шырас пулать вĕсене, кашкăрсем çине облава тунă пек облавăсем тăвас пулать! — хĕрӳленсе сĕнчĕ Евгени.

— Ун пек тума та малтан вĕсем хăш тĕлерех пытаннине пĕлес пулать-çке! — терĕ амăшĕ. — Пушă вăрмана е никам çук çырма-çатрана пушали кайса ухтар — мĕн усси?

— Эппин, малтан вĕсен йĕрĕ çине ӳкмелле... Йытăсемпе!

— Шыраççĕ пуль-ха, тупаççĕ пуль!

Калаçу çакăнпа пĕтрĕ. Рина Петровна, Улькапа Евгение ырă каç сунса, килне тухса кайрĕ. Эстонецсен çемйи паçăрах çывăрса кайнăччĕ ĕнтĕ,— халĕ кун каçа тимĕрç лаççинче ĕшенсе тавраналан ватă Пауль те часах выртать, — анчах Евгенин ыйхă килмерĕ. Пурнăçра пулса иртекен пур ĕçсене те мăн çын пекех чĕре патне илсе, вĕсем пирки хăй тĕллĕн шухăшлама вĕреннĕскер, кĕçĕр те вăл хăйсем халь кăна калаçса иртернисем

çинчен вăрахчен шухăшласа выртрĕ. Таçта çак тавраpах темле путсĕpсем ахаль те хуйхăллă-суйхăллă пуpăнакан çынсене кӳpентеpни çамpăк ачана çав тери таpăхтаpчĕ. Мĕнле хăpушă чунлă этемсем пуль вĕсем!

«...Хальхи вăхăтpа миллионшаp çын фpонтpа çапăçать... Пĕp пиpĕн ялтан кăна аллă çын ытла вăpçăpа. Тăваттăшĕ пиpки вилнĕ хутсем килчĕç. Аманнисем вуннăpан иpтнĕ. Вĕсем халь госпитальсенче выpтаççĕ, сывалса тухсан, каллех вăpçа каяççĕ. Анчах çав вăхăтpах кунта такам шуйттанĕсем, фашистсене хиpĕç çапăçас выpăнне, хамăp çынсене, тăлăха юлнă çемьесене çаpатса çӳpеççĕ. Мăшкăл вĕт ку, никам тӳсме пултаpайман мăшкăл!..»

Евгенин çав иpсĕpсене халех, ыpанах тупса тыттаpас килчĕ. Вĕсене хупăpласа илсе тытнă çĕpе вăл хăй те хутшăннă пекех туйpĕ. Хуpахсем пуpте темле хуп-хуpа мăн сухаллăскерсем, вĕсен чаpмак куçĕсем, вăкăpăнни пек, юнпа тулса, хĕп-хĕpлĕ пулса кайнă, шултpа шăлĕсем малалла тухса тăpаççĕ. Хулпуççийĕсенчен уpлă та пиpлĕ темле авалхи пăшалсем çакнă, пиçиххисем хыçне кукăp авăpлă вăpăм пистолетсем чикнĕ, хăшĕсем юман чукмаpсем тытнă. Вĕсем вăpманти уçланкă ваppине вут хунă та ăшăнса лаpаççĕ пулмалла. Темскеp шавлаççĕ, ахăлтатаççĕ,.. Акă, вăpмантан милицисем йăтăнса тухpĕç, çĕp çын та пулĕ. Вĕсемпе пĕpле ахаль çынсем те нумай... Евгени те халăхпа пĕpле, ун аллинче — ашшĕн икĕ кĕпçеллĕ пăшалĕ.

— Уppа-а! — кăшкăpса ypать те тахăшĕ хуpахсем çинелле ытткăнать. Евгени те малалла вăpкăнать, чупнă çĕpтех пăшалĕпе кĕpс! кĕpс! тутаpать. Хуpахсен ĕнтĕ ним тума та çук, вĕсен пăшалĕсене пăpахса аллисене çĕклесси çеç юлать. Тек вĕçеpнеймеççĕ вĕсем! Ашкăнса, çынсене кӳpентеpсе çӳpеймеççĕ! Лекpĕç!

Анчах та ку тĕлĕкpе кăна пулчĕ...

«ПУРНЕ ТЕ ЁÇЕ КӲЛЕТПĔР»

Кун хыççăн кун... Сисĕнмеpĕ те, каникул вăхăчĕ иpтсе те кайpĕ. Вăл вуçех те пулман тейĕн!

Ачасем каллех вĕpенме пуçлаpĕç.

Малтанхи куннех, уpоксем хыççăн, Рина Петpовна

вĕренекенсен пухăвне ирттерчĕ. (Шкул директорĕ Васса Павловна чирлĕрех пурăннă пирки кун пек ĕçсене юлашки вăхăтра пĕрмай вăл туса пычĕ.) Питĕ шавлă пулчĕ ку пуху. Малтан Рина Петровна вĕренӳ çулĕн иккĕмĕш чĕрĕкĕнче пурин те тата тăрăшарах вĕренмелли, никамăн та кая юлса пыма юраманни, вĕренӳре пĕр-пĕрне пулăшса пымалли çинчен каларĕ.

— Хамăрăн ĕçсем ăнса пыччăр тесен, пире нимрен малтан çирĕп дисциплина кирлĕ, — терĕ вăл. — Пурте пĕлетĕр: эпир халĕ çав тери йывăр вăхăтра пурăнатпăр. Аттесемпе пиччесем фронтра, тем тĕрлĕ йывăрлăхсем тӳссе, тăшмана епле те пулсан хăвăртрах аркатасшăн çапăçаççĕ. Вĕсем унта пирĕншĕн, пире хӳтĕлесе, юн тăкаççĕ. Çакăн пек чух пирĕн уйрăмах ăнланулла, йĕркеллĕ, сăпайлă та ĕçчен пулмалла. Иртĕнсе ашкăнакансем, паян тăвассине ырана хăваракансем вуçех те пулмалла мар. Çакна эсир пурте ăнланатăр пулĕ тетĕп...

— Ăнланатпăр! — илтĕнчĕ унтан та кунтан.

— Ăнланатăр пулсан — питĕ аван, — терĕ Рина Петровна, ачасене йăваш куçĕсемпе пăхса çаврăнса. Унтан самантлăха чарăнса тăчĕ те тарăннăн сывласа илчĕ. — Питĕ аван... Анчах пирĕн хушăра çакна ăнланманнисем те пур-ха çав! Хăшĕсем шкулта та, урамра та хăйсене пĕртте пионерла мар тытказаççĕ. Сăмахран каласан, çак каникул вăхăтĕнче Коля Герасимов мĕн туса хуни çинчен эсир илтнĕ ĕнтĕ?

Пурте шакăрах хыçалалла, Караçăм Колькки ларнă çĕрелле çаврăнса пăхрĕç. Лешĕ тăрук хĕрелсе кайса пуçне пĕкрĕ — никам çине те пăхма пултараймарĕ.

— Ăна пула пĕр карчăк чут çеç вилсе выртман... Ĕнер çеç ăна больницăран каялла илсе килчĕç. Хăрушă япала ку, ачасем!

Çакăнтан пуçланса кайрĕ те вара. Рина Петровна хăй сăмахне пĕтерсен (хытă ятларĕ вăл Колькăна — пуринчен ытла Маюк карчăк пăрлă çул çине ӳксен ăна пырса пулăшманшăн!), ачасем пĕрин хыççăн тепри хаяррăн калаçрĕç. Никам та Колька майлă пулмарĕ — пурте тиркерĕç ăна, вăл хăй çунашкапа çапса ӳкернĕ карчăк патĕнчен тарса совет шкул ачи пек мар, пионер пек мар, хулиган пек тунă терĕç. Хурлăха лекнĕ çынна пăрахса хăварма юрать-и вара? Уйрăмах — çав хурлăх санăн хăвăн айăпупа пулнă пулсан!..

Сăмах Палля çине те çаврăнса çитрĕ. Ăна ĕнтĕ вунă хут та асăрхаттарнă, анчах вăл çаплах ашкăнма пăрахмасть-ха. Унăн куккăшне курма пынă каç та вăл çын-

сем умĕнчех Ӳлюка çупа-çупа янă ав. Ӳлюкăн та ашшĕ фашистсемпе çапăçать, çавăнпа та унăн вăрçă çинчен каласа панисене пушшех илтесси килнĕ ĕнтĕ, анчах Палля ăна тӳсме çук хытă кӳрентернĕ. Арçын ача хĕрачана çапни ахаль те калама çук киревсĕр япала...

Хăшĕсем Колькăпа Палляна халех шкултан кăларса яма сĕнчĕç. Кун çинчен чăн малтан Аркаш тăрса каларĕ:

— Шкул ятне ярса пурăнаççĕ вĕсем. Пире намăс кăтартаççĕ. Тасалас пулать ун пеккисенчен!

Анчах кунпа килĕшменнисем те пулчĕç. Палля ним айăпсăр кӳрентернĕ Улюках çапла каларĕ:

— Шкултан кăларса яриччен вĕсенчен юлашки хут ыйтас пулать: ашкăнма пăрахаççĕ-и вĕсем, пăрахмаççĕ-и? Тӳрленме шутлаççĕ-и, çук-и? Нивушлĕ вĕсен вĕренмесĕр тăрса юлас килет?

Колькăна çакăн çинчен хăйне калама хушсан, вăл, автан кикирикки пек хĕрелсе, пĕр сăмах та чĕнеймесĕр тăчĕ-тăчĕ те лĕрр... макăрса ячĕ. Палля та чылайччен тарласа, куçĕсене унталла-кунталла çавăркаласа тăчĕ, юлашкинчен çапах та темиçе сăмах каласа хучĕ:

— Урăх никампа та вăрçмастăп. Анчах мана та ан тивччĕр. Хама тивсен, çавах хирĕç паратăп...

— Сана никам та тĕкĕнмест, эсĕ ху никамран малтан çапăçма кĕрсе каятăн! — тӳсеймесĕр кăшкăрчĕ Евгени.

— Эп çапăçмастăп, хама хĕнесрен кăна... пăспа хăрататăп, — терĕ те Палля, шăлне йĕрсе, çамки çинчи тарне çаннипе шăлса илчĕ.

Кун пек калани пурне те култарса ячĕ. Çапах та Рина Петровна вĕсене Колькăпа иккĕшне те тата тепре ал тупанĕпе сĕтел çине шаккасах асăрхаттарчĕ:

— Ан манăр, пĕр вĕçĕмсĕр каçару пулмасть! Тин эсир пĕчĕк ачасем мар ĕнтĕ, каллĕ-маллĕ шухăшлама та вăхăт! Астăвăр!..

...Унтан Рина Петровна хальхи вăхăтра пур çĕрте те, пĕтĕм Союзĕпех пионерсемпе шкул ачисем «Тимур командисем» йĕркелени, хăйсен шкулĕнче те çавăн пек команда тусан лайăх пуласси çинчен сăмах пуçларĕ. Çав «командăсем» валли ĕç питĕ нумай: фронтовиксен килйышĕсене, чăн малтан ĕçлеме пултаракансем çук çемьесене куллен пулăшас пулать. Сăмахран калас-тăк, çав Маюк кинемее пулăшакансем пулнă пулсан, вăл нимĕнле хурлăх та курмастчĕ. Анчах ялта ун пеккисем татах та нумай вĕт!

Ачасем пур йышши çĕнĕ пуçарăва та юратаççĕ. «Тимур команди» тума сĕнни те вĕсене питĕ килĕшрĕ. Вырăссен çав тери лайăх писателĕ Аркадий Петрович Гайдар çырнă «Тимурпа унăн команди» кĕнекене иртнĕ хĕллех — вăрçă пуçланиччен нумай малтан — классенче пĕрле пухăна-пухăна вуласа, паттăр Тимурпа унăн тусĕсене пурте чунтан юратса пăрахнăччĕ. Мĕншĕн тесен вăл ачасем Хĕрлĕ Çар командирĕсемпе боецĕсен çемйисемшĕн пĕтĕм вăйне хурса тăрăшнă, вĕсене куллен-кун мĕнпе май килнĕ — çавăнпа пулăшса пынă... Маттур пулнă Тимур командинчи ачасем! Ватăсемпе вĕтĕсене киревсĕр çынсенчен хӳтĕленĕ, вĕсем хăйсем тума пултарайман ĕçсене туса панă. Паллах, пурте ырланă вĕсене уншăн, пурте тав тунă...

Ачасем ку сĕнĕве хапăл тусах йышăннипе Рина Петровна ĕçе çак пухурах туса çитерме шутларĕ. Тахçанах каланă вĕт-ха: тимĕре вĕри чух шаккамалла!

— Пирĕн «Тимур командин» ĕçĕсене куллен йĕркелесе пыма пĕр пилĕк çын уйăрса хăварас пулать, — терĕ вăл.— Штаб тейĕпĕр-и ăна, совет тейĕпĕр-и, пурĕпĕр. Анчах унта Гайдар кĕнекинчи Тимур пек хăюллă, тӳрĕ кăмăллă, ĕçлеме юратакан ачасем пулччăр. Вĕсен хăйсен пурне те пример кăтартмалла, ыттисене ертсе пыма пĕлмелле. Кама уйăрма кăмăл тăватăр?

Чылай ятсене асăнчĕç ачасем. Рина Петровна вĕсенчен пĕр вуннăшне çырса юлчĕ. Сасăласан вара, команда советне пиллĕкмĕш класран Миккăнпа Улюк, улттăмĕшĕнчен Аркашпа Евгени тата белорус ачи Петрусь Дорожка суйланчĕç. Петруça, Рина Петровна сĕннипе, ятарласах эвакуированнăйсен çемйисемпе çыхăнса тăма кĕртрĕç. Вĕсене пулăшасси те пысăк ĕç пулнă вĕт-ха, вĕсем çинчен пĕртте манма юраман...

Пуху хыççăнах Рина Петровна, тин çеç суйланнă совет членĕсене учительсен пӳлĕмне илсе кайса, вĕсемпе вăрахчен калаçса ларчĕ. Ĕçе мĕнрен тытăнмалла, мĕнлерех туса пымалла... Çавăнтах Евгение совет председателĕ, Улюка секретарь тума йышăнчĕç. Чăн та, Улюк турткаланса тăчĕ, пултараймăп эпĕ, пăтратса пĕтерĕп тата текелерĕ, анчах юлашкинчен çапах та килĕшрĕ.

— Эпĕ сана, Уля, хулăн тетрадь парăп, эс унта хăвăр мĕн-мĕн тунисене тĕплĕн çырса пырăн, — терĕ Рина Петровна. — Дневник пултăр вăл сирĕн. Ним те манса ан хăварăр, пурне те çырса пырăр — хăçан мĕн тунă, кама пулăшнă... Вăрçă пĕтсен, аçăрсемпе пиччĕрсем ки-

ле таврăнсан, çав дневнике вĕсене те вулаттарма пулĕ: акă, курăр, епле пурăннă эпир, мĕн ĕçленĕ, тăшмана çĕнтерме сире мĕнлерех пулăшса пынă... Пĕлсех тăрăр, вĕсем таврăнсан, сирĕнтен ун çинчен ыйтаççех-ха акă!

— Юрĕ, Рина Петровна, эпĕ пĕтĕмпех эсир хушнă пек туса пырăп эппин,— терĕ кăштах хăюланнă Улюк. — Аттесене кăтартма намăс пулмĕ!

Киле ачасем хавассăн шакăлтатса калаçса таврăнчĕç. Хăйсене çакăн пек ĕç шанса пани пурне те çĕклентерсех ячĕ курăнать. Ара, пысăк ĕç вĕт-ха вăл, калама та çук кирлĕ ĕç — фронтовиксен çемйисене пулăшасси! Хальхи вăхăтра фронт валли мĕн кирлине парса тăнинчен тата унта çапăçакансен ашшĕ-амăшĕсемпе ачи-пăчишĕн тăрăшнинчен кирлĕрех ĕç çук та ĕнтĕ! Çав ĕçе йĕркелеме халĕ никама та мар, вĕсене хушнă...

— Çапла, эппин, тусăмсем,— терĕ Евгени, вĕсем икĕ урам хĕресленнĕ тĕле çитсе чарăнса тăрсан, — ыран вырсарникун, шкулта вĕренес çук... Килти ĕçсене пуçтаркаласан, пĕр вунă сехетсем тĕлнелле, пурте ман пата пырăр. Эп унччен фронтовик çемйисен списки не туса хатĕрлĕп. Вара список тăрăх килтен киле çŭрĕпĕр... Кама мĕн кирлĕ, камăн мĕнле нуша — чăн малтан çавна пĕлмелле пирĕн.

— Вара мĕн, вăл пирĕн делегаци пулать-и? — ыйтрĕ Аркаш, Евгени çине куçĕсене хĕсерех пăхса.

— Хăвна мĕнле килĕшет — çапла кала, хуть делегаци, хуть демонстраци, анчах та пирĕн пурин патне те çитсе курас пулать. Пыратăр пуль?

— Эп пыратăп, — терĕ Улюк. — Анне ыран кĕпе çумалла тетчĕ те — ăна ĕлкĕрĕпĕр-ха, эпир каçченех çŭрес çук вĕт?

— Вăл хамăртан килет, — терĕ Евгени. — Хăвăртрах пухăнса васкарах çŭресен, пĕр виç сехетрен ытла кирлĕ пулмасть пуль...

— Пыратпăр, кĕтсех тăр! — алсишĕсене хире-хирĕç шап! çапса илчĕ Аркаш. — Халь киле каяр-ха, тŭсме çук хырăм выçрĕ. Атя, Петруç, чупрăмăр!

— Вĕçтерĕр! Ыранччен, эппин...

Тепĕр кунне вара, калаçса татăлнă вăхăтра, вĕсем пурте Евгенисем патне пухăнчĕç те вăрçăри çынсен килĕсем тăрăх çŭреме тухса кайрĕç. Урамра никамран малтан тĕл пулнă Сар Тимухха, вĕсем çине тĕлĕнерех пăхса, ыйтмасăр тŭсеймерĕ:

— Аçта васкать ку вак халăх? Мĕнле бригада?

— Халăх ĕçĕсемпе çӳретпĕр, — куç хĕссе илчĕ Аркаш.

— Çапла пулĕ ĕнтĕ хальхи ача-пăчан! — кăмăллăн кулкаласа юлчĕ Тимухха. Унтан вĕсен хыçĕнчен кăшкăрчĕ: — Манăн та сирĕнпе халăх ĕçĕпе каласмалли пур-ха! Шкула пырсах калаçатăп ак!

— Юрĕ, пыр! — терĕ ăна хирĕç Евгени.

...Каçхине, лампа çутса уроксем тума ларсан, Улюк— халь ĕнтĕ Тимур командин секретарĕ — Рина Петровна панă хура хуплашкаллă тетраде уçрĕ те ун çине пуçласа çакăн пек çырса хучĕ:

«...Паян ĕçе тытăнтăмăр, вăрçăри çынсен килĕшĕсем мĕнле пурăннипе паллашса çӳрерĕмĕр. Пурĕ тăхăр килте пултăмăр...

Чăн малтан Евгени пире Маюк кинеми патне илсе кĕртрĕ. Караçăм Колькки çунашкапа çапса ӳкернĕ хыççăн ăна больницăна илсе кайнă та, вăл унта эрне ытла выртнă. Унăн сывлăхĕ халь аптрасах каймасть, хăй çапах та выртать-ха, тухтăрсем çапла хушнă, тет. Кинĕ вăрман каснă çĕртен таврăнман, çавăнпа та, килте никам та çуккипе, кинемее Праски инкен аслă хĕрĕ, Варька почтальон, пăхать, анчах та унăн вăхăт çукрах, кашни кун Çирĕккассинчи почтăна кайса хаçатсемпе çырусем илсе килмелле, унтан вĕсене валеçсе çӳремелле. Вăл хушăра кинеми пĕчченех выртать, шыв ăшăтса паракан та çук. Çавăн пирки ĕнтĕ ырантан пуçласа ун патне хамăрăн хĕрачасене черетлĕн дежурствăна яма тытăнас терĕмĕр...

Эпир пынă чух пӳрчĕ сивĕччĕ, хутма вутти те, анат пĕçерме шывĕ те çукчĕ. Пирĕн арçын ачасем пĕр наччасра эрне хутмалăх вутă хатĕрлерĕç, эпĕ шыв ăсса килтĕм. Шăп çав вăхăтра Варька почта салатса таврăнчĕ те васкасах вут хутса ячĕ. Маюк кинеми пире тем пекех тав турĕ, эпир пулăшнăшăн савăннипе унăн куççулĕ те тухрĕ. «Ах, ăслă ачасем-çке эсир, ах, ылтăн ачасем, мĕнпе тав тăвам-ши сире куншăн?» — тет. Пире тав тума кирлĕ мар, эпир хальхи вăхăтра пионерсен мĕн тумаллине кăна тăватпăр терĕмĕр ăна. Ыран хĕрачасемпе пĕрле ун патне каллех кайса пăхатăп-ха. Ытла та кăмăллă карчăк-çке! Хăй ватă вăл, çитмĕлсене çитнĕ, апла пулин те, колхоз ĕçĕнчен халь те юлмасть. Тырă та вырчĕ кăçал, çĕрулми кăларнă çĕрте те ĕçлерĕ. Пĕррехинче тахăшĕ ăна: «Маюк инке, сана килте ларсан та намăс мар ĕнтĕ, тырри-пуллине сансăрах пуçтарса кĕрт-

келĕпĕр» тесен, вăл ăна хирĕç: «Манăн икĕ ывăл вăрçăра çапăçаççĕ, вĕсем унта выçă пурăнаççĕ-им? Манăн хамăн ывăлăмсем валли çăкăр тăвас пулать», — тесе каларĕ, тет... Çавăн пек ырă карчăка чут çеç вĕлерсе пăрахман вĕт эсрел Колькки!..

...Унтан эпир Иливан арăмĕ Ультитти патне кĕтĕмĕр. Ун килĕ ял вĕçĕнче, чăн хĕрринче. Пӳрчĕ пĕчиккĕ, виç çынна çаврăнкаламалăх та çук, анчах ачисем улттă тан, пурте вĕтĕр-шакăр, иккĕшĕ çеç шкула çӳреççĕ-ха. Чăн пĕчĕк ачисем кăмака çинче, курак чĕпписем пек, çăварĕсене карса пăхса лараççĕ. Кăмака çумĕнчех пăрушĕ кăкарăнса тăрать, сĕтел айĕнче икĕ ула путек курăнаççĕ.

Хăй пире кăмăллăн йышăнчĕ.

— Килĕрех, килĕрех, ачамсем, — терĕ вăл, вăтаннă пек пулса, — анчах малалла иртĕр теме те май çук-ха... Вăрçă тухиччен пӳрт лартса хăвараймарĕ-çке пирĕн ашшĕ, çав хуплать! Пурине те туянсаттăмăр, ултă кĕтеслех тăвасшăнччĕ, анчах пулса çитеймерĕ... Тем çăмăлпа килтĕр ĕнтĕ эсир? Тем сăмах пурччĕ? Калăр эппин, эп итлетĕп...

Евгени хамăр мĕншĕн пынине каласа пачĕ.

— Э-эй, ачамсем, мана пулăшас тесен пулăшса та пĕтерес çук, — терĕ Ультитти. — Ара, хам нимле йывăр ĕç те тăваймастăп мар-и! Кĕркунне ăнсăртран аслăк çинчен курита пуçне ӳксе хулпуççи шăммине хускатрăм пулмалла та, паян кун та сылтăм алăпа ним те тытаймастăп — тӳсмелле мар ыратать. Салтак арăмĕсене панă вутта та çавăн пиркиех турттарса килеймерĕм, анкартинче акса тунă пăрçана та çапаймарăм — мунча çенĕкĕнче çаплипех выртать, армана та кайса килейместĕп— çăнăх пĕтнипе кӳршĕсенчен кивçене кĕрсе пĕтрĕм ĕнтĕ. Шутсăр кансĕр пурăнатăп! Ачисем ытла та вĕтĕ-çке-ха, пĕри те ĕç патне пыраймасть...

Евгени вăл каланисене пĕтĕмпех çырса пычĕ.

— Пулăшма тăрăшăпăр сана, — терĕ вăл.

— Ара, сирĕн хăвăрăн та аçăрсем çук вĕт, пирĕнни пекех салтакра, хăвăрăн та килĕрсенче ĕç мăй таранах пулĕ? — шанмасăртарах хуравларĕ Ультитти.

— Шкулта нумайăн эпир, — терĕ Евгени, — черетпе ĕçлесе паратпăр, унăн пăшăрханмалли çук!

Эпир тухса кайма хатĕрлентĕмĕр, анчах Ультитти пире сасартăк тытса чарчĕ: чимĕр-ха, кун пек ырă ĕçпе çӳренĕшĕн эп сире пĕрер кучченеç парам хăть! Çавăнтах вăл тĕпсакайне анчĕ те, саппун аркипе тытса, тем-

скер илсе тухрĕ. Панулми иккен, ытармалла мар хĕпхĕрлĕ аниссем! Эпир илесшĕн марччĕ, анчах та вăл вăйпах кашнине пĕрер панулми тыттарчĕ... Эп ку тарана çитсе те пĕлмен — питĕ уçă кăмăллă хĕрарăм иккен вăл. Паллах, ун пек çынна пирĕн пулăшасах пулать. Евгени ăна вутă кӳрсе парас пирки Назар Егорччăпа калаçатăп терĕ, пăрçине хамăрах çапса паратпăр, ытти ĕçсем пирки кунта та дежурство тăвас пулать ĕнтĕ. Унсăр май килмест...

...Кун хыççăн Маркка Петĕрĕ патĕнче пултăмăр. Вăл — пĕччен пурăнакан ват старик. Карчăкĕ улт-çичĕ çул каяллах вилнĕ те, вăл икĕ ывăлĕпе çеç тăрса юлнă. Анчах халĕ ывăлĕсем те çук. Асли 1940 çулхи хĕлле Финлянди вăрçинче пĕтнĕ. Кĕçĕн ывăлĕ Шашшук — вăл командир, пĕлтĕр яла килсе кайрĕ — çĕршыв чиккине сыхланă, анчах вăрçă пуçланнăранпа пĕр çыру та яман. Ăна пурте вилнĕ пуль теççĕ. Пĕр сăмахпа, старикĕн никам та юлман. Хăй каçсерен ялти лавккана хураллать, кăнтăрла вара ниçтах та тухмасть.

Эпир пырса кĕнĕ чух вăл кăмака кукринче паранкă шуратса ларатчĕ — апат пĕçерме тытăннă пулмалла. Алăкран кĕрсенех, сăмсана питĕ йывăр шăрш пырса çапрĕ. Пӳрт ăшчиккине тахçантанпах тасатман, уçăлтарман пулмалла, сывлăшĕ пăчăхсах çитнĕ. Ăçталла ан пăх — пур çĕрте те çӳп-çап, пӳрне хулăнăш тусан. Урайне ĕнтĕ çур çул ытла çуман пуль. Пăхмалла мар!.. Анчах пӳрчĕ лайăх, çĕнĕпе пĕрех-ха, ăна ывăлĕсемпе пĕрле ĕçлесе, карчăкĕ вилес умĕн çеç лартрĕ — эп те астăватăп. Хĕрарăмсăр кил-çурт йĕркерен тухса каять çав!

Старик эпир çакăн пек тĕркĕлтипе пырса кĕнинчен тĕлĕнсех кайрĕ. Мана чĕнме килтĕр-и тесе, çурри шуратнă паранкине пăрахрĕ те каска пуканĕ çинчен тăчĕ. Евгенин каллех ăнлантарса памалла пулчĕ хамăр мĕншĕн çакăн пек çӳренине.

— Çук, çук, мана никам пулăшни те кирлĕ мар, эп поккутă хамах майлашкаласа пурăнатăп-ха, — ал сулчĕ ăна хирĕç Маркка Петĕрĕ. — Кун пек вăхăтра çынна мĕнле чăрмантаратăн? Никама та çăмăл мар... Кашнин хăйĕн хуйхи!

Анчах эпир ăна çапах та шута илтĕмĕр: старик патĕнче, субботник тусах, ун пӳрт-çуртне пĕрре лайăх кăна тасатса парас пулать. Тен, унăн улăштарса тăхăнма таса кĕпи те çук? Ку ĕнтĕ пирĕн, хĕрачасен, ĕçĕ, ăна эпир хамăр çине илетпĕр.

Йĕркипех çӳрерĕмĕр çапла. Пулăшмалли килĕшӳсем татах та пур. Пирĕн команда валли ĕç ытлашшипех. Анчах ӳркенмесен пурне те тума пулать. Ыран кусем çинчен Рина Петровнăна каласа паратпăр та пурне те ĕçе кӳлетпĕр...»

ЫРĂ ЯТ. КУКАМĂШĔ ПАТĔНЧЕ

Шкул ачисем çакăн пек усăллă ĕç тума тытăнни çинчен пĕлсен, вĕсене пурте чунтанах ырларĕç. Колхоз председателĕ Назар Егорччă правленире тӳрех каларĕ, тет:

— Тĕлĕнмелле ăслă ҳальхи ача-пăча. Питĕ шанчăклă йăх ӳсет! Кусем нихçан та пурнăçа юхăнтарса ярас çук...

Сар Тимухха çакна итлесе тăнă та хăй шухăшне хушса хунă:

— Ачисем, чăн та, маттур ĕнтĕ... Колхоза кăçал тем териех пулăшрĕç. Ҳаль те ĕçлеççĕ. Анчах манăн вĕсене тата тепĕр ĕç сĕнсе пăхас шутăм пур-ха...

— Мĕнле ĕç? — ыйтнă председатель.

— Акă, кур-ха... — Сар Тимухха, кĕрĕк кĕсйинчен хаçат туртса кăларса, ун умне сарса хунă. — Вула-ха ак çакна... Унта Кольцовкăри колхоз ачисем çамрăк выльăхсене шефа илни çинчен çырнă. Арçын ачисем тихасене пăхаççĕ, тет, хĕрачисем — пăрусене... Шутсăр гăрăшса ӳстереççĕ имĕш. Çавăн пек тума пирĕн те май пур-ха вĕт? Ан тив, ĕçлеччĕр... Атту-тăк фермăра та, конюшнинче те çын çитмест, шалт аптрамалла!

Назар Егорччă кăштах шухăша кайса тăнă, унтан килĕшнĕ:

— Вăйпа хушаймастпăр, анчах ачисем хăйсем кăмăл тусан — пăхчăр, ара! Сиенĕ пулас çук, усси пулма та пултарĕ...

— Эп те çавнах калатăп çав! — сĕтел çине шап! çапса илнĕ Сар Тимухха. — Тихасемпе пăрусене уйрăм-уйрăммăн çирĕплетсе парсан, каçса кайсах пăхма тытăнаççĕ акă!

Стариксем йăнăшман. Ачасене ку сĕнӳ калама та çук килĕшрĕ. Вĕсем пĕр наччасрах икĕ звено туса хучĕç: пĕри, арçын ачасен звени, тихасем пăхать, хĕрачасен звени пăрусем ӳстерет...

Çавăнтан вара лаша витинчен те, ĕне ферминчен те ача-пăча татăлма пĕлмерĕ, унта та, кунта та ирĕнкаçăн вĕсен сасси янрарĕ. Тихасемпе тынашкасене ачасем хăйсене килĕшекен ятсем парса тултарчĕç: Самолет, Пулемет, Ăмăрткайăк, Сокол, Çилçунат (кусем — тихасем), Роза, Мăкăнь, Чĕкеç (кусем, паллах, тынашкасем), унтан вĕсене пĕр-пĕринпе ăмăртсах пăхма тытăнчĕç. Камăн пăрушĕ хăвăртрах çитĕнĕ? Камăн тихи мăнтăртарах (çăмарта пек!) пулĕ?

Çак ĕçе туса пынă чух кӳренмеллисем те, кулмаллисем те пулкаларĕç. Хăшĕсем, хăйсен çамрăк тусĕсене ыттисенчен лайăхрах ӳстерес тесе, çитермеллисене пĕчĕккĕн-пĕчĕккĕн килĕсенчен йăтма тытăннă иккен. Пĕри сĕлĕ, тепри пиçнĕ паранкă, апат юлашки илсе кайнă. Анчах хăшĕсен амăшĕсем çакна сиснĕ те ачисене хăйсем пĕлнĕ пек тăн панă...

Никамран малтан ку тĕлĕшпе Аркаша лекнĕ терĕç. Вăл хăйĕн тимĕр кăвак Соколĕ валли темиçе хут та пĕчĕк хутаçпа кĕлетри пураран сĕлĕ тултарса кайнăмĕн. Çавна пĕррехинче унăн шăллĕ курнă та амăшне каласа панă. Аркаш туннă, эп пĕр пĕрчĕ те илмен тенĕ, анчах пĕр-ик кунтан амăшĕ ăна кĕлетрен хутаçпа тухнă чух тытнă та çавăнтах çурăмĕ тăрăх кив урхалăхпа темиçе хутчен çунтарса илнĕ.

Ыттисене те леккеленĕ, тет, çавăн пек...

Çапах та ачасен ĕçĕ чăн-чăнах усăллă пулни ик-виç эрнеренех палăрма пуçларĕ. Малтан ĕшенсе çитнĕ ват лашасем пек салху, пуçĕсене пĕксе çӳрекен тихасем хавассăн та янравлăн кĕçенме, картишĕнче тĕпĕрти-тĕпĕрти чупма, выляма пуçларĕç, пăрусем те сисĕнмеллех тасалса кайрĕç. Ун пирки Сар Тимухха Назар Егорччăна çав тери тулли кăмăлпа пĕлтерчĕ:

— Тĕрĕс турăмăр эпир санпа, ачасене çак ĕçе шанса парса! Лайăх ĕçлеççĕ, ним те калаймăн! Хаçата çырса паратăпах кун çинчен, пурте пĕлччĕр пирĕн ачасем мĕнлине...

— Яра пар, ара, мухтан, эсĕ вĕт эп астăваççах мухтанчăк, — кулса илчĕ ăна хирĕç ватă председатель.— Сан аçуна та ялта Вĕçкĕн Ваççа тетчĕç....

— Мухтанса мар, ара, тĕрĕссине кăна,.. — тӳрре тухма тăрăшрĕ Тимухха.

— Çыр, çыр! Анчах ытлашши суйса ан тултар. Хаçат тени суйнине юратмасть.

...Тепĕр эрнерен район хаçатĕнче чăн та «Çĕнĕ саманари» ачасем çамрăк выльăхсене чунтан тăрăшса пăх-

са ӳстерни çинчен пĕчĕк кăна статья тухрĕ. Унта чылай ачасен ячĕсене те асăннăччĕ. Статья айне «Т. Рыжов, колхоз бригадирĕ» тесе çырнă...

Çав тери савăнчĕç ачасем уншăн! Ара, епле савăнмастăн-ха? Вĕсем халь пĕтĕм район умĕнче ырă ятлă пулчĕç вĕт!

Анчах ачасем çакăн пек хавасланнă кунсенчех сасартăк калама çук тĕлĕнмелле те хăрушă ĕçсем пулса иртрĕç.

Хĕвел кулленех çӳлтен çӳле хăпарса пынă май, çĕр çине ăшăраххăн пăхса, кăнтăрласенче пӳрт-çурт тăрринчен пирвайхи тумламсем ӳкерме тытăннă кунсенче Евгенисен ĕни пăруларĕ. Ял çыннишĕн ĕне пăрулани— уяв пекех вăл. Халь ĕнтĕ килйыш валли сĕчĕ-çăвĕ те, турăхĕ-чăкăчĕ те пулать. Пуринчен ытла килйышра ача-пăча пулсан лайăх вăл! Çавăнпа та, ĕне пăруласан, çынсем тус-тăванĕсене те чĕнеççĕ, вĕсене «ĕне ыррипе» хăналаççĕ. Ĕмĕртен пыракан йăли çапла пирĕн енчи чăвашсен.

Улька хăна-мĕн пухас темерĕ, анчах кайри пӳртре ула тынашка пурăнма пуçласан, виç-тăват кунтан Евгение çапла каларĕ:

— Паян шкултан таврăнсан кукамусем патне вĕçтер-ха эсĕ, илсе кил ăна ĕне ырри çиме. Хăйне те курас килекен пулса çитрĕ. Пĕр эрне те пулин пурăнса кайтăр...

— Юрать, анне, унта кайса килесси маншăн ним те мар, — терĕ Евгени. — Юлашки урокра лармасан та пулгаратăп — физкультура пулать, уншăн хăрамастăп...

— Ку тата лайăх, иртерех кайсан, хăвăртрах çаврăнса килетĕн. Анчах урокĕнчен учительрен ыйтмасăр пăрахса ан кил, асту, — вĕрентрĕ амăшĕ.

— Юрĕ.

Кукамăшĕсем патне кайса килесси çинчен Евгени тахçанах шухăшласа пурăнатчĕ, — кĕркунне Ильинкăна эвакуированнăйсем илме кайсан та кĕрсе тухаймарĕ-çке вăл унта, — çавăнпа та паян амăшĕ хушни ăна чăннипех хĕпĕртеттерчĕ. Тинех Петюк куккăшĕ фронтран илсе килнĕ нимĕç япалисене курать ĕнтĕ вăл! Вĕсене куккăшĕ пĕркуннех парса ярасшăнччĕ — спектакльсем лартнă чух кирлĕ пулĕ тенĕччĕ. Халь илсе килетех вĕсене Евгени, юлташĕсене кăтартса тĕлĕнтерет!

Килтен вăл шăп кăнтăрла тухса кайрĕ те, лашине

çул çинче уçăрах чуптарнипе икĕ сехетрен Ильинкăна çитсе, кукамăшĕсен хапхи умне пырса тăчĕ. Никамран малтан ăна Хураçка — пĕчĕкçеç çăмламас хура йытă — кĕтсе илчĕ: хапха айĕнчен пуçне кăларчĕ те тарăхнипе çурăлса каяс пек вĕрме тытăнчĕ. Йытă çĕтĕлнине илтсе, кукамăшĕ — çӳллĕ, сарлака хулпуççиллĕ, тăваткалтарах хура сăн-питлĕ хĕрарăм — чупса тухрĕ, пĕчĕк хапхаран Евгени кĕрсе тăнине курсан, савăннипе аллисене хирехирĕç шартах çапрĕ:

— Эсĕ-и ку, ывăлăм?! Ай-уй, мĕнле килме пĕлтĕнех? Эп сире ман çинчен пуçĕпех мантăр пуль тенĕччĕ ĕнтĕ! Хăçантанпа курман, тур çырлах... Атя, кĕрт лашине, тăварса, лупасайне тăрат.

— Тăварса тăмастăп, кукамай, вăхăт çук!

Евгени хăй мĕншĕн килнине каласа пачĕ.

— Каç пуличчен пирĕн каялла таврăнас пулать.

Кукамăшĕ хыпăнсах ӳкрĕ:

— Ай-уй, ара, мĕнле пулса тухать-ха капла? Сирĕн пата пуш алăпа пыраймастăп ĕнтĕ эпĕ! Мĕн те пулин пĕçерес пулать. Хуран кукли те пулин çупам-ха эппин!

— Ан чăрман, кукамай, нимĕн те кирлĕ мар, халлĕхе çимелли хамăрăн та тем те пур! — терĕ Евгени, ним калама аптăраса.

— Уй, ачам, чипер калаç-ха эсĕ! — ун çине тĕлĕннĕ пек пăхрĕ кукамăшĕ.— Хăçантанпа курман пулать те, кучченеçсĕр пыратăп-и вара? Хуран кукли пĕр наччасрах пулать вĕт вăл! Чĕрес ăшне хурса çиелтен лайăхрах чĕркетпĕр те, сирĕн пата çитиччен сивĕнме те ĕлкĕреймĕ...

Карчăк йăпăр-япăр тулти чăлантан кункăрапа çăнăх илсе кĕртсе чуста çăрма тытăнчĕ. Хăй пĕрмай ыйтса пĕлчĕ:

— Мĕнле пурăнкалатăр эсир унта, ачам?

— Чиперех-ха...

— Вакуированнăйсене усратăр терĕç. Халь те пурăнаççĕ-и?

— Вăрçă пĕтиччен ăçта кайччăр ĕнтĕ вĕсем? Пит лайăх пурăнатпăр. Пĕр çемье пекех. Çыннисем кăмăллă.

— Вĕсене те шеллемелле çав. Пирĕн ялта та темиçе çемье пур та, çавăнтан пĕлетĕп. Пĕрисен тăватă ача, питĕ тертленеççĕ. Амăшĕ чирлĕ. Пăхсан, куççулĕ тухать. Эп вара час-часах вĕсене кăшт-кашт кучченеççем кайса паркалатăп... Çĕр çăтман вăрçи! Мĕн чухлĕ халăх пĕтет, мĕн чухлĕ асапланать тата... Сирĕн ялта та «вилĕм хучĕсем» килеççĕ пуль?

— Килеççĕ çав... Аманнисем те нумай.

— Аçу çырать-и? Сывах-и?

— Пĕр-икĕ эрне каялла сывахчĕ-ха. Халь çине çырман.

— Малашне те чипер сывă пулмалла пултăрччĕ! Эй, тур-тур... Вăрçин вĕçĕ-хĕрри те курăнмасть вĕт-ха!— Кукамăшĕ, ассăн сывласа илсе, тăрăшсах чуста çăрчĕ.

— Кукка ăçта? — ыйтрĕ Евгени.

— Советра! Аçта пултăр ĕнтĕ вăл тата? Кунĕн-çĕрĕн çавăнта. Пин тĕрлĕ ĕç те тупăнать ăна валли. Вĕшле пекех чупать.

— Манăн унпа каласмалли пурччĕ те...

— Тен, килет пулĕ-ха, кăнтăрлахи çиме килсе каяканччĕ. Анчах тепĕр чух кунĕпех выçă çӳрет. Начарлансах кайрĕ ĕнтĕ!

Кукамăшĕ çапла каларĕ кăна — тулта Хураçка вĕрни, унтан хапха шашулкки чанклатни илтĕнчĕ.

— Ак çылăхсăр çын, çитрĕ те пулмалла! Пăх-ха, кукку мар-и?

— Çавă, — терĕ Евгени, хĕпĕртесе.

Тепĕр самантранах куккăшĕ крыльца картлашкисем тăрăх чупса хăпарса пӳрте кĕрсе тăчĕ. Çăлтăрлă салтак çĕлĕкĕпе, ваткăллă фуфайкăпа, симĕс галифе йĕмпе, атăпа. Сулахай аякĕ çинче кивелнĕ полевой сумка. Чăнчăн салтаках ĕнтĕ, халь тесен халь строя тăмалла, хăрах алли çеç çитмест ăна. Пушă çаннине пиçиххи айне чиксе çыхнă.

— О-о, пирĕн герой çитсе ларнă-çке! — терĕ вăл ялан-хи пекех хавассăн, Евгение сулахай аллине парса. — Мĕнлерех чупатăн... Рыбаков юлташ?

— Аван-ха, — терĕ Евгени, темшĕн — те хăйне «Рыбаков юлташ» тенĕшĕн — тăрук хĕрелсе кайса. — Кукамая хамăр пата чĕнме килтĕм. Ĕне ырри çиме...

— Ĕне ырри? Питĕ лайăх япала! Пĕчĕк чух эпир ĕне ырри пĕçереccе мункуна кĕтнĕ пекех кĕтеттĕмĕр...

Вăл, тумтирне хывса, сĕтел пуçне ларчĕ те хăрах аллипех чикаркка чĕркеме тытăнчĕ. Евгени çавăнтах Палля хăйĕн аманнă куккăшне чикаркка пит ăста туса панине аса илчĕ, тахăш самантра унăн та куккăшне чĕркесе парас шут çуралчĕ, анчах сĕнме именчĕ — хăйне чĕлĕм туртма вĕреннĕ тесе каласран хăрарĕ.

— Махмут Иванĕ аманса килнĕ, анне, — терĕ куккăшĕ, чăлан еннелле пăхса. — Халь çеç кĕрсе калаçса тухрăм.

— Пуçĕпех килнĕ-и? — ыйтрĕ амăшĕ.

— Çук, виçĕ уйăхлăха çеç янă. Сулахай хул шăммине çĕмĕрнĕ унне, анчах хăрушах мар, тӳрленме пултарать.

— Кайран каллех каймалла пулать-и вара?

— Тӳрленсен каять. Ун аллине ман пек татса ывăтман вĕт.

— Эп хам пулсан, пĕрре аманнă çынна вăрçа урăх вуçех те ямăттăм. Пулманнисем кайса курччăр. Хулана кайсан куртăм эпĕ — таккуйски ăйăрсем шăл йĕрсе çӳреççĕ, вăрçăра пулма мар — пăшал пенине те илтмен пуль! Çавсене пухса ярас пулать...

— Хăшĕсене ятарласа тылра хăварнă, анне, фронт валли хĕçпăшал, тĕрлĕ машинсем тума... Унсăр та май килмест-çке-ха. Анчах кашни аманнă çынна киле пуçĕпех ярсан, çапăçаканни кам пулĕ? Çарта халĕ кашни виççĕмĕш çын аманнă ĕнтĕ.

— Пирĕн яла та пĕр уйăх каялла вăрçăра аманнă çын пырса кайрĕ, — каласа хутшăнчĕ Евгени.

— Хăвăр ялсемех-и? Кам таврашĕ? — ыйтрĕ кукамăшĕ.

— Çук, Хыркассисем, леш енчи Хĕрлĕ Мари шăллĕ. Акăшĕ патне пырса темиçе кун пурăнчĕ. Сулахай аллине амантнă. Эп те кайса куртăм, хăй çинчен каласа панине итлерĕм. Анчах темле... ытлашширех мухтанă пек туйăнчĕ. Нимĕçсен танкĕсене те пĕтернĕ вăл, салтакĕсене те чиксĕр нумай çулса тăкнă.

— Хăшпĕр чăвашсен мухтанас йăла пур çав, ĕçне пĕр пуслăх тăваççĕ — сăмахне пĕр тенкĕлĕх каласа тултараççĕ, — кулса илчĕ куккăшĕ. — Уйрăмах кăшт «вутлă шыв» çăтсан тапранса каяççĕ те — чарăнма та пĕлмеççĕ вара.

— Ку та тăватă кун хушшинче пĕртте урăлмарĕ, тет. Акăшĕ пĕр вĕçĕм сăмакунпа хăтланать те — май килнĕ ăна. Илтеттĕмĕр — кашни каç урама тухса çухăратчĕ: эп фронтовик, халăхшăн юн тăкнă! Ма ĕçес мар манăн тетчĕ. Унтан, темшĕн, ялан тĕрме юррисене юрлатчĕ...

— Ун пек карма çăварсем те сахал мар. Суранĕсем кушак чавнă пек кăна пулнă пулсан та, «за што кровь проливали?!» тесе çуйăхаççĕ. Куркаланă эпир унашкал паттăрсене...

— Çынсем тĕрлĕрен пулаççĕ çав, — терĕ кукамăшĕ кăмака кукринчен. — Тата кашни хăйне майлă ухмаха ерет!

Вăл сĕтел çине пысăк шуç чашăкпа пăсланакан аш яшки илсе пырса лартрĕ.

— Çийĕр-ха, ачасем, эп часрах хуран кукли туса пĕтерем...

Пĕр хушă нихăшĕ те чĕнмерĕ — каласа майĕ те пулмарĕ, çуллă вĕри яшка тута хĕррисене пĕçертрĕ, кашăк çине пĕрмай вĕрмелле пулчĕ. Кăшт тăхтасан, вара сăмаха Евгени пуçларĕ:

— Кукка, — терĕ вăл, — хальхи вăхăтра дезертирсем пулма пултараççĕ-и? Ну, вăрçăран тараканcем эппин. Вăрçа каяссинчен пытанса юлакансем... Пулма пултараççĕ-и, çук-и?

— Ма ыйтатăн эс кун çинчен? — çиме пăрахса, ун çине чăрр пăхрĕ куккăшĕ.

— Ахалех... Пуçа çавăн пек шухăш пырса кĕчĕ те... — кăштах хĕрелсе илчĕ Евгени.

— Çук-ха, ахаль ыйтмастăн эсĕ, суйса ан лар! — терĕ куккăшĕ. — Темле сăлтав пурах санăн...

— Пĕркун хамăрăн учительницăпа калаçса лартăмăр, çав аса килчĕ, — тĕрĕссине каласа пачĕ Евгени.

— Мĕн пирки калаçрăр?

— Ара, унта та кунта çынсене тапăнса çаратни çинчен сăмах çӳрет те... Çав вăрă-хурахсем вăрçа каяссинчен тарса çӳрекенсем пуль терĕмĕр. Тепĕр енчен, ку чухне дезертирсем пулма пултарассине те ĕненес килмест...

Куккăшĕ, темиçе самант чĕнмесĕр ларнă хыççăн, хуллен кăна ответ пачĕ:

— Тĕрĕс шухăшланă эсир. Ирсĕр чунлă этемсем пĕтмен-ха çав пирĕн. Дезертирсем те пур, Тăван çĕршыва сутакансем те. Çынсене çаратакансем те — çавсемех. Кашкăрсем пек, таçта пытанса çӳреççĕ-çӳреççĕ те тăрук сиксе тухса сиен кӳреççĕ.

— Камсем, мĕнле çынсем-ха вĕсем, кукка?

— Тĕрлĕрен пулма пултараççĕ. Тĕрмере ларса тухнисем, кулак таврашĕсен юлашкисем...

— Рина Петровнăпа анне те çапла каларĕç çав. Чипер йĕркеллĕ совет çынни вăрçăран та тарас çук, хурах та пулас çук. Çапла вĕт?

— Тĕрĕс. Чăн-чăн совет çыннин халь пĕртен-пĕр ĕмĕт — тăшман пилĕкне çапса хуçасси. Пурте çавăн çинчен шутлатпăр, çавăншăн тăрăшатпăр. Пирĕн тăшмана часрах çĕнтерсе каллех телейлĕ пурнăçпа пурăнас килет. Анчах кусемшĕн пулсан — хăйсен тирĕпе карланки çеç хаклă. Вăрçăран епле те пулсан пăрăнса юлас —

унта вĕлерме пултараççĕ, ĕçме-çиме — çынсĕннĕ туртса илес, çаратас. Пĕр сăмахпа каласан — тискер кайăксем! Нумай мар вĕсем, тен, çĕр пинре пĕрре пулĕ, çапах та пур-ха. Анчах ĕмĕрĕ кĕске вĕсен, халăх вĕсене пурĕпĕр усал кăпшанкăна таптанă пек таптаса тăкать.

— Юлашки вăхăтра илтĕнсех каймасть пулас та-ха ун пеккисем çинчен?

— Халь çинех илтмен. Тен, хальччен тытрĕç те пуль вĕсене.

Евгени, çисе тăранса, сĕтел хушшинчен тухрĕ.

— Кукамай, пирĕн кайма вăхăт, каçчен киле çитесчĕ, — терĕ вăл, чӳречерен тулалла пăхса.

— Халех, халех, ачам. Куклисене хурана ятăм ĕнтĕ, наччас пиçет! — сас пачĕ чăланта тăрмашакан карчăк.

Унтан Евгени куккăшĕнчен ыйтрĕ:

— Эс мана пĕркун темле нимĕç япалисем çинчен каласаттăн, астăватăн-и? Вĕсем хăвна кирлĕ мар пулсан...

— Э, чăнах та-çке! — ик пӳрнипе шаклаттарса илчĕ куккăшĕ. — Ун çинчен эпĕ мансах кайнă, хăямат! Илсе кай, илсе кай, мана вĕсем ним тума та кирлĕ мар, сире хуть спектакльсем лартма юрĕç!

Вăл хăвăрт кăна çеньке тухрĕ те минутранах салтаксен симĕс кутамккине çĕклесе кĕчĕ.

— Акă вĕсем, суйласа ил хăвна мĕн кирлĕ пеккине!

Чăн малтан куккăшĕ михĕрен нимĕçсен хура сăрпа сăрланă хурçă калпакне — каска — туртса кăларчĕ.

— Кур, епле шаплаттарнă! — Каскăна шăп çамка тĕлĕнчен перçе шăтарнă иккен. — Лайăх лектернĕ вĕт? Витĕрех тухса кайнă!

— Пульăпа шăтарнă-и вара ăна? — тĕлĕнсе ыйтрĕ Евгени.

— Панкрапа перçе мар ĕнтĕ, — кулса илчĕ куккăшĕ.

Ун хыççăн михĕрен лутăрканса пĕтнĕ икĕ нимĕç пилотки, пĕр китель (салтак пиншакĕ), йывăç çулçисем евĕр арăш-пирĕш ӳкерчĕксем туса тултарнă маскировочнăй халат, чăн юлашкинчен икĕ «тимĕр хĕрес» — фашистсен чи хаклă орденĕ — тухса выртрĕç.

— Пуçтарса чик, — терĕ куккăшĕ. Анчах Евгени иккĕленнĕ пекрех пулса тăчĕ:

— Пиншакне тăхăнма пулать-иç? Ăна хăв валли...

— Ан лăпăртат! — каласа пĕтерме памарĕ ăна куккăшĕ. — Фашист тирне хам çие хума ухмахах ермен-ха эпĕ! Манăн ку япаласем çине куçпа пăхсан та, ăш лĕкленсе килет.

— Юрĕ эппин. Эс калашле, спектакль лартма аван пулать. Чăн-чăн нимĕç тумне курасшăнах тем чухлĕ халăх пухăнĕ...

— Яра пар, яра пар! Тĕлĕнтер хăвăр ял çыннисене!

Тепĕр çур сехетрен Евгени, çул çине кайма хатĕрленсе, лашине хапха патне çавăрса пырса тăратрĕ. Кукамăшĕ çуна пуçне кив кĕрĕкпе чĕркенĕ чĕрес лартрĕ— унта вăл вĕри хуран кукли тултарнă, юнашарах шуç бидон вырнаçтарчĕ — кунта çурри таран çав тери ырă шăршлă пыл, çавăнтах хура кĕркунне çĕртен пуçтарнă сап-сар мăйăр тултарнă кив кĕпе çанни те вырăн тупрĕ. Чылайранпа курман аслă хĕрĕпе унăн ачисене лайăхрах хăналаса савăнтарас килнĕ ĕнтĕ ват çыннăн!

Кукамăшĕпе Евгени питĕ меллĕн вырнаçса ларчĕç, халь хапха уçмалла та тухса каймалла çеçчĕ, — çав вăхăтра Евгени куккăшĕ тем аса илсе кăшкăрсах ячĕ:

— Чимĕр-ха, тăхтăр! Манăн тепĕр кучченеç пур!

— Мĕн тата? — кăмăлсăр пăхса илчĕ ун çине карчăк.

— Кĕлетре эпир пĕркун тытнă чĕр пулă выртать, çавна илсе кайăр! Кăçал вĕсем швежи пулă тутанса та курман пуль-ха.

— Кирлĕ мар, кукка, ахаль те темтепĕр тултарчĕ ĕнтĕ кукамай, — именнĕ пек пулчĕ Евгени.

— Аптрамасть, йывăр япала мар, хурса каятăн! Хăвăр патри эвакуированнăйсем те тутанса пăхчăр Атăл пуллине. Хамăра валли эпир живă-два тытма пултаратпăр, Атăлĕ пирĕн хамăрăн...

Çапла, пĕр чарăнмасăр калаçнă маях, куккăшĕ кив хутаç ăшне шăннă пулă тултарса çуна пуçне пырса пăрахрĕ.

— Ну, халь ĕнтĕ кайма та пултаратăр! — Вăл мăн хапхана яриех уçса ячĕ. — Чипер çитĕр, упа тĕлне ан пулăр! — çавăнтах кулса илчĕ вăл.

— Сыв пул, кукка, май килсен, пирĕн пата пырса кур!

ХĂРУШĂ ТĔЛПУЛУ

Тепĕр вунă минутран вĕсем ялтан тухрĕç. Уйра паçăрхи пек мар, самаях сивĕ иккен, хĕвел-тухăçĕ енчен хирĕçле çил вĕрет, пит-куçа чĕпĕтет. Уйĕ сарлака, тӳрем, таçта çитиех шап-шурă тикĕс юр сарăлса

выртать, ниçта пĕр хӳтлĕх те çук. Евгени хăйсен çурăмĕ хыçĕнчи хĕвел çине çаврăнса пăхрĕ — вăл Атăл лешенчи вăрман хыçне пулсанах хăвăрт тĕттĕмлене пуçлать, каç пулать. Çулĕ çывăхах мар, васкамалла.

Евгени, тилхепене кăрт-карт туртса, лашана хытăрах чуптарма тытăнчĕ, çулăн икĕ енĕпе лартса тухнă чăрăш лăссисем — маяксем, куç умĕнче вĕлт те вĕлт туса, хăйсемех каялла шунă пек курăнса, хыçа юлаççĕ. Кун пек кайсан, тепĕр сехет çурă-иккĕрен киле те çитме пулать пулĕ.

Йĕри-тавралла пăхса пырса, Евгени хăй темиçе уйăх каялла, хура кĕркунне, çак çулпах эстонецсене лартса килнине аса илчĕ. Ун чух тин юр çума тытăннăччĕ-ха, шăн çĕр çийĕн урапа кустăрмисем сиккелесе, халтăртатса пыратчĕç. Çакăн пекех хирĕçле çил вĕретчĕ, ватă Пауль утиялпа чĕркенĕ мăнукне чĕрçи çинче тытса пыратчĕ. Ун чухне вĕсем Евгенишĕн пачах та ют çынсемччĕ, вăл Пауль Оскаровичпа сăмах хушма та аранаран хăюлăх çитернĕччĕ, анчах халь акă вĕсем тăвансем пекех пулса тăчĕç. Пĕр хурантан, пĕр çемье пек, çисе пурăнаççĕ. Çыннисем чăнах та лайăх ĕнтĕ, тĕлĕнмелле ырă кăмăллă... Шутсăр ĕçчен тата! Вăрçă пĕтсен, вĕсемпе уйрăлма та йывăр пулать пуль. Анчах ун чухне вĕсем каяççех ĕнтĕ, кунта пурăнас çук, кашни çын чĕри хăй çуралса ӳснĕ çĕршыва туртать. Евгени хăй те, унăн çак эстонецсем пек таçта аякка кайса пурăнмалла пулнă пулсан — тăван ялнех таврăнмалла çав...

Çул кăштах тăвалла хăпара пуçларĕ, малта вăрман курăнса кайрĕ. Ытти чухнехи пек хура тĕслĕ мар, темле кăвакраххăн курăнать вăл — йывăçсене пас тытса лартнă пирки пулмалла. Евгенисен çав вăрман урлă пĕр тăватă çухрăм каймалла, — малтан çамрăкрах вăрман пулать, ăна «хунав вăрманĕ» теççĕ, леререхре пĕлĕтех тăрăннă пек курăнакан хутăш вăрман пуçланса каять. Унта кăнтăрла та тĕттĕмрех, уяр çанталăкра та çĕре хĕвел ӳкмест. Чăн та, сăвăри пекех: «Сĕм-сĕм вăрман, сĕм вăрман...»

Сасартăк Евгени чĕри кăрт-кăрт тапса пăчăртанса илчĕ: ăна паçăр куккăшĕпе иккĕшĕ çынсене кĕтмен çĕртен тапăнакан вăрă-хурахсем çинчен каласни аса килчĕ. Çав ирсĕрсем шăпах çакăн пек вăрмансенче çаратаççĕ вĕт-ха? Ансăртран çак вăрманта вĕсене те кам та пулин тапăнсан, мĕн тăвас? Таврара никам та çук, пыру çурăлса кайиччен хурах кăшкăрсан та, усси пулмасть... Тытĕç те кукамăшĕпе иккĕшне те çапса пăрахĕç, унтан

вĕсен тумтирĕсене сĕвсе илсе, хăйсен лашипех таçталла тарĕç. Пулнă, тет, вĕт ун пекки... Пĕрре кăна та мар пулнă, тет...

Вăрман кашни самантрах çывхарса килчĕ. Акă, пĕр икçĕр метр та юлмарĕ пулĕ. Лаша вăрăммăн ярса пусса юртать, çуна тупанĕсем айĕнчи юр пĕр майлă кăчăртатса пырать.

— Мăн вăрманне кĕрсенех, лашана сиккипе яратăп, ыткăнса пыракан лашана никам та тытса чараймасть...— пăлханса шухăшларĕ Евгени. — Кам та пулин çула картлама тăрсан, ăна таптаса хăварма та пулать...

Çул тăршшĕпех ним чĕнмесĕр ларса килекен кукамăшне вăл хăй пăшăрханса пынине палăртмарĕ, мĕн шутлани çинчен те каламарĕ. Ма пăлхатас карчăка? Тен, нимĕн те пулмĕ-ха, вăрман витĕр чиперех тухса кайĕç вĕсем? Куккăшĕ те паçăр леш хурахсене «ку таранччен тытрĕç те пулĕ» терĕ. Тен, кăлăхах аса илчĕ вĕсем çинчен Евгени? Паçăр сăмах хускатнăран...

Вĕт вăрмантан иртсе мăн вăрмана кĕрсенех, вăл хăй малтан шухăшланă пек турĕ: ура çине тăчĕ те ахалех лайăх чупакан лашана йĕкĕрлесе тытнă тилхепе вĕçĕпе çурăмĕ тăрăх меллĕн туртса çапрĕ. Лаша пĕтĕм вăйĕпе тапса сикрĕ, çуна картах малалла туртăнчĕ, хыçалалла пăхса ларнă кукамăшĕ пĕтĕм кĕлеткипе çуна вĕçнелле сулăнчĕ, чутах тухса ӳкетчĕ.

— Ма ун пекех хăвалатăн, ара, утне? — каялла çаврăнса ыйтрĕ вăл Евгенирен.

Анчах Евгени вăл каланине илтмерĕ курăнать, илтнĕ пулсан та, хирĕç чĕнмерĕ. Сиккипе пыракан лашине вăл тата ик-виçĕ хут туртса çапрĕ. Çав тери хăвăрт пынипе вăхăчĕ-вăхăчĕпе çуна тупанĕсем çĕре те перĕнмерĕç пулас.

— Хуллентерех кайсам, Евгени! Асту, сулнăкра вăркăнса юлатпăр! — кăшкăрчĕ кукамăшĕ.

Евгени каллех чĕнмерĕ. Чĕрпех сиснĕ курăнать çав унăн кĕçĕр çакăнта ырă мар пуласса...

Хăй вăл, ура çинчех тăраканскер, лашине хăваланă хушăрах пĕр вĕçĕм малалла пăхрĕ. Тĕттĕмленсех пынă пулин те, куçĕсем чылай инçетрине курчĕç-ха. Çулĕ тӳп-тӳрĕ тăсăлса выртать, ун çинче никам та çук. Пушпушах. Хăлхана лаша урисем, тăпăртатса пыни тата çуна тупанĕсем тикĕс мар вырăнсенче кăлт-калт туни çеç пырса кĕрет. Питрен сив сывлăш çапать тата...

Часах çул сылтăмалла пăрăнмалла. Унтан вара уя тухасси инçех те юлмасть...

Тăпăрти, тăпăрти, тăпăрти! — ыткăнать лаша. Унăн кайри урисем айĕнчен çуна пуçне юр муклашкисем пырса çапăнаççĕ, хăш чух кăкăра, пите те пырса тивеççĕ.

— Ан чуптар-ха ун пекех! Пӳлĕнсе ӳкет акă лашу! — кăшкăрать кукамăшĕ.

Евгени ун сăмахĕсене хăлхана та чикмест...

Çул сылтăмалла пăрăнчĕ. Пăрăннă чух çуна тарăн сулнăка пырса çапăннипе чутах тӳнсе каятчĕ, юрать-ха ӳречисем вăрăм, тӳнме памарĕç.

Çунапа пĕрле лаши те сулăнса кайрĕ те сиккипе чупма пăрахрĕ. Тен, ывăнса та çитрĕ-и. Чĕрчун вĕт-ха вăл, мотор мар.

Шăп çав самантра вара сылтăм енчи тем тачкăш юман хыçĕнчен çул çине икĕ мĕлке чупса тухрĕç те, вĕсенчен пĕри тӳрех лашана йĕвеневĕнчен ярса тытрĕ.

— Стой, миллай, ан васка!

Хашкама ернĕ лаша тăпах чарăнчĕ.

— Ма тăратрăн тата? — ыйтрĕ мĕн пулса иртнине ним пĕлмен кукамăшĕ, каялла пăхмасăрах. — Лаши тăварăнса каймарĕ пуль те? Каларăм сана ытла хытă ан кил тесе...

Евгени сас памарĕ... Вăл халĕ пĕр сăмах та калама пултараймарĕ, унăн чĕлхи çыхăнса ларчĕ, чĕри те тапма чарăнчĕ-и, тен. Куçĕсем хуралса килчĕç, чĕркуççийĕсем лĕнчĕрех кайрĕç.

«Ак хайхи, лекрĕмĕр... Пĕтрĕмĕр!» — шухăш вĕлтлетсе илчĕ ун пуçĕнче. Вăл ерипен çуна ӳречи çине ларчĕ.

Çав вăхăтрах мĕлкесенчен пĕри çунапа юнашар пырса тăчĕ те Евгенирен хăйăлтатакан сасăпа ыйтрĕ:

— Мĕн тиесе каятăн? Мĕн пур сан çуну çинче? Кала часрах!...

— Нимĕн те çук... — пăшăлтатса илчĕ Евгени.

— Ан суй, анчăк çури! Кунта мĕн? — Вăрмантан сиксе тухнă этем тӳрех çуна пуçĕнчи япаласене курса хыпашлама тытăнчĕ.

Ют сасса кукамăшĕ те илтрĕ пулмалла та, каялла çаврăнса пăхрĕ. Хăйсене темле ют çынсем — кам пултăр, хурахсем ĕнтĕ! — тытса чарнине тавçăрса илсен, вăл та тăруках ним калаймарĕ, унăн пырне темле хытă япала кĕрсе ларнă пек пулчĕ, сывлăшĕ те пӳлĕнчĕ, пĕтĕм кĕлетки сасартăк шăнса кайнă пек вĕттĕн-вĕттĕн чĕтре пуçларĕ. Анчах çапах та пурнăçра нумай хура-шур курнă карчăк çухалсах каймарĕ, часах кăмăлне хытарма вăй çитерчĕ. Вăл йăпăр-япăр чĕркуççи çине тăрса

ларчĕ те урмăшнă сасăпа хаяррăн кăшкăрса ячĕ:

— Мĕн кирлĕ сана? Ма çулăхатăн, намăссăр! Иртсе кай хăвăн çулупа, ан чарса тăр, санăн пирĕнпе ним ĕç те çук!..

Бандит ун çине тăйй пăхрĕ те çывăхнерех пычĕ.

— Хуп çăварна, çурăк кăвас чĕрес, атту халех мăйна каялла пăрса лартатăп! — çĕлен чашкăрнă евĕр хăйăлтатса илчĕ те вăл карчăка пуçĕнчен çапас пек хăмсарчĕ.

— Вĕлер, ара, вĕлер, этем чĕри вырăнне хура юн муклашки çакăнса тăрать пулсан! — каллех кăшкăрчĕ ăна хирĕç карчăк. Унтан сăмахĕсене пăрça сапнă пек сапма тытăнчĕ: — Намăссăр, кĕççе пит, мăйраçаллă шуйттан! Сан пек молотеццăсем ку чухне пурте вăрçăра, халăхшăн пуçĕсене хураççĕ, анчах эс вăрманта кашкăр пек пытанса пурăнатăн та ват карчăксемпе ачасене çарататăн пулать, вилме маннăскер!

— Молчать! Асту, туртса антарса юр ăшне кутăн чикетĕп! — Бандит татах аллине çĕклерĕ.

— Мĕн палкаса тăратăн эс вăл киреметпе? — кăшкăрчĕ çав вăхăтра тепĕр хурахĕ, лаша пуçĕнчен тытса тăраканни. — Пар ăна пĕрре тути урлă, юлашки шăлĕсем тухса сирпĕнччĕр!

— Эс хăвăн аннӳн шăлĕсене сирпĕнтер, чухах пулать ăна сан пек путсĕр ывăл çуратса ӳстернĕшĕн! Мана çапма сăлтав çук сирĕн! — тата хытăрах кăшкăрчĕ Евгени кукамăшĕ. Малтан хăраса ӳкни иртсе кайрĕ пулмалла унăн, халь тӳсме çук тарăхнипе пĕтĕм ăшчикки хыпса çунчĕ курăнать, вăл кайран-малтан мĕн пуласси çинчен шутламасăрах хурахсене темтепĕр каларĕ...

Анчах Евгени ни чĕрĕ, ни вилĕ ларчĕ. Хăранипе те мар, çук. Тĕлĕннипе, хăй куçĕсемпе курнине хăй ĕненме пултарайманнипе... Çуна патне пырса тăнă хурахĕ иквиç сăмах каласанах, Евгение унăн сасси паллана сасă пек, ăна вăл таçта илтнĕ пек туйăнса кайрĕ, анчах ăçта, хăçан илтнине тăруках аса илеймерĕ. Хурах Евгени кукамăшне юнаса ăна кăшкăрса пăрахсан, ун сасси каллех çавăн пек туйăнчĕ — илтнĕ, нумаях та пулмасть илтнĕ вăл ăна!.. Кукамăшĕ ятлаçма тытăннă хыççăн хурах чышкине чăмăртаса ун патнех пĕшкĕнсен, самаях тĕттĕм пулнă пулин те, Евгени вара ăна чипчиперех палласа илчĕ. Ку этем — çак вăрманти хурах — хайхи Паллясен куккăшĕ, пĕр уйăх çурă каялла вĕсен ялне аманнă салтак пек пырса кĕнĕ Лука Лукич Козлов иккен. Çавах, çавах, урăх никам та мар!.. Сасси те çа-

вăн — качака сасси пекрех, çинçен, хăйăлтатса тухать, сăнĕ те унăннах: янах шăммисем сарлака, куçĕсем хĕсĕк, сухалĕ хĕрлĕ, халь вăл шăрт пек ӳссе ларнă...

Ак сана салтак, ак сана Мускав патĕнче фашистсене шутсăр нумай пĕтерсе тăкнă «герой»!.. Паллясем патĕнче ӳсĕр пуçпа хăйĕн «паттăрлăхĕпе» ним латсăр мухтанса ларнă чух вăл хăйĕн аманнă алли тӳрленсенех тепĕр хут фронта каясси çинчен сӳпĕлтетрĕ, анчах та хăй халĕ ав мĕн хăтланса çӳрет. Дезертир! Вăрă-хурах! Бандит! Тен, вăл вăрçинче те пулман, алли те аманман унăн? Юри лăпăртатнă çеç вăл, пире, айвансене, улталанă кăна!

Хăйсене çаратма тапăннă пирки хăранинчен ытла Паллясен куккăшне, çав ирсĕр Лука Козлова, палласа илни ăнран кăларса ячĕ Евгение. Мĕн тери тискер, тӳрĕ чунлă çын шутлама та пултарайман хăрушла ĕçсем пулса иртеççĕ иккен çут тĕнчере!..

Çав тери пăлханса кайнă Евгени чĕри мăлатук пек шаккарĕ, вăл сивчир тытнă пек чĕтрерĕ. Вăйĕ çитнĕ пулсан, çак ирсĕре вăл тем туса тăкĕччĕ!

Козлов çав хушăра çуна пуçĕнче мĕн пуррине пĕтĕмпех туртса кăларчĕ: хуран кукли тултарнă чĕресе те, пыллă бидона та, мăйăрлă кĕпе çаннине те, Евгени куккăшĕ вăйпа тенĕ пекех парса янă чĕр пулла та.

— Охо-хо, пур-ха кунта пире валли! — терĕ вăл лаша пуçĕнче тăраканнине хавассăн. — Тутлă пулать пирĕн каçхи апат!..

Анчах çав самантрах Евгени кукамăшĕ ура çине сиксе тăрса ăна аллинчен ярса тытрĕ.

— Ан тивнĕ пултăр, продягă! Сан валли хатĕрлемен эп вĕсене, чирлĕ ачасем валли илсе каятăп!

— Ничево, пирĕн хырăма та пăсмасть! — хăйăлтатрĕ лешĕ.

— Хур каялла, эсремет пуçĕ! Хур теççĕ! — Карчăк хурах аллинчи япаласене туртса илме пикенчĕ. — Памастăп! Çĕленсене çитерместĕп! Луччă кăларса ывăтам!

Хăрас-тăвасси çинчен халĕ пуçĕпех манса кайнă карчăк хăй хураха çĕнтерме шаннă пекех кĕрешме тытăнчĕ, ун пек те кун пек авкаланса, хăйĕн юратнă мăнукĕсем валли хатĕрленĕ кучченеçĕсене каялла туртрĕ. Анчах та кăлăхах пулчĕ вăл, — хурах сылтăм аллине вĕçертрĕ те карчăка пĕррех янахĕнчен чышрĕ. Карчăк каялла ывтăнса кайса пуçĕпе çуна ӳречине çапăнчĕ. Ку çитмерĕ-ха, бандит çуна çине сиксе хăпарса ăна темиçе хут унтан та кунтан тапрĕ.

— Йытă вилли! Ме сана, ме, тăран!.. — хăйăлтатрĕ хăй.

— А-а-а! Ан вĕлер ман кукамая! Тархасшăн, ан вĕлер! Мĕн тунă вăл сана? — Козлов çине пĕррех ыткăнчĕ вара Евгени, ку таранччен ним тăваймасăр пăхса тăнăскер. Арçын ача, пĕтĕм вăйне пухса, хураха кăкринчен питĕ хытă тĕртнипе вăл ӳрече урлă çул çине тухса ӳкрĕ. Анчах çавăнтах сиксе тăчĕ те Евгение хăйне çулса илчĕ.

— А-ах, йытă çури! Сана та кирлĕ пулчĕ-и?! —йынăшнă пек хăйăлтатрĕ те вăл, ачана çуна çинчен туртса антарса, пуçĕнчен, кăкринчен, аякĕсенчен çапма тапратрĕ.

— Ан çап! Ан тив! — аллисемпе хӳтĕленме, пит-куçне пытарма тăрăшса кăшкăрса ячĕ Евгени. — Эп сана паллатăп вĕт! Эс Паллясен куккăшĕ... Козлов... Лука... Пирĕн ялта та пултăн... Ан çап!..

Евгени унăн ячĕпе хушаматне калани хураха тăрук темле урăлтарнă пек пулчĕ. Тарса çӳрекен çыншăн ăна кам та пулин палласа илни питĕ хăрушă-çке-ха вăл, хăйне тытнăпа пĕрех! Тĕлĕнсе кайнă Козлов ачана хĕнеме чарăнчĕ, йăпăрт кăна тем çинчен шухăшларĕ пулмалла, анчах тепĕр самантранах хаярăн хăйăлтатса илчĕ:

— Паллатăн эппин, сволочь!

— Паллатăп çав! Эс вăрçă çинчен каласа панине те пырса итлерĕм... — çĕртен тăма пикенчĕ Евгени.

— Апла пулсан, эп сана халех никама паллайми тăватăп! Н-на! — Козлов ачана каллех пуçĕнчен çапса ӳкерчĕ. — Вĕлеретĕп! Кайса пĕлтер вара мана паллани çинчен... леш тĕнчене!

Козлов хыпчăк пек хытă пӳрнисемпе Евгение пырĕнчен ярса тытрĕ. Ача мĕн вăйĕ çитнĕ таран тапкаланчĕ, аллисемпе çапкалашрĕ, вĕçерĕнме тăрăшрĕ — усси пулмарĕ: Козлов ăна çĕр çумне чĕркуççипе пусса мăйĕнчен тата хытăрах пăчăртарĕ.

— Лука, пăрах аппаланма! — кăшкăрчĕ çав вăхăтра тепри, лаша пуçĕнче тăраканни. — Хыçалтан лавсем килеççĕ, шăвăнас пулать!..

Козлова вара Евгени çумĕнчен çил çĕклесе кайнă пекех пулчĕ. Вăл сиксе тăчĕ те çуна çинчи япаласем патне ыткăнчĕ, хăшĕсене юлташне тыттарчĕ, хăшĕсене хăй илчĕ. Тепĕр минутранах вĕсем, вăрманалла тапса сиксе, куçран сухалчĕç. Аран сывлăш çавăрса илнĕ Евгени, çуна ӳречинчен тытса, ура çине тăчĕ, халĕ те йынăшса выртакан кукамăшĕ патне пырса пăхрĕ, унтан

хурахсен йĕрĕпе вăрман хĕррине чупса пычĕ. Унăн халĕ епле пулсан та вĕсем ăçталла тарнине курса юлас килчĕ. Каласа памалла-çке-ха вĕсем çинчен, кĕçĕрех ăçта та пулин çитсе пĕлтермелле — халех шыраччăр, тытчăр!

Хурахĕсем иккĕшĕ те йĕлтĕрсемпе пулнă-мĕн, Евгенисем умне сиксе тухнă чух йĕлтĕрĕсене йывăç кутне пăрахса хăварнă. Халь акă каллех йĕлтĕрĕсем çине тăнă та чăтлăхалла кĕрсе кайнă.

Лайăх-ха ку, йĕлтĕр йĕрĕсем пурри! Тĕлне манас марччĕ те ирччен юр çуса ан ларттăрччĕ! Йĕр юлсан, нимĕнле хурах та çăлăнаймасть!..

Евгени çул çине каялла чупса тухнă чух кукамăшĕ пур-çук вăйне пухкаласа тăрса ларнă-мĕн, анчах халь те йынăшать-ха.

— Тарчĕç! — терĕ Евгени.

— Çимеллисене пурне те илсе кайрĕç пуль ĕнтĕ? — вăйсăр сасăпа ыйтрĕ кукамăшĕ.

— Вĕсем çинчен ан калаç-ха, хамăр сывă юлнăшăн савăн...

— Çĕр çăттăрах явăлсене, упа-кашкăр тытса çуртăрах!

— Кашкăрсем çине шанса ĕç тухмасть-ха, — терĕ Евгени, лаша урисем айне ӳкнĕ тилхепине васкасах пуçтарса тытса, — пирĕн халĕ, часрах каялла кайса, кун çинчен куккана каласа парас пулать. Вăл мĕн тумаллине пĕлĕ. Района, НКВДăна шăнкăртаттарĕ, тен, лерен йĕрлеме тухĕç...

Çак вăхăтра вĕсем патне Атăл енчен килекен виçĕ утă лавĕ çитсе чарăнчĕ. Евгени лашине юр ăшне кĕртсе ярса каялла çавăрма тытăннине курсан, малти лавĕ тăрринче ларакан хĕрарăм кăшкăрсах ыйтрĕ:

— Мĕн пулчĕ тата, ма тавăнатăр?

— Мĕн пулмалли пулчĕ-ха çав, — терĕ Евгени. Анчах хăйсене хурахсем тапăнни çинчен пĕр сăмах та шарламарĕ, хĕрарăмсене хăратас мар терĕ пулмалла.

Утă лавĕсем тĕлĕпе юр ăшшĕн ашса тухсан, Евгени паçăрхи пекех ура çине тăчĕ те тилхепине карт! туртрĕ.

— Кукка патне епле те пулин хăвăртрах çитес!

Пĕр хушă канса тăнă лаша вырăнтанах сиккипе яра пачĕ...

ĂÇТА ÇУХАЛЧĔ ЕВГЕНИ?

Вăл каçхине Евгени амăшĕ киле питĕ кая юлса таврăнчĕ — колхоз правленин ларăвĕ час пĕтмерĕ. Кăнтăрла районран шăнкăравланă — ыранах районти больница валли тата кĕркуннех Ленинград патĕнчен куçса килнĕ ачасен çурчĕ валли вутă кӳме каймалла. «Çĕнĕ саманана» утмăл кубометр турттарса килме хушнă. Вутти инçетре, Атăл леш енче. Кун каçа ниепле те пĕрререн ытла хутлама çук. Çапах та, вунпилĕк лаша ярсан, ку ĕçе виçĕ кунта тума пулать. Лашисем халь ерçеççĕ, анчах вĕсемпе каякан çыннисене тупмалла-çке! Ялĕнче хĕрарăмсемпе ватă-вĕтĕсем анчах. Вĕсем хушшинче те кил пăрахса тухайманнисем, сывах маррисем пур.

Анчах, епле пулсан та, хушнине тăвасах пулать. Вăрçă!..

Ĕçлеме пултаракан колхозниксен списокне малтан пуçласа вĕçне çитиччен ик-виçĕ хут пăхса тухнă хыççăн çапах та кирлĕ чухлĕ лавçă тупăнчĕ. Вĕсене ертсе кайма Улькана хăйне хушрĕç, правлени членĕсемпе бригадирсенчен хальхинче урăх никама та яма май килмерĕ. Кĕçĕрех хатĕрленсе çитес пулать те, ыран ирех, тул çутăлсанах, йăлăма тухса каймалла...

...Тĕттĕм тăкăрлăкран пăрăнса тухсан, Улька тӳрех хăйĕн килĕнче çутă çуккине асăрхарĕ.

«Çывăрма выртнă ĕнтĕ пурте, — шухăшларĕ вăл. — Аннепе Евгени шăнса килчĕç пулĕ-ха, çын шăннă хыççăн ăшă çĕрте питĕ лайăх çывăрать...»

Пӳрте вăл шăппăн, никама та вăратас мар тесе кĕчĕ, тумтирне хывса çакнă хыççăн малти пичурккара спичка шыраса тупса чăланти «шăши куçне» çутса ячĕ. Унтан, çиме лариччен, чăлантан тухса кутнĕк сакки çине пăхрĕ — шутпа, амăшĕ (Евгенин кукамăшĕ ĕнтĕ) унта çывăрмалла. Анчах кутнĕк пушах иккен, унта никам та çук.

— Шăнса килнĕскер, ăшă çĕре хăпарса выртнă пульха, — шухăшларĕ те Улька кăмака çинелле пăхрĕ.

Ак тамаша! Кăмака çийĕ те пушах...

— Виççĕшĕ те сентре çинче çывăраççĕ-ши? — тĕлĕнчĕ Улька. Çав вăхăтрах, тем ырă мара сиснĕ пек, чĕри хытăран хытă тапма пуçларĕ. Вăл, кăмака çумĕнчи сак

çине тăрса, çӳлелле пăхрĕ,— унта та Марине пĕр-пĕччен-ех, çăмха пек чăмăртанса выртнă.

Улька хăрасах кайрĕ. Мĕне пĕлтерет ку? Евгенипе кукамăшĕ мĕн пирки çак таранччен те киле çитмен? Ахăртнех, кукамăшĕ чирлĕ пулнă-ши? Анчах ун пек пулсан та, Евгени çĕр выртмалла мар-çке, пурпĕр тавра-нмалла! Нивушлĕ çул çинче пĕр-пĕр инкек пулчĕ-ши? Пĕрех хут, ма кăларса ятăм ку ачана!..

Вăл кăмакаран апат юлашки кăларса çиме ларчĕ, анчах ăшĕ вăрканипе халь унăн çиесси те килмерĕ ĕнтĕ.

— Мĕншĕн, мĕншĕн тавраннмарĕ-ха ку Евгени? Мĕн пулнă ăна? Ăçта вăл халь?!. — çак шухăшсем Улька чĕрине вутпах çунтарчĕç.

Улька чăланта кăштăртатнине илтнипе пулас, малти пӳртрен ватă Пауль шăппăн утса тухса ун патне пырса тăчĕ.

— Евгения-то нашего нет, не приехал, — терĕ вăл. — Не случилось ли чего? Дорога-то — через лес? Как ты думаешь, Ольга? Весь вечер беспокоюсь, уснуть не могу... Что будем делать?

— Хам та çавăн пирки пăшăрханса ларатăп та, ним шутлама та пĕлместĕп çав, — ассăн сывласа илчĕ Улька. — Мĕншĕн ку таранччен килмен, мĕн пулнă, ăçта кайса кĕнĕ?.. Çитменнине, вăл пĕччен мар, кукамăшĕпе пĕрле килмеллеччĕ. Те мĕншĕн те пулин лерех çĕр выртма юлнă, те çул çинче тем пулнă...

Ун пек те, кун пек те шутласа пăхрĕç ватă эстонецпа Улька, анчах хăйсене лăплантарма пултаракан сăлтав тупаймарĕç.

— Ним тума та çук, ирччен кĕтес пулать, — терĕ юлашкинчен Улька. — Ирхине вара аннесем патнех çитсе пăхма тивет.

Вăл çĕрĕпех сывăраймарĕ. Кăшт тĕлĕрсе каять те тултан сасă илтĕннĕ пек туйăннипе варт! вăранать, унтан нумайччен тинкерсе выртать: лашапа килни илтĕнмест-и, урам хапхи уçăлмасть-и... Çур çĕр те иртрĕ, унтан пĕр сехет те, виççĕ те çитрĕ, анчах Евгени таврăнмарĕ.

Ывăлне кĕтсе илеймесĕрех, кун каçа ĕшенсе çитнĕ Улька йывăр ыйхăпа сывăрса кайрĕ.

...Амăшĕпе Евгение ăсатса ярсан, Петр Бурлаков алла çĕнĕ хаçат тытрĕ те, кăштах канас тесе, чăлан çумĕнчи хыçлă сак çине выртрĕ. Хаçатĕнче паян çĕнни нимех те çук-мĕн, фронтсенче «вырăнти çапăçусем» çеç

пулса иртнĕ, анчах Брянск вăрманĕсенчи партизансем, пĕр район центрне тăрук вăркăнса кĕрсе, тăшман штабне аркатни, нимĕçсен пĕр генералне вырăн çинчен аялти кĕпи-йĕмĕпех сĕтĕрсе тухни çинчен вулама питĕ интереслĕ пулчĕ. Маттур та иккен пирĕн партизансем!..

Юлашки кунсенче ĕç нумай пулнипе ĕшенсе çитнĕскер, Бурлаков кăштах выртсан ыйха путрĕ. Унăн фермара ĕçлекен йăмăкĕ Вĕçелис таврăнса апат çирĕ, унтан, кĕнчелеççи çĕклесе, алăксене шăлт-шалт хупса тухса кайрĕ, — ялти хĕрсем халĕ, кашни каçах вулав çуртне пухăнса, çăм арлаççĕ, фронтовиксем валли ăшă алсишчăлха çыхаççĕ,—Бурлаков ăна та сисмерĕ. Анчах хăй вăл пĕртте лăпкă çывăрмарĕ, тĕлĕкре ăна, яланхи пекех, вăрçă курăнчĕ — самолетсем вĕçеççĕ, танксем килеççĕ, вут-çулăм ăшĕнчен тăшманăн ӳсĕр салтакĕсем пичĕ-куçĕсене чарса пăрахса, йытăсем вĕрнĕ пек йăсласа атакăна килеççĕ... Бурлаков вĕсене пулеметран çунтарать, анчах лешсен йышĕ чакмасть, çĕр айĕнчен тухсах тăраççĕ тейĕн — вĕлерсе пĕтерме те май çук... Акă, пĕри, ырхан та вăрăмскер, ун умнех çитсе тăрса, ăна аллинчи автомат приклачĕпе çапма сулса ячĕ. Бурлаков унран тăрук аяккалла пăрăнчĕ те... пуçĕпе стенана çав тери хытă çапăнса вăранса кайрĕ.

— Ухх... шуйттан!—йывăррăн сывласа ячĕ вăл, çамкине ал тупанĕпе сăтăрса. Хăйĕн çамки йĕп-йĕпех иккен. — Тьфу, курăнать те вĕт... çакăн пек ирсĕр япала!

Вăл, лампа çутса ярас тесе, кĕсйисенче шăрпăк шырама тытăнчĕ. Çав вăхăтра тулта сасартăк урам хапхине темскер питĕ хыттăн çапăнса кĕмсĕрт! тутарни, хапха нăчăр-начăр! туни илтĕнчĕ. Хураçка вĕрсе ячĕ...

— Мĕн мурĕ ку? — чӳрече патне чупса пычĕ Бурлаков, ним шутлама пĕлмесĕр. — Такам лашапах килчĕ пулас?

Кĕç калинкке уçăлса кайрĕ, кил хушшине пысăках мар çын кĕрсе васкасах мăн хапхан урлуççине тĕртме тытăнчĕ. Тулта тĕттĕм пулин те, Бурлаков çав çынна тӳрех палласа илчĕ:

— Ара, Евгени вĕт ку! Çĕр çăттăр!.. Мĕн пулнă кусене, ма каялла килчĕç?!

Вăл çарамасах кил хушшине сиксе тухрĕ те Евгение, мăн хапхана уçса, лашине шала кĕртме пулăшрĕ, çав хушăрах хыттăн, пăлханнă сасăпа кăшкăрса ыйтрĕ:

— Ма таврăнтăр? Мĕн амакĕ пулчĕ тата?

— Хурахсем тапăнчĕç... — терĕ Евгени çĕтсе ларнă сасăпа.

— Хурахсем? Сире-и?..

— Пире çав. Дезертирсем. Мăн вăрмана кĕрсен. Иксĕмĕре те чутах çапса пăрахатчĕç...

Пӳрте кĕнĕ-кĕмен Евгени хăйсемпе мĕн пулса иртни çинчен питĕ васкаса, анчах ним сиктермесĕр каласа пачĕ. Евгени каланă чух кукамăшĕ те сăмах хушкаларĕ, хурахсене темĕн те пĕр каласа вăрçрĕ. Куккăшĕн сăн-пичĕ тăрук улшăнса, кăвакарса, чул тĕслĕ пулса кайрĕ. Тути хĕрри кăна хушшăн-хушшăн кăрт та кăрт сике-сике илчĕ.

— Эппин, эсĕ кукамупа иксĕре хĕнекеннине чăн-чăнах палласа юлтăн? — салху сасăпа ыйтрĕ вăл, Евгени каласа пĕтерсен. — Йăнăшмастăн-и? Тен, сана çавăн пек туйăнчĕ кăна?

— Çук, кукка, йăнăшмастăп, пит лайăх палласа юлтăм, — çирĕплетсех каларĕ ăна хирĕç Евгени. — Çавах вăл, пирĕн ялти Хĕрлĕ Мари шăллех, урăх никам та мар! Эпĕ Паллясем патĕнче çав бандит хăй вăрçăра епле çапăçни çинчен суйнине те итлесе ларнă вĕт-ха, ăна ун чух халь сана курнă пекех çывăхран курнă, унăн сассине те илтнĕ! Кĕçĕр те эп ăна çывăхранах куртăм, сассине те тăраничченех илтрĕм — ун сасси сĕрмен урапа сасси пек. Чăн та, Паллясем патĕнче чух вăл сулахай аллине çыхса мăйĕнчен çакса янăччĕ, анчах кĕçĕр икĕ аллипе те пит лайăх хĕнерĕ — нихăшĕ те ыратмасть унăн... Ним иккĕленмелли те çук!

— Çав шуйттанах ĕнтĕ! — килĕшрĕ кукамăшĕ.

— Пулма та пултарать... — Бурлаков шухăша кайрĕ, чĕлĕм чĕртсе ячĕ. Анчах тепĕр минутранах сиксе тăчĕ те тумланма тытăнчĕ. — Юрĕ, эсир ларăр-ха, эп ял Советне кайса районпа калаçса илем...

Вăл васкасах тухса кайрĕ. Кукамăшĕ кăмака çине хăпарса выртрĕ, хăй пĕр вĕçĕм мăкăртатрĕ, хăйсене тапăннă хурахсене таттисĕр ылханчĕ, вĕсене тавăрма, «алли-урисене хуçма, пуçĕсене çапса çурма, вар-хырăмĕсене кӳпĕнтерсе шăтарма» туррине те, киреметне те ӳкĕтлерĕ...

Вăл Евгение те выртма хушрĕ, анчах Евгени халь çыхса пăрахсан та çывăрма пултарайман. Вăл куккăшне кĕтрĕ — мĕн калĕç-ши, мĕн тума хушĕç-ши ăна районтисем? Тен, вĕсем халех йĕрлеме тухса каяççĕ? Облава тăваççĕ? Анчах та хурахсем Евгенипе кукамăшне хăш тĕлте тапăннине пĕлмеççĕ-çке вĕсем, ăна пĕр Евгени кăна кăтартса пама пултарать.

Вăл сĕтел çинче выртакан хаçата илсе пăхкалама тытăнчĕ. Юлашки страницăра, ытти статьясем хушшинче, «Хĕрлĕ Çар валли — утă» тенĕ заметка курăнса кайрĕ. Таçти колхоз хăйĕн çулла хатĕрленĕ утинчен вунă лавне станции кайса леçнĕ имĕш — фронта яма. Çакна вуласан, Евгени хăйсем каникул вăхăтĕнче йăлăма утă патне кайнине, унта пĕр капан çумĕнче кашкăр кăшласа янă пăши шăммисен юлашкисем выртнине аса илчĕ.

— Ах, фашист проклятăй! Ах, бандит! Акă ăçта вăл Гитлер! — çав тери тарăхса кăшкăрчĕ ун чухне Сар Тимухха...

Шутласан, паян вĕсене вăрманта тапăннă хурахсем çав кашкăртан мĕнрен уйрăм ĕнтĕ? Ун пекех тискер кайăксем мар-и вĕсем? Фашистсем мар-им?..

Евгени ĕнтĕ самаях лăпланнăччĕ, анчах халĕ ун ăшчикки тепĕр хут тарăхупа вĕресе кайрĕ... Евгенин, Аркашăн тата ытти çĕршер, пиншер, миллионшар ачасен ашшĕсем ак çак самантра фронтра, сивĕ окопсенче, вут-çулăм айĕнче... Тен, выçă та пуль, ăçтан пĕлес? Унта вĕт хырăм выçнă-выçман кăмака кукрине пырса аш яшки антарса çиейместĕн! Анчах кусем, кĕçĕр Евгенипе кукамăшне хĕне-хĕне çаратнисем, халĕ ăçта та пулин ăшă çĕрте кӳпсе, ăйăрсем кĕçеннĕ пек ахăрса лараççĕ ĕнтĕ... Ах, тытасчĕ-çке вĕсене! Евгение кам та пулин хушас пулсан, вĕсене вăл хăех персе пăрахмалла, алли кăлт та сикес çук унăн, нимĕн чухлĕ те!.. Хаçатсенче çыраççĕ-çке — партизан отрячĕсенче Евгени пек ачасем те пит паттăр çапăçаççĕ, тет. Акă нумаях та пулмасть «Комсомольская правда» хаçатра çырнăччĕ — пĕр вунтăватă çулхи арçын ача вăрман хушшипе пыракан фашистсен машинине гранатăпа персе çĕмĕрнĕ, унтан машина ăшĕнчен сиксе тухса тарма тытăннă нимĕç майорĕ хыççăн виçĕ километр ытла чупнă та юлашкинчен ăна пурпĕрех персе ӳкернĕ, унăн сумкинчен пирĕн командованишĕн питĕ кирлĕ хутсем кăларса илнĕ... Çав ача вырăнĕнче пулнă пулсан, Евгени те ун пек тума пултараймастчĕ-ши вара?

Куккăшĕ стена çинчи сехет йĕпписем тăххăр урлă каçсан таврăнчĕ.

— Калаçрăн-и? — вăл пӳрте кĕнĕ-кĕменех ыйтрĕ Евгени.

— Калаçкаларăм аран-аран, — терĕ Бурлаков, тумтирне хывса. — Темшĕн питĕ япăх илтĕнет. Тата малтан начальникĕ те çукчĕ те, ăна чĕнсе пыриччен кĕтмелле пулчĕ.

— Мĕн тăваççĕ-ха ĕнтĕ вĕсем?

— Халех кунта килеççĕ те — вăрмана каятпăр. Йĕр йĕрлеме. Санăн та пымалла пулать. Бандичĕсем вăрмана хăш тĕлтен кĕрсе тарнине астуса юлнă вĕт-ха эсĕ?

— Пит лайăх пĕлетĕп!

— Милицисем килсе ҫитиччен кăштах выртса канха эппин. Тен, кайран ҫĕрĕпех ҫывăрмалла пулмĕ.

— Манăн пĕртте ҫывăрас килмест...

Чăнах та, епле ҫывăратăн-ха? Евгени калама та ҫук пăлханчĕ: кĕҫех вăл милицисене вăрманта пытанса пурăнакан бандитсене тытма ертсе каять вĕт-ха! Епле пысăк ĕҫ ку!..

...Районтисем нумай кĕттермерĕҫ — Бурлаков телефонпа калаҫса килнĕ хыççăн тепĕр сехет-сехет ҫурăранах виҫĕ ҫунапа кĕрлеттерсе ҫитрĕҫ. Пӳрте вĕсем — пĕрин хыççăн тепри — пиллĕкĕн кĕчĕҫ, пурте кăвакрах мулахкайсем, ҫухавиллĕ кĕскерех кĕрĕксем тăхăннă, урисенче — ҫăматăсем, иккĕшĕ винтовкăсемпе, ыттисен пиҫиххийĕсем ҫумĕнче — пистолетсем.

Пĕри, ыттисенчен раснах хура кĕрĕк тăхăннăскер, лутрарах сарă ҫын — асли пулмалла — кил хуҫисене сывлăх сунсанах малалла иртсе сĕтел пуҫне ларчĕ те Евгенирен вăрманта мĕн-мĕн пулни ҫинчен ыйтса пĕлме тытăнчĕ. Евгени каллех, паҫăр куккăшне каласа панă пек, йĕркипе каласа пачĕ...

— Ну, юрĕ! Халь ĕнтĕ, ачам, эс пире ҫав вырăна илсе кайса кăтарт, — терĕ милицисен начальникĕ, Евгени калавне итлесе пĕтерсен. — Анчах та ăшăрах тăхăн, уйра ҫил кастарать, ҫав шуйттансемшĕн шăнса пăсăлмалла ан пултăр тата!

Унтан вăл, Бурлаков еннелле ҫаврăнса, унпа хуллен кăна калаҫма тытăнчĕ, анчах чăланалла пăрăннă Евгени вĕсем мĕн калаҫнине илтмерĕ, чăн юлашкинчен куккăшĕ: «Юрĕ, лаши кунтах пур пирĕн, халех кӳлетĕп», тенине ҫеҫ илтрĕ те — ăнланчĕ: кун пек йышлă халăха ик ҫунапа кайма йывăртарах пулать, ҫавăнпа та Евгени лашине те кӳлеççĕ...

...Милици ҫыннисем пиллĕкĕн ҫеҫ те мар, улттăн тан пулнă — пĕр ҫуни ҫинче тепĕр ҫын йытă тытса ларнă. Ана Евгени урама тухсанах курчĕ те тăрук темле хаваласнсах кайрĕ: вĕсем йĕр йĕрлекен сыщик йытă та илсе килнĕ иккен, апла пулсан — бандитсене тытаҫҫех! Тартмаççĕ!..

— Атя, ывăлăм, эс манпа пĕрле малти çуна çине лар, — терĕ начальник, Евгение хулпуççинчен лăпкаса. — Çул кăтартаканĕ пулăн, атту çухалса кайăпăр таçта... — кулса илчĕ çавăнтах.

— Çулĕ тӳп-тӳрех-ха, юри аташас тесен те аташса каяс çук, — терĕ Евгени, унпа юнашар вырнаçса.

— Ну, Степанов, вĕçтертĕмĕр, — терĕ начальник, ларкăч çинчи милиционера çурăмĕнчен тĕртсе. — Полный ход!

Çунасем пĕрин хыççăн тепри хускалчĕç те тĕттĕм урам тăрăх тăвалла хăпарчĕç, уя тухсан вара акăш-макăш хытă вĕçтерчĕç.

Евгени çак уй урлă паян тăваттăмĕш хут каçать ĕнтĕ — икĕ хутчен кунталла килнĕ, иккĕмĕш хут лерелле каять. Çитменнине, халĕ питĕ хăрушă, чĕрене пăлхатакан ĕçпе каять...

Ун пуçĕнче пĕртен-пĕр шухăш явăнчĕ: мĕнле пулĕ-ши, бандитсене йĕрлесе тупма пултарĕç-ши?.. Темиçе хут та вăл хăйпе юнашар ним чĕнмесĕр ларса пыракан милици начальникĕнчен ыйтма тăчĕ, анчах ниепле те хăяймарĕ. Чылай кайсан тин хăюлăх çитерсе калаçма пуçларĕ:

— Сирĕн çак йытă вăл — вĕрентнĕскер-и? Пограничниксен пекки-и?

— Шăп çавăн пекки, — терĕ начальник.

— Хурахсене нумай тытнă-и вăл?

— Пулкаланă. Аманса та курнă. Медаль те пур унăн...

— Медаль?! — тĕлĕнчĕ Евгени.— Нивушлĕ вара...

— Йытăсене те медаль параççĕ-и тесшĕн ĕнтĕ эсĕ, çапла-и? — ун еннелле çаврăнса, кăмăллăн кулса илчĕ начальник. — Параççĕ çав, ачам! Ятарласа йытăсен выставки тăваççĕ те, вĕсенчен кашни мĕн тума пултарнине шута илсе хаклаççĕ. Илтмен-и?

— Илтмен... Тĕлĕнмелле...

— Хытă чупакан лашасене, сĕт лайăх паракан ĕнесене, çăвăр нумай тăвакан сысна амисене медальсем панине те пĕлместĕн пуль эппин эсĕ?

— Ун çинчен «Колхозник календарĕнче» вуланă хăть...

— Пĕл, эппин, малашне — йытăсем те награда илеççĕ. Паллах, вĕсем çынна нумай усă кӳреççĕ пулсан...

Çапла калаçса пынă хушăра вĕсем вăрмана çитсе кĕчĕç.

— Тимлĕрех сăнаса пыр, — терĕ начальник. — Хăш тĕлте тапăнчĕç вĕсем сире?

— Леререх вăл, мăн вăрман пуçлансан, — терĕ Евгени. Хăй вара тек ним чĕнмесĕр, пĕр вĕçĕм малалла пăхса пычĕ. Курма ансатрах пултăр тесе, кăшт кайсан, ура çинех сиксе тăчĕ.

Милици лаши хăвăрт чупрĕ, хыçалтисем те юлмарĕç. Çитес вырăн çывхарнăçемĕн çывхарса килчĕ. Акă, хунав вăрманĕ пĕтет те, çул сылтăмалла пăрăнать, унтан вара...

Евгени хăйĕн куçĕсем ыратакан пуличченех тинкерсе пăхрĕ. Хурахсем хăйсене тытса чарнă вырăнта, çул хĕрринчи юр çинче, йĕрсем пулма кирлĕ вĕт-ха! Евгение пусса антарса хĕненĕ çĕрте те, унтан каялла кайма лашана юр ăшшĕн аштарса тухнă чух та тарăн йĕрсем пулнă...

— Чар! Çитрĕмĕр! — ларкăч çинчи милиционера хулпуççирен тĕртсе илчĕ Евгени. Хăй çавăнтах сиксе анчĕ те, юр çине пăхса, унталла та кунталла кускалама тытăнчĕ. — Çакăнта, ак çак тĕлтех! — çирĕппĕн, тулли кăмăлпа пĕлтерчĕ вăл темиçе самантран.

Вара ыттисем те çунасем çинчен анчĕç, тахăшин аллинче пĕчĕкçеç электричество хунарĕ çуталса кайрĕ. Чăн та, ку тĕлти юра нумаях та пулмасть таптаса пĕтернĕ иккен, çын йăваланнă йĕр те пур. Эппин, çак хăюллă ача тĕрĕс илсе килнĕ!

— Кайран ăçталла кайрĕç-ха вĕсем? — ыйтрĕ милици начальникĕ.

— Ав çавăнталла... — Евгени, аллине малалла тăсса, çултан аяккалла, йывăçсем хушшинелле, чупрĕ. Ыттисем ун хыççăн пычĕç.

— Акă, курăр, йĕлтĕр йĕрĕсем...

Пурте пĕшкĕнсе пăхма тытăнчĕç. Кăпăшка юр çинче халĕ пĕр харăсах темиçе хунар çути сиккелерĕ. Йĕлтĕр йĕрĕсем чăнах та пур иккен, вĕсем вăрманалла кĕрсе каяççĕ.

Милици начальникĕ çав йĕрсем тăрăх пĕр çирĕм-вăтăр утăм турĕ те чарăнса тăчĕ. Унтан юлташĕсене чĕнсе илчĕ, Евгени куккăшĕ те вĕсемпе пĕрлех кайрĕ. Начальник шăппăн кăна тем ăнлантарма тытăнчĕ. Каярах тăрса юлнă Евгени мăн çынсем мĕн калаçнине илтмерĕ, анчах ик-виç минутранах ун патне куккăшĕпе икĕ милиционер таврăнса пычĕç.

— Акă мĕн, тăванăм,— терĕ куккăшĕ, пĕртен-пĕр аллине Евгени хулпуççийĕ çине хурса, — эс хăвăн ĕçне

турăн ĕнтĕ... Халь санăн киле каяс пулать. Санпа пĕрле ак çак икĕ çын пыраççĕ. — Вăл пуçĕпе милиционерсем çине сулчĕ. — Яла çитсен, эс вĕсене тӳрех леш Паллясем патне леçсе яр. Ху вара кайса çывăр. Час таврăнманшăн аннӳ те кулянса пĕтрĕ пулĕ-ха...

Тĕрĕссипе каласан, Евгенин халĕ киле каясах та килмерĕ, леш бандитсене йĕрлесе тытнă çĕрте пуласси килчĕ, анчах куккăшне хирĕç нимех те калаймарĕ. Çитменнине, ăна халь милици начальникĕ хушнипе ăсатнине те ăнланчĕ вăл. Ирĕксĕр тенĕ пекех, Евгени хăйĕн çуни çине ларчĕ те тилхепе тытрĕ.

Килелле лаша питĕ лайăх чупрĕ. Вăл та йăлăхрĕ пуль çав паян каллĕ-маллĕ çӳресе. Мулаххай хăлхисене антарса çыхнă, кĕрĕк çухависене тăратнă милиционерсем ним чĕнмесĕр пычĕç, вĕсем çывăрса кайнă пек те туйăнчĕ, анчах пĕр икĕ километр пек кайсан, вĕсенчен пĕри, çуна пуçне куçса, лаша еннелле тӳртĕн ларчĕ те Евгенипе сăмахлама тытăнчĕ.

— Мĕнле çын вара вăл сирĕн çав Хĕрлĕ Мари тени? Паян кукамупа иксĕре тапăнаканни — унăн тăван шăллĕ тет-и?

Евгени хăй Хĕрлĕ Мари çинчен мĕн пĕлнине пĕтĕмпех каласа кăтартрĕ.

— Ун пек кайăк иккен-ха вăл, — мăкăртатса илчĕ милиционер, Евгение итлесе пĕтерсен. — Тĕрĕс, ун пек этемсенчен тем те кĕтме пулать!

Яла вĕсем çур çĕр иртсен тăватă сехетре пырса кĕчĕç. Куккăшĕ хушса янă пек, Евгени уйран кĕрсенех лашине сулахаялла каякан тăкăрлăкалла пăрчĕ те Паллясен тĕлне çитсен вара тăпах чарчĕ.

— Акă вĕсен пӳрчĕ...

Çуна çинчен ансан, милиционерсенчен пĕри, Евгенипе калаçса килни, ун патнерех пĕшкĕнсе, пӳрнипе юнасах каларĕ:

— Асту, эпир кунта килни çинчен — шăпăрт! Никама та... килтисене те пĕр сăмах та ан шарла! Анлантăн-и?

— Анлантăм...

— Халь яра пар.

Милиционерсем Паллясен хапхи патнелле утрĕç, Евгени, лашине çавăрса, витесем еннелле чуптарчĕ.

— Мĕн тума килчĕç-ши кусем Паллясем патне? — ним ăнланаймасăр, тĕлĕнсе шухăшларĕ Евгени. — Амăшне тытса каясшăн-ши? Леш бандичĕ çинчен ыйтса пĕлме-ши?

Ответне тупаймарĕ. Тепĕр вунă минутранах вăл, лашине конюхсене парса хăварса, килне чупса çитрĕ те хапха шашулккине чăнкăртаттарма тытăнчĕ. Амăшĕ сывăрман та пулмалла, кĕçех крыльца çине тухса хыттăн кăшкăрса ыйтрĕ:

— Кам унта?

— Эпĕ ку, анне...

— Ах, турă, тинех çитрĕн-и? Чун юлмарĕ кĕçĕр...

Амăшĕ хытă пăлханнине Евгени ун сассинченех сисрĕ. Вĕсем пӳрте кĕрсен, малти пӳлĕмрен васкасах ватă Пауль тухрĕ. Вăл та пăшăрханса пĕтнĕ, çывăрман курăнать, питĕ ĕшеннĕ тĕслĕ.

— Почему... так долго, очень поздно, мой мальчик? — ыйтрĕ вăл.

— Я не виноват. Так получилось, — терĕ Евгени, шăнса кӳтнĕ пӳрнисемпе мулаххай çыххине салтма пикенсе. — Очень интересно, как в сказке. Расскажу вот...

Амăшĕ часрах вучах чĕртсе ячĕ:

— Выçса вилетĕн пуль паян?

Сĕтел хушшинче вара, вĕри яшка сыпа-сыпа, Евгени кĕçĕр мĕн-мĕн пулнине каласа пачĕ. Амăшĕ куççулĕпех макăрчĕ. Ватă Пауль, чул сăнлă пулса, пĕр хускалмасăр ларчĕ. Пĕрре кăна сăмах хушрĕ вăл:

— Какие... гады есть еще на свете! Давить их надо, как ядовитых змей!

Паллясем патне икĕ милиционер кĕрсе юлни çинчен Евгени çăвар уçмарĕ. Апат çисе тăраничченех ăна çав тери ыйхă пусма пуçларĕ те, вăл часрах сентре çине хăпарса выртрĕ.

Юмахри паттăрсен ыйхипех çывăрчĕ вара Евгени. Татах та çывăратчĕ пуль те, хăйне тахăшĕ çине тăрсах хулпуççирен лăсканипе вăранма тиврĕ. Куçĕсене уçсанах, куккăшне курчĕ: лешĕ чавсисемпе сентре хĕррине тĕреннĕ те, Евгени çине пăхса, кăмăллăн кулать:

— Ай-ай, вăйлă туртатăн ыйха! Çĕр çухрăма йăтса кайса пăрахсан та сисместĕн пуль? Çур сехет вăратрăм вĕт!..

Евгени йăпăр-япăр тăрса ларчĕ.

— Ну... мĕнле? Тупрăр-и лешне? Тытрăр-и? — ыйтрĕ вăл тӳрех, çĕрлехине аса илсе.

— Пĕтĕмпех йĕркеллĕ, шăллăм, — терĕ куккăшĕ.

— Иккĕшне те çулса илтĕр-и?

— Иккĕшне мар, тăваттăшне. Тăват кашкăр пĕр харăс тытрăмăр. Тĕп-тĕрĕс. Вăрманта çĕрпӳртре пурăннă, явăлсем...

— Халь ăçта ĕнтĕ вĕсем?

— Илсе кайрĕç. Эп те вĕсемпе пĕрле районта пултăм. Халь унтан таврăнатăп, юри сана курас тесе пăрăнса кĕтĕм мар-и... Леш çынни, ну, Паллясен куккăшĕ, кам пулнă тесе шутлатăн?

— Ăçтан пĕлем-ха эпĕ? — куçĕсене час-час мăчлаттарса илчĕ Евгени.— Çынсене фронтра аманса таврăнтăм тесе ĕнентеретчĕ, кайран, ав, вăрманта пире тапăнчĕ...

— Нимӗнле фронтра та пулман вăл! Çынсене çаратнăшăн пилĕк çул тĕрмере ларнă. Заключенинчен тухмалли вăхăт çитме пуçласан, ăна фронта ямалла тунă. Тумлантарнă, вĕрентнĕ. Анчах вăл Тăван çĕршыва хŭтĕлесси çинчен шутламан та. Фронталла кайнă чух пĕр станцинче эшелон çинчен сиксе юлнă та — тарнă, хăйне тăрук палăртса тытасран «аманнă салтак» пек пулса тăнă. Маскировка тунă эппин. Артистсем вĕт ун йышши çынсем, хуть те мĕнле роль те выляса кăтартма пултараççĕ, пăхса тăр кăна. Ак епле «фронтовик» пулнă вăл, ачам! Сволăч, пĕр сăмахпа каласан...

— Анчах епле-ха вăл вăрçă çинчен çынсем ĕненмеллех каласа пачĕ, хăй унта пулнă пекех? Чăн та, ытлашширех мухтаннине сисрĕмĕр, çапах та пурне те пĕлнĕ пек... — иккĕленчĕ Евгени.

— Илтнĕ ăна камран та пулин, — ал сулчĕ куккăшĕ. — Тен, ятарласах вуланă та пуль. Халĕ вĕт пирĕн салтаксем епле паттăррăн çапăçни çинчен кашни хаçатрах çыраççĕ.

Евгени шухăша кайрĕ: чăнах та, епле ирсĕр, тискер япала ку! Пĕтĕм халăх тăшмана çĕнтерме пур вăйне панă чух...

— Ну, ан тавай, — унăн шухăшĕсене татрĕ куккăшĕ. — Кăнтăрла иртни тăват сехет çитет. Тулта тĕттĕмленет ĕнтĕ. Аннў халь çеç правленирен килчĕ те пулă яшки пĕçерет-ха. Эпĕ леш бандитсем кукамупа иксĕртен туртса илнĕ швежи пулла каялла илсе килтĕм вĕт, ăна çиме ĕлкĕреймен вĕсем... Э, маннă тата! НКВД начальникĕ сана тав тума, салам калама хушса ячĕ. Питĕ мухтать...

— Хăйне тав тумалла ăна лешне тытнăшăн, — терĕ Евгени, сентре хĕрринелле шуса. Анчах çавăнтах тем аса илчĕ те куккăшне хулĕнчен тытрĕ: — Итле-ха, каçхине манпа пĕрле милиционерсем мĕн тума килчĕç çав? Эп вĕсене Паллясен тĕлĕнче антарса хăвартăм...

— А вĕсем засадăра пулчĕç. Леш Лука Козловĕ аппăшĕ патне килсе кĕме пултарать тесе...

— Эсир ăна тытнă та-ха, вăл килмен ĕнтĕ?

— Вăл килмен пулин те — милицисем килнинчен усси пулнă. Хĕрлĕ Мари килĕнче ухтарсан, вăрланă япаласем нумай тупнă.

— Чăнах-и?! — çăварне карсах пăрахрĕ Евгени.

— Тĕп-тĕрĕс. Кĕлет айне шăтăк алтса чикнĕ — темĕн тĕрлĕ çипуç, тир-сăран, çăматă, тем шуйттанĕ! Тĕпсакайĕнчен тата темиçе четвĕрт сăмакун туртса кăларнă. Тин çеç юхтарнăскер тет. Хĕрлĕ Марине милицисем хăйсемпе пĕрлех илсе кайнă. Ăна та хупаççĕ ĕнтĕ. Çавă чух!

— Палли вара мĕнле-ха... пĕчченех пурăнать-ши ĕнтĕ? — пăшăрханнă пек пулчĕ Евгени.

— Ана-кăна пĕлместĕп. Тăванĕсемпе пурăнать пуль.

— Ялта никам та çук вĕсен.

— Апла пулсан, ял Совечĕн ĕçĕ пулать ку. Вырнаçтарĕç ăçта та пулин. Выçтарсах вĕлермĕç.

Аялтан, кăмака умĕнчи чăлантан, Евгени амăшĕн сасси илтĕнчĕ:

— Çитĕ сире вăрттăн каласнипе, анăр, яшка пиçрĕ!

— Есть! — салтакла ответ пачĕ ăна куккăшĕ.

...Хĕллехи тĕттĕм те сивĕ каçхине Ильинка çывăхĕнчи вăрманта пулса иртнĕ хăрушă ĕç çинчен «Çĕнĕ самана» колхозра çеç мар, пĕтĕм районĕпе пĕр икĕ эрне хушши калаçрĕç. Çакнашкал йывăр вăхăтра çынсене сĕмсĕррĕн кӳрентерсе пурăннă вăрă-хурахсене питĕ ăнăçлă тытни пурне те савăнтарчĕ. Калаçнă чух вара пурте— палланисем те, палламаннисем те — Евгение ырларĕç:

— Питĕ паттăр пулнă вĕт çав ача! Пăх-ха эс ăна: хăйсене тапăнса çаратнă хыççăн часрах киле çитсе ӳкме васкас вырăнне, каялла кайса милицисене пĕлтермелле туна!

— Вăрманти йĕрсене те хăех тупса панă-çке!

— Тепри пулсан, тăнне те çуккатмалла, чĕлхесĕр пулса лармалла, анчах та ку çухалса кайман авă...

— Маттур ача, маттур... Çавна çеç калама пулать!

Анчах Евгение хăй ытлашши нимех те туман пек туйăнчĕ. «Ман вырăнта пулсан, кашниех çапла тăватчĕ пуль, — шухăшларĕ вăл, — вăрă-хураха, халăхăн тăшманне ху куçупа куртăн, ăна палларăн пулсан, епле-ха ун çинчен тивĕçлĕ çĕре пĕлтерме васкамастăн пулать?!.»

Кунта çакна та каласа хăвармалла: çав суя «фронтовик» Лука Козловпа унăн тусĕсене тытнă хыççăн ку тăрăхра кам та пулин çынсене çаратса кӳрентерни çинчен тек нихçан та сăмах-юмах илтĕнмерĕ.

ТĂЛĂХ ПУЛМАÇÇĔ ВĔСЕМ

Амăшне милицисем илсе кайнă хыççăн Палля та килне питĕрсе тухса тарнă иккен. Вăл, айван, халь хăйне те айăплаççĕ тесе шутланă пулмалла ĕнтĕ. Аçта кайнă — ăна никам та пĕлмен. Чылайран тин тахăшĕ, Шупашкартан таврăннă чух, Палля Хыркасси вăрманĕнчен çунашкапа çапă туртса тухнине курнă.

— Эппин, кукамăшĕ патĕнче, Хыркассинче пурăнать вăл, — тенĕ сынсем. — Ку лайăх-ха ĕнтĕ...

Анчах ик-виçĕ эрне иртсен, пĕр ирхине ирех, çынсене вăрмана вутă патне йĕркеллĕ кăларса ярас тесе лаша витисем еннелле утнă май, колхоз председателĕ Назар Егорччă Паллясен мăрйинчен тĕтĕм пăрăлтатса тухнине курчĕ те тĕлĕнсех кайрĕ: мĕне пĕлтерет ку? Кам вут хутма пултарнă никам пурăнман пӳрте кĕрсе?

Назар Егорччă тӳрех тĕрĕслесе пăхма шут турĕ. Вăл картишне кĕчĕ, крыльцана хăпарса, çенĕк алăкне тĕртрĕ. Алăк уçăлмарĕ, ăна шалтан тĕкеленĕ иккен. Шаккарĕ. Сас паракан пулмарĕ. Татах шаккарĕ.

— Кам кĕнĕ унта? Халех уçнă пултăр, атту сынсене чĕнсе килетĕп те алăка çĕмĕрттеретĕп! — хăратса каларĕ ват çын.

Çакăн хыççăн тин шалта ура сасси, унтан алăк сăлăпне ерипен шутарса кăларни илтĕнчĕ. Алăк уçăлсанах, Назар Егорччă хăй умĕнче кĕрĕк пиншак, така тирĕнчен çĕленĕ çăмламас çĕлĕк тăхăннă Палля тăнине курчĕ те тĕлĕнсех кайрĕ.

— Эс... килтех тем? — ыйтрĕ вăл.

— Килтех... — хăюсăр хуравларĕ Палля.

— Эс кукамусем патĕнче пурăнать темерĕç-и çав?

— Кукамай вилчĕ...

— Епле тăруках вилчĕ тата?

— Вăл эп пынă чухнех питĕ чирлĕччĕ... Ана пытарсан вара ун пӳрт алăкĕпе чӳречисене хăмасемпех çапса лартрĕç те мана киле таврăнма хушрĕç.

— Хăçан килтĕн эс?

— Ĕнер каç... Шăнса вилеттĕм кĕçĕр, аран çĕр каçкаларăм.

— Ма-ха кӳршĕсем патне кайса выртмарăн? Хутман çуртра çĕр выртсан шăнса пăсăлма та пулать вĕт, ухмах ача!

— Хăяймарăм...

Палля пĕрмаях пуçне усса, Назар Егорччăна куçран пăхма именнĕ пек калаçса тăчĕ. Юлашки сăмахĕсене каланă чух унăн сасси те чĕтренме тытăнчĕ — кĕç-вĕç макăрса яратчĕ пулмалла. Вăл пӳртелле утрĕ, Назар Егорччă та ун хыççăн кĕчĕ.

— Апла-ха, эппин, сан пурнăç... — Назар Егорччă сивĕ сак çине ларса ассăн сывласа ячĕ те чĕлĕмне табак тултарса чĕртрĕ. Вăль халь кăмакара чашкăрса выртакан чĕрĕ вутта лайăхрах çунтарма ăна турчкапа тĕккелесе тăракан арçын ачана чунтанах хĕрхенчĕ. Чăнах та, Палля нимĕн чухлĕ те айăплă мар вĕт-ха, пĕтĕмпех амăшĕ айăплă! Колхозра та нихçан та çынсем пек чунне парса ĕçлемерĕ вăл, кӳршĕ-аршăсемпе те килĕштерсе пурăнмарĕ, шав ханша юхтарса сутрĕ, юлашкинчен тата халăха çаратакансемпе çыхланса кайнă иккен... Халăх куççулĕпе пуйма шутланă! Куншăн каçару пулмасть ĕнтĕ, вăл паллă. Анчах та ачин мĕншĕн асапланмалла? Кам пăхать ĕнтĕ ăна халь, кам ăс парать, пурнăç тума вĕрентет?.. Эх, пулаççĕ те вĕт çавăн пек путсĕр çынсем! Хăйсем иртĕннипех ачисене телейсĕр туса хăвараççĕ!..

— Мĕнле пурăнас тетĕн-ха ĕнтĕ малашне, ачам? — лăпкăн кăна ыйтрĕ Назар Егорччă. — Çавăн çинчен шухăшласа пăхрăн-и эс? Аннӳ мĕн те пулин каласа хăварчĕ-и хуть?

— Вăл мана кукамай патне кайма хушрĕ çеç...

— Анчах вăл хăй те нумай пурăнайман авă. Урăх тăвансем çук вĕт санăн?

— Çук...

— Çакăн пек пĕчченех пурăнас тесе шутлатăн-и?

— Мĕн тăвас-ха манăн? Вилместĕп пуль-ха. Паранкă пур. Çăнăх та пур-ха. Вутти те хĕл каçма çитет.

— Апат-çимĕçне кам пĕçерсе парĕ сана, кĕпӳ-йĕмне кам çăвĕ, пӳрт-çуртне кам тасатĕ?

— Хамах, ара...

— Çук, ачам, ун пек санăн пурнăç пулса çитеймест пулĕ. Шухăшлас пулать лайăхрах. Тен, кам патне те пулин пурăнма куçма тивĕ?

Палля старик çине куç харшисем айĕн, шанмасăр, шикленнĕ пекрех пăхрĕ. Чылайран тин вара:

— Кам усратăр-ха мана? — терĕ те вăл ассăн сывласа ячĕ. — Эпĕ вĕт... хăвах пĕлетĕн...

— Мĕн вара эсĕ? Камах вара эс? — кăмăлсăрланса, сассине хытарчĕ Назар Егорччă. — Ача-тăк ача, урăх никам та мар. Пурин пекех!

— Пурин пекех мар çав. Ун çинчен нумай шухăш-

ларăм эпĕ, Назар мучи. Шкулта та йĕркеллĕ вĕренмен, шав тантăшсемпе çапăçнă. Юлашкинчен, акă, вăрă-хурах тавращĕ пулса тăтăм. Манăн халь урама тухма та хăрамалла, ачасем тӳрех темтепĕр каласа мăшкăллама тытăнаççĕ. Чи телейсĕр çын эпĕ халь...

«Кур-ха, хăйĕн йăнăшĕсене ăнланма пуçланă тата, шĕпĕн. Ку питĕ аван-ха...» — шухăшласа илчĕ хăй ăшĕнче Назар Егорччă. Çавăнтах ачана хирĕç каларĕ.

— Куна пустуй палкатăн вара эсĕ. Сана кӳрентерме нименле сăлтав та çук. Пĕтĕм айăп — аннӳре, вăл пурнăçра ялан йăнăш çулпа утнă, сана та ырра вĕрентме тăрăшман. Куна тĕрĕссипех калас пулать. Анчах эсĕ ухмах ача мар, вĕренме те, ытти пур ачасем пек йĕркеллĕ пулма та пултаратăн тесе шутлатăп. Пултаратăн вĕт?

Палля чĕнмерĕ. Вăл Назар Егорччă хăй шухăшне ăçталла пăрса пынине тавçăрса илме тăрăшрĕ пулас.

— Эпир пурне те çапла калăпăр: Палляра нименле айăп та çук, çавăнпа та ăна кӳрентерме юрамасть тейĕпĕр. Никам та хирĕç калаймĕ. Ху йĕркеллĕ пулсан, учительсем те сана юратсах вĕрентĕç, ыттисенчен уйăрмĕç. Анчах вĕренессе — епле пулсан та — вĕренесех пулать. Хальхи вăхăтра вĕренмесĕр юлнă çын — çын та мар вăл. Эпир ача чухне вăт вĕренме, чăнах та, çав тери йывăрччĕ — кашни кун, çанталăкне-мĕнне пăхмасăрах, Чирĕккассине, хамăр ялтан çичĕ çухрăма, утаттăмăр, пирĕн шкулĕ те чиркӳ хурал пӳртĕнче кăначчĕ, учителĕ те ялан ӳсĕр çӳрекен чечук çеçчĕ. Ĕçсе пыратчĕ те вара, вулама-çырма вĕрентес вырăнне, кунĕпе «отченашсем» çухăрттаратчĕ, эпир юрлани килĕшмесен — тапкăпа та çупкăпа ислететчĕ. Анчах та ку чухне... мĕн каласси пур! Халĕ, ав, епле хăрушă вăрçă пырать, халăха калама çук йывăр килчĕ, çапах та патшалăх ачасем çинчен манмасть, вĕрентет, куллен тăрăшать вĕсемшĕн...

Çак сăмахсене Назар Егорччă шухăша кайса, хăй тĕллĕн каласнă пек каласса ларчĕ. Пĕр хушă Палля çине те пăхмарĕ вăл. Анчах Палля ват çын сăмаххисене тимлесех итлерĕ, вăл каланисене чĕре патне илчĕ курăнать.

— Пурăнасси пирки эпир санпа ак епле шут тăвăпăр, ачам, — терĕ унтан Назар Егорччă, сӳннĕ чĕлĕмне тепĕр хут чĕртсе. — Тавай, эсĕ паянах хам пата пурăнма куç...

Палля ун сăмахĕсене ытла тӳрех ăнланса та çитеймерĕ пулмалла.

— Аçта? — тĕлĕнсе пăхрĕ вăл старик çине.

— Ман пата тетĕп-иç. Вырăн çитет пирĕн, карчăкпа иксĕмĕр çеç пурăнатпăр. Малти пӳртне эвакуированнăйсене ятăм ĕнтĕ, анчах вĕсем пире кансĕрлемеççĕ. Пит лайăх пурăнма пултаратпăр...

— Эс куна... чăн-чăнах калатăн-и, Назар мучи? — тăрук пăлханса кайса ыйтрĕ Палля. Ялта ялан пысăк хисепре пулнă çын, колхоз председателĕ ăна хăй патĕнче пурăнма чĕнесси çинчен шутлама та пултарайман çав вăл!

— Чăнласах пулмасăр тата? Шӳт тума манса кайнă ĕнтĕ эпĕ, ачам, — ура çине тăчĕ Назар Егорччă. — Вăхăчĕ халь шӳт тумалли вăхăт мар. Манăн çак вăрçă пĕтиччен çынсене епле те пулин ыр туса пурăнасси çинчен çеç шухăшламалла. Вăрçарисене те пулăшсах тăрас пулать, килте юлнисене те манмалла мар... Çапла, ачам, паянах куç, атту шăнса вилетĕн эс кунта. Паранкине хăвна çимелĕх хăварăпăр та ытлашшине патшалăха сутăпăр. Тырри-пуллине, вăл санăн пурах пулсан, виççе хурăпăр. Мана санăн пĕр пĕрчӳ те кирлĕ мар, хам валли манăн хамăн та пур. Юрать-и çапла? Килĕшрĕмĕр-и?

Палля иккĕленсе тăчĕ-ха. Хăй килĕшменнипе те мар, урăххишĕн...

— Эс капла калатăн та-ха, Назар мучи, — терĕ вăл хăюсăртарах сасăпа, — анчах кинеми килĕшĕ-и?

— Ман карчăк-и? Урине-и?

— Ийя çав. Виçĕмçул, ухмахланса, эпĕ, хам пек ачасене сирĕн пахчана илсе кĕртсе, хăяр-кишĕр йăранĕсене сăтăр тунăччĕ... Çавăншăн кинеми пирĕн пата киле килсех вăрçрĕ. Анне ăна ун чухне хапхаран тĕртсе кăларса ячĕ. Çавна манман ĕнтĕ кинеми...

— Э, уншăн ан хăра! Пурнăçри пур ăпăр-тапăра кам-ха ĕмĕр тăршшипе асăнса пурăнать? Тепĕр енчен илсен, манăн карчăкăн кăмăлĕ — ылтăн, ухмах мар вăл. Йывăра лекнĕ çынсене яланах пулăшма хатĕр. Калатăп та — ăнланать. Чухласа илет.

— Апла пулсан...

— Çаплах, ачам. Йĕркеллех пулать. Эс мана шан.

...Кĕтмен-туман сĕртенех Палля Назар Егорччăн усрав ывăлĕ пулса тăчĕ. Нумайăшне ку питĕ тĕлĕнтерчĕ: епле-ха вара Назар Егорччă пек сăпайлă, йĕркеллĕ, ытлашши шăв-шава тӳсме пултарайман ятлă çын ялти чи пуçтах хĕрарăм ачине, чăн-чăн хулигана хăй килне кĕртме пултарнă пулать?..

— Кăтартать-ха ăна Палля мĕн кăтартмаллине! Сахал мар ӳкĕнмелле пулать акă Назар Егорччăн! — терĕç хăшĕсем.

— Курăр акă, пĕр эрнеренех кăларса ярать вăл ăна! Ара, çав вĕреçĕлен ачине ăçтан çын тăватăн?!

Анчах теприсем ватă колхоз председательне чунтанах ырларĕç:

— Питĕ тĕрĕс тунă Назар Егорччă! Маттур! Чăн-чăн совет çынни пек тунă. Акă, Палляна алла илет те вăл майĕпе унăн ăстăнне те, кăмăлне те улăштарать. Çын тăватех унран!

Çак хыпар ял тăрăх сарăлсан, куншăн пуринчен те ытларах Рина Петровна савăнчĕ. Ара, Палля унăн класĕнче вĕреннĕ ача пулнă-çке, ку ачан малашнехи пурнăçĕшĕн вăл та ответ тытнă. Сахал мар чăрмав кӳнĕ ăна Палля, кӳренме те тивнĕ уншăн, анчах, Рина Петровна темле тăрăшсан та, Палля тӳрленмерĕ. Халĕ, Назар Егорччăн усрав ывăлĕ пекки пулса тăнă хыççăн, тен, Палля чăнах та йĕркеленсе кайĕ? Кун пирки ытти учительсем те, Евгенисен амăшĕ Улька та çавăн майлах шухăшланă.

Çапла шутлакансем йăнăшман. Йăнăшаканĕсем — Назар Егорччăн ырă ĕçĕ пирки иккĕленсе калаçакансем пулчĕç. Ун патне куçнă хыççăн Палля, çĕнĕрен çуралнă пек, палламалла мар улшăнса кайрĕ. Унченхи вĕçкĕнлĕх, алхасасси, юлташĕсене кӳрентересси асра та юлмарĕ, вăл, каллех шкула çӳреме тытăнса, çине тăрсах вĕренме пуçларĕ, ушкăнпа пĕрле пухăнса тăвакан ĕçсенчен те ĕлĕкхи пек пăрăнмарĕ, кил таврашĕнче те тăрăшрĕ.

Назар Егорччă арăмĕ, Урине кинеми, хăйĕн упăшки Палляна усрама илесси çинчен сăмах хускатсан, чăнах та хирĕç пулнăччĕ.

— Ухмаха ан ер-ха эсĕ, старик, ан йӳте! Кай-кай-кай, ан та пупле! — ик аллипе харăс сулчĕ вăл. — Тем курса ларăн унпа!

Иккĕшĕ самаях тавлашнă хыççăн Урине çапах та Палляна илме килĕшрĕ, анчах, тĕрĕссипе каласан, ун çине чылайччен шанмасăртарах, унран ютшăнарах пурăнчĕ. Пĕр-икĕ эрне иртсен вара, Палля хăйне йĕркеллĕ тытнине кура, ăна хăйĕн тăван ачине пăхнă пекех пăхма пуçларĕ. Çынсем ун çинчен ыйтсан та, ырăпа çеç каларĕ:

— Ачине тиркемелли çук. Назарпа иккĕшĕ ашшĕпе ывăлĕ пекех пурăнаççĕ.

Çапла улшăнчĕ Палля пурнăçĕ...

...Вăхăт шурĕ, майĕпе сивĕ кунсем иртсе пычĕç, хĕвел, куллен-кун çӳлерех хăпарса, кăнтăрласенче пӳртçурт тăррисенчен тумлам юхтара пуçларĕ. Колхоз çине тăрсах çуракине хатĕрленчĕ. Ватă Пауль Киккас, ытла вăрт-вартах ĕçлеймест пулин те, плугсене, сӳресене, тырă акмалли машинăсене йĕркене кĕртсе çитерчĕ. Хĕрарăмсемпе, стариксемпе пĕрле шкул ачисем те пĕр эрне хушши, уроксем хыççăн, уя тислĕк турттарчĕç, икĕ вырсарникун, иртен пуçласа каçчен, килтен киле çӳресе, кĕл пуçтарчĕç. Кĕлĕ пирки Назар Егорччă малтанах пурне те асăрхаттарнăччĕ — никамăн та пĕр чĕптĕм кĕл те çилпе вĕçтерсе ямалла мар, пухса пымалла тенĕччĕ.

— Темле йывăр пулсан та, кăçал пирĕн вăйлă тырпул илмелле. Салтаксем валли, çĕнтерӳ валли! — терĕ вăл.

Фронтран ку яхăнта усал хыпарсем те, лайăххисем те питех килмерĕç, пур çĕрте те тенĕ пекех «вырăнти çапăçусем» çеç пулса пыраççĕ. Эпир тăшмана çĕнтерсе малалла кайни те, чакни те çук. Çапах та «Çĕнĕ саманаран» вăрçа кайнисенчен икĕ çын вилни çинчен пĕлтерекен хутсем килчĕç. Темиçе салтак аманнă, госпитальсенче выртаççĕ. «Вырăнти çапăçусем» те çăмăлах мар иккен çав...

Шкулти вĕренӳ йĕркеллех пулса пычĕ. Эвакуированнăй ачасем те чиперех вĕренчĕç, чылайăшĕ вырăсла калаçнине те, вуланине те ăнланакан пулчĕ, пăт-пат чăвашла та перкелешме пуçларĕç ĕнтĕ.

— Лайăх-ха ку, пит лайăх, — терĕ ватă Пауль, пĕчĕк хĕр-мăнукĕ Эльга Евгени йăмăкĕпе Маринепе чăвашла пакăлтатнине илтсе. — Виçĕ чĕлхе пĕлекен пулаççĕ: эстонла, вырăсла, чăвашла...

Пауль кинĕ — Янсен амăшĕ Амалия — каçсерен ялти хĕрсемпе пĕрле вăрçăри салтаксем валли тĕрлĕ парнесем — алсиш-чăлха, питшăллисем, табак енчĕкĕсем çыхса-çĕлесе хатĕрленĕ май, вĕсене çĕвĕ çĕлеме, çав тери кăткăс тĕрĕсем тĕрлеме, чĕнтĕрсем çыхма вĕрентрĕ. Ку ĕçсене тума питĕ ăста пулнă вăл, ахальтен мар вăрçă умĕн хăйсем патĕнче çĕвĕ мастерскойне ертсе пынă. Çур енне вара кашни килте тенĕ пекех хитре чӳрече каррисем, чĕнтĕрлĕ çытар пичĕсем, сĕтел çиттисем курăна пуçларĕç. Аслăраххисемпе пĕрле çын пурнăçне илем кӳрекен çак алĕçне шкулта вĕренекен хĕрачасем

те хăнăхса пычĕç. Кăмăла каякан япала яланах чуна туртать-çке вăл!

Рина Петровна, ятарласа вунă кунлăх отпуск илсе, Саратоври госпитальте выртакан аманнă пиччĕшне курма кайса килчĕ. Питĕ хаваслă таврăнчĕ вăл — унăн пиччĕшĕ, Федор Молгачов лейтенант, сывалсах пынă, ситменнине тата, фашистсемпе паттăрлăн çапăçнăшăн ăна Хĕрлĕ Çăлтăр орденĕ памалла тунă иккен. Часах ак вăл госпитальтен тухать те каллех фронта каять...

Кайса килме çăмăлах пулман, хăш чух Рина Петровнăсен пуйăсĕ станцисенче çуршар талăк тăнă, анчах кун пирки те вăл хавассăн каласа пачĕ:

— Пур çулсем тăрăх та фронт еннелле çар эшелонĕсем васкаççĕ. Мĕн чухлĕ куртăм пуль эп вĕсене! Вĕçĕмсĕр салтак каять, техника — танксем, тупăсем, автомашинăсем... Чун савăнать вĕсем çине пăхсан! Гитлер ĕнтĕ тахçанах Хĕрлĕ Çара пĕтерсе хутăмăр, унăн текех резервсем те, хĕçпăшал та çук тесе каппаять, анчах пăхатăн та — пур вĕсем пирĕн! Иксĕлми вăй! Никам та çĕнес çук ăна!..

Çаксене вăл киле çитнĕ кунах каçалапа Евгенисем патне пырса каласа кăтартрĕ. Евгенисемпе Киккассен килйышĕсем ун калавне çав тери тулли кăмăлпа итлесе ларчĕç.

— Сирĕн çинчен каласа парсан тата сирĕн ятпа салам каласан, Федя эп пынăшăн савăннинчен те ытларах хĕпĕртесе кайрĕ пулас, — терĕ Рина Петровна ватă Пауле. — Ыйтса пĕлсе тăна яратчĕ. Епле çиткеленĕ вĕсем пирĕн пата? Пурте сывах-и? Ачисем мĕнле? Вĕренеççĕ-и? Янсен ашшĕ пирки хыпар пур-и? Тем те ыйтать! Тухса килес умĕн сире пурсăра та ытама кĕми пысăк салам калама, сирĕн ачăрсене пурне те ыталаса чуптума хушрĕ. Акă тата сире валли хăй сăнне те парса ячĕ — госпитальти тумпах ӳкерĕннĕ...—Рина Петровна, кĕсйинчи блокнот хушшинчен пысăках мар сăнӳкерчĕк кăларса, Пауле тыттарчĕ.

— Тавтапуç, хĕрĕм... — йăрăм-йăрăмлă пижама тăхăннă, икĕ костыль çине тĕренсе тăракан паллана качча курсан, ватă эстонецăн хурланнипе куçĕсем те шывланчĕç.

— Ывăлăм... — Вăл ӳкерчĕке чуптуса илчĕ те Амалие тыттарчĕ, лешĕ ун çине вăрахчен пăхнă хыççăн Яна пачĕ.

— Ону Федья... — çемçен кулса илчĕ Ян.

Хăйне итлесе ларакансем ыйтнипе Рина Петровна

пиччĕшĕн вăрçăра мĕн-мĕн тӳссе ирттерме тивни çинчен каласа кăтартма тытăнчĕ. Шăп çав вăхăтра алăк уçăлчĕ те, пӳрте Антонина Клементьевна фельдшерица кĕрсе тăчĕ. Арçын çĕлĕкĕпе, ваткăллă фуфайкăпа, уринче — пысăк сăран атă, аллине, яланхи пекех, хĕрлĕ хĕреслĕ симĕс сумка тытнă.

— Килех, кил, Тоня, иртсе лар пирĕнпе, — кăмăллăн кĕтсе илчĕ ăна Евгени амăшĕ Улька. — Рина Петровна пире хăй пиччĕшĕ çинчен каласа кăтартать-ха, эс те ларса итле...

Фельдшерица ăна хирĕç ним чĕнмесĕрех тумтирне хывса çакрĕ, вăраххăн малалла иртсе, пурне те сывлăх сунчĕ те хыççăр пукан çине ĕшенчĕклĕн ларчĕ. Çав самантрах йывăррăн сывласа ячĕ. Пурте ун çинелле пăхрĕç. Сăнĕ темле шурса-кăвакарсах кайнă унăн.

— Мĕн пулнă сана, Антонина Клементьевна? Чирлемерĕн пулĕ те? Санăн сăну темле... сывă çыннăнни пек мар, — пăшăрханса ыйтрĕ Рина Петровна.

— Эп сывах-ха, мана ним те пулас çук, — ывăннă куçĕсемпе пăхрĕ ун çине фельдшерица, — анчах питĕ пысăк хуйхă килсе тухрĕ, ниçта кайса кĕме пĕлместĕп...

— Хуйхă? Мĕнле хуйхă тата? Мĕн пулчĕ?

— Вăрçăран ырă мар хыпар килмерĕ пуль те? — ыйтрĕç Рина Петровнăпа Улька пĕр-пĕрине пӳле-пӳлех. Фельдшерицăн та упăшки вăрçăра-çке-ха.

— Фронтран хыпар кĕтместĕп-ха эпĕ, ман Илле Пермьре госпитальте выртать...

— Мĕн, эппин, тата?

— Пĕр сехет каялла леш енче пурăнакан белорус хĕрарăмĕ Аксана Дорожка вилсе кайрĕ...

— Вилчĕ?! Епле вилчĕ? — хăраса кăшкăрсах ячĕç хĕрарăмсем.

— Аркашсем патĕнче пурăнакан Петруçсен амăшĕ вилчĕ-и? — пукана кĕмсĕрр! шутарса сиксе тăчĕ Евгени. — Ара, эп ăна виç-тăват кун каялла çеç çырмара кĕпе чӳхенине куртăм-çке?!

— Вăл виç-тăватă кун каялла пулнă, анчах паян акă... вилчĕ. Правление кайса каларăм ĕнтĕ тупăк тума...

— Ниепле те çăлма пулмарĕ-и?

— Ах, ан та калăр... — Антонина Клементьевна каллех пĕтĕм кăкăрĕпе ассăн сывласа ячĕ. — Мĕн тума пултарнине пурне те турăм та çав, усси пулмарĕ. Çăлаймарăм. Кая юлнă. Малтарахран тытăнмалла-мĕн...

Пĕр эрне каялла вăл, ман пата пырса, пуçĕ ыратнă пирки ӳпкелешрĕ. Грипп пуçланнăччĕ унăн. Эп ăна порошоксем патăм та чирĕ иртсе кайиччен килтех лар, ниçта та ан тух терĕм. Анчах эпир тухтăр таврашĕ каланине итлетпĕр-им? Вал пĕр кун килте ларнă та, кăшт самайланнине туйса пуль çав, кĕпе çума тытăннă. Вĕриленнĕ ĕнтĕ, тарланă... Унтан çунă кĕписене чӳхеме çырмана аннă. Темле пулнă-çке, пĕлместĕп, те пуçĕ çаврăнса кайнă унăн, те пăрлак çĕрте ури ăнсăртран шуçнă... Пĕкĕнсе кĕпе чӳхекенскер, вакка аннă кайнă. Пăрлă шыва кăкăрĕ таранах кĕрсе тăнă. Унпа пĕрле пулнă хĕрарăмсем ăна çийĕнчех туртса кăларнă, вăл киле чупнă, типĕ кĕпе тăхăннă та, лайăхрах ăшăнас тесе, вĕри кăмака çине хăпарса выртнă, анчах ăна часах пĕçертсе пăрахнă. Кил хуçи, Алтатти, нимĕнпе те пулăшайман. Çĕрле ман пата чупса пынă. Анчах эпĕ шăпах çав кун района аптекăна кайсаттăм. Часах çул пăсăлать, шыв-шур тапранать, унччен эмелсем илсе хурас терĕм. Аптека пуçлăхĕ те Шупашкара медикаментсем патне кайнă иккен. Каç та тавăнмарĕ вăл, манăн çĕр выртмалла пулчĕ, тепĕр кунне те кăнтăрла иртсен тин çитрĕ. Эп те вара çĕрле пулсан тин тавăнтăм. Анне мана Аксана ачи темиçе хут та чĕнме пыни çинчен каласанах, эп вĕсем патне тухса чупрăм. Аксана ним пĕлми, вут пек çунса, аташса выртатчĕ. Итлесе пăхрăм— питĕ вăйлă пневмония, воспаление легких. Ик енĕ те шыçнă. Эп эмеллеме тытăнтăм, температурине чакарма тăрăшрăм. Уссиех пулмарĕ. Чирлĕ хĕрарăм кăшт лăпланнă пек пулать те каллех аташма, тапкаланма тытăнать... Виçĕ талăка яхăн лартăм ун çумĕнче. Халран кайса çитнипе ун пуçĕ вĕçне, сак çине кăшт выртатăп та чирлĕ çын каллех асапланма тытăннине туйсанах сиксе тăратăп. Алтатти те виçĕ кун вуçех çывăрмарĕ пулмалла. Анчах çав-çавах çăлса хăвараймарăмăр. Чĕри тӳсеймерĕ курăнать...

Антонина Клементьевна калама чарăнчĕ те çĕрелле ним тĕлсĕр пăхса ларчĕ. Пӳртре шăп пулчĕ. Нихăшĕ те пĕр сăмах та калама пултараймарĕ çав, фельдшерица пĕлтернĕ хăрушă хыпар пурне те тăнран кăларса янă пек пулчĕ. Ытла та кĕтмен çĕртен, сасартăк килсе тухрĕ-çке ку хурлăх!

— Ырансем пытарас пулать ĕнтĕ... — терĕ Антонина Клементьевна пĕр хушă чĕнмесĕр ларнă хыççăн. — Анчах ачисемпе мĕнле тумалла пулать-ши-ха? Иккĕ унăн: ывăлĕ пĕр вуниккĕ-вунвиççĕсенче пулмалла, хĕрачи тин

çеç шкула çӳреме тытăннă-ха, — кам пăхса ӳстерĕ вĕсене? Тăванĕсем çук...

— Петрусь вунпиллĕк тултарать, пĕвĕпе пĕчĕккĕ пулнипе çеç кĕçĕнрех пек курăнать. Калери, ун йăмăкĕ, тăххăрта, — терĕ Евгени, белорус ачи хăйĕн тусĕ Аркаш патĕнче пурăннăран ăна пит лайăх пĕлекенскер.

— Кам пăхтăр? Хамăрăнах пăхас пулать ĕнтĕ, колхозăн. Выçтарса вĕлеретĕн-им ачасене? — терĕ Улька.

— Ишлейре Ленинградран куçса килнĕ ачасен çурчĕ пур, иккĕшне те çавăнта вырнаçтарма пулатчĕ ĕнтĕ, анчах унта ахаль те пĕр кравать çинче пуçа-пуçăн тăваттăшăн çывăраççĕ иккен, пĕр воспитательницăран илтрĕм ăна, — терĕ Рина Петровна.

— Хамăрах пăхса ӳстеретпĕр, — тепĕр хут çирĕппĕн, пат татса каларĕ Евгени амăшĕ. — Колхоз килĕшĕнче тăлăх пулмаççĕ вĕсем...

ÇУЛСЕМ-ЙĔРСЕМ

Апрель варринче, шăп шыв-шур тапраннă вăхăтра, каç пуласпа, «Çĕнĕ самана» колхоза каллех хайхи «райком хĕрĕ» Нина Кулюкова пырса çитрĕ. Кĕркунне килсен çывăх паллашнă май, вăл тӳрех Рина Петровна хваттерне кайрĕ. Тĕл пулнăшăн хĕпĕртесе, хĕрсем пĕр-пĕрине ыталаса чуптусах илчĕç.

— Мĕнле ырă çил вĕçтерсе килчĕ сана çакăн пек вăхăтра? Пĕр-пĕр лакăма кĕрсе ӳксе путасран та хăрамарăн пулать? — кăмăллăн ыйтрĕ Рина Петровна.

— Пĕр васкавлă ĕç сиксе тухрĕ-ха. Санăн каллех пулăшмалла пулать мана, — терĕ Кулюкова.

— Пултарсассăн — ма пулăшас мар?

Рина Петровна васкасах чей ăшăтнă хыççăн иккĕшĕ сĕтел хушшине ларсан, «райком хĕрĕ» хăй мĕнле ĕçпе килнине каласа пачĕ.

— Эс илтнĕ пуль-ха, пирĕн республикăна вăрçă пыракан вырăнсенчен темиçе заводпа фабрика куçарса килнĕ, — терĕ вăл. — Хăшне-пĕрне пухса ĕçе те янă ĕнтĕ, вĕсем продукци туса кăларма та пуçланă. Анчах çак предприятисенче ĕçлеме çынсем çитмеççĕ. Квалификациллĕ рабочисем нумай кирлĕ унта. Вĕсене тăруках ăçтан тупатăн-ха? Халех, васкасах вĕрентсе хатĕрлес пулать. Çакна валли хулара харăсах икĕ ФЗО уçаççĕ. Пĕри электроаппаратсем тăвакан завод валли, тепри

пир-авăр фабрики валли кадрсем хатĕрлемелли. Пĕрремĕшне пуринчен ытларах арçын ачасене илеççĕ, теприне — хĕрачасене. Пир-авăр тĕртесси ĕмĕртенпех хĕрарăм ĕçĕ пулнă-çке-ха вăл. Вĕренекенсене государство хăй усрать — тумлантарать, çитерет-ĕçтерет, общежити те пулать. Ултă уйăхран вара вĕсем разрядлă рабочисем пулса тăмалла... Мана шăп çав ФЗОсем валли çамрăксене суйласа пухма кăларса ячĕç.

— Камсене, миçе çулхисене илеççĕ-ха унта?

— Пуринчен малтан фронтовиксен ачисене. Ашшĕамăшне çухатнисене, тăлăхсене. Вунтăватă çултан пуçласа. Паллах, вĕсем сывлăхлă, производствăра ĕçлеме юрăхлă пулмалла. Вĕренӳ енĕпе илсен, улт-çич класс пĕтернисем кирлĕ.

— Миçе çын илсе каясшăн вара эс пирĕн патран?

— Пĕр пиллĕк. Районран пĕтĕмпе вăтăр çын ямалла. Занятисем Майăн пĕрремĕшĕ хыççăнах пуçланаççĕ, çавăнпа та ĕçе пĕртте вăраха яма юрамасть. Епле шутлатăн, тупатпăр-и çавăн пек «кадрсем»?

— Шырас пулать. Тупăнать те пулĕ.

Хĕрсем çав каçах правление кайрĕç. Назар Егорччăна хăйсем мĕн пирки пынине пĕлтерсен, старик хаваслансах каласма тытăнчĕ.

— Апла-ха эппин, рабочи класс хатĕрлес тетĕр пулать? Аслă шухăшласа кăларнă. Кирлĕ, питĕ кирлĕ! — терĕ вăл. — Пĕтĕм вăйпитти халăх вăрçăра, анчах вăрçин вĕçĕ курăнмасть-ха. Камăн ĕçлемелле? Ялĕнче те ал çитменнипе хăшкăлатпăр ав. Кашни çын — ылтăн. Заводсенче пушшех кансĕр ĕнтĕ, ăна ăнланма йывăр мар. Пули-пулми çынна станок умне тăратаймастăн. Уя пĕр лав тислĕк кайса тăкасси мар унта. Пĕлес пулать... Юрĕ, хĕрĕмсем, ыран çынсемпе калаçса пăхăпăр. Тата кама ярас тенисемпе хăйсемпе те пуплемелле пулĕ. Ирĕксĕрлесе ямастпăр вĕт. Хăйсен ирĕкĕпе каяççĕ.

— Паллах, хăйсен кăмăлĕ пулнипе çеç, — терĕ Кулюкова. — Ирĕксĕрлесе илсе кайнă çынран мĕн усси? Вăл вĕренессе те тăрăшса вĕренес çук, кайран ĕçлесси те темле... Халăх укçине харама яни çеç пулать.

— Тĕрĕс сан сăмаху...

Ирхине председатель бригадирсене, вăхăтлăха шкул директорĕнче ĕçлекен Рина Петровнăна, комсомол секретарьне Виталие чĕнтерчĕ те хăйне майлă канашлу турĕ. Кама сĕнме май пур, хăш ачинчен чунне парса ĕçлекен рабочи пулма пултарать?

— Чăн малтан вăрçарисен ывăл-хĕрĕсене, тăлăх-ту-

ратсене ямалла тетĕр-и-ха? — ыйтрĕ Назар Егорччă Кулюковăран.

— Инструкцире çапла каланă.

— Аслă тунă. Салтак çемйисене çăмăлрах пулать— лере çитереççĕ, тумлантараççĕ, вĕренсе пĕтерсен, килйышне укçапа та пулăшма пултарать. Тăлăхсем те ашшĕ-амăшĕсĕрех патшалăхшăн усăллă çын пулса ӳсеççĕ...

Çак Назар Егорччăн пĕр тĕлĕнмеллерех йăла пур: хăй шухăшланă чухне шухăшĕсене вăл саспах каласа пырать. Халĕ те çавăн пек саспа шухăшласа илчĕ вăл. Унтан пухăннă çынсене пăхса çаврăнчĕ те:

— Калаçăр, юлташсем. Пысăк ĕç вĕт. Патшалăх ĕçĕ,— терĕ.

Комсомол секретарĕ Витали, «райком хĕрĕпе» каçах тĕл пулса калаçнăскер, фронтовик çемйисен списокне туса хатĕрленĕ те иккен. Вăл ăна йĕркипе вуласа пама тытăнчĕ. Кашни çемьере миçе ача тата вĕсем миçе çулта пулнине те кăтартнă. Пилĕк-ултă ачаллисем те пур. Йывăртарах пурăнаççĕ... Йĕркипе сӳтсе-явса, Назар Егорччă пухнă «комисси» ФЗОна яма юрăхлă ачасене чылай тупрĕ. Вĕсем хăйсем тата амăшĕсем килĕшсен, вунă çын ытла ăсатма пулать.

— Эвакуированнăйсем хушшинче тăлăхсем çук-и?— тăрук ыйтрĕ Нина Кулюкова. — Çавсене манас пулмасть...

Вара пурте пĕр харăсах Петрусь Дорожкăна аса илчĕç.

— Унăн халь кăна амăшĕ вилсе кайрĕ, пĕчĕк йăмăкĕпе çеç тăрса юлчĕç, — тесе пĕлтерчĕ Витали Кулюковăна.

— Мĕнле, юлташсем? — ыйтрĕ Назар Егорччă. — Ман шутпа, ăна вĕренме ярсан чăнах та лайăх пулать. Хĕрачине ĕнтĕ хамăрах усракалăпăр.

Никам та хирĕç пулмарĕ. Унтан Ильза ятлă хĕрачана асăнчĕç — ашшĕ çук, амăшĕ чирлĕрех.

— Ăна та ăсатас, — терĕ Назар Егорччă. Унтан пурне те пăхса çаврăнчĕ те: — Тата çав Хĕрлĕ Мари ачине Палляна сĕнсе пăхсан мĕнле-ши? — терĕ.— Эсир тем ан шутлăр, эп куна ачинчен хăтăлас тесе каламастăп, ăна юратрăм-ха эп, анчах манăн унран чăн-чăн этем тăвас килет. Ĕмĕрлĕх ĕçе вĕрентĕрччĕ...

«Райком хĕрĕ» хăйпе юнашар ларакан Рина Петровнăпа пăшăлтатса илчĕ. Мĕнле ача вăл тесе ыйтрĕ

пулмалла. Учительница ăна хăвăрт ăнлантарса пачĕ, Кулюкова пуçĕпе сулчĕ.

— Кам мĕнле шутлать, юлташсем?

— Юрать те пуль... Амăшĕ çавнашкал пулнăшăн ачи айăплă мар вĕт. Пырать, эс ăна хăв патна илтĕн, атту тем курмаллаччĕ-ха, — терĕ кăшт тăрсан Евгени амăшĕ Улька.

— Ыттисем мĕн калаççĕ? Рина Петровна, эс мĕнле шутлатăн? Вăл санăн ученику, ăна эс пуринчен те лайăхрах пĕлетĕн...

— Юлашки вăхăтра Палля питĕ юсанчĕ, ĕлĕкхипе танлаштарма та çук, — терĕ Рина Петровна. — Хăйне малашне те çавăн пекех йĕркеллĕ тытсан, унран лайăх рабочи пулма пултарать.

— Тата кам калас тет ун пирки?

Калакансем пулмарĕç. Пĕтĕмпе вара ФЗОна вуникĕ çын — çичĕ арçын ачапа пилĕк хĕрача ăсатма палăртрĕç. Анчах Антонина Клементьевна, вĕсен сывлăхĕсене тĕрĕслесен, виçĕ арçын ачипе икĕ хĕрачи производствăра ĕçлеме юрăхлах пулмаççĕ пуль терĕ. Хăшĕсен куçĕсем вăйсăртарах, теприсен ӳпки-чĕрисем ытла вăйлах мар.

— Вĕсене лере тĕрĕслесен, пурпĕрех каялла яраççĕ, — терĕ фельдшерица, — çавăнпа та каллĕ-маллĕ çӳретес те мар.

Икĕ арçын ачана тата амăшĕсем ярасшăн пулмарĕç— кил таврашĕнче пулăшакан çук, арçын — арçынах, темиçе сыпă вут татни те темех тăрать тепĕр чух терĕç. Вара «райком хĕрĕ» малтан палăртнă чухлех пулса тухрĕ — пилĕк ача. Вĕсем шутĕнче Палляпа белорус ачи Петрусь Дорожка та пулчĕç.

Назар Егорччă киле таврăнса ФЗО пирки темиçе сăмах каласанах, Палля çав тери хĕпĕртесе ӳкрĕ.

— Хулара пурăнмалла пулать-и? Ĕçлеме вĕрентеççĕ-и? Хăйсемех тумлантараççĕ, тăрантараççĕ-и? Каятăп!.. — терĕ вăл.

— Анчах асту, ачам, унта вара питĕ йĕркеллĕ пулас, тăрăшса вĕренес пулать. Шалттай-палттайсене патшалăх çăкрине çитерсе усрамаççĕ ĕнтĕ, — асăрхаттарчĕ Назар Егорччă.

— Ун пирки ан та кала ĕнтĕ, чухлатăп,— терĕ Палля.

Петрусь Дорожка та хăйне вĕренме ярасси çинчен пĕлсен хытă савăнчĕ. Каçхине вăл хăйсене пăхса пурăнакан Алтаттипе — Аркаш амăшĕпе — мăн çын пекех ăслăн калаçса ларчĕ.

— Пирĕн, йăмăкпа иксĕмĕрĕн, тин никам çине те шанса пурăнмалли çук... Анне вилчĕ, атте ăçтине те пĕлместĕп, те чĕрĕ вăл, те тахçанах пĕтнĕ. Мĕнле пурăнас-ха малашне? Анчах ФЗОра вĕренсе тухсан, эпĕ ĕçлесе укçа илекен пулатăп, Калерие те пулăшма пултаратăп.

— Питĕ тĕрĕс шутлатăн, ачам, — терĕ Аркаш амăшĕ. Темшĕн, арçын ача çавăн пек каласа хушăра вăл хурланса та илчĕ, унăн куçĕсем те нӳрленчĕç. — Мĕн тăвас-ха ĕнтĕ, пурнăçĕ çавăн пек çаврăнса килчĕ пулсассăн... Анчах йăмăку пирки эсĕ пĕртте ан пăшăрхан. Эп ăна ниçта та ямастăп, хам патрах усратăп, хам ача пек. Кун çинчен Назар Егорччăна та каларăм. Шанчăклă пулать...

— Çав тери ырă çын эсĕ, Алтатти инке. Яланах тав туса пурăнăпăр эпир сана... — Петруçăн та куççулĕ тухрĕ, анчах ăна палăртасшăн мар пулса, вăл часрах чӳрече еннелле çаврăнчĕ те тулалла пăхма тытăнчĕ.

Аркаш чĕнмерĕ, анчах хăй питĕ салху ларчĕ. Çак иртнĕ çур çул хушшинче белорус ачи уншăн тăван шăллĕ пекех пулса тăнă-çке-ха. Вĕсем калама çук туслă пурăнчĕç. Халь акă вĕсен уйăлмалла пулать. Питĕ шел, анчах та мĕн тăвас-ха? Çынсен пурнăç çулĕ-йĕрĕсем пурин те пĕр пек пулмаççĕ...

...Тепĕр тунтикун Назар Егорччă пĕр урапана икĕ шанчăклăрах лаша кӳлтерчĕ те пилĕк ача лартса Шупашкара тухса кайрĕ. Икĕ талăк пурăнчĕ вăл унта. Таврăнсан вара, правление Рина Петровнăпа комсомол секретарьне Виталие чĕнсе илсе, çав тери тулли кăмăлпа пĕлтерчĕ:

— Пурне те вырнаçтартăм. Арçын ачисем электрицă хатĕрĕсем тунă çĕрте ĕçлекенсем пулаççĕ, хĕрĕсем — пусма-тавар тĕртекенсем. Шкулĕсене те, общежитине те кĕрсе куртăм. Аптрамалла мар. Салтаксенни пекех. Кашнине койка панă, тӳшек-çытар, витĕнмеллисем — веçех пур. Пырсан тепĕр куннех тумлантарчĕç. Таккуйски маттур пулса кайрĕç пирĕн ачасем — палламалла мар. Анчах мана ăсатса янă чух пурте хурланчĕç, мăнтарăнсем... Хăнăхман та-ха ĕнтĕ ютра пурăнма. Хĕрачисем куççульпех макăраççĕ: хулана килсен, тархасшăн, пире курмасăр ан кайăр теççĕ. Хам пĕлнĕ пек лăплантарса хăвартăм вара: тепĕр çур çултан хулари пурнăçа хăнăхса çитсе яла та манса каятăр, акă, терĕм. Çук, çук,

тăван киле ĕмĕрне те манассăмăр çук теççĕ... Пĕр сăмахпа каласан, пирĕн колхозран пилĕк рабочи класс пулать. Пĕри эстонецсен хĕрачи те-ха ĕнтĕ, çапах та пирĕн патранах кайнă! Эпир леçнĕ!

...Ачисем вара малтанхи вăхăтра кил пирки чăнах та хытă тунсăхланă. Ытти вĕренекенсенчен ютшăннă, ялан иккĕшĕ кăна пĕрле пулма тăрăшнă, ыттисенчен пăрăннă. Анчах майĕпе çĕнĕ пурнăç йĕркине хăнăхса çитнĕ-çитнех. Ир тăрсан, вĕсене физзарядкăна илсе тухнă, унтан пит çунă, вырăнсене пуçтарнă та стройпа столовăйне кайнă. Апат хыççăн вĕрентме лартнă — кашни кун пилĕк сехет. Класс стенисем çинче шав тĕрлĕ станоксен, вĕсен уйрăм пайĕсен чертежĕсем çакăнса тăнă. Уроксем вăхăтĕнче те вĕрентекенсем — заводри мастерсем, инженерсем — доска çине тĕрлĕ схемăсем, фигурăсем ӳкерсе кăтартнă. Ачасен, ĕмĕрне илтмен сăмахсем илтсе, вĕсене ăнланма тивнĕ. Акă токарнăй станок... Вăл питĕ нумай пайсенчен тытăнса тăрать. Вĕсен ячĕсем те тĕлĕнмелле: станина, бабка (малти, кайри), подшипник, супорт, фартук, трензель... Рабочи хăй аллипе тытса ĕçлемелли хатĕрсен ячĕсене те тăруках астуса юлас çук: резец, крон-циркуль, штангенциркуль, нутрометр, микрометр, индикатор...

Анран тухса каймалла-иç!

Малтанхи ик-виç урок хыççăнах, перемена вăхăтĕнче, Палля Петрусь патне пычĕ те:

— Эс мĕн те пулин ăнланатăн-и? — тесе ыйтрĕ.

— Йывăртарах, — терĕ Петрусь.

— Эп нимĕн те ăнланмастăп. Тăр-ухмах пекех ларатăп. Каплах пулсан, пăрахса каймалла çеç. Мĕн усси? Луччă колхозра ĕçлес...

— Ытла тăруках хăраса ан ӳк-ха, тен, майĕпе ăнланакан пулăпăр. Çынсем вĕренеççĕ-çке?

— Çынсем манран ăслăрах, эппин. Манăн пуçĕ анкă-минкĕ така пуçĕ пек пулмалла. Ним те кĕмест.

Чăн та, малтанах ачасене вĕренме йывăр пулчĕ çав. Вĕрентекенĕсене вĕсем питĕ тимлĕн итлерĕç, хăйсене панă учебниксене те çине тăрсах вуларĕç, çапах та нумайăшне ăнланмасăрах юлчĕç. Анчах завода илсе кайса çав станоксем, вĕсен пайĕсем мĕнле ĕçленине кăтартма пуçласан, ачасен куçĕсем тăруках уçăлнă пек пулчĕç. Ытлашши хăрамаллах та мар иккен!.. Малтан — пĕр ик-виç эрне пек — вĕсем токарнăй станок çинче çынсем мĕнле ĕçленине сăнарĕç. Унтан вара ăста рабочисем хăйсене хăнăхтарма пуçларĕç: пысăк чугун таткисене —

отливкăсене — станок çине мĕнле вырнаçтармалла, станокне епле хута ямалла, резеца еплерех тытса çав отливкăна мĕнле «сĕвме» тытăнмалла, ĕçленĕ май вĕсене епле виçе-виçе пăхмалла, кирлĕ детале мĕнле туса çитермелле...

Ачасене вĕрентме ятарласа пĕр кивĕрех станок уйăрса панăччĕ. Вăл самаях çӳллĕ пулнă, ачисем — пĕчĕккĕ, алăсемпе ирĕклĕ ĕçлеме пĕвĕсем çитмен, çавăнпа та вĕсем валли станок умне йывăç ещĕк хучĕç. Ачасем çав ещĕк çине тăра-тăра ĕçленине курса, ватă рабочисем хăйсем хушшинче шӳтлекелесе те илчĕç:

— Часах акă цехсене сăпка илсе килсе çакатпăр пуль-ха. Пит аван пулать: хайхи çак шăкăр-макăрсем ĕçлеççĕ-ĕçлеççĕ те, сăпкана кĕрсе выртса, ĕмкĕч ĕмеççĕ...

— Ничево, ӳсеççĕ! Хамăртан ирттерекен те пулаççĕ акă! — терĕç теприсем. — Вĕсен пурнăçĕ малалла-ха!

Тĕрĕссипе, ачасем ФЗОра вĕреннĕ чух кăна мар, рабочи шутне кĕрсен те вăрахчен çавăн пек ещĕксем çине тăрса ĕçлесе пурăнчĕç.

...Хулана хăйсемпе пĕрле килнĕ хĕрачасене — Иванюк Саньккипе Ильзăна, эстонецсен хĕрне, — Петруçпа Палля пĕр уйăха яхăн курмарĕç. Хĕрачасем ăçта пурăннине те, вĕсен фабрики хăш тĕлтине те пĕлмен вĕсем.

— Çавсене пĕрре кайса курсан аванччĕ, — терĕ Петрусь темиçе хут та.

Ялта чухне те хĕрачасене килĕштермен Палля кăмăлĕ вĕсем патне туртсах каймарĕ курăнать.

— Э, мĕн тумалла çав макрасемпе! — ал сулчĕ çеç вăл.

Анчах пĕр вырсарникун, ирхи апат хыççăн, хĕрачасем хăйсемех вĕсем патне пырса кĕчĕç.

— Тупрăмăр хайхисене! — савăннипе кăшкăрсах ячĕ Санькка, çĕмĕрт пек хура куçлă, шĕвĕртерех сăмсаллă хĕрача. — Эсир мĕншĕн пирĕнтен пытанса пурăнатăр? Ниçта та курма çук-иç сире! Кусем пăрахса кайман-и тесе те шутларăмăр...

— Ним те пытанман, — терĕ Петрусь. — Эсир хăвăр курăнмастăр.

— Çук, эпир мар, эсир юри курăнасшăн мар пулмалла. Эпир каç-каç урама та, Атăл хĕррине те тухса çӳретпĕр. Ик-виçĕ хут кинора та пултăмăр.

— Пирĕн хула тăрăх янккаса çӳреме вăхăт çук, —

терĕ Палля, кĕтмен хăнасем çине чалăшраххăн пăхса.— Ерçместпĕр.

— Ой, алăран ĕç пăрахманскер тупăннă! — тутине пăрса илчĕ Санькка. — Эс мĕн, халь те килти пек халăхран уйрăм пурăнасшăн-им? Моммо! — Яланах хăюллă пулнă хĕрача Палляна пĕррех сăмсинчен тытса туртрĕ.

— Кай! Тупăннă халăх... — Палля кулса ячĕ.

— Ну, мĕнле пурăнатăр-ха эсир? Ĕçсем мĕнле пыраççĕ? Йывăр-и? Хăнăхатăр-и? Мĕн тутараççĕ сире? — ыйтса пĕлме тытăнчĕ Петрусь.

— Мĕн тутарччăр... Пир тĕртме вĕрентеççĕ! — терĕ Санькка. — Чăн малтанхи хут цеха илсе пырсан, пĕтĕм тăнпуç арканса кайрĕ, хăрасах ӳкрĕмĕр. Ретĕн-ретĕн пĕр икçĕр станок лартса тухнă, пурте калама çук хытă шавлаççĕ — чакăл-чакăл, чакăл-чакăл... — Санькка, çав станоксем епле хăвăрт ĕçленине кăтартса, аллисемпе сулма тытăнчĕ. — Машин сассисĕр пуçне, урăх пĕр нимĕн те илтĕнмест! Çынсем пĕр-пĕринпе хăлхаран кăшкăрса кăна калаçаççĕ... Цехра эпир пĕр сехет-сехет çурă кăна пултăмăр, — пире унта ватă работницăсем станоксем ĕçленĕ чух малтанах мĕнле асăрханмалли йĕркесемпе çеç паллаштарчĕç, — анчах унти шăв-шав кунĕпех хăлхара кĕрлесе тăчĕ: чакăл-чакăл, чакăл-чакăл... Тепĕр кунне те çавăн пекех пулчĕ — урама тухсан та хăлхасем ним илтмеççĕ... Ухмаха еретпĕр пуль эпир кунта е ĕмĕрлĕх хăлхасăр тăрса юлатпăр акă терĕм Ильзăна...

Санькка сăмахĕсене арçын ачасемпе пĕрле итлесе ларакан эстон хĕрачи çемçен кулса илчĕ:

— Эпĕ хам та çавăн пекех шутланăччĕ ун чух...

— Кайран мĕнле-ха вара? — ыйтрĕ Петрусь.

— Пĕр вунă кунтан хăнăха пуçларăмăр.

— Ĕçне вĕренсе пыратăр-и? Мĕнле вĕрентеççĕ?

— Пире кашнине уйрăм работницăсем çумне тăратрĕç. Малтан вĕсем мĕнле ĕçленине, мĕн тунине сăнаса пурăнтăмăр. Пуринчен ытла çип татăлнине вăхăтра асăрхаса, ăна сыпма пĕлес пулать... Çип татăлсан, путлĕ пир пулмасть вĕт-ха, ялти хĕрарăмсем те тĕртнĕ чух татăлнă çипсене сыпсах пыраççĕ. Анчах кунта çак ĕçе çийĕнчех, пĕр самант та тăхтаса тăмасăр, шутсăр хăвăрт тăвас пулать, мĕншĕн тесен станокĕ вăл вăхăтра чарăнмасть, ĕçлесех тăрать, çипе малалла туртать...

— Э, ара, эс саççим маçтăр пулса кайнă-çке, капла эсĕ часах ху та çынсене вĕрентекен пулатăн пуль? — кăмăллăн тăрăхланă пекрех кулса илчĕ Палля.

— Мĕнех вара? — ун еннелле вăртах çаврăнса ларчĕ Санькка. — Пулмастăп тетĕн-и-мĕн? Вăхăчĕ çитсен вĕрентме те пуçлăп-ха! Ун çинчен пире каларĕç ĕнтĕ, хăвăр тĕллĕн ĕçлеме тытăнсан, сирĕн те çынсене вĕрентмелле пулать терĕç. Пирĕн фабрики пысăклансах пымалла, тет, халь вырнаçтарман станоксем те нумай тетха, вĕсем валли çĕнĕ çурт пулать, тет. Кĕркунне пиравăр тĕртекен ăстасем хатĕрлекен техникум уçăласси çинчен те каларĕç, унта каçхине вĕренме пулать иккен...

— Ненай, ненай, — пуçне пăркаласа илчĕ Палля. — Ытлашширех хапсăнмастăн-ши, каçăр сăмса?

— Ним те ытлашши мар, — терĕ ăна хирĕç Санькка çирĕппĕн, — тепĕр ик çултан пурпĕр маçтăр пулатăп. Курăн!

— Тĕрĕс, тĕрĕс калатăн, Санюк, — хушса хучĕ Петрусь, — эп хам та çине тăрсах вĕренесшĕн-ха. Пирĕн заводра та техникум уçăласси çинчен калаçаççĕ. Лайăх пулать вăл!

...Ачасем вăрахчен çавăн пек кăмăллăн шакăлтатса калаçса ларчĕç. Кил çинчен те аса илчĕç, хăйсен хальхи пурнăçĕ çинчен те, малашне мĕнле пуласси çинчен те сăмах вакларĕç вĕсем. Кăнтăрла çитеспе, Петрусь сĕннипе, вĕсем тăваттăшĕ те пĕрле кино курма тухса кайрĕç.

ПĔТĔМ ХАЛĂХ ВĂЙĔПЕ

...Сисĕнмерĕ те — юр кайса пĕтрĕ, унтан ырă хĕвел ăшăтсах тăнипе çĕр-шыв та типрĕ, çурхи тырăсем акма, пахчаçимĕç лартма çĕр пиçсе çитрĕ. Назар Егорччăпа бригадирсем вăл кунсенче ял çыннисене пĕр канăç та памарĕç, кам мĕн те пулин тума пултарать — пурне те хире кăларчĕç. Тепĕр тесен, çынсене «хăвалама» та, ирĕксĕрлеме те кирлех пулман — ку чухне кашниех ĕçе хăй васканă, çурхи ĕççене вăхăтра туса пĕтересшĕн çуннă. Шăп та çавна пула ĕнтĕ колхозăн пĕр метр çĕр те сухаланмасăр, акăнмасăр юлмарĕ.

Шкул ачисем те ырми-канми ĕçлерĕç вăл çулхине. Уроксем пĕтнă-пĕтмен килĕсене чупса кайса хăвăрт кăна апат çикелеççĕ те уя васкаççĕ. Арçын ачасенчен хăшĕсем МТСран пынă икĕ кивĕ трактор çинче прицеп-

щиксем вырӑнёнче ёçлерёç, тёприсем плўгсемпе сўхӑ турёç, сўрелерёç, хёрачасем паранкӑ, пахчаçимёç лартрёç. Ку çеç те мар-ха тата. Рина Петровна ыйтнипе, Назар Егорччă ял çумёнчи айлӑмра пёр гектар çереме çёттерчё те (унччен вӑл ним усӑсӑр выртнӑ), унта шкул ачисем купӑста, помидор, темиçе йӑран виктори — шултра çёр çырли — лартрёç, хӑяр, кишёр вӑррисем акрёç.

— Ку пирён «фронт пахчи» пултӑр, ачасем, — ёçе тытӑнас умёнех ӑнлантарчё Рина Петровна. — Кёркунне, çимёçсем пулса çитсен, эпир вёсене пётёмпех Хёрлё Çар валли парӑпӑр...

Ачасене ку шухӑш питё кӑмӑла кайрё. Çӑвёпех ёçлерёç вара вёсем унта, никам та хӑйён черетне сиктермерё. Йёри-тавра карта тытма çуккипе, пахчана выльӑхмён кёрсе кайса сӑтӑр тӑвасран, хуралне те хӑйсемех тӑчёç. Ӑнӑçлӑ пулчё вёсен ёçё...

Çапла, килти ёçсем йёркеллех пулса пычёç, анчах çура тухнӑ хыççӑн вӑрçӑран килекен хыпарсем халӑха çав тери пӑшӑрхантарчёç, ун кӑмӑлне хуçрёç, кўрентерчёç.

...1942 çулхи çу уйӑхёсем пирён çёршывшӑн ытла та йывӑр пулчёç çав! Иртнё хёлле гитлеровецсен Мускава çёмёрсе пырса кёрес тискер ёмёчё тулаймарё, совет воинёсем хамӑр çёршывӑн столици патёнче вёсене хӑйсене питё хытӑ аркатса тӑкрёç, фашистсене Мускав патёнчен çёр аллӑ-икçёр километр таран каялла хӑваласа ячёç. Ленинграда та пырса кёреймерёç фашистсем — паттӑр хула хурçӑ крепость пек çирёп тӑчё, хӑйён иксёлми хастарлӑхёпе пётём тёнчене тёлёнтерчё. Хёл каça нимёç захватчикёсен ытти фронтсенче те нимёнле ӑнӑçлӑх та пулмарё. Анчах, хёллехи уйӑхсенче çёнёрен вӑй пухса хатёрленё хыççӑн, Гитлер хӑйён хурахла çарне совет çёршывён кӑнтӑр еннелле ыткӑнтарчё. Пирён çарсен чылай çёрте каллех чакма тиврё.

Совинформбюро сводкисенче пёрмай чуна ыраттаракан пёлтерўсем пулчёç: «Хаяр çапӑçусем хыççӑн пирён çарсем Керчь çур утравёнчен тухса кайнӑ... Тӑшман Севастополь çине кунсерен пиншер бомба тӑкать... Тӑшман Воронеж хулине пырса кёнё...» Унтан гитлеровецсем Дон çинчи Ростова, Ставрополе тата ытти хуласене йышӑнни çинчен хыпар çитрё. Августӑн 23-мёшёнче фашистсен темиçе çёр самолечё пёр харӑс Сталинграда пырса тапӑннӑ. Каярахпа çапӑçусем Сталинград урамёсенче пуçланнӑ... Тӑшман Кавказ тӑвёсем патне çитнё...

Хăрушă пулнă ĕнтĕ, çав тери хăрушă!

Чарса пулĕ-ши тăшмана? Тата шаларах кĕрсе каймĕ-ши вăл?

Анчах, темле йывăр пулсан та, совет çыннисем тăшмана çĕнтерес, тăван çĕршывĕре фашист ирсĕрĕсенчен тасатас, хамăрăн телейĕмĕре каялла тавăрас шанчăка пĕр самантлăха та çухатман. Çук, çухатман! Вăрçăрисем куллен-кун паттăртарах, ăстарах çапăçнă, тылрисем çĕрне-кунне пĕлмесĕр ĕçленĕ. Заводсенчи рабочисем цехсенчен эрнешер тухмасăр хĕçпăшал туса кăларнă, ял халăхĕ çăкăр, аш-какай, тумтир валли çăм, тир-сăран туса панă.

— Пĕтĕмпех фронт валли, пĕтĕмпех çĕнтерӳ валли!..

Кăçал ĕнтĕ патшалăха тырри-пуллине пĕлтĕрхинчен ытларах парас пулать, мĕншĕн тесен тăшман тырă нумай туса илекен вырăнсене çавăрса илнĕ. Назар Егорччă июль уйăхĕн пуçламăшĕнчех, района васкавлăн кайса килнĕ хыççăн, бригадирсене пухса çапла пĕлтерчĕ:

— Халăх Комиссарĕсен Совечĕ кăçалхи тырăран Хĕрлĕ Çар фончĕ пысăкрах туса хатĕрлеме хушнă... Акса ӳстернине питĕ тĕплĕн пуçтарса кĕртесчĕ, пĕр пĕрчĕ те сая ярас марччĕ. Кашни килограмм ытлашши тырă — салтаксем тăшман çинелле персе янă снарядпа танлашать, теççĕ!

Çынсем çакна питĕ лайăх ăнланчĕç. Нихçанхинчен те тăрăшарах, тирпейлĕрех пухса кĕртрĕç уйри тырпула. Ачасем те ку ĕçрен аякра тăмарĕç, ăнсăртран ӳксе юлнă кашни пучаха хутаçсене типтерлĕн пуçтарса чикрĕç. Пĕр пĕрчĕ çумне — çĕр пĕрчĕ, çĕр пĕрчĕрен — пин пĕрчĕ, пин пĕрчĕрен — килограмм, пăт!

Пĕрисем тырă вырнă хушăрах теприсем авăн çапрĕç, виççĕмĕшĕсем тулли михĕсене лавсем çине тиесе Шупашкара, хатĕрлев пунктне, леçрĕç. Ку ĕçе пĕтĕмпех комсомол секретарĕ Витали ертсе пычĕ. Тыррине турттаракансем пуринчен ытларах арçын ачасем пулчĕç. Пысăк михĕсене виççĕн-тăваттăн тытаççĕ те, шăлĕсене çыртса, пĕтĕм шăнăрĕсене хытарса, лав çине чиперех çавăрса хураççĕ, хулана çитсен, вĕсене лав çинчен çавăн пекех йăтса антараççĕ. Хăйсен пичĕсем тăрăх шăпăртатса шултра тар юхать...

Евгенипе Аркаш та тырă лавĕсемпе Шупашкара ултçичĕ хут кайса килчĕç. Ирхине ирех, хĕвел кăшт курăнма пуçланă вăхăтрах, тухса каяççĕ те — кĕтӳ кĕртнĕ тĕлелле каялла таврăнса çитеççĕ. Юрать-ха, çанталăкĕ вăл кунсенче лайăх пулчĕ, кунĕ-кунĕпех хĕвел пăхрĕ.

Çумăр-мĕн пулас пулсан, питĕ хĕн килетчĕ. Ялтан шоссе çине тухма ултă километр, çулĕ шăтăк-путăклă, çитменнине тата, икĕ çырма урлă каçмалла, сăрчĕсем чăнкă. Вăйсăртарах лашасем кӳлнĕ лавсене кунта уяр чух та хыçалтан тĕксе пулăшма тивет. Мĕн каласси пур ĕнтĕ, хытă ĕçлерĕç салтак ачисем, хăйсен вăрçăри ашшĕсемпе пиччĕшĕсене лайăх пулăшрĕç, вĕсене тивĕçлĕ пулчĕç!..

Пĕррехинче, Шупашкара çитсе лавсене пушатнă хыççăн хулана ансан, малта пыракан Витали «симĕс пасар» тĕлĕнче лашине чарса тăратрĕ.

— Чимĕр-ха, ачасем, ав çавăнта квас сутаççĕ, атьăр, пурне те пĕрер курка ĕçтерем! — терĕ вăл, лавĕ çинчен сиксе анса. — Пурин те ăшсем пиçрĕç пулĕ-ха?

Вăл тĕрĕссине каланă. Кунĕпех хĕвел çинче çӳренĕ тата çурăм тăрăх тар юхиччен ĕçленĕ ачасен паçăрах пырĕсем типсе ларнă, çавăнпа та хăйсене ертсе çӳрекен калани пурне те хĕпĕртеттерсе ячĕ. Квас сутакан киоск патне вĕсем кĕрр! чупса пырса тăчĕç.

Витали кружка хыççăн кружка илсе ачасене пама тытăнчĕ. Чăн малтан Аркаша лекрĕ, кружкăра мĕн пуррине вăл пĕрре сывлăш çавăрмасăр ланкăртаттарса ĕççе ячĕ.

— Э-эх, лайăх-çке-е! — тутине çаннипе шăлса илчĕ вăл. — Ку шĕвеке эпĕ витрипех ĕçнĕ пулăттăм! Шутсăр тутлă, эсрелĕ!

— Ай-ай, ытла нумая хапсăнатăн-çке эс, ачам! — терĕ çав вăхăтра киоск патне пырса тăнă темле салтак. — Эп те ĕçсе курам-ха эппин, ун пекех тутлă пулсан...

Ачасем пурте ун еннелле çаврăнса пăхрĕç. Салтак пуçне те, хăрах питçăмартине те бинтпа çыхнă, пилотки пуç тăрринче аран тытăнса тăрать, сулахай аллине те бинтпа чĕркесе мăйĕнчен кантрапа çакса янă. Сухалне чылайранпа хырман курăнать, вăл шăрт пекех ӳссе ларнă. Хăй симĕс фуфайка тăхăннă, çурăмĕ хыçĕнче— çавăн пекех симĕс кутамкка. Ачасем ун çине питĕ тĕлĕнсе пăхрĕç, аллисене кружка тытнисем ĕçме те чарăнчĕç. Паллă ĕнтĕ, ку çын — фронтран таврăнакан салтак, ăна пуçĕнчен те, аллинчен те амантнă. Хисеплĕ, Тăван çĕршывшăн юн тăкнă çын!..

Салтак малалла, киоск патнерех, иртрĕ те кĕсйинчен хут укçа кăларса, ăна чӳречерен шалалла чикрĕ.

— Йăмăк, — терĕ вăл, — мана та пĕр курка ярса пар-ха, çак шĕвĕрсем сан квасна шутсăр мухтаççĕ...

Вăл çапла каларĕ çеç — унччен темиçе самант хушши юпа пек хытса тăнă Аркаш сасартăк малалла ыткăнчĕ те шари! кăшкăрса ячĕ:

— Атте! Аттеçĕм!.. — Вăл çавăнтах салтак хулĕнчен уртăнчĕ те макăрса ячĕ.

Ашшĕне вăл сăнĕнчен мар, сассинчен палласа илнĕ. Çав самантрах ашшĕ те палларĕ ăна, сывă аллипе ыталаса илсе, хăй çумне пăчăртаса лартрĕ.

— Ывăлăм!.. Аркаш!.. Ак епле тĕл пултăмăр иккен санпа...

Салтакăн та труках куççулĕ шăпăртатса анчĕ. Вăл, пĕшкĕне-пĕшкĕне, ывăлне пуçĕнчен сине-çинех чуптурĕ. Ыттисем пурте шăп пулса пăхса тăчĕç. Ара, ытла та ăнсăртран, ытла та тĕлĕнмелле пулса тухрĕ-çке-ха ку! Темле ватăрах хĕрарăм, аманнă салтакпа арçын ача ыталашăнса тăнине курса, хурланнипе куçĕсене тутăр вĕçĕпе шăла-шăла илчĕ.

— Мăнтарăнсем... тĕл пулнă вĕт-ха... Епле телей иккĕшиншĕн те! Анчах манăн виçĕ ывăлтан пĕринчен те хыпар çук, шыва путнă пекех пулчĕç...

— Ан шарла, Марфа, ан кансĕрле вĕсене, — терĕ тепри.

Çавăн пек пĕр-икĕ минут иртрĕ. Унтан Аркаш ашшĕ ăна аллинчен вĕçертрĕ те, ассăн сывласа илсе, тин ыттисем çине пăхрĕ.

— Ара, кунта пурте хамăр ялсем пулас? — терĕ вăл. — Эп асăрхаман та...

— Пурте хамăр ял, Матвей Ильич! Салам сана киле таврăннă ятпа! — ал пачĕ ăна Витали. — Тырă турттаратпăр. Фронт валли... Çак командăпа кашни кун пĕрер хутлатпăр.

— Питĕ аван ку. Маттур, маттур ачасем! Çапла кирлĕ те хальхи вăхăтра. Салтаксене тăрантарас пулать, выçăлла çапăçаймаççĕ вĕт-ха вĕсем...

Çакăн хыççăн вара ытти ачасем те, хăюланса, салтака пур енчен те хупăрласа илчĕç те пĕр харăс шавласа кайрĕç, пĕр-пĕрине пӳлсех ыйтма, тĕпчеме тапратрĕç.

— Пирĕн аттене курман-и эс унта, Матви пичче? Эп леш енчи Мăн Арçентти ачи...

— Пирĕнне курмарăн-и? Смирнов Николая?

— Пирĕнне тата?

— Пирĕнне?

— Пирĕнне?

— Çук, ачасем, хамăр ялсенчен никамах та курман çав, — терĕ салтак. — Вăрçăра халăх нумай вĕт, палла-

нă çынна ăçтан шыраса тупатăн унта? Чăнах та, тепĕр чух ăнсăртран тĕл пулкалатăн ĕнтĕ. Акă, манпа пĕрле госпитальте хамăрпа кӳршĕллĕ Кинер каччи выртрĕ. Халь те унтах юлчĕ-ха вăл...

— Эсĕ ху пуçĕпех килтĕн-и ĕнтĕ? — ыйтрĕ ку таранччен шарласах кайман Евгени. Хăйĕн тусĕн ашшĕ киле килнĕшĕн вăл чунтанах савăнчĕ, çав вăхăтрах хăй ăшĕнче кăштах кĕвĕçесси те пулчĕ: акă, Аркаш ашшĕпе юнашар тăрать, анчах унăн, Евгенин, ашшĕ таçта-ха ĕнтĕ çак самантра...

— Çук, пуçĕпех мар, — терĕ ăна хирĕç Аркаш ашшĕ, — икĕ уйăха çеç ячĕç, сурансем тӳрленсе çитиччен...

— Вара каллех каймалла пулать-и? — ашшĕн куçĕнчен хурлăхлăн пăхрĕ Аркаш. — Каллех вăрçа-и?

— Каймалла, ывăлăм, каяс пулать, — пуçĕнчен ачашласа илчĕ ăна ашшĕ. — Тăшмана аркатичченех çапăçас пулать вĕт пирĕн...

— Вăрçă хăçан пĕтет, Матви пичче?

— Эпир фашистсене çĕнтерсенех пĕтет. Унсăрăн пĕтмест.

— Вĕсене хăçан çĕнтерĕпĕр-ши?

— Ăна татса калама йывăр. Анчах та çĕнтеретпĕрех.

Çапла калаçса тăнă чух салтак çинчи фуфайка ăнсăртран кăшт ытларах уçăлчĕ те, унăн кăкри çинче, хĕвел çутинче, темскер питĕ хитрен йăлтăртатса илчĕ. Çакна пурте асăрхарĕç.

— Ой, Матви пичче! Санăн орден та пур тем? — кăшкăрсах ячĕ Евгени, ун çывăхнерех пырса.

— Пур пĕрре.

— Кăтарт-ха, кăтарт! Ку таранччен пирĕн ялсем пĕри те орден илсе килмен-ха...

Пурте вичкĕн куçĕсемпе Аркаш ашшĕн кăкри çине тăрăнчĕç. Унта вĕр-çĕнĕ «Хĕрлĕ Çăлтăр» орден иккен.

— Ах, атте!.. — ашшĕне ыталаса илсе, пуçĕпе ун çумне йăпшăнчĕ телейлĕ Аркаш, паттăр салтак ывăлĕ.

Çав самантрах Евгени пуçĕнче ăмсануллăрах шухăш вĕлтлетсе илчĕ: «Тен, пирĕн атте те ку таранччен орден илнĕ-и...»

Киле таврăннă чух малти лав çинче тăваттăн ларса пычĕç: Аркашпа ашшĕ, Витали тата Евгени. Çул тăршшĕпех — хĕрĕх километра яхăн — аслă сержант Матвей Ильич Мазяков фронтра хаяр çапăçусем пыни, хăй мĕнле аманни, ăна пĕр паттăр хĕр санинструктор çăлни çинчен каласа кăтартса пычĕ.

— Йывăр-ха, йывăр пирĕ, ачамсем, — терĕ вăл юлашкинчен, — анчах хамăр çĕнтерессе пĕр самантлăха та шанма пăрахмастпăр, ĕненетпĕр ăна. Часах фронтра пысăк улшăнусем пулмалла тесе каласаççĕ пĕлекен çынсем. Ахалех каласаççĕ пуль тетĕп, мĕншĕн тесен тăшмана çапса аркатма тылра çĕнĕ хăватлă вăйсем хатĕрлени хытă сисĕнет...

...Аслă сержант Мазяков килте икĕ уйăх мар, тăваттă таранах пурăнчĕ, мĕншĕн тесен унăн аманнă алли ниепле те час тӳрленсе çитеймерĕ. Икĕ хутчен районри военкоматра комиссире пулчĕ вăл, иккĕшĕнче те ăна тепрер уйăх хушса пачĕç.

— Аллу тӳрленсе çитиччен, пӳрнӳсем купăççă пӳрнисем пек вылякан пуличчен эсĕ пурпĕр салтак мар, сана хысна çăкрине çитерни те харама каять кăна, — шӳтленĕ пек туса илчĕ иккĕмĕш комиссире ватă хĕрарăм тухтăр.

Ялан ĕçре пиçсе пурăннă çын, паттăр фронтовик, алли аманнă пулин те, вăл пĕр кун та килте лармарĕ, пĕрмай колхоз ĕçне хутшăнчĕ, колхоза мĕнпе те пулин пулăшма тăрăшрĕ. Малтанхи вăхăтра правленире учетчик — кам мĕн чухлĕ ĕçленине шута илсе пыраканни — пулчĕ, бригадирсенчен пĕри тăрук чирлесе ӳксен, ун вырăнне тăчĕ. Кĕркунне, çĕрулми кăларнă вăхăтра, вăл темиçе хут та хулана «паранкă обозне» ертсе кайрĕ.

Анчах пуринчен пахи акă мĕн пулчĕ.

Киле тавăнсассăн ик-виç кунтанах Матвей Ильич ял хыçĕнчи Кашкăр варне кайрĕ. Вăрçăччен пĕр виçĕ çул малтан колхоз кунта темиçе гектар çинче сад ĕрчетме тытăннăччĕ. Садне лартса ӳстерме шкулти биологи учителĕ Иван Фомич нумай пулăшнăччĕ. Тĕрĕссипе, çак пĕтĕм ĕç унран пуçланса кайрĕ те ĕнтĕ. Матвей Ильича садовод пулма та вăлах вĕрентрĕ.

— Мĕнле-ши-ха пирĕн сад, ӳсет-ши? — çак шухăшпа кайрĕ Матвей Ильич Кашкăр варне. Анчах унта нимĕн те юлман иккен... Иртнĕ хĕлле çанталăк ытла та сивĕ пулнипе çамрăк улмуççисем пĕтĕмпех шăнса кайнă. Кунсăр пуçне тата нумайăшне мулкачсемпе шăшисем те кăшланă пулмалла. Юлашкисене, унта-кунта пăчпач юлнисене, никам та пăхманнипе, выльăхсем сăтăрланă. Пĕр сăмахпа каласан, çав тери илемлĕн, чуна килентермелле ешерсе ӳсекен сад пĕтнĕ! Матвей Ильич виçĕ çул хушши тăрăшни пĕтĕмпех харама кайнă...

Питĕ кӳрентерчĕ çак япала аманнă салтака. Вăл сăрт хĕрринче меллĕрех вырăн тупса ларчĕ те, чĕлĕм тивертсе ярса, унăн-кунăн пăхкаласа, тарăн шухăша кайрĕ, вăхăчĕ-вăхăчĕпе ассăн сывласа илчĕ. Унăн куçĕ умне кăпăшка юрпа витĕннĕ пек шап-шурăн çурăлнă улмуççисем, чие, слива, груша, торн йывăççисем ретĕнретĕн ларни, унтан çавсемех, çимĕçĕсем йывăр пулнипе, çĕр таранах авăнса анни тухса тăчĕ пулмалла. Çавăн çинчен ĕмĕтленнĕччĕ вĕт-ха Матвей Ильич çакăнта кунĕ-кунĕпе лăш курмасăр ĕçленĕ чухне! Анчах халĕ, ав, умра нимĕн те çук. Нимĕн те!

Вăрахчен ларнă хыççăн вăл тăчĕ те ерипен кăна килнелле уттарчĕ. Кăштах кайсан, сад пулнă вырăн çине тепре çаврăнса пăхса илчĕ...

— Сад пĕтнĕ-çке пирĕн, ывăлăм? — терĕ вăл киле çитсен, лупасайĕнче тем ĕçлекен Аркаша курса. — Халь çеç кайса пăхрăм та...

— Пĕтрĕ çав...

— Питĕ шел вĕт!

— Ара, шел те-ха, мĕн тăвас тетĕн?

Ашшĕ кĕлет умне ларса чĕлĕм тивертрĕ те каллех, паçăр Кашкăр варĕ хĕрринче ларнă чухнехи пекех, шухăша кайрĕ.

— Мĕн те пулин тăвасах пулать, Аркаш, — терĕ унтан. — Ялта халь комсомол секретарĕ кам-ха?

— Витали.

— Каçхине чĕнсе кил-ха ăна. Манăн унпа калаçмалли пур...

Сав каçхи калаçуран пуçланса кайрĕ те вара пĕтĕм ĕç. Комсомол секретарĕ çитиччен малтан Аркашсем патне шăпах Назар Егорччă пырса ларнăччĕ, — ку пушшех аван пулчĕ.

— Колхоз садне çĕнĕрен лартса ӳстерес пулать, тăвансем, — терĕ Матвей Ильич. — Çуррине те пулин! Лартмалли йывăççем тупатпăр. Çĕрпӳри питомникре манăн палланă çынсем пур, параççех вĕсем мана. Анчах та чăн малтан йĕри-тавра карта тытмалла, унсăр каллех сад пулмасть. Епле шутлатăр?

— Шухăшĕ лайăх та-ха, ал çитмест-çке, — иккĕленерех каларĕ Назар Егорччă.

— Ак çаксене чĕнетпĕр, — пуçĕпе Аркаш еннелле сулса илчĕ Матвей Ильич. — Тепĕр тесен, сачĕ вĕсем валли пулать вĕт, тăрăшчăр мĕн вăй çитнĕ таран!

— Картине тытма хăми те çукрах...

— Пăру варĕнче миçе йăмра? Пĕр пиллĕкĕшне ка-

сатпăр та татса-çурса чутлатпăр, — терĕ Витали. — Халăх йывăçĕсем-иç, кам чарать?

Çакăн пек калаçса татăлчĕç те вара вĕсем.

...Тепĕр уйăхран çĕнĕ сад валли карта пулса та çитрĕ. Ачасем кăна мар, ваттисем те тăрăшрĕç унта. Пионерсем шефа илсе ялан пулăшса пынă ватă Маркка Петĕрĕ—виçĕ фронтовик ашшĕ — çитмĕле çитнĕ пулин те, ик эрне хушши алăран пуртă пăрахмарĕ, иртен пуçласа каçчен решетке хăмисем турĕ. Ватă эстонец Пауль те, ыттисем те хутшăнчĕç.

Кĕркунне вара Матвей Ильич, хăйĕн Аркашĕпе унăн уйрăлми тусне Евгение илсе, икĕ лавпа Çĕрпӳрен ларт-малли çамрăк йывăçсем тиесе килчĕ, ачасем шăтăксем алтрĕç, çав йывăçсене ретĕн-ретĕн лартса тухрĕç. Матвей Ильич ачасенчен пĕр шит те уйрăлмасăр, вĕсене мĕнле ĕçлемеллине вĕрентсе пычĕ.

Çапла «Çĕнĕ саманара» çĕнĕ сад çуралчĕ, пурте пĕр кăмăллă пулса, ăна «Çĕнтерӳ сачĕ» тесе ят пачĕç...

Хулана тырă пама кайнă ачасене ăнсăртран тĕл пулса вĕсемпе пĕрле киле килнĕ чух Матвей Ильич фронтра çитес çывăх вăхăтрах пысăк улшăнусем пуласси çинчен каланăччĕ. Ĕнентерсех каларĕ вăл ун чух...

Çав улшăнусем ноябрь уйăхĕнче пуçланчĕç. Шăп çар уйăхăн вунтăххăрмĕшĕнче пирĕн çарсем Сталинград патĕнче контрнаступлени тума тытăнчĕç те кăшт тăхтарахпа фашистсен унти çарĕсене тимĕр унка çавăрса илчĕç. Тепĕр икĕ уйăхран вара радио пирĕн халăха кăна мар, фашистсен пусмăрне кĕрсе ӳкнĕ нумай çĕршывсенчи халăхсене те чунтан хĕпĕртеттерекен хыпар пĕлтерчĕ:

— Нимĕçсен Сталинградри виççĕр пинлĕ çарне пуçĕпех аркатса тăкнă, вĕсен командующийĕ пулнă генерал-фельдмаршал Паулюс хăйĕн штабĕпе пĕрлех тыткăна лекнĕ...

...Иртнĕ хĕлле пирĕн паттăр воинсем фашистсене Мускав патĕнче аркатса тăкни пĕтĕм халăха калама та çук савăнтарнăччĕ. Кăçал акă тăшмана Сталинград патĕнче аркатни çавăн пекех савăнтарчĕ.

Çакă вăл пирĕн çĕнтерĕвĕн пуçламăшĕ пулчĕ. Çакăн хыççăн Совет Çарĕ, тăшмана çине-çине пыра-пыра çапса, ăна вут-çулăмпа çунтарса, тăван çĕре фашист ирсĕрĕсенчен тасатса, вăхăтлăха пусмăра лекнĕ совет çыннисене ирĕке кăларса, пĕрмай малтан мала, хĕвеланăçнелле, куçса пычĕ. Халăх кăмăлĕ çĕкленнĕçемĕн çĕклен-

чĕ, çынсен куçĕсенче савăнăç çиçрĕ, чĕрисем хаваслăран та хаваслă тапрĕç.

— Часах ĕнтĕ тăшмана пуçĕпех аркатса тавăнатпăр! — тесе хăварчĕ Матвей Ильич сывалса çитнĕ хыççăн каллех фронта тухса кайнă чух. — Чипер пурăнăр, кĕтĕр пире!

КУН ХЫÇÇĂН КУН

Çулталăк хушшинче ватă Пауль килйышĕ ялти пурнăçа хăнăхса çитрĕ. Старик колхозра чăннипех хисеплĕ çын пулса тăчĕ, кашни кун тенĕ пекех, колхоз председателĕпе тĕл пулса, малашнехи ĕçсем çинчен калаçрĕ. Назар Егорччă хăй те унпа канашлама юратрĕ — тулкăллă старик, пурнăçа пĕлет! Пауль кинĕ Амалия фермăра ĕçлерĕ, чи лайăх дояркăсенчен пĕри пулчĕ, унти хĕрсене тасалăха вĕрентрĕ, çавăншăн ялти хĕрарăмсем ăна питĕ юратрĕç. Ачисем çак хушăра чăвашла та чиперех калаçакан пулчĕç, ялти ачасенчен хăйсем шап-шурă çӳçлĕ те кăн-кăвак куçлă пулнипе çеç уйрăлса тăчĕç. Асли, Ян, Евгенирен хăпма та пĕлмерĕ, Евгени ăçта каять, мĕн тăвать — вăл та яланах унпа. Юулипе Эльга та чылай ӳсрĕç, Юули ĕнтĕ хăйпе тантăш хĕрачасемпе пĕрле тĕрлĕ ĕçсене хутшăнчĕ...

Пĕр хуйхă çеç пулчĕ ватă Пауль килйышĕнче: вĕсем Янсен ашшĕ ăçтине, унпа мĕн пулнине — чĕрĕ-и вăл, вилнĕ-и? — пĕлмерĕç. Ăна асăнман кун та пулмарĕ çав. Час-часах, каçсерен, пурте киле пухăнсан, Рина Петровна парнеленĕ сăнӳкерчĕкне чăматанран кăларса, ун çине нумайччен пăхса ларчĕç. Ун пек чух Амалия яланах шăппăн, ыттисене систермесĕр макăрчĕ.

— Ăçта-ши эс, юратнă çыннăм? Кăшт та пулин пĕлесчĕ сан çинчен! Тен, сывă пулсан, эсĕ те пире кашни сехетрех асăнатăн, пире тĕлĕкре куратăн пуль... Ах, Ильмар, Ильмар, пирĕн телейĕмĕр, çухалтăнах-ши эсĕ?..

Çапла кун хыççăн кун иртрĕ. Нимĕн те паллă пулмарĕ, чĕрери хуйхă сирĕлмерĕ. Унтан сасартăк, пачах та кĕтмен çĕртен, пĕтĕм ăспуçа пăтратса яракан, чĕрене тапми тăвакан савăнăç сиксе тухрĕ. Асамлă юмахри пек...

Январь пуçламăшĕнче, ватă Киккас чирлĕрех пулнă пирки пĕррехинче килте пĕчченех выртнă чух, Евгени таçтан питĕ васкаса таврăнчĕ. Унпа пĕрле комсомол сек-

ретарĕ Витали те пулчĕ. Кайри пӳрте кĕрсенех, вĕсем пĕр-пĕринпе хăвăрт кăна тем каласа илчĕç те, Евгени мăлти пӳрт алăкĕнчен шăкăр-шăкăр шаккарĕ.

— Кĕме юрать-и, Пауль Оскарович?

— Юрамасăр, мĕн эсĕ ют çын пек... — тĕлĕнерех сас пачĕ Пауль.

— Эп пĕччен мар, çавăнпа...

— Кĕрĕр, кĕрĕр!

Евгенипе Витали малалла иртрĕç, Витали Киккаса ырă сывлăх сунчĕ. Унтан вĕсем хыççăр пукансем çине ларчĕç те темшĕн пĕр-пĕрин çине пăха-пăха илчĕç.

— Сирĕн, çамрăк çынсем, мана тем каламалли пур пулас? — ыйтрĕ Пауль.

— Пур çав! — персе ячĕ те Евгени тӳсейменнипе пукан çинчен сиксе тăчĕ.

— Калăр эппин, ан кĕттерĕр...

— Вула, Витали! — команда панă пекех каларĕ Евгени.

Витали кĕсйинчен хуçлатнă хаçат кăларчĕ те, ăна чĕркуççи çине хурса, аллипе хăвăрт шăла-шăла тӳрлетрĕ.

— Татах лайăх хыпарсем пур ĕнтĕ хаçатра, çапла-и? — Пауль вырăн çинчен тăрса ларчĕ.— Мĕнле хуласене илнĕ-ши ĕнтĕ пирĕннисем?

— Илтетĕр акă, — терĕ Евгени.

Витали пĕрре Евгени çине, тепре Пауль çине пăхса илчĕ те васкамасăр вулама тытăнчĕ:

— «Вăйлă çапăçусем хыççăн... Калинински фронт çарĕсем Великие Луки хулине пĕтĕмĕшпех ирĕке кăларнă...»

— Пит аван, пит аван! — пуçĕпе темиçе хут хаваççăн сулса илчĕ Пауль. — Тата мĕнле хуласене асăннă?

— «Çак çапăçусене Эстони дивизийĕ активлăн хутшăннă...»

— Мĕн, мĕн? — сиксе тăчĕ Пауль.

— «Эстони дивизийĕ активлăн хутшăннă», — тепĕр хут вуласа пачĕ Витали.

— Ой, нивушлĕ ун пек дивизи те пур? — пĕççине шарт! çапрĕ старик. — Пирĕн Эстони дивизийĕ? Епле аван ку!

— Хаçатра çырнă пулсан — пурах ĕнтĕ! — хушса хучĕ Евгени. — Малалла вула, Витали.

— «Эстони дивизийĕнче уйрăмах...» — Витали, самантлăха вулама чарăнса, старике куçран пăхса илчĕ.— «Эстони дивизийĕнче уйрăмах Ильмар Киккас капитан

ертсе пыракан батальон паттăр çапăçнă. Унăн батальонĕ хулана пуринчен малтан вăркăнса кĕнĕ...»

Старик сасартăк кăвакарса кайрĕ те, каялла чакса пырса, вырăн çине ларчĕ. Пĕр хушă вăл нимĕн те калаймарĕ, чĕлхи çыхланса ларчĕ пулас, унтан вăраххăн пăшăлтатса илчĕ.

— Ильмар... Ильмар Киккас? Ман ывăл?!

— Çав ĕнтĕ, кам пултăр тата? — терĕ Евгени хуллен, старик ытла пăлханса кайнине курса. — Ак хайхи, тупăнчĕ вĕт?

— Вулăр-ха тепре...

Витали татах вуласа пачĕ. Вара старик ун аллинчи хаçата карт! туртса илчĕ те, часрах куçлăх тăхăнса, хăй вуларĕ. Ун аллинчи хаçат вăйлă çил çинчи пек силленчĕ. Унтан хаçата хуçлатса чикрĕ те, Назар Егорччă парнеленĕ кĕске кĕрĕкпе пăру çĕлĕкне йăпăр-япăр тăхăнса, Евгенипе Виталие ним каламасăрах килтен тухса чупрĕ.

— Фермăна кайрĕ ĕнтĕ, кинне савăнтарма,—кăмăллăн кулса илчĕ Евгени, чӳрече витĕр урамалла пăхса.

— Çухалнă çын тупăнсан — кам савăнмĕ?

...Çав кун вара ватă Пауль килйышĕнче чăн-чăн уяв пулчĕ. Амалипе Евгенисен амăшĕ васкасах тутлă апатсем хатĕрлерĕç, Назар Егорччă çырларан тунă тутлă эрех илсе пычĕ. Пауль çак ялтах пурăнакан икĕ эстонецпа вĕсен арăмĕсене, Рина Петровнăпа Антонина Клементьевнăна кайса чĕнчĕ. Нумайччен хаваслăн та шавлăн калаçса ларчĕç хăнасем. Паллах ĕнтĕ, сăмах-юмах пĕтĕмпех вăрçă çинчен, вăрçăри тăвансем çинчен, хамăр çарсем тăшмана çĕнтерсе пыни çинчен пулчĕ. Ватă Пауль темиçе хут та хăйĕн ывăлĕн ятне асăннă хаçата кăлара-кăлара вуларĕ, пĕрре куççулленчĕ, тепре савăнăçлăн кулкаларĕ.

— Ыранах Мускава, Оборона Комитетне, çыратăп. Эстони дивизийĕ адресне ыйтса яратăп, — терĕ вăл. — Çапла та çапла, манăн ывăл çав дивизире çапăçать тетĕп. Ответ параççех вĕсем мана...

— Паллах, параççĕ, — килĕшрĕ Назар Егорччă.

Ку шухăша пурте ырларĕç. Пĕрре йĕрĕ палăрнă çынна тупма пулатех ĕнтĕ Тăван çĕршывра, вăл вăрçăра пулин те, терĕç хăнасем.

Çырăва ирхине Рина Петровна çырса пачĕ.

Эрнерен Киккассен килйышĕ ответ кĕтме тытăнчĕ. Колхоз почтальонĕнчен, каçăр сăмсаллă Варьккаран, ватă Пауль кашни кунах тĕпчесе тăчĕ:

— Ман валли нимĕн те çук-и?

— Çук-ха çав, çыраççĕ кăна пулмалла, — шӳтлеме хăтланчĕ Варькка, анчах вăл шӳтлени ватă çынна кӳрентерни çеç пулчĕ...

Уйăх иртрĕ, иккĕмĕшĕ те иртсе пычĕ, анчах Мускавран нимĕнле хыпар-хăнар та пулмарĕ. Киккассен килйышне каллех хуйхă хупласа илчĕ. Ватă Пауль çынсемпе те сахал калаçакан пулчĕ, ялан çĕрелле пăхса, хăй тĕллĕн тем пăшăлтатнă пек çӳрерĕ. Амалия та сăнран ӳкрĕ, каç-каç никама систермесĕр шăппăн макăрса ларчĕ. Евгени амăшĕ ăна чунтан лăплантарма тăрăшрĕ:

— Сирĕн пек çырусем унта шутсăрах нумай пыраççĕ пуль-çке, ăçтан-ха пурне те çийĕнчех ответ парса çитеретĕн? Кун чухлĕ кĕтнине тата пăртак кĕтĕр ĕнтĕ, килетех пулĕ-ха отвечĕ...

Ватă Пауль тӳссе çитереймерĕ, Рина Петровна патне кайса, Мускава яма тепĕр çыру çырса пама ыйтрĕ.

— Кам пĕлет, тен, леш çырăвĕ çухалнă?

— Ун пек те пулма пултарать çав, — килĕшрĕ учительница.

Вĕсем, юнашар ларса, Оборона Комитетне çĕнĕрен çырчĕç. Анчах ку çыруне ярасси пулмарĕ — çырăва Варькка почтальонран парса яма шутланă кун лешĕ шăпах Пауле, урамра тĕл пулса, пичетлĕ пакет тыттарчĕ.

— Савăнăр ĕнтĕ, килчĕ хайхи, эсир кĕтни! — терĕ вăл хавассăн.

Пауль часрах киле кайрĕ, пакета чĕтрекен аллисемпе уçса вуларĕ те хытнă пек пулса ларчĕ. Куçĕсем шывланчĕç. Ку çыру Мускавран мар, çапăçу хирĕнчен, Эстони дивизийĕнчен килнĕ-мĕн. Унта акă мĕн çырнă:

«Ильмар Киккас капитан пĕр çапăçура йывăр аманнă пирки ăна тыла ăсатнă. Хальхи вăхăтра вăл ăçтине дивизи командованийĕ пĕлмест...»

Вăрахчен пĕр-пĕччен шухăшласа ларнă хыççăн Пауль çырăва кĕсйине чикрĕ те пĕркунхи пекех фермăна тухса кайрĕ — кинне каласа пама. Каçхине вара кун пирки икĕ килйышĕпех — Киккассемпе Евгенисем — тем таранах калаçса ларчĕç. Мĕнле, ăçтан аманнă-ши? Алăсăр-урасăр юлать-ши? Ун пекки те сахал мар вĕт... Тата ăçталла ăсатнă-ши, хăш хулара выртать-ши?

— Адресне пĕлес пулсан, мĕнле майпа та пулин çитсе кураттăмăрах ăна, — ассăн сывласа илчĕ Пауль.— Рина Петровна, ав, шăллĕ патне чиперех кайса курса

килчĕ... Эпир те çавăн пек тунă пулăттăмăр. Хуть тĕ çуран та пулин çитĕттĕмĕр!

— Çапах та, ман шутпа, халь ытлашши пăшăрханмаллиех çук, — терĕ Евгени амăшĕ кăшт ларсан. — Вилмен вĕт-ха, ку палла, çавна пĕлни те темех тăрать. Йывăр аманнă пулсан та, госпитальре тӳрлетеççех ăна...

— Ку та тĕрĕс, — килĕшрĕ Пауль, татах ассăн сывласа. — Шанас пулать. Хальхи медицина тем те тума пултарать... Ильмара та сыватаççех!

Çакăн хыççăн вара Паульпе Амалин те кăмăлĕсем самаях çĕкленчĕç. Ачисене те пĕрмай хавхалантарчĕç бĕсем:

— Ан хуйхăрăр, сирĕн аçу чĕрĕ, пурăнать вăл, ăна фашистсем амантнă пулсан та сывалать. Çитет акă çавăн пек телейлĕ вăхăт — куратпăрах эпир ăна!

— Анчах вăл вăхăчĕ хăçан çитет-ха? — ыйтрĕç ачисем.

— Нумаях юлмарĕ ĕнтĕ кĕтмелли...

Ачасем хăйсен юратнă ашшĕне курасси чăнах та нумаях юлман пулнă ун чух, анчах халлĕхе никам та ун çинчен пĕлмен, шухăшлама та пултарайман. Пурнăçра пач кĕтмен çĕртен çав тери тĕлĕнмелли япаласем пулаççĕ-çке...

...Колхоз каллех çуракине — вăрçă вăхăтĕнчи иккĕмĕш çуркуннене — кĕтсе илме хатĕрленчĕ. Анчах кăçал пĕлтĕрхинчен йывăртарах пуласси курăнсах тăчĕ. Чăн та, Назар Егорччăн акмалăх вăрлăх çителĕклех пулнă, ăна вăл кĕркунне авăн çапсанах уйăрса, тасатса хунă, унтан пĕр пĕрчĕ те тытман. Анчах çĕрне сухалассӳрелесси хытах хăратнă. Колхозра лашасем сахалланса юлнă — хĕл варринче Хĕрлĕ Çар валли тата вунă лаша парса яма тӳр килнĕ. Паллах ĕнтĕ, çар валли чи вăйлă лашасем çеç юрăхлă пулаççĕ. Килте халĕ лашавыльăхран ваттисемпе тихараххисем кăна юлчĕç — мĕнле ĕçлесе çитерес вĕсемпе?

Районра кăçалхи çуракине мĕнле хатĕрленсе ирттерес ыйтупа канашлу пулсан, Назар Егорччă унтан питĕ кăмăлсăр таврăнчĕ.

— МТС директорĕ кăçал пире пĕр трактор та памасть пулмалла, — тесе пĕлтерчĕ вăл, бригадирсене пухса.— Ан та шанăр, ан та кĕтĕр,— терĕ...

— Мĕншĕн апла тата? — тĕлĕнчĕç кусем.

— Сирĕн лашасем пур-ха, хăвăрăн вăйпах майлаша-

тăр, анчах хăшпĕр колхозсенче виç-тăватшар лаша çеç юлнă, вĕсене те ӳкесрен вĕренпе çакса усраççĕ, — терĕ.

— Пирĕн те мухтанмаллиех çук та-ха... Ватăпа вĕтĕ...

— Пурпĕр çавсемпех ĕçлес пулать. Паянтан пуçласа пĕр лашине те ан кӳлĕр. Канччăр, вăй илччĕр. Пĕтĕм шанчăк вĕсем çинче. Ик çулхи тихасене туртана хăнăхтарасчĕ— сӳре те пулин сĕтĕрекен тăвас, ваттисене çăмăлтарах пулĕ...

— Хăшпĕр çĕрте вăкăрсене кӳлме тытăннă, пирĕн те кӳлес мар-ши хамăрăн Мотора? Ахалех ял тăрăх ухмаха супса сӳрет, — терĕ Сар Тимухха, иккĕмĕш бригада бригадирĕ.

— Ун çинчен те шухăшланă-ха эпĕ, кӳлмелле те пулать пуль вăл шуйттана... — Пĕррехинче çав Мотор — колхозăн тем пысăкăш вăкăрĕ — Назар Егорччăна урампа пынă чух тĕкме тапăннă та, правлени хыçĕнчи нушнике хуса кĕртсе, çур сехет ытла тытса тăнă, ниепле те тухма паман, çавăнтан вара председатель ăна Мотор мар, «шуйттан» тесе пурăннă.

— Анчах унпа çыхланма хăрушăрах-ха, патне пырсанах, мăйракисемпе çĕклесе ывăтма пултарать, — Назар Егорччăна сăмах тĕкнĕ пекрех куç хĕссе илчĕ Тимухха. — Тата кӳлме те пĕлес çук...

— Йывăртарах тиесе лартсан тĕкĕшеймĕ, — сисмĕш пулчĕ председатель. — Кӳлме леш Павăл Оскарччă вĕрентет, вĕсен Эстонире ĕне выльăхпа лашасемпе ĕçленинчен те ытларах ĕçлеççĕ, тет.

— Ыйтас, эппин, пулăштăр.

— Эп унпа калаçрăм. Вăл Мотора çеç мар, хĕсĕр ĕнесене те кӳлмелле терĕ.

— Ну, ку ытлашши вара, ĕнисенех тивес мар, — калаçăва тăрук хутшăнчĕ Евгени амăшĕ. — Сĕтне те çиетпĕр, кӳлсе те чупатпăр пулать. Ваттисем пек калаçан — çылăх та пулĕ. Эсир капла качакасене те кӳлес тейĕр!

— Качакисене кӳлме никам та шутламасть, эс куна пустуй палкатăн, — терĕ Назар Егорччă çиллессĕнрех,— анчах хĕсĕр ĕнесене кӳлнĕшĕн ним çылăхĕ те пулмасть. Сĕчĕ вĕсен виçĕ пуслăх, апатне ыттисемпе танах тĕшĕреççĕ. Ĕçлеччĕр!

...Виç-тăватă кун урам янраса тăчĕ. Кăшкăраççĕ, куласççĕ, çуйăхаççĕ, каллĕ-маллĕ чупкалаççĕ. Назар Егорччă хушнипе ачасем, ик çулхи тихасене çăмăл кăна çунасене кӳлсе, турта хушшинче çӳреме хăнăхтараççĕ. Лешсем, хăранипе, ним тума пĕлмеççĕ — пĕрре каялла

чакаççĕ, тепре тăрук малалла ыткăнса ĕрĕхсе каяççĕ те, çултан пăрăнса, юр ăшне кĕрсе ӳкеççĕ. Ун пек чух çуни çинче ларса пыраканĕсем те тухса вăркăнаççĕ. Пуринчен ытла ачасем Аркашран кулса пĕтрĕç. Вăл темиçе хут та тӳнсе кайрĕ, пĕрре çуна айнех пулчĕ. Хăй тăп-тăр юр, куçпуçĕ те курăнмасть, аякран пăхсан, ăна юр муклашки кăна тейĕн. Юлашкинчен, тихине ниепле те итлеттерейменнипе, вăл çуна çине урăх ачасене лартрĕ те тихине йĕвенрен çавăтса малалла илсе пыма пикенчĕ, анчах капла та ĕç тухмарĕ, тихана тахăшĕ хулăпа çапрĕ те, лешĕ, сасартăк аяккалла сиксе илсе, Аркаша та хăйпе пĕрле кĕрт ăшне кĕртсе ӳкерчĕ...

Çапах та, тем тĕрлĕ мыскара курса пĕтмелле пулнă пулин те, темиçе кунтан ачасем тăватă тихана турта хушшинче çӳреме вĕрентрĕç-вĕрентрĕçех. Кӳлсен, чиперех чупакан пулчĕç!

Евгени Пауль Оскаровичпа, Назар Егорччăпа тата ик-виç çынпа пĕрле Мотора кӳлсе çӳретнĕ çĕрте пулчĕ. Вăкăра пысăк çара çунана кӳлчĕç, çуни çине икĕ мăн каска хучĕç. Ну, хăтланчĕ те вара паттăр вăкăр! Унăн куçĕсем тӳрех юнпа тулса хĕп-хĕрлĕ пулса кайрĕç, вăл мĕкĕрчĕ, темле тискеррĕн ӳлерĕ, пĕрре чĕркуçленчĕ, тепре, кайри урисене хутлатса, йытă пек ларчĕ, пушăпа ик-виçĕ хут лайăхраххăн тивертсен сиксе тăчĕ те, сиккипе малалла ыткăнса, пĕрисен вĕрлĕк алăкĕ çине пырса тăрăнчĕ, ăна шăтăр-шатăр хуçса тăкса килкартине кĕрсе кайрĕ. Каялла урама илсе тухма тăрсан, ласт! хăяккăн выртрĕ те ниепле те тăрасшăн пулмарĕ... Çапах та, сăмса шăтăкĕсем витĕр кăларнă сăнчăртан туртса, ăна ура çине тăратрĕç те урама илсе тухрĕç, анчах вăл тăрук айăккăн пăрăнса çуна туртине пĕррех хуçса пăрахрĕ.

— Ну, шуйттан-тăк шуйттанах çав! — тарăхса, вăкăра хырăмĕнчен тапрĕ Назар Егорччă. — Пулать вĕт çакăн пек киревсĕр чĕрчун! Тытса пустаратăп ак, ашне халех заготовкăна паратăп...

— Ан пăлхан, хуçи, пурпĕр парăнтаратпăр, — терĕ ăна хирĕç Пауль, — темиçе кунтан пурçăн пек пулать акă вăл!

Чăнах та, итлекен турĕç вĕт ку таранччен пĕтĕм ял халăхне хăратса çӳренĕ хаяр вăкăра. Сахал мар ĕçлерĕ вăл кайран колхоз валли. Мотор пекех ĕçлерĕ. Пур йывăр япаласене те унпа турттарчĕç. Ахăрса çӳреме те, çынсене хăратма та пăрахрĕ, кăмăлĕпе пăру пекех йăваш пулса тăчĕ.

— Пĕлмен, пĕлмен,— терĕ Назар Егорччă, кулкаласа, — тахçанах кӳлсе лутăркамалла пулнă-мĕн шуйттана!

ЫРĂ ХĂНА

«Çĕнĕ саманаран» инçех те мар, Хусанпа Горькие çыхăнтаракан çĕнĕ шоссе çулĕн пĕр сыпăкĕнче, Мадис Ноот ятлă тепĕр ватăрах эстонец ĕçлесе пурăннă. Çул-йĕр маçтăрĕ пулнă вăл. Пĕччен çын. Эвакуаци вăхăтĕнче унăн арăмĕ поезд çинчех чĕрепе аптраса вилсе кайнă. Питĕ кичем те тунсăх пулнă халь ăна. Ĕçре çеç чунне лăплантаркаланă вăл, ытти чух çынсемпе те калаçсах кайман.

Пĕррехинче çав Мадис Ноот такамран «Çĕнĕ самана» колхозра хăйĕн янташĕсем пурри çинчен илтнĕ те, пуçлăхĕнчен икĕ кунлăх отпуск ыйтса илсех тухса утнă. «Çĕнĕ саманана» çитсе эстонецсен килйышĕсем ăçтарахра пурăнни çинчен ыйтсан, ăна тӳрех Евгенисен килне тĕллеттерсе янă, мĕншĕн тесен Пауль Киккаса ялта ытти эстонецсенчен ытларах пĕлнĕ, пĕрмай тимĕрç лаççинче шаккакан, ялан колхоз председателĕпе пĕрле çӳрекен старике пĕчĕк ачасем те паллана..

Кăнтăрлахи апат хыççăн каллех тимĕрç лаççине кайма хатĕрленнĕ Пауль шăпах урама тухнăччĕ — вĕсем хапха умĕнче тĕл пулчĕç. Хăй курнă старик кунти çын маррине сăнранах уйăрса илсе, Мадис Ноот ăна тӳрех эстонла саламларĕ:

— Тере-тере!

Пауль ун çине питĕ тĕлĕнсе пăхрĕ, анчах хăй умĕнче эстонец, пĕр чĕлхе çынни тăнăшăн тăруках çав тери хĕпĕртесе, тӳрех аллине тăсса пычĕ:

— Тере-тере, тăванăм...

Палламан янташа вăл пĕтĕм ырă кăмăлпа киле кĕме чĕнчĕ. Вĕсем паллашрĕç, Пауль васкасах чей вĕретрĕ, ăнсăртран килсе кĕнĕ хăна умне хытса кайнă «подушки» канфет кăларса лартрĕ, çăкăр касса хучĕ, вара вĕсем хушшинче вĕçĕмсĕр калаçу, асаилӳ пуçланса кайрĕ. Эстонире Совет влаçĕ тăвиччен Мадис Ноот Таллинри пĕр капиталист патĕнче ĕçлесе пурăннă-мĕн. Лешĕ, ун чухнехи буржуалла правительствăран çĕршывра çĕнĕ çулсем, кĕперсем тума, киввисене юсаса тăма подряд илсе, икĕ пин çынна ĕçлеттерсе пурăннă та калама çук пуйса кайнă. Çул-йĕр тăвакан рабочисен ĕçĕ тӳсме

çук йывăр пулнă, — чулне те кăларнă вĕсем, хăйăрне те турттарнă, асфальтне те пĕçерсе сарнă, тем те тунă, анчах ĕçлесе илнĕ укçи çиме те çитеймен.

— Çаплаччĕ çав пирĕн пурнăç буржуйсем вăхăтĕнче, —ассăн сывла-сывла илчĕ Пауль, хăйĕн янташĕн калавне итлесе ларнă май, — эпир утайми пуличчен ĕçлеттĕмĕр, вĕсем пирĕн тартан, пирĕн юнран тунă укçапа керменсем лартатчĕç, тĕнчери чи чаплă курортсем тăрăх çӳретчĕç, мĕнле шут тытнă — çавăн пек ашкăнатчĕç... Мĕн каламалли!

Рабочисем, ĕç укçине ӳстерме ыйтса, вунă хут та ытла çырса панă, анчах «çул-йĕр патшин» пĕр ответ кăна пулнă:

— Камăн ман патăмра ĕçлес килмест, вăл паянах тухса кайма пултарать, никама та чармастăп. Пĕр çын вырăнне эпĕ тепĕр куннех вунă çын тупатăп...

Юлашкинчен рабочисем хуçа патне, Таллина, делегаци янă — вунă çын. Çав шутра Мадис Ноот та пулнă. Хуçа вĕсене кăмăллăн йышăннă пекех тунă, рабочисем çырса панă хута вуласа тухсан: «Эпир пĕр-пĕринпе килĕштерсе пурăнмасан май килмест, сирĕн нушасене эп пит лайăх ăнланатăп, çавăнпа та çитес уйăхранах ĕç укçине ӳстерме хушатăп», — тенĕ. Делегаци, ăна ĕненсе, тав тусах тухнă, анчах хуçа керменĕн крыльци умĕнче рабочисене полици машини кĕтсе тăнă ĕнтĕ. Алăкран урама тухсанах, вĕсене полицейскисем çăтăр-çатăр ярса тытнă та хупă машина çине лартса тӳрех тĕрмене илсе кайнă. Тепĕр эрнерен камитле суд пулнă, вуннăшне те «рабочисене правительствăна хирĕç пăлхав пуçласа яма чĕннĕшĕн» айăпласа пилĕкшер çул тĕрмере хупса усрамалла тунă.

Икĕ çул ытла çавăн пек ним айăпсăр ларнă вара вĕсем, 1940 çулхи июнь уйăхĕнче, буржуалла правительствăна сирпĕтсе Совет влаçĕ туса хурсан, тин ирĕке тухнă. Нимрен те малтан Мадис Ноотпа унăн юлташĕсем хăйсен хуçине тытса ĕçхалăхĕн сучĕ умне тăратасси çинчен шухăшланă, анчах лешĕ унччен, пĕтĕм пуянлăхне карап çине тиесе, Швеция тарма ĕлкĕрнĕ иккен...

— Совет влаçĕ вăхăтĕнче мана çул-йĕр рабочисен союзĕн председателĕ турĕç, — терĕ Мадис Ноот, сивĕнме пуçланă чее сыпа-сыпа. — Хытă тăрăшрăм вĕсен пурнăçне лайăхлатасшăн. Вĕсен нуши-хурлăхне эпĕ хам тӳссе курнă-çке-ха, пĕлетĕп. Мухтанмасăр калатăп — юрататчĕç мана рабочисем. Анчах... вăрçă пуçланчĕ. Нимĕçсем Таллин çине çĕрĕн-кунĕн бомбăсем тăкрĕç. Мир-

лĕ халăха питĕ нумай вĕлерчĕç. Манăн пĕртен-пĕр хĕрĕм Пооли те пĕтрĕ. Вăл трамвайра пынă чух юнашарах пысăк бомба ӳкнĕ те, унта пĕр çын та юлман... Виллине те тупаймарăмăр... — Мадис Ноот хурлăхлăн сывласа илчĕ. — Унтан Россиялла тарса тухмалла пулчĕ. Тен, эпĕ хам юлаттăм та пулĕ, партизана каяттăм-и, мĕн-и, анчах манăн арăм хытă чирлесе кайрĕ. Пооли бомба айĕнче пĕтни ăна ураранах ӳкерчĕ... Çул тăршшĕпех асаплантăм эп унпа. Пирĕн Свердловска çитмеллеччĕ, анчах вăл Хусана çитеспе вилсе кайрĕ те, манăн ирĕксĕрех анса юлмалла пулчĕ. Пытаркаларăм аран-аран... Унтан ĕç шырама тытăнтăм. Хулари парти комитетне кайса, хам мĕн-мĕн ĕçлеме пултарни çинчен каласа патăм: эпĕ — çул-йĕр маçтăрĕ, тракторист та пулнă, шофера та пултаратăп терĕм, вара мана тӳрех çакăнта, Хусанпа Горький хушшинче тăвакан çул çине ячĕç. Çулне туса пĕтерсен те, кунтах юлма тиврĕ. Äçта каятăн-ха? Паллах, питĕ кичем... Палланă çынсем çук. Пĕрмай Поолипе арăм аса килеççĕ, хăш чух шыва кайса сикес патнех çитетĕп, тупата! Ăнсăртран çак ялта эстонецсем пурри çинчен пĕлсен тин чун кĕнĕ пек пулчĕ. Епле пулсан та килсе курасах терĕм, хамăр çынсене курса каласçсан, тен, кăштах лăпланăп тесе шутларăм...

— Питĕ тĕрĕс тунă эс, тăванăм, — терĕ Пауль. — Çуралнă çĕршывран аякра пурăннă чух хамăр енчи çынсемпе тĕл пулни темрен те хаклă вăл, тăван аçу-аннӳне курнă пекех пулать. Пĕлетĕп эп ăна, мĕншĕн тесен эп хам ютра нумай пурăннă...

Унтан Пауль Киккас çĕнĕ тусне хăй çинчен, унăн килйышĕ епле асапсем тӳсни, ăнсăртран хăйĕн çухалнă ывăлĕ Ильмар пирки пĕлни, анчах ăна ниепле те тупайманни çинчен каласа пачĕ. Ильмар епле паттăр çапăçни çинчен çырнă хаçата та кăларса кăтартрĕ.

Мадис Ноот куншăн питĕ хĕпĕртесе кайрĕ.

— Эппин, Эстони ывăлĕсем те тӳпелеççĕ фашистсене? Пирĕн ăнма пуçланă пурнăçа аркатнăшăн, пирĕн çынсен айăпсăр тăкăннă юнĕшĕн тавăраççĕ? О, мĕн тери лайăх ку!..

— Куран, кунта «Эстони дивизийĕ» тесе çырнă! — хаçат çине пӳрнипе тĕлле-тĕлле кăтартрĕ Пауль. —Взвод та, рота та, батальон та мар — дивизи! Пĕлетĕн-и эс, дивизире миçе çын унта?

— Эп çарта пулса курман çав, — терĕ Ноот.

— Ĕлĕкхи вăхăтра, эп патша çарĕнче службăра пулнă чух, дивизире вунтăватă пинччĕ. Халь те унтан

кая мар ӗнтӗ. Шутла-ха эсӗ, пысӑк вӑй вӗт вӑл!

— Тен, ун пек дивизи пӗрре кӑна та мар, татах пур? — хӑйсен тӑван халӑхӗн ывӑлӗсем тӑшманпа паттӑр çапӑçнӑшӑн Паульпе пӗрле савӑнса каларӗ Ноот.

— Пулма пултарать! Паллах, — терӗ Пауль.

Сӑмах кунти пурнӑç çине куçсан, Пауль хӑй чылайранпа колхозӑн тимӗрç лаççинче ӗçлени, ку кунсенче плугсемпе ытти ӗç хатӗрӗсене çураки валли хатӗрлесе çитерме тӑрӑшни çинчен каласа пачӗ. Çавӑнтах ӳпкелесе те илчӗ.

— Кансӗр пулать кӑçал, — терӗ вӑл. — Лашасем сахал колхозӑн. МТС тракторсем параймасть тенӗ. Çитмеççӗ. Тен, чылайӑшӗ çӗмӗрелсе юрӑхсӑра тухнӑ. Çӗннисем, паллах, çук халь. Хамӑр ята пӗр трактор пулнӑ пулсанах, эпир сиксе ташламалла та çав, ӑçтан тупатӑн-ха ӑна? Çук вӗт...

Мадис Ноот çакӑн хыççӑн пӗр хушӑ чӗнмесӗр ларчӗ. Вӑл тем çинчен шухӑшларӗ курӑнать. Унтан чикарккӑ чӗркесе чӗртрӗ те, çӑра тӗтӗме аллипе сире-сире, хуллен кӑна ыйтрӗ:

— Çуракине ирттерме йывӑртарах пулать тетӗн эппин, Пауль Оскарович?

— Çапларах çав, тӑванӑм, — пуçӗпе сулчӗ Пауль. — Хӗнтерех пулать. Анчах епле те пулсан майлашмаллах ӗнтӗ. Вӑрлӑхӗ пур, пӗр аршӑн çӗре те акмасӑр хӑвармастпӑр. Çӑкӑрӗ фронт валли те, хамӑра та кирлӗ-çке,..

Ноот каллех чӗнмесӗр ларчӗ, унтан тӑчӗ те каллемалле уткаласа илчӗ.

— Пӗр шухӑш пырса кӗчӗ-ха ман пуçа, — терӗ вӑл.— Сире пулӑшма пултарассӑн туйӑнать...

— Мӗн енчен, тӑванӑм? — ыйтрӗ Пауль.

— Пӗлетӗн-и, манӑн çул-йӗр участокӗнче пӗр кивӗ трактор пур. Газогенераторнӑй трактор, краççынпа мар, вутӑ хутнипе ӗçлекенни. Çул тунӑ чух усӑ курнӑ та унпа, кайран, пӑсӑлнӑ пирки, лупасайне сӗтӗрсе кӗртсе лартнӑ. Анчах ытла çӗмрӗкех те мар пулас-ха вӑл... Çавна тӗрӗслесе пӑхас тетӗп эпӗ. Юсакаласа хута яма пулмасть-ши ӑна? Таврӑнсанах пӑхатӑп-ха, ытлашшиех арканса кайман пулсан, çийӗнчех сана систеретӗп. Кайран мӗн тӑвасси курӑнӗ унта. Эпир иксӗмӗр те механиксем вӗт-ха...

— О-о, ку çав тери пысӑк телей пулӗччӗ пирӗн колхозшӑн! Анчах та парӗç-ши ӑна пире? Сан пуçлӑху хирӗç пулмӗ-ши? Патшалӑх пурлӑхӗ, эп уншӑн ответлӑ тейӗ...

— Усăсăр ларса пурăнакан кивĕ япалана юсаса ĕçе янине кам хирĕç пултăр? Вăл трактор сире туя кайма мар, тырă акса тума кирлĕ вĕт-ха? Анчах тырри — хăвах каларăн — фронта та, хамăра та кирлĕ. Апла-тăк, мĕнле хирĕçле сăмах пулма пултарать? — хĕрсех кайрĕ Ноот.

— Эппин, май çитнĕ таран пулăш-ха эс пире, тăванăм. Тен, чăнах та ĕç тухĕ? Кĕтмен-туман çĕртен трактормăн пулса тăрăпăр, э? — хавасланнипе аллисене хирехирĕç сăтăркаласа илчĕ старик.

— Тăрăшатăп, Пауль Оскарович...

Мадис Ноот Киккассем патĕнчен ирхине тин тухса кайрĕ (çур çĕрчченех калаçрĕç вĕсем), тепĕр виç-тăватă кунтан Варькка почтальон ватă Пауле унăн кĕске кăна çыруне пырса пачĕ. «Трактора тĕрĕслесе пăхрăм, юсама пулать, пĕр виç кунлăха пуçтарăнса кил», — тесе çырнă Мадис.

Кун çинчен Пауль Назар Егорччăна каламанччĕ-ха («те ĕç тухать, те тухмасть?..»), анчах çак çырăва илсен, тӳрех правление кайрĕ. Хăй патне ăнсăртран пырса кĕнĕ тепĕр эстонец колхоза çураки валли трактор юсаса пама пулни çинчен каласан, председатель, хĕпĕртенипе, ниçта кайса кĕме пĕлмерĕ. Пĕрре тăчĕ, тепре ларчĕ, аллисене сăтăркаласа илчĕ.

— Ара, пирĕн пуç çине пĕлĕтрен татăлса аннă ылтăн пулать вĕт ку! Енчен чăнах та эс каланă пекех пулса тухсан, эп вăл çынна çĕр хут ыталаса чуптăвăттăм!— сĕтел çине чыша-чыша илчĕ Назар Егорччă. — Вĕçтер часрах, Павăл Оскарч, пĕр минут та тытăнса ан тăр, васка! Эп халех лаша кӳлме хушатăп. Çимеллисем илсе кай, ху валли те, ăна валли те. Ĕçленĕ чух тутă пулас пулать. Шел, эрех çук, эрех те парса янă пулăттăм санăн тусу валли!

— Ĕçмест вăл, — терĕ Пауль.

— Ну, апла пулсан — тата лайăхрах, ĕçмен çын ĕçе тĕплĕрех те, хăвăртрах та тăвать.

Килтен тухса кайнă чух Пауль Евгение унăн амăшĕ умĕнчех каласа хăварчĕ:

— Икĕ кунтан вырсарни пулать, эс ун чух вĕренместĕн. Пырса кил-ха эпир ĕçленĕ çĕре, тен, мĕн те пулин кирлĕ пулĕ, Назар Егорчча каласа ямалли тупăнĕ... Инçе мар вĕт — пĕр улт-çич километр çеç, тет. Юманлăх ятлă ял тĕлĕнче. Вăл яла пĕлетĕн пуль?

— Пĕлетĕп, Пауль Оскарович, пулса курнă эп унта. Вырсарникун ирех çитетĕп!

— Маттур ача çав эс...

Кун çинчен Евгени Аркаша каласа пачĕ. Икĕ эстонец вĕсен колхозĕ валли трактор юсаса хута яма хатĕрленни ачасене те питĕ хытă савăнтарчĕ. Ара, çуракире ĕç тем тери çăмăлланать вĕт, тата ик-виçĕ хут хăвăртрах пулать!

— Мана старик çитсе курма хушса хăварчĕ. Пĕрле пымастăн-и? — ыйтрĕ Евгени хăйĕн тусĕнчен.

— Хăварсан та юлмастăп, — терĕ ăна хирĕç Аркаш.— Çавăн пек çĕре те каймасан тата...

Икĕ тус вара вырсарникун ирхи апат хыççăнах йĕлтĕрсем çине тăчĕç те Юманлăхалла вĕçтерчĕç — тӳрĕрен тӳрĕ, хĕвел çутинче йăлтăртатса выртакан шап-шур хирсем тăрăх, çырмасем урлă. Хĕрсе кайнă Аркаш Евгени пĕр вĕт вăрман пуçĕнче йăпăртлăха чарăнса тăнă хушăра унран иртсе кайрĕ те, малта мĕн пуррине курмасăр, самаях тарăн шырлана пырса сикрĕ. Юрать-ха, аялта юрĕ тарăн пулнă пирки ни хăй сусăрланмарĕ, ни йĕлтĕрĕ хуçăлмарĕ. Каялла аран чакаланса тухрĕ вăл, шырлан хĕррине çитсе тăнă Евгени каçса кайса, варне тытса кулчĕ унран:

— Ак хайхи, васкакан тем хыпнă тени!..

Çӳлелле хăпарма хăтланакан Аркаш хырăмĕ çине ӳке-ӳке темиçе хут та каялла шуса анса кайсан, Евгени татах тăрăхларĕ:

— Çук, Аркаш, начар альпинист эсĕ! Альпинист мар — пăру!..

Юманлăха вĕсем кăнтăрла тĕлнелле çитрĕç. Пауль Киккаспа Мадис Ноот ĕçлекен вырăна тупма йывăр пулмарĕ — çул-йĕр участокĕн çурчĕсем шоссерен пĕр çĕр метрта кăна иккен. Стариксем трактора йăлт сӳтсе пăрахнă, унăн кӳлепи кăна тăрса юлнă, Аркаш сăмахĕпе каласан, тракторăн «пырши-пакартине» пĕтĕмпех кăларса илнĕ. Урай талккишпех тимĕр выртать — темле шестернесем, гайкăсем, темтепĕр, вĕсенчен хăшĕ мĕн тума кирлине вĕлерсен те пĕлсе çитес çук.

Ачасем пынăшăн Пауль хĕпĕртерĕ, пĕр вăхăтлăха ĕçне пăрахсах калаçса ларчĕ вĕсемпе. Евгени çурăмĕ хыçĕнчи кушелтен амăшĕ ятарласа пĕçерсе парса янă пăрçа икерчипе çур литр вĕретнĕ сĕт кăларса лартсан, старик кăмăлĕ тата çĕкленсе кайрĕ.

— Ну, куншăн тавтапуçах аннӳне! Ăçтан пулма пĕлнĕ пуль ун пек ырă çын!.. — Вăл икерчĕпе сĕтне те çуррине Мадис Ноота пачĕ. Çинĕ май ыйтса пĕлме ты-

тăнчĕ: — Мĕнле пурăнатăр эсир унта мансăр? Пурте тĕрĕсех-и, чирлекен-тăвакан çук-и?

— Лайăх пурăнатпăр, — терĕ Евгени. — Эсир хăвăр мĕнле-ха кунта? Тракторĕ пулас пек-и? Назар Егорччă та, анне те питĕ пăшăрханаççĕ. Назар Егорччи каçхине пирĕн пата кĕрсе тухрĕ те, аннепе иккĕшĕ пĕр çак трактор çинчен кăна калаçрĕç. Епле пулсан та хута яччăрччĕ çавна, вара эпир нимрен те хăрамастăмăр теççĕ.

— Эппин, киле таврăнсанах кала вĕсене: пирĕн трактор пулать, Пауль Оскарович шантарсах каларĕ те. Тата çакна кала: халех шашкă хатĕрлеме тытăнччăр. Ак çакăн пысăкăш йывăç таткисем... — Пауль ывăç тупанĕ çине пĕр çич-сакăр сантиметр тăршшĕ тимĕр татки хурса сиктеркелесе илчĕ.

— Мĕн тума кирлĕ вăл? — тĕлĕнерех ыйтрĕ Аркаш.

— Вăл пирĕн горючи пулать, — терĕ Пауль. — Эс сăмавара кăмрăк вырăнне турпас хурса вĕретнине курнă-и?

— Хам та тем чухлех вĕретнĕ-çке, пирĕн сăмавар пур вĕт, — малтанхи пекех ним ăнланмасăр ответлерĕ Аркаш.

— Вăт, пирĕн çак трактор та сăмавар пекех йывăç таткисем çунтарнипе вĕресе ĕçлет, — çемçен кулса илчĕ Пауль. — Краççын вырăнне çунтаратпăр. Ăнлантăн-и?

— Халь чухларăм, — терĕ те Аркаш ĕнсине кăтăртаттарса илчĕ.

— Анчах вутти шутсăр типĕ пулмалла, унсăр трактор суха тума мар, вырăнтан та хускалаймасть. Кала Назар Егорчча, чи типĕ шашкă хатĕрлетĕр. Тип йывăç тупаймасан, шашкисене хуть те вĕри кăмакана пăрахса типĕттертĕр...

— Нумай кирлĕ пулать-и вара вăл? — ыйтрĕ Евгени.

— Сахалах мар ĕнтĕ, çĕр аллă гектар таран сухаламалла вĕт. Халь тĕп-тĕрĕссипех калаймастăп, анчах пĕр çирĕм кубометр вутă татса вакламаллах пулать пулĕ. — Ватă Пауль Мадис Ноотпа хăйсен чĕлхипе калаçса илчĕ те тепĕр хут çирĕплетсе каларĕ: — Çапла, пĕр çирĕм кубометр...

Икерчĕпе сĕт çинĕ хыççăн стариксем каллех ĕçе тытăнчĕç — тимĕр çумне тимĕр тыта-тыта майлаштараççĕ, хăшпĕр пайсене тиски хушшине хĕстерсе якатаççĕ, унтан каллех виçсе пăхаççĕ. Евгенипе Аркаш вĕсем мĕнле ĕçленине вăрахчен сăнаса тăчĕç, стариксемпе пĕрле ачасен хăйсен те мĕн те пулин тăвас, вĕсене пулăшас

килче, анчах та пачах пĕлмен ĕç çумне мĕнле çулăхатăн-ха? Майĕ çук...

— Килелле вĕçтерĕр ĕнтĕ, ачамсем, атту тĕттĕм пулса ларĕ те таçта çухалса кайăр тата,— терĕ Пауль, пĕр-икĕ сехет пек иртсен.

— Юрать, Пауль Оскарович, каятпăр, — терĕ Евгени. — Эппин, председателе эс хушнă пек калас?

— Кала, Евгени, çитсенех кала, хатĕрлентĕр... Малтан шашкине кунта та илсе килес пулать-ха, унсăрăн эпир трактора тĕрĕслесе пăхма та, ăна яла çитерме те пултараймастпăр.

— Сывă пулăр, Пауль Оскарович...

Туссем килелле чăнах та вĕçнĕ пекех ыткăнчĕç. Халь вĕсем уйсем урлă тӳрĕрен мар, малтан шоссе çуммипе, унтан пăрăнсан хытса кантăк пек пулса тăнă лаша çулĕпе кайрĕç те — йĕлтĕрĕсем çав тери лайăх шурĕç. Çитменнине, шоссерен пăрăнсан çулĕ пĕрмай анаталла анать — патаксемпе пĕрре лайăхрах тĕртсе илсенех, пĕр аллă метр ярăнса каятăн. Аркаш, хăй пĕчĕкрех пулин те, пĕрмай малта пычĕ, Евгени — ун хыççăн. Вĕсем шоссерен уйрăлса пĕр-икĕ километр пек кайсан, таврара тĕттĕмленчĕ, çав вăхăтрах Атăл енчи вăрмансем хыçĕнчен темĕн пысăкăш хĕртнĕ çатма пек уйăх шуса тухрĕ те юрпа хупланса выртнă таврари уй-хирсем çине кĕрентерех тĕс ӳкрĕ. Темле асамлă юмахри пек пулса тăчĕ уйра...

— Эх, хам художник пулнă пулсан, çак пĕтĕм илеме ӳкерсе илĕттĕм, — йĕри-таврапа ăмсанса пăхрĕ Евгени.

Тепĕр çур сехетрен ачасем яла пырса кĕчĕç.

— Каялла килсе çӳриччен, Назар Егорччăна халех кĕрсе калар мар-и? — терĕ Аркаш, уй хапхи умне хывăннă çӳллĕ кĕрт çинчен ярăнса анса чарăннăскер.

— Эп те çаплах шутлатăп, атя, кĕрер, — килĕшрĕ Евгени.

Колхоз председателĕ уничерен инçе те мар, пĕр пилĕк-улт кил урлă çеç пурăнать. Ачасем йĕлтĕрĕсене хывса хапха çумне тăратрĕç те, çăматтисем, тумтирĕсем çумне çыпăçнă юра алсишĕсемпе çапа-çапа тасатса, килкартине кĕчĕç. Вĕсене хирĕç крыльца айĕнчен пĕчĕк кăна çăмламас ула йытă сиксе тухса хаярăн вĕрме тапратрĕ, анчах Аркаш ун патнелле хăюллăн пырса: «Улашка, Улашка! Ухмаха ан ер, эпир вĕт ку», — тесессĕнех, йытă, вĕрме чарăнса, ун çинелле вылямалла сикме

пуçларĕ. Ачасем кунта час-часах килсе çӳренĕ çав, Улашка та паллана вĕсене...

Назар Егорччă каçхи апат çиме ларнă-мĕн. Аркашпа Евгени паян ăçта кайнине пĕлнĕ вăл, çавăнпа та вĕсем алăкран кĕрсе тăрсанах, алăри кашăкне пăрахрĕ те сĕтел хушшинчен тухрĕ.

— Ну, мĕнле унта? — пăшăрханарах ыйтрĕ вăл. — Пулать-и мĕн те пулин? Павăл Оскарччă мĕн каласа ячĕ? Савăнмалла-и, хурланмалла-и манăн?

Ачасем пĕр-пĕрне пӳлсех каласа пама тытăнчĕç.

— Савăнмалла! — Евгенирен малтан персе ячĕ Аркаш. — Часах, ак, ташлама та тивĕ-ха, тен!

— Трактор пулать, Назар Егорччă! — терĕ Евгени.

— Вĕсем ăна йăлт сӳтсе пăрахнă, анчах тепĕр виç кунтан каялла пуçтарма пуçлаççĕ.

— Халь шалти пайĕсене майлаштараççĕ...

— Шашкă хатĕрлеме хушрĕ Пауль Оскарович. Краççын вырăнне çунтармаллине эппин. Сăмаварти пек...

— Анчах шашки типĕ пултăр терĕ, чĕрĕ пулсан, трактор сухалаймасть терĕ.

— Нумай кирлĕ пулать тет. Çирĕм кубометр.

— Тракторĕ чăн та пулатех тет-и? — тепĕр хут ыйтрĕ председатель. — Шантарсах калать-и?

— Шантарсах калать! Тепĕр эстонци те çаплах калать. Вĕсем пĕрле ĕçлеççĕ. Киле килме тухас умĕн Пауль Оскарович тепĕр хут астутарчĕ пире: Назар Егорчча паянах кĕрсе калăр, шашка хатĕрлеме тытăнтăр терĕ. Тракторĕ ĕçлес шанчăк çук пулсан, шашки мĕн тума кирлĕ ăна?

— Аван! Питĕ аван! — Назар Егорччă каллех сĕтел хушшине ларчĕ, анчах çиес вырăнне чĕлĕм туртса ячĕ,— хытă пăлханчĕ пулмалла. — Ну, спаççипă сире ыр хыпар килсе пĕлтернĕшĕн. Тракторне хута яраççех пулсан, эпир хамăрăн мĕн тумаллине тăвăпăр-ха ăна, шашки-машкишĕн хăрамастăп, вăл пирĕншĕн çăмăл япала! Халь кайса канăр ĕнтĕ, ыр каç пултăр...

Тепĕр ирхине ирех Назар Егорччă лаша кӳлчĕ те Пауль Киккаспа Мадис Ноот трактор юсанă çĕре хăй тухса кайрĕ. Каçхине Евгенипе Аркаш каласа пани ăна хытă савăнтарчĕ, анчах çапах та халĕ унăн колхоза пулăшма «ура çине тăратакан тимĕр лашана» хăйĕн куçĕпе курас килчĕ, унсăр пуçне тата трактор валли мĕнлерех «апат» хатĕрлемелли çинчен стариксемпе хăйсемпе каласса илмелле.

– Анма пуçланă ĕçе алăран вĕçертме юрамасть, —

шухăшласа пычĕ вăл çул çинче, — мĕн кирлине çийĕнчех туса пырас пулать. Пурте вăхăтра, çителĕклĕ пултăр!

Ачасем ăна тĕп-тĕрĕс каласа панă иккен — икĕ ватă эстонец трактора йĕркеллех юсанă, туса çитерсен, вăл чиперех ĕçлессе шаннă. Машинăн пăсăк пайĕсене кăларса пăрахнă, вĕсен вырăнне çĕннисене тупса лартнă, çитменнисене хăйсем тăваççĕ. Тепрер эрнерен çак лупасайĕнчен вăл хăех кĕрлесе тухма пултарать...

— Сире мĕнле тав тумаллине те пĕлместĕп ĕнтĕ, — терĕ Назар Егорччă, çав тери пăлханса.

— Нимле тав туни те кирлĕ мар, тăванăм, ĕçĕ ăнăçлă пулса çиттĕрччĕ кăна, — терĕ Пауль. — Сан валли кăна мар вĕт-ха ку, халăх валли. Халăхĕ шутне эпир хамăр та кĕретпĕр. Эсир акса тунă тырра-пулла эпир те çиместпĕр-и-мĕн? Сан колхозу парса тăракан çăкăра çиекен салтаксем пирĕншĕн те çапăçмаççĕ-им? Çавăнпа та камăн кама малтан тав тумалли çинчен шухăшласа пăхас пулать-ха, тăванăм... — Пауль, Назар Егорччă çине пăхса, кăмăллăн кулса илчĕ.

— Тĕрĕс сăмах, — тăрук каласа хутшăнчĕ Мадис Ноот. — Пирĕн сире ытларах та тав тумалла пуль, мĕншĕн тесен пире эсир тăрантарса усратăр кунта, эсир çывăх тăвансене кĕтсе илнĕ пек йышăнтăр, этем шутлă пурăнма май патăр. Кам выçă — ăна çитертĕр, кам çарамас — ăна тумлантартăр, кама сивĕ — ăна ăшăтрăр. Пире эсир мĕн тери ыр тунине эпир виличчен те манас çук ĕнтĕ...

— Ăна шутлама кирлĕ те мар халь, — терĕ Назар Егорччă. — Эпир совет çыннисем пуль? Епле-ха пĕр-пĕрине пулăшмастăн? Енчен те эпир сирĕн пек хурлăха кĕрсе ӳкнĕ пулсан, эсир те пире çавăн пекех пулăшаттăрччĕ вĕт?

— Ун пирки сăмах та çук, паллах, пулăшнă пулăттăмăр, — терĕ Пауль.

— Шăп та çавă, пĕр-пĕринпе туслă пулса пулăшни çăлать те пире халь, — хушса хучĕ Мадис Ноот. — Гитлер, авă, урăхла ĕмĕтленнĕ иккен: Российăра тĕрлĕ халăхсем пурăнаççĕ, вĕсен кашнин хăйне майлă йăласем, кашнин хăйĕн тĕнĕ: пĕрисем — православнăй, теприсем — мусульман, виççĕмĕшĕсем — католик, культурисем те пĕр-пĕринчен расна. Çавăнпа усă курса, вĕсене пĕр-пĕринпе хирĕçтерсе яратăп та — Советсене çĕнтерме питĕ çăмăл пулать тенĕ. Анчах та ку унăн ĕмĕт çеç пул-

са тăчĕ, пирĕн халăхсен туслăхĕ унăн танкĕсенчен те çирĕпрех иккен...

— Шутласан, миçе тĕрлĕ халăх ывăлĕсем çапăçаççĕ халь тăшмана хирĕç! — аллинчи хыпкăчне чĕркуççи çине хурса, кăкăр туллин сывласа илчĕ Пауль. — Вырăсĕ те, украинецĕ те, грузинĕ те, узбекĕ те, чăвашĕ те, тутарĕ те... Каласа та пĕтерес çук! Халь акă фронтра уйрăм Эстони дивизийĕ пурри çинчен пĕлтĕмĕр, ман ывăлăм Ильмар çав дивизире çапăçнă. Нумай пулмасть тата хаçатра латышсен дивизине асăнчĕç... Пурте пĕр кăмăллă вĕт-ха вĕсем, пурте фашизма чун-чĕререн кураймасăр çапăçаççĕ...

— Çавăнпа çĕнтерсе пыраççĕ те халь, — терĕ Ноот.

— Вăл тĕрĕс ĕнтĕ. Питĕ тĕрĕс, — пуçĕпе сулса илчĕ Назар Егорччă. — Çĕр çинче туслă пурăннине нимĕн те çитмест...

Киле таврăнсан, каçхине вăл бригадирсене пухса канашларĕ.

— Трактор валли типĕ шашка ăçтан тупăпăр? Мăн çырма хĕрринчи кив витене сӳтсе татсан мĕнле-ши? Ахалех çĕрсе ларать вĕт? Асăрхарăм-ха пĕркун — пĕрер-пĕрер пĕрененех сĕтĕреççĕ пулмалла тахăшĕсем. Пĕр стени самаях лутраланнă...

Колхоз шăп вăрçă пуçланас умĕн ял хĕррине лашасем валли çĕнĕ пысăк вите тунă-мĕн те, ак ку, малтанхи, чăнах та, ахалех ларнă. Çийĕ те çук унăн, алăк-чӳречи те çук, кăшкарĕ çеç юлнă, ăна та майĕпе йăкăртма пуçланă имĕш. Пĕр вунпилĕк çул ĕлĕкрех кулаксен витисене сыпа-сыпа тунăскер, халь вăл ниме те юрăхсăр пулнă, анчах пĕренисем вара — тип-типĕ, вучаха-мĕне хурсан, кӳкĕрт пекех çунмалла. Председатель хăйĕн шухăшне каласа парсан, бригадирсем нумай та калаçса тăмарĕç, сӳтес те татас терĕç.

Ну, ĕç пулчĕ те вара ачасем валли!..

Мăн çынсем ишĕлтерсе антарнă кивĕ вите патĕнче уроксем хыççăн кашни кун кĕшĕлтетрĕç вĕсем. Пĕрисем пĕренесене кĕскен-кĕскен татаççĕ, теприсем вĕсене пĕчĕк пуртăсемпе лач! лач! лартса çураççĕ, виççĕмĕшсем çав шашкăсене михĕсем ăшне тултараççĕ те, çунашкасем çине хурса, правлени хыçĕнчи пушă лупасайне кайса пушатаççĕ.

Çак ĕçе тытăннă чухне Назар Егорччă Евгенипе Аркаша тĕл пулчĕ те хытарсах каларĕ:

— Эсир аслисем пулатăр. Ну, бригадир пеккисем эппин. Тĕрĕслесех тăрăр — ытлашши вăрăм та ан тат-

чăр, шултра та ан çурччăр. Çунтарма кансĕр пулать...

— Юрĕ, Назар Егорччă, веçех эс каланă пек, тĕптĕрĕс пулĕ! — савăнсах кайрĕç туссем.— Шанма пултаратăн!

Хуть те ăçта та аслăраххи, малтарахри пулма юратакан Аркаш вара хăйне чăн командир пекех тыткаларĕ. Пĕрисем патне пырать те — кĕскерех татма хушать, теприсем патне çитет — çурнине тиркет, мĕнлерех çурмаллине хăй туса кăтартать.

— Ак çапларах кирлĕ ăна! Суккăр мар пуль?

Унтан тăрук васкатма тытăнать:

— Мĕн, кĕрхи шăнасем пек, аран-аран хускалатăр? Нивушлĕ кăшт ӳрĕкрех пулмалла мар? Кун пек ĕçлесен, эпир шашкăсене çураки валли мар, кĕраки валли те хатĕрлесе çитерейместпĕр!

Куна Аркаш кăлăхах каларĕ. Ачасем хăйсене хистемесĕрех пит аван ĕçлерĕç. Пилĕк-ултă кунтан кивĕ вите пĕренисем пурте шур пĕремĕк пек хитре шашкăсем пулса выртрĕç.

Трактор юсанă çĕре малтан кайса килнĕ хыççăн темиçе кунтан Назар Егорччă тепре çитсе курчĕ. Ун чух тракторне пухса çитерме пуçланă та иккен, нумай та юлман.

— Ыран шашка илсе килĕр, Назар Егорччă, — терĕ ватă Пауль, — мотора тĕрĕслемелле ярса пăхас пулать. Хăвна пĕрмай çӳреме кансĕр, санăн унсăр та ĕç нумай, шашкине пирĕн Евгени те леçме пултарать...

Анчах ун пек çĕре Евгени пĕччен çӳрет-и вара? Хальхинче те вăл хăйпе пĕрле Аркаша илсе кайрĕ. Лешин çак сăмавар евĕрлĕ трактор мĕнле ĕçленине çав тери курасси килнĕ-çке! Çитменнине, Аркаш трактор валли хутмалли çурса хатĕрленĕ чух сахал тăрăшнă-им? Ачасене епле васкатрĕ, епле хистерĕ вăл!

— Манăн халь тракторпа ларса çӳреме те полнăй правă пур! — тесе хучĕ вăл Евгение çул çинче.

Вырăна çитрĕç хайхисем. Паульпе Мадис Ноот пысăк машинăн «пырши-пакартине» пĕтĕмпех каялла вырнаçтарнă, тул енчен те тасатнă пулмалла — унтан та кунтан çуталса тăрать. Хăйсем лупас умĕнче, хĕвел ăшшинче, каска-пукансем çинче чĕлĕм туртса лараççĕ. Иккĕшĕ те кăмăллă, ĕç пĕтнĕшĕн савăннă пулмалла.

— Илсе килтĕр-и? — ыйтрĕ Пауль, каска çинчен тăрса.

— Илсе килтĕмĕр, Пауль Оскарович. Пилĕк михĕ.

— Парăр-ха, эппин, кунта...

Евгенипе Аркаш çуна çинчен шашка тултарнă михĕсене иле-иле лупасайне хучĕç. Паульпе Мадис çавăнтах пĕр миххине салтса Аркаш «сăмавар» текен бункер ăшне ячĕç те, краççынланă кипке таткине спичкăпа тивертсе, бункерăн аял енчи шăтăкран чиксе хучĕç. Тӳрех сарă хура тĕтĕм палкаса тухрĕ — çав тери усал шăршлă, куçа çиекен тĕтĕм. Ачасем ирĕксĕрех лупасайĕнчен каялла чакса тухрĕç.

Кĕçех бункера янă шашка тивсе илчĕ пулмалла, тем шăрт-шарт! туни илтĕнчĕ. Мадис кабинăна кĕрсе ларчĕ, генератора включить турĕ, çавăн хыççăн бункерти шашка хытăрах çунма пуçларĕ. Çапла пĕр çирĕм-вăтăр минут иртрĕ — бункерта трактор моторне ĕçлеттермелли газ пухăнчĕ. Евгенипе Аркаш трактор кĕç-вĕç тапранса тухасса кĕтсе тăчĕç, анчах вăл хускалмарĕ-ха, лупасайĕнче малтанхи пекех тĕтĕм йăсăрланчĕ кăна. Чылайран тин Мадис кабинăран каялла сиксе тухрĕ те, бункер патне пырса, унăн хупăлчине — люкне — хупса лартрĕ. Унтан, трактор пуçне пырса, капота уçрĕ, пускача — тĕп мотора хута яма пулăшакан пĕчĕк мотора—кантринчен карт! карт! туртрĕ. Пускач тӳрех ĕçлеме тытăнчĕ: кăлтăр-кăлтăрр, кăлтăр-кăлтăрр... Мадис ăна тĕп моторпа пĕрлештерчĕ, анчах лешĕ пĕр сас та кăлармарĕ. Икĕ мотор мĕнлерех пĕрлешнине Мадис тепĕр хут тĕрĕслерĕ, унтан-кунтан тыткаласа, тĕрткелесе пăхрĕ — усси пулмарĕ...

— Каймасть мотор! — кăшкăрчĕ вăл юнашар тăракан Пауле.

— Мĕншĕн-ши? — лешĕ те кăшкăрсах ыйтрĕ унран.— Йĕркеллех пухрăмăр пек-çке?

— Мур пĕлет ăна!

— Тепре тĕрĕслесе пăхас пулать эппин...

— Тĕрĕслес пулать çав, мĕн тăвас тетĕн!

Ачасем çак калаçăва пĕтĕмпех илтрĕç те питĕ пăшăрханса ӳкрĕç: пулса çитеймен, эппин, вĕсен тракторĕ! Моторĕ каймасть, тет. Моторсăр епле ĕçлетĕр-ха вăл? Ах, мĕнле инкек пулнă-ши? Паульпе унăн юлташĕ ăна хăйсем тĕллĕнех тӳрлетсе çитерме пултарĕç-ши?

Эстонецсем мотор ăшĕнче чаваланма тытăнчĕç. Пĕр сехет те ытла тăрмашрĕç пулмалла. Ачасем, вĕсем мĕн тунине лайăхрах курас ĕмĕтпе, пĕрре çывăхах пырса тăнăччĕ, анчах вĕсене: «Ан кансĕрлĕр-ха, аяккарах кайса тăрăр», — терĕç. Ирĕксĕрех лупасайĕнчен тухма тиврĕ.

— Мĕн тăватпăр ĕнтĕ? Киле каятпăр-и? — хуллен ыйтрĕ Евгени хăй тусĕнчен,

— Тăхтар-ха пăртак, тен, халех ĕçлеттерме тытăнаççĕ! — терĕ Аркаш. — Интереснă вĕт-ха...

— Моторĕ каймасть пулсан — интересĕ пысăках мар çав. Мĕн пустуй шăнса тăрас? Каç та пулать акă...

— Кай, ара, лар та — вĕçтер, кам чарать сана? — куçĕсене çиллессĕн çутăлтарса илчĕ Аркаш. — Эп кайран çуранах пыма пултаратăп, çĕр çухрăм мар!

— Ухмах эсĕ, — терĕ Евгени ним çилленмесĕр.

— Эс пит ăслă. Пушкин пекех.

— Куна пĕлнĕ пулсан, эп сана чĕнессĕм те çукчĕ.

— А эп санпа килместĕмччĕ!

Çав вăхăтра эстонецсем, мотор патĕнче тăрмашма пăрахса, пускача çĕнĕрен хута ячĕç, ăна тĕп моторпа пĕрлештерчĕç. Вара сасартăк мăн мотор лăкăрр! лăкăрр! турĕ. Пăшал пенĕ пек шартлатрĕ, пĕрре, иккĕ, виççĕ, унтан лаша тулхăрнă пек сасă илтĕнчĕ те... татах шăп пулчĕ.

— Каллех каймасть вĕт, эсрел! — çав тери пăшăрханса вăрçса илчĕ Евгени. — Мĕншĕн каймасть-ши?

— Тăхта, тепре ярса пăхать акă, — пăшăлтатрĕ Аркаш. Халь кăна пĕр-пĕринпе хирĕçсе илнине те манса кайрĕç вĕсем...

Кĕтни ахаль пулмарĕ: ик-виç минутран трактор моторĕ чăнах та тепĕр хут, малтанхинчен те хытăрах кĕрлесе кайрĕ, каллех шатлатрĕ, патлатрĕ, чăх-чăх! турĕ те, кăшт тăхтасан, пĕр тикĕс ĕçлеме тытăнчĕ. Мадис мотор ĕçне йĕркелеме тăрăшрĕ пулас, пĕрре хытăрах кĕрлеттерчĕ, тепре хуллентерех ячĕ, унтан каллех хытăрах, шавлăрах ĕçлеттерчĕ. Халь ĕнтĕ мотор пĕрре те чарăнмарĕ.

— Кайрĕ вĕт! Ĕçлет! — хĕпĕртенипе Евгение çурăмĕнчен шап! çапса илчĕ Аркаш.

— Ытлашши каçса ан кай-ха, таçта куçăхтарăн тата! — терĕ ăна Евгени.

Çук, трактор «куçăхмарĕ». Унăн моторĕ пĕр майлă, ним чăрмавсăр кĕрлесе тăчĕ. Кĕçех Мадис Ноот, кабинăна сиксе кĕрсе, ачасене: «Пăрăнăр!» — тесе кăшкăрчĕ те, трактора пĕррех вырăнтан хускатрĕ. Вăл хуллен кăна лупасайĕнчен шуса тухрĕ, унтан сылтăмалла пăрăнчĕ те, шоссе çине хăпарса, Шупашкар еннелле кĕрлеттерчĕ. Ниçта кайса кĕрейми хĕпĕртенĕ Евгенипе Аркаш унпа юнашар чупрĕç, ватă Пауль те васкасах лупасайĕнчен çул хĕррине тухрĕ. Унăн сăн-пичĕ тăруках çамрăкланнă пек пулчĕ, кăмăллă кулăпа çиçрĕ...

Шоссе тăрăх пĕр икçĕр метр пек кĕрлеттерсе кайсан, Мадис Ноот хăватлă машинăна каялла çавăрчĕ, çав

вăхăтра, ăнсăртран гусеница айне пуласран хăрамасăрах, Аркаш трактор çине сиксе хăпарчĕ те, аякра тăракан ватă Пауле çĕлĕкĕпе сулса саламлама тытăнчĕ.

ТЕЛЕЙЛĔ ТĔЛПУЛУ

«Çĕнĕ саманара» тракторпа ĕçлеме пĕлекен çын пулман (унччен икĕ тракторист пулнăччĕ, анчах вĕсем вăрçа кайнă), çавăнпа та колхоз уй-хирне Мадис Ноотах сухалаттарма тивнĕ. Ун пирки Назар Егорччă вăл ĕçлекен çул-йĕр участокĕн начальникĕпе ятарласа калаçса килнĕ.

— Тархасшăн, пулăшăр,— тенĕ вăл начальнике,— çав эстонеца çураки вăхăтĕнче пирĕн патра пĕр пилĕк-ултă кун ĕçлеме ирĕк парăр. Уншăн эпир сире тем туса пама та хатĕр... Тыррине ăна вăхăтра акмалла-çке, унсăр пулмасть вăл. Çăкăрне пурте çиетпĕр — вăрçăри салтакĕсем те, эпир те, эсир те...

Начальникĕ бюрократласкер мар, халăх нушине лайăх ăнланакан, фронтран аманса таврăннă çын пулнă та — тракторне те чарса тăман (ăна юсаса хута янăшăн хăй те савăннă-ха вăл), Мадис Ноота та «Çĕнĕ саманана» кайса ĕçлеме ирĕк панă.

Çакă вара колхоза чăннипех çăлчĕ. Ватă-вĕтĕ лашасемпе кăна ĕçленĕ пулсан, çураки пĕр виç-тăват эрненех пыратчĕ пуль, капла вара пĕтĕм ĕç ултă кун хушшинче пуçтарăнчĕ. «Çĕнĕ саманара» суха-ака пĕтернĕ хыççăн Мадис Ноот кӳршĕри «Малалла» колхоза та чылай пулăшрĕ.

Иртнĕ çулти пекех, çураки вăхăтĕнче ачасем питĕ тăрăшса ĕçлерĕç. Трактор пырса çаврăнайман вырăнсене пурне те плугсемпе сухаларĕç, сӳрине те турĕç, вăрлăхне те турттарчĕç, сеялкăсемпе тыррине те акрĕç. Иртен пуçласа каçченех хирте пулчĕç вĕсем, анчах никам та ӳпкелешмерĕ, хăй ывăнни çинчен каламарĕ, ĕçрен пăрăнма шутламарĕ.

— Пирĕн ачасем вăйă мĕнне те пĕлмеççĕ, ача пулса пурăнмасăрах мăн çынсем пулса тăчĕç, мăнтарăнсем, — терĕ пĕррехинче Евгени амăшĕ Аркаш амăшне ывăлĕсем ирхине ирех уя тухса кайнине курса тăнă чух.

— Ан та кала, Улька... — ассăн сывласа илчĕ Аркаш амăшĕ, — питĕ хĕрхенмелле те вĕт, вĕсен тĕлне пурнăçĕ çавăн пек килсе тухрĕ те — мĕн тăвас тетĕн? Ха-

мăр та ача чухне ырринех курмарăмăр, вăрçи те, выçлăхĕ те пулчĕ, мăянне те, йĕкелне те çирĕмĕр, халь акă ачасем те тертленеççĕ... Çав çĕр çăтман Гитлершăнах асапланатпăр ĕнтĕ, пирĕн çынсен куççулĕ уншăн наркăмăш пултăрах!

Уйри ĕçсене пĕтерсен, килти пахчасенче чылай тăрмашма тиврĕ. Тимуровецсен командирĕ пулнă май Евгени тата ачасене фронтовиксен пахчисене илсе кайса ĕçлеттерчĕ — килĕсенче вăйпитти çынсем çукраххисене çĕрулми, пахчаçимĕç лартма пулăшрĕç. Унтан тата улăхри «фронт пахчинче» ĕçлеме тиврĕ. Иртнĕ çулта ачасем унта чылай пахчаçимĕç ӳстерсе госпитальсем валли панăччĕ, кăçал акă тата ытларах туса илме ĕмĕтленчĕç.

Çуркунне — çулталăкри чи ырă, ытармалла мар вăхăт ĕнтĕ, çуркунне пĕтĕм çĕршыв ешерет, чечексем çурăлаççĕ, хĕвелĕ ăшăтнăçемĕн ăшăтать, ӳсентăрана çĕр çумĕнчен çĕклет, чун-чĕрене савăнтарать. Анчах вăрçă вăхăтĕнчи ачасем çак илеме курсах та каймарĕç çав, вĕсем ĕçлерĕç, пĕр вĕçĕм, лăш курмасăр ĕçлерĕç...

Евгенисен ашшĕ фронтран кашни эрнере тенĕ пекех çырса тăратчĕ, пĕр вунă сăмахлă «виçкĕтеслĕх» те пулин яратчĕ. «Эп сывă, пуçăм та, аллăм-урам та тĕрĕстĕкелех, пурсăра та ыталаса чуптăватăп, ырлăх-сывлăх сунатăп...» Вăрçăри çын çакăн пек кăна çырса ярсан та, килтисемшĕн вăл тем пекех пысăк савăнăç пулнă. Нимрен хакли — çын сывă пулни! Иван Рыбаков сержант — Евгенисен ашшĕ — çавăн пек çырусемпе час-часах хĕпĕртеттерчĕ килйышне. Хăй çинчен нумаях çырмастчĕ вăл, фронтра хăй кам пулнине те пĕлтерсех каймастчĕ (юраман пуль çав!), пĕррехинче кăна: «Ĕнер пирĕн разведка питĕ ăнăçлă пулчĕ, «чĕлхе» тупма хушса ячĕç те — эпир нимĕçсен фельдфебельнех сĕтĕрсе килтĕмĕр, çавăншăн пире пурсăмăра та наградăсем пачĕç, мана «Хĕрлĕ Çăлтăр» лекрĕ», — тесе çырнăччĕ.

Çав кунах Евгени Аркаш патне кайса тулли кăмăлпа пĕлтерчĕ:

— Пирĕн аттене те орден панă. Сан ачунни пекех, орден Красной Звезды! Разведчик иккен вăл, эп пĕлмен те...

— Пирĕнне халь артиллерине куçарнă, — терĕ Аркаш, — танксене персе шăтаракан тупă патĕнче пĕрремĕш номер, тет.

— Час-час çырать-и?

— Уйăхра пĕр-икĕ çыру килет.

— Пирĕн те пĕлтерсех тăрать-ха хăй çинчен.

...Анчах, çуракисем иртсен, Евгенисен ашшĕнчен пĕр уйăх ытла çыру пулмарĕ. Евгенипе амăшĕ хытă пăшăрханма пуçларĕç: мĕн пулчĕ-ха капла, мĕншĕн çырмасть? Сăлтавсăрах мар ĕнтĕ ку...

Хăйĕн ывăлне халь те тупайманнипе час-часах хуйхăракан ватă Пауль те, çакăн çинчен пĕлсен, хытă пăлханчĕ. Евгенисен килйышне вăл хăйĕн килйышĕ пекех юратнă та вĕсен кашни пĕчĕк хуйхинех чĕре патне илнĕ. Шыв-шур вăхăтĕнче Евгени йăмăкĕ Марине ăнсăртран шыва кĕрсе ӳксе хытă чирлесен те, вăл тем пекех ăшталанчĕ, ун патĕнчен уйрăлма пĕлмерĕ. Халь те тӳрех канаш пама тытăнчĕ:

— Сирĕн ун адресĕ пур, çырса ярăр часрах часть командирĕ патне, Рыбаков сержанта мĕн пулнă, ма çырмасть вăл тесе ыйтăр. Эпир, ав, Ильмар ăçтине пĕлместпĕр те, нимĕн те тума пултараймастпăр, анчах сирĕн хуйхăрмалли çук, тепĕр эрнеренех ответ килет...

— Çыр çавăн пек, — хушрĕ амăшĕ Евгение. — Хăçанччен пăшăрханса пурăнмалла пирĕн капла? Чĕре çурăлсах тухать ĕнтĕ...

Анчах çырса яма ĕлкĕреймерĕç вĕсем — çак калаçу хыççăн тепĕр ик кунтанах ашшĕнчен уйăх ытла кĕтсе пурăннă çыру килчĕ.

— Эсир ман пирки пăшăрханса пĕтрĕр пуль, каçарăр,— тесе çырнă ашшĕ,— анчах куншăн эп айăплă мар, мĕншĕн тесен пире кунтан инçете командировкăна ячĕç, унта почта таврашĕ çук... Халь таврăнтăм ĕнтĕ, малашне кӳрентермĕп. Ăçта пулни çинчен хам киле таврăнсан каласа парăп. Анчах вăрçă пĕтиччен эпир пĕр-пĕрине курасси çинчен ĕмĕтленмелли те çук. Вăрçине часрах пĕтересчĕ!

— Нивушлĕ вăрçăра та командировкăсем пулаççĕ?— тĕлĕнерех шухăшларĕ Евгени. — Ăçта кайса çӳреççĕ вара унта?

Хăйĕн ашшĕ — пĕтĕм дивизипе чапа тухнă паттăр разведчик Иван Рыбаков — темиçе юлташĕпе пĕрле фронт линийĕ урлă каçса уйăха яхăн тăшман тылĕсем тăрăх çӳрени çинчен, унта мĕн тери хăрушă пулни, вĕсем каялла таврăннă чух пилĕк разведчикран иккĕшĕ çеç юлни çинчен шухăшлама та пултарайман çав вăл...

Çак çыру хыççăн Евгенисен килйышĕ лăпланчĕ, ватă Пауль те савăнчĕ уншăн. Анчах хăйĕн ывăлĕ Ильмар пирки асăнман кун та пулмарĕ. Кинĕпе, мăнукĕсемпе

пĕрле пухăнса ларса, тем тĕрлĕ те шухăшласа пăхрĕç вĕсем.

— Тен, вăл хальччен сывалса çитсе каллех фронта тухса кайнă? — иккĕленчĕ Амалия.

— Командир çырăвĕнче «йывăр аманнă» тенĕччĕ-çке, çак хушăрах тӳрленсе çитрĕ-ши вара? — килĕшмерĕ Ян.

— Пĕлетĕр-и, салтак суранĕ вăл ахаль çын суранĕ пек мар, хăвăрт тӳрленет... — терĕ Пауль.

— Кам пĕлет, тен, каллех мĕн те пулин пулнă?

Çакăнтан ытла урăх ним калама та пĕлмерĕç вĕсем...

Ку енче çав çуркунне çанталăк питĕ лайăх пулчĕ. Пĕрре çумăр çурĕ, тепре хĕвел пĕтĕм çĕре ăшăтса тăчĕ, кăштах вăхăт иртсен, каллех çумăр çуса илчĕ. Çавна пула акнă тырăсем тип-тикĕс шăтса тухрĕç те ешĕл кавир пек курăнакан калчасем кунсерен мар, сехетсерен ӳсрĕç темелле. Ял çыннисене ку ĕнтĕ çав тери савăнтарчĕ.

— Фронт валли те, хамăр валли те пулать кăçал...

Пĕлтĕрхи пекех, ачасем хăйсен улăхри «фронт пахчинче» чунтан тăрăшса ĕçлерĕç. Июнь вĕçнелле унта иртнĕ кĕркунне лартса хăварнă виктори çырли пуç пӳрне пысăкăш пулса хĕрелме тытăнчĕ — шутсăр тутлă тĕслĕ, ытармалла мар! Анчах ăна никам та тĕкĕнмерĕ, черетпе дежурствăна пынă ачасене Рина Петровна хăй кăна пĕрер-икшер стакан татса тутантарса пăхрĕ.

Çав кунсенче тухнă хаçатсем нумай çĕрти колхозсенче «Тăван çĕршыва хӳтĕлекенсен сывлăхĕн фончĕ» тума тытăнни çинчен пĕлтерчĕç. Ял ĕçченĕсем çав фонда сĕт, çăмарта, çĕрулми, пахчаçимĕç нумай хывнă. Çакăн çинчен вуласа пĕлсен, Рина Петровна тулли кăмăлпа шухăшласа илчĕ:

— Эпир те аякра тăмастпăр... Пирĕн фронтовиксен «сывлăх фондне» хывмалăх пахчаçимĕç çителĕклĕ пулать!

Пĕр шăматкун, каçалапа, ун патне каллех леш «райком хĕрĕ» Нина Кулюкова пырса тухрĕ.

— Пирĕн республикăри пионер организацийĕ хамăр хуласенчи госпиталĕсене шефа илнĕ, — терĕ вăл. — Аманнă воинсем валли тĕрлĕ парнесем, кучченеççем кайса параççĕ, концертсем ирттереççĕ...

— Ăçта вара вăл госпитальсем? — ыйтрĕ Рина Петровна. — Илтмен-çке эпĕ пĕрре те...

— Шупашкарта, Канашра, Улатăрта пур вĕсем. Шупашкарта икĕ шкул çуртне йышăннă. Сахал мар аманнă çын выртать унта...

— Эппин, пирĕн те мĕн те пулин тăвасчĕ-çке!

— Çула май шăп çавăн çинчен калама кĕтĕм эпĕ. Сирĕн «фронт пахчи» еплерех ӳсет кăçал? Çырла-мĕн çук-и унта?

— Пиçет ĕнтĕ. Виç-тăват кунтан самаях пухма пулать. Редиска пур... Вăл та витамин. Ытти çимĕçсем хатĕр мар-ха...

— Малтанлăха çитет те сире!—терĕ «райком хĕрĕ».— Тен, ачасем тата, амăшĕсемпе калаçса татăлса, пĕрер ещĕк пек çăмарта, пăртак çу пухĕç? Вара çавсене тиетĕр те — пĕр вуннăн-вуниккĕн каятăр...

— Ма ун пекех нумайăн?

— Ара, аманнисене валли концерт пекки те тăвас пулать-çке!

— Э-э... Ун çинчен эпĕ шутламан та.

— Кирлĕ вăл, кирлĕ! Аманнисем ачасене питĕ юратса йышăнаççĕ. Вĕсене курсан, хăйсен килти ачисене, шăллĕсемпе йăмăкĕсене аса илеççĕ пулмалла. Леш эрнере, Çĕньял пионерĕсене ертсе кайсан, асăрхарăм эпĕ: ачасем юрланă-ташланă чух хăшпĕрисен куçĕсем те шывлансах тăчĕç...

— Пулĕ те... Хурланаççĕ ĕнтĕ. Анчах пирĕн концерт валли нимех те çук-ха çав. Тем тумалла?

— Кив номерсенчен суйласа ил. Госпитальрисемшĕн вĕсем те çĕнĕ пулаççĕ. Леш Эстони ачи сĕрме купăс калама пăрахмарĕ-и-ха?

— Пăрахман, Анани Яккăлч патне час-часах çӳрет.

— Юрă учителĕ патне-и?

— Ийя çав. Ялта сĕрме купăс урăх никамăн та çук вĕт. Вĕрентет лешĕ ăна. Нотисем те чылай унăн...

— Вăт, питĕ аван ку! Çав ачана илсе каятăн.

— Унăн йăмăкĕ Юули пит лайăх юрлать...

— Ну, иккĕшне те илетĕн эппин. Ташлакансем те пурччĕ-ха сирĕн. Акă хайхи, программа пулчĕ те! Нумай кирлĕ мар, пĕр çирĕм-вăтăр минутлăха кăна.

Вĕсем çапла калаçса татăлчĕç: Рина Петровна ачасемпе пĕрле госпитале кайма мĕн кирлине хатĕрлесе çитерет те Кулюковăна телефонпа шăнкăравлать, вара лешĕ, Шупашкара кайса, хăш госпитале хăçан пыма май пуррине пĕлсе хыпарлать.

...Аманнă салтаксем патне кайса курас шухăша пурте ырларĕç — ачасем те, мăннисем те.

— Колхозран та кучченеç парса яратпăр. Пĕлтĕрхи пыл та пур-ха пăртак, пĕр пилĕк кило тупăнать пуль,— терĕ Назар Егорччă. — Унсăр пуçне, кашниех мĕн те пулин пама пултарать. Тăван çĕршывшăн çапăçса юн тăкнă çынсемшĕн никам та хытсах тăмĕ...

Ачасем виçшерĕн-тăваттшарăн уйрăм урамсем тăрăх килтен киле çӳрерĕç, хăйсем мĕн шут тыни çинчен ăнлантарчĕç. «Вăрçăра аманнă салтаксем валли» тесен, пĕр çын та ачасене пушшăн кăларса ямарĕ — пилĕк çăмарта та пулин тупрĕ. Хăшĕсем çу, чăкăт, типĕтнĕ аш пачĕç. Чылай апат-çимĕç пухăнчĕ çапла, пĕр лавлăх!

Çав хушăрах Рина Петровна концерта хутшăнмалли ачасене ĕçрен уйăрсах репетицисем ирттерчĕ — манма пуçланă сăвăсене хут çине пăхмасăр калама вĕренттерчĕ, ватă учитель Анани Яккăлч юрăсем юрлаттарчĕ, комсомол секретарĕ Витали купăс каласа виçĕ арçын ачапа виçĕ хĕрачана йĕп-йĕпе тарличчен ташлаттарчĕ. Темле пысăк уяв умĕнхи пекех хатĕрленчĕç ачасем. Ара, вăрçă паттăрĕсем умне пули-пулми тухма юрать-и-мĕн? Ĕмĕр манми намăс пулать вĕт!..

Шупашкара ыран тухса каяс тенĕ чух, каçхине, яла Кулюкова хăй пырса çитрĕ.

— Ну, епле-ха ĕнтĕ, тусăм, мĕн кирли пурте пулчĕ-и? — ыйтрĕ вăл ывăннă сасăпа.

— Пĕтĕмпех хатĕр, — терĕ Рина Петровна. — Тăватă ещĕк çырла татрăмăр паян, çăмарта виçĕ ещĕк пухăнчĕ, пĕр пилĕк кило çу, тăватă кило пыл, председатель ирпе ирех така пустаратăп терĕ-ха...

— Питĕ пуян кучченеç пулать, эппин, сирĕн, — терĕ Кулюкова, анчах хăй темшĕн хурланнă пекрех ассăн сывласа илчĕ.

— Хытă ывăннă курăнать эсĕ, Нина, çикеле те — выртса кан, — терĕ Рина Петровна. — Хуларан çуранах килтĕн пуль-ха?

— Кам лаша патăр ĕнтĕ мана? — терĕ ăна хирĕç Кулюкова. — Яланах çуран çӳретĕп. Çăва тухнăранпа пин çухрăм та утрăм-и, тен. Анчах та ку вăл нимех те мар-ха, хăнăхрăм ĕнтĕ районри çулсене утăмласа виçме. Урăххи кӳрентерет...

— Мĕн тата? — ун куçĕнчен иккĕленерех пăхрĕ Рина Петровна.

— Илтмен-и нимĕн те?

— Çук, илтмен... Радио çук та пирĕн...

— Виçĕ кун каялла нимĕçсем Орелпа Белгород енчен пĕр харăс Курск çинелле питĕ вăйлă наступлени

пуçласа янă. Çапăçăва пиншер танк, çав тери йышлă авиаци кĕртнĕ. Темиçе çĕрте пирĕннисем чылай каялла чакнă...

— Чăнах-и?! — Рина Петровнăн тути хĕррисем чĕтресе илчĕç.

— Радиопа калаççĕ. Пĕтĕм çĕр çунса тăрать халь унта.

— Нивушлĕ вара фашист каллех хĕвелтухăçнелле куçса килме пултарĕ-ши? Хăйсене Сталинград патĕнче çав тери хытă аркатнă хыççăн та?..

— Кам пĕлет, кам пĕлет...

Çапла çав, 1942 çулхи çу кунĕсенчи пекех, 1943 çулхи июлĕн 5-мĕшĕнче, ир-ирех, нимĕç фашисчĕсем пирĕн позицисем çине пысăк наступлени пуçласа янă. Орелпа Белгород патĕнчен тапранса тухса, вĕсем, пирĕн оборонăна лутăркаса тăкса, Курск хулине тытса илме, çапла майпа вара «Курск хысакĕнче» тăракан пирĕн çарсене «хурана» хупса лартма, унтан вĕсене пуçĕпех пĕтерсе хума ĕмĕтленнĕ. Тĕнчери пур вăрçăсен историне те пит лайăх пĕлекен çынсем каланă тăрăх, кун пек хăватлă та хăрушă çапăçу ĕмĕрне те пулман. Вăл çапăçура тăшман енчен те, пирĕн енчен те пин-пин танк, самолет, пин-пин тĕрлĕ йышши тупă, миномет, огнемет тата темтепĕр пуллă. Фашистсем ку çапăçу валли вуншар çĕнĕ дивизи — çĕр çинчисене те, сывлăшрисене те — илсе пынă, вĕсенче пĕр миллион çын таранах шутланнă... Малтанхи темиçе кун хушшинче тăшман чăнах та хăшпĕр çĕрте Совет Çарĕн оборона линине çĕмĕрсе кăштах малалла шума пултарнă, анчах кайран пирĕн паттăр воинсем вĕсене чарса лартнă çеç мар, хăйсене каялла хăвалама тытăннă. «Германи çĕнтерĕвĕшĕн пулса иртекен юлашки çапăçу» тенĕ гитлеровецсем Курск патĕнчи çапăçăва, анчах çав çапăçура вĕсем мар, пирĕн çарсем, пирĕн хĕçпăшал çĕнтернĕ. Çав чаплă çĕнтерӳ ячĕпе пирĕн çĕршыв столицинче — Мускавра — августăн пиллĕкмĕшĕнче пĕрремĕш хут 120 тупăран пĕр харăс вуникĕ хут перçе салют панă...

Курск тăрăхĕнче тăшмана çав тери вăйлăн аркатса тăкнă хыççăн пирĕн çарсем хула хыççăн хула, куллен çĕршер ял ирĕке кăларнă, вĕсем, Десна, Сож, Днепр, Припять шывĕсем урлă каçса, хĕвеланăç еннелле малтан мала пынă. Халь ĕнтĕ эпир фашистла Германие

çĕнтересси куçа курăнсах тăнă, ун пирки никам та икĕленмен...

...Шупашкара виçĕ лавпа кайнă ачасем кăнтăрла иртсен çитрĕç. Почта патĕнчен сылтăмалла пăрăнса Ленинград урамĕпе икĕ квартал хăпарсан, вĕсем лапсăркка йывăçсем айне пытаннă икĕ хутлă вăрăм çурт умĕнче чарăнчĕç. Ачасене ертсе килнĕ Нина Кулюковăпа Рина Петровна вĕсене лавсем çинчех кĕтсе ларма хушрĕç те хăйсем сарлака чул пусма тăрăх хăпарса шала кĕрсе кайрĕç. Ачасем унăн-кунăн урамри иртен-çӳренсене пăхса ларчĕç.

— Çапах та хулара халăх пит нумай пурăнатьçке, — терĕ Аркаш Евгение (вĕсем кунта та пĕрлех килнĕ). — Пурте çăкăр çиеççĕ вĕт-ха çаксем...

— Çиеççĕ кăна мар, ĕçлеççĕ те ĕнтĕ, — терĕ Евгени. — Ĕçлемесĕр кам çăкăр çитерет ку чухне?

— Ăçта ĕçлеççĕ-ха вĕсем?

— Сахал-и! Заводсенче, учрежденисенче...

— Ачисем тата? Эпир хуть колхозра тапаланатпăр...

— Вĕсем вĕренеççĕ, анчах ĕçлекенсем те сахал мар.

Çав вăхăтра урамăн тепĕр енчи тăватă хутлă пысăк çурт хапхинчен, хуркайăксем пек, пĕрин хыççăн тепри, сахалтан та пĕр вăтăр-хĕрĕх хĕрача тухрĕç. Пурте пĕр пекрех çырă халатсемпе, шурă тутăрсемпе. Янраççĕ кăна хăйсем — каласаççĕ, кулаççĕ, хăшĕсем пĕр-пĕрине тĕрткелесе те илеççĕ.

— Ку мĕнле команда пулчĕ тата? — тĕлĕнерех ыйтрĕ Аркаш.

— Ара, кунта пир-авăр фабрики вĕт, пĕлместĕним? — терĕ Евгени. — Хамăр ялти Саньккапа леш эстонецсен хĕрĕ Ильза та çавăнта ĕçлеççĕ пулас-ха...

— Ан тĕлĕнтер?

— Чăнах, ара. Çуркунне, Назар Егорччăпа килсен, вăл каларĕ.

— Тен, çак ушкăнра вĕсем те пур? Сăнар-ха лайăхрах...

— Пулма пултарать.

Фабрикăран тухнă хĕрачасем шăпах кунталла, «Çĕнĕ самана» лавĕсем чарăнса тăнă çĕрелле, шакăлтатса утрĕç. Пĕр минут та иртмерĕ пуль — вичкĕн куçлă Аркаш хăйхи хăйсен ял хĕрачине курса палласа та илчĕ.

— Санькка-а! — тăрук çав тери хытă кăшкăрса ячĕ те вăл, урапа çинчен сиксе анса, урам тепĕр еннелле

ытканчĕ. Лешĕ, хайне такам ятпа чĕннине илтсе, тăпах чарăнса тăчĕ. Унпа юнашар пыракан хĕрача та чарăнчĕ — ку Эстони хĕрачи Ильза пулнă. Аркаш, вĕсем патне пуля пек вăркăнса çитсе, иккĕшне те аллисенчен ярса тытрĕ те пĕрре сывлăш çавăрмасăр каласа тытăнчĕ:

— Салам, хĕрсем, эпир килтĕмĕр-ха, ак çакăнта, госпитале, аманнă салтаксем патне. Кунченеçсем илсе килтĕмĕр, концерт тăватпăр. Атьăр пирĕнпе! Нумайăн эпир, авă, пурте кунталла пăхаççĕ...

Хĕрачасем, хăйсене хирĕç мĕн калассине кĕтмесĕрех, Аркаш вĕсене лавсем патнелле туртма тытăнчĕ. Ялтан килнисем питĕ хĕпĕртерĕç — вĕсене нумайранпа курман вĕт-ха! Ыйтма, тĕпчеме тытăнчĕç:

— Мĕнле пурăнкалатăр? Чиперех-и?

— Ма пĕртте киле пырса курмастăр? Çав териех ерçместĕр-и-мĕн? Ай, ямаççĕ-и?

— Кай, çур çул хушшинчех ӳссе кайнă-çке эсир!

— Ара, хула çăкри тутлăрах пуль...

Çав вăхăтра шкул пусми çинче Рина Петровнăпа Кулюкова курăнчĕç. Вĕсемпе пĕрле госпитальти икĕ санитарка тухрĕç — шап-шур халатсемпе, çавăн пекех шур калпаксемпе. Урапасем патне пырсан, Рина Петровна çапла ăнлантарчĕ:

— Халĕ госпитальте «тихий час», аманнисем кăнтăрлахи апат хыççăн канаççĕ. Вĕсем тăриччен эпир хамăр кунченеçсене кухньăна илсе кĕретпĕр, çырлисене çуса, стакансем ăшне тултаратпăр...

Çак ĕçсене тумэ пĕр сехет ытла иртрĕ. Çав хушăра «тихий час» пĕтрĕ, аманнисем вăранчĕç, утса çӳреме пултараканнисем чылайăшĕ картишне, пахчана тухрĕç. Пĕр çамрăк кăна сап-сар çӳçлĕ сестра, палатăран палатăна çӳресе, унтан тула та тухса, пурне те пĕлтерчĕ:

— Ялти пионерсем сире валли кунченеçсем илсе килнĕ, пысăк зала пухăнăр. Халех, халех...

Аманнисем нумай кĕттермерĕç. Аялти хутри пысăк пӳлĕм тепĕр вунă минутранах кăвакрах халатсем, пижамăсем тăхăннă çынсемпе тулчĕ. Пысăках мар сцена çине улăхтарса лартнă колхоз ачисем вĕсем çине сывламан пек пулса пăхрĕç. Таçтан та, темле те аманса пĕтнĕ иккен салтаксем! Хăшĕсен пуçĕсене пĕчĕ-куçĕ курăнмиех çыхса лартнă, хăшĕсен аллисене, самолет çунаттисем евĕрлĕ подставкăсем çине хурса, мăйĕсенчен çакса янă, пĕрисем икшер костыльпе — урисем сусăрлăнă, теприсене тем пысăкăш хыçлă пукан пек коляскăсем

çине лартса пычĕç. Анчах та — тĕлĕнмелле! — аманнисенчен пĕрин те сăнĕ-пичĕ çинче хуйхă-суйхă палăрмасть, пурте пĕр-пĕринпе хаваççăн калаçаççĕ, унта та кунта кулни илтĕнет. Мĕн калăн ĕнтĕ, паттăр халăх çав!..

Госпиталь начальникĕн политика енĕпе ĕçлекен заместителĕ — лутра та хытканрах, сулахай çаннине пиçиххи айне туса çыхнă майор —сцена хĕрринерех тухса пĕртен-пĕр аллине çĕклесенех, залри халăх шăпланчĕ.

— Пирĕн пата паян Сĕнтĕр районĕнчи «Çĕнĕ самана» колхозри ачасем хăнана килчĕç, — терĕ вăл. — Вĕсем пурте — сирĕн пек салтаксен ачисем, пурин те ашшĕсем вăрçăра. Пĕлетĕр ĕнтĕ, хальхи ачасен пурнăçĕ çăмăл мар. Колхозри пур ĕçсене те хĕрарăмсемпе ачасем туса пыраççĕ. Пирĕн паянхи хăнасем те, çавăн пекех ырми-канми ĕçлесе, фронт валли çăкăр-тăвар параççĕ. Анчах ку çеç те мар-ха. Вĕсем хăйсен колхозĕнче ятарласа «фронт пахчи» тунă иккен, унта сире, фронтовиксене, валли тĕрлĕ çимĕççем ӳстереççĕ... Маттур ачасем, тӳрех калас пулать!

Майор çак сăмахсене каласанах, хыçалти ретре тахăшĕ ывăç тупанĕсемпе шап! тутарчĕ те, çав самантрах пĕтĕм зал алă çупнипе кĕрлесе кайрĕ...

— Халĕ вĕсен учительницине сăмах паратăп, —терĕ майор, çынсем алă çупма чарăнсан.

Ачасемпе пĕр ретре ларнă Рина Петровна хĕрлĕ хăмач витнĕ трибуна пекки çумне пырса тăчĕ те, çав тери пăлханса кайнипе пулас çав, чĕтрекен сасăпа, хуллен кăна пуçларĕ хăйĕн сăмахне:

— Хисеплĕ юлташсем, боецсемпе командирсем, паттăр фронтовиксем, сире эпĕ хамăрăн колхозри пур çынсен ячĕпе те хĕрӳллĕн саламлатăп, пĕтĕм чун-чĕререн хăвăртрах сывалса каллех строя тăма ырă сунатăп... Пирĕн колхоз пысăк мар, унта пурĕ те çитмĕл кил кăна, анчах вăрçă пуçланнăранпа эпир фронт валли тырă та, çĕрулми те, аш-какай та, сĕт-çу та, пахчаçимĕçĕ те, тĕрлĕ ăшă япаласем, алсиш-чăлха сахал мар патăмăр, мĕншĕн тесен эпир пурте, сирĕн пекех, тискер тăшмана часрах çапса аркатас ĕмĕтпе çеç пурăнатпăр!

Залра ларакансем каллех алă çупса ячĕç...

— Мана сăмах панă командир тĕрĕс каларĕ, çав тери тĕрĕс, — терĕ малалла Рина Петровна, халь ĕнтĕ самаях хăюланса, — ку чухне пирĕн ачасен пурнăçĕ çăмăл мар, колхозри пур ĕçсене те пуринчен ытларах вĕсен тума тивет, анчах нихăшĕ те нихçан та ӳркенсе тăмасть,

мĕншĕн тесен вĕсем пурте — салтак ачисем, вĕсем хăйсен ашшĕсем фронтра паттăр çапăçнине пĕлнипе хавхаланаççĕ, ашшĕсем пекех маттур пуласшăн!

Татах пĕтĕм зал алă çупнипе кĕрлерĕ...

— Фронтовиксене ялан пулăшас, вĕсене мĕнпе ге пулин ырă тăвас шухăш пирĕн пуçран пĕр самантлăха та тухмасть. Пирĕн пĕтĕм ĕмĕт çавăн çинче. Çавăнпах пирĕн ачасем хăйсен аллипе лартса тунă «фронт пахчине» калама çук тăрăшса пăхаççĕ, унти çимĕçсене куç пек пăхса ӳстереççĕ. Акă, паян эпир сире валли çав пахчара чăн малтан пиçнĕ çырласене татса килтĕмĕр. Тутанса пăхăр, тархасшăн, çав çырлана...

Майор алăк патĕнче тăракан санитаркăна ал сулчĕ. Унччен те пулмарĕ, пӳлĕм алăкĕ уçăлчĕ те, коридортан пысăк та çап-çутă шуç ывăссем — подноссем — йăтнă шур халатлă пĕр вунă хĕр кĕчĕç. Ывăсĕсем çинче — пĕр пек симĕс кружкăсем, вĕсенче — хĕп-хĕрлĕ те сĕткенлĕ çырла. Залра ларакансене кашниех пĕрер кружка парса тухрĕç. Ах, савăнса кайрĕç те вара салтаксем!..

— Çийĕр, юлташсем, çийĕр пирĕн кучченеçе! — терĕ сцена хĕрринче тăракан Рина Петровна, хăй те темшĕн çырла пекех хĕрелсе кайса. — Ятарласа сире хăналама татса килтĕмĕр...

— Ах, чаплă!..

— Тавтапуç сире!

— Ытла та тутлă-çке, çăвара хурсанах ирĕлсе каять...

— Тата ытларах ăнса пултăр сирĕн çырлу! — хаваççăн шавласа кайрĕç салтаксем унта та кунта.

Пурте каçса кайсах çирĕç, çав вăхăтра хăрах алăллă майор тата çапла пĕлтерчĕ:

— Ку ачасем сире валли çырла кăна мар, ытти апат-çимĕç те илсе килнĕ: çăмарта, çу, пыл. Вĕсене каçхи апат вăхăтĕнче тутанса курăпăр...

— Тепĕр хут тавтапуç вĕсене!

— Маттур ачасем!

— Халĕ ĕнтĕ вĕсем сире хăйсен пултарулăхне кăтартаççĕ, сире валли пĕчĕк концерт пулать, — терĕ майор.— Тимлĕн итлесе ларма ыйтатăп.

— Пит аван! Итлес, итлес!

...Концерта ачасем вăрçă пуçлансанах, хĕрĕх пĕрремĕш çултах, вĕреннĕ хĕрӳллĕ юрăпа пуçларĕç. Рина Петровна ик аллипе сулса ярсанах, хор пĕр тикĕссĕн, янравлăн юрласа ячĕ:

Вставай, страна огромная,
Вставай на смертный бой

С фашистской силой темною.
С проклятою ордой!

Пусть ярость благородная
Вскипает, как волна...

Вăрçăн виççĕмĕш çулĕнче ку юрă çĕнĕ пулман, салтаксем хăйсем те ăна сахал мар юрланă, фронта пынă артистсем юрланине те, радиопа та нумай илтнĕ, анчах вĕсене ним чухлĕ те йăлăхтарман вăл, кашнинчех чĕре патне пынă, хумхантарнă, кăмăла çĕкленĕ. Хальхинче те салтаксем çак юрра ачасем хăйсен çирĕплексех ситеймен сассисемпе юрланине питĕ тимлĕн, пăлханса итлесе ларчĕç...

Унтан хор тата темиçе юрă юрларĕ — вырăсла та, чăвашла та, — вĕсене те аманнисем лайăх итлерĕç, партизансен паттăрлăхне мухтакан «Ой, туманы мои...» текен юрра вара, алă çупа-çупа, икĕ хут та юрлаттарчĕç. Кун хыççăн Рина Петровна çиччĕмĕш класра вĕренекен Аркадий Мазяков сăвăсем каласа парасси çинчен пĕлтерчĕ. Ăна та алă çупсах йышăнчĕç салтаксем.

Яланхи пекех, Аркаш сцена хĕрнелле, итлекенсем çывăхнерех, питĕ хăюллăн утса тухрĕ. Залри çынсене пăхса çаврăнчĕ, кĕпи аркисене туртказа тӳрлетрĕ, хуллен кăна ӳсĕрсе пырне тасатрĕ те ним пăлханмасăр пĕлтерчĕ:

— «Наказ сыну», стихотворение Исаковского...

Ку вырăсла сăвва вăл çак кунсенче, аманнă салтаксем патне килме хатĕрленнĕ чух, ятарласа вĕреннĕ. «Вĕсем хушшинче тĕрлĕ халăх çыннисем пур ĕнтĕ, чăвашла пĕлмеççĕ, анчах вырăсла пурте ăнланаççĕ, çапла вĕт?» — терĕ вăл Евгение. «Тĕрĕс, — килĕшрĕ унпа Евгени, — вырăсла сăвă вĕренсен аван пулать, анчах эсĕ ху чăваш ачи пулнине те ан ман, тусăм...»

Сăввине вăл малтанхи йĕркеренех питĕ хĕрӳллĕ, пысăк туйăмпа калама тытăнчĕ:

Мой сын родной! Прильни к земле скорей,
Услышь
Слезами залитое слово.
Мой сын родной! У матери твоей
Теперь ни хлеба, ни земли, ни крова.

Пришли они, как черная чума.
Пришли
И кровью нашей упивались,
Угнали скот и подожгли дома,
Над старым и над малым надругались...

Аркаш хăшпĕр сăмахсене вырăсла ытла тĕрĕсех калаймарĕ, хăш чух хытă саспаллисем çемçен тухрĕç, тепĕр чух пачах урăхла — çемçисем хыттăн илтĕнчĕç, анчах ăна никам та асăрхаса тăмарĕ (вырăс мар вĕт, чăваш ачи), пурте сывламан пек ларса итлерĕç, çынсене сăвăра мĕн çинчен калани тата ăна çак лутрарах та патвар арçын ача пĕтĕм чун хавалĕпе, фашистсем çакăнта, хăй умĕнче тăнă пекех хаярланса каласа пани тыткăна илчĕ... Пĕр-пĕччен тăрса юлнă салтак амăшĕ, ватă хĕрарăм, снаряд-бомбăсемпе çунтарса янă вăрманта пытанса çӳрет, гитлеровецсем унăн кинне — вăрçăри ывăлĕн арăмне те, йăмăкне те тем тĕрлĕ асаплантарнă хыççăн штыксемпе чике-чике пăрахнă, карчăк вĕсене пуçĕсемпе хĕвелтухăç еннелле, ывăлĕ тăшманпа çапăçнă çĕрелле, хурса пытарнă. Тавăрас пулать вĕсен айăпсăр юхнă юнĕшĕн, вĕсен асаплă вилĕмĕшĕн, Тăван çĕршывшăн!..

Салтаксем питĕ шăп, ним хускалмасăр ларчĕç, алăк патне пухăнса тăнă сестрасемпе санитаркăсем шывланнă куçĕсене тутăр вĕçĕсемпе шăла-шăла илчĕç...

Сăввăн юлашки сыпăкне Аркаш тата хĕрӳллĕрех, пӳрнисем шуралса каймалла хыттăн чăмăртанă чышкине çӳлелле çĕкле-çĕкле каласа пĕтерчĕ:

Уничтожай поганое зверье,
Пали огнем, дави его машиной! —
И в том благословение мое,
Которое навеки нерушимо!

Аркаш салтаксене пуç тайрĕ те йăрст тăсăлса тăчĕ, алă çупни аслати пек кĕрлерĕ — çав тери килĕшрĕ ку сăвă çынсене, ăна кашни сăмахĕнчен хĕм сирпĕтнĕ пек каласа пани те шутсăр кăмăла кайрĕ çав!

— Чăвашла! Чăвашла каласа пар тата! — кăшкăрчĕç хыçалти ретсенчен иккĕн-виççĕн. Эппин, госпитальте выртакансем хушшинче чăваш салтакĕсем те пур — çавсем ыйтаççĕ ĕнтĕ, урăх кам пултăр?

Аркаш хăвăрт-хăвăрт аса илме тытăнчĕ: «Хăшне каласа парас-ши? Кулăшлараххи кирлĕччĕ кунта...»

— Гитлер çинчен кала, суя çăмха çинчен! — илтĕнчĕ çав вăхăтра Рина Петровна хыттăн пăшăлтатни. Аркаша ку питĕ пулăшрĕ, самантрах ун пуçĕнче сăвă сăмахĕсем çуралчĕç,— вăл, ăна тĕрлĕ вечерсенче каласа, çынсене сахал мар ахăртнă.

— Сӳтĕк Гитлер ухмаххин сӳтĕлет суя çăмхи! —

кăшкăрчĕ Аркаш. — Хусанкай çырнă. — Унтан сывлăш çавăрса илчĕ те сăввине калама пуçларĕ:

Пант! пант! пант! — пуш параппан
Пантлататчĕ Берлинран...

Чăвашла ăнланакансем тӳрех кулса ячĕç, сăвва малалла вуланăçемĕн кулă вăйлансах пычĕ. Пирĕн чĕлхене пĕлменнисем чăвашсенчен ыйтса пĕлме тытăнчĕç: мĕн çинчен ку сăвă, мĕншĕн кулатăр? Хăйсене хăвăрт кăна ăнлантарса парсан вара вĕсемпе пĕрлех алă çупрĕç.

— Маттур ача! Ӳлĕмрен ку чип-чиперех артист пулма пултарать, — ырласа илчĕç Аркаша аманнă чăваш салтакĕсем пĕр-пĕрин хушшинче.

— А мĕн, пулĕ те пулĕ!

Питĕ килĕшрĕ çав вĕсене салтак ачи Аркаш...

Рина Петровна каллех сцена хĕрнерех утса пычĕ те, залра шăпланчĕç.

— Пирĕн колхозра виççĕмĕш çул ĕнтĕ амăшĕсемпе пĕрле эвакуацийе килнĕ ачасем пурăнаççĕ, — терĕ вăл.— Вĕсем пурте питĕ сăпайлă ачасем, шкулта та лайăх вĕренеççĕ, колхозра та ĕçлеççĕ, вечерсенче те хăйсене лайăх кăтартаççĕ. Халĕ акă вĕсенчен иккĕшĕ — Эстони ачисем, пиччĕшĕпе йăмăкĕ, сире хăйсен юррисене юрласа парĕç...

Хорта ретпе тăракансем хушшинчен шап-шур кĕпесем тăхăннă, мăйĕсене хĕрлĕ галстук çыхнă арçын ачапа хĕрача тухрĕç те сцена хĕрринелле темиçе утăм турĕç. Арçын ача аллинчи сĕрме купăсне янахĕ патне тытса хĕлĕхĕсене сĕркĕчпе тĕкĕне-тĕкĕне тĕрĕслерĕ, хĕрачи ик аллине, пĕрлештерсе, кăкри умне тытрĕ — юрлама хатĕрленчĕ. Сап-сар çӳçлĕ те утмăлтурат чечекĕ пек кăнкăвак куçлă ачасем çине залри халăх питĕ кăмăллăн, çав тери юратса пăхрĕ.

— Янпа Юули Киккассем хăйсен чĕлхипе «Сар хĕвел» ятлă юрă юрласа параççĕ, — пĕлтерчĕ Рина Петровна.

Ян сылтăм аллинчи сĕркĕчне хĕлĕхсем çине хума çĕклерĕ, анчах çав самантрах, сасартăк, залри пур çынсене те калама çук тĕлĕнтерсе янă ĕç пулса иртрĕ...

Залăн сулахай енчи стени çумĕнче, коридора тухмалли алăкран инçе те мар, таянса лармалли çӳллĕ хыçлă коляска çинче пуçне бинтпа çыхнă, хăмăр халат тăхăннă, типшĕм питлĕ, сарăрах сăнлă çын ларатчĕ. Унăн пуçĕ кăна мар, ури те аманнă, хăй тĕллĕн утайман,

çавăнпа коляска çине лартса килнĕ те ĕнтĕ ăна. Ун пеккисем залра татах та пулнă. Сестрасем «Çĕнĕ самана» колхоз ачисен çырлине пырса парсан, ăна вăл ыттисем пекех юратса, тав туса çирĕ, ачасем концерт пуçласан — кашни номер хыççăнах хавасланса ал çупрĕ. Анчах Рина Петровна Янпа Юули ятне асăнсанах, вăл коляска çинчен тăрук сиксе тăчĕ те ăнран тухнă çын пек кăшкăрса ячĕ:

— Я-ан! Юу-ули!.. Ачамсем!.. — Çавăнтах ик аллине те малалла, сцена патнелле тăсса, хăй утма пултарайманни çинчен те манса, вăл ик-виç утăм ярса пуспĕ, анчах аманнă урисем ăна тытса тăраймарĕç, вăл кăкран касса янă йывăç пекех урайне ластлатрĕ...

Çакна пурте илтрĕç, пурте курчĕç; залри пĕтĕм халăх ура çине сиксе тăчĕ, пĕрремĕш ретсенче ларнисем часрах ун патнелле ыткăнчĕç. Чăн малтан хăрах алăллă майор — госпиталь начальникĕн заместителĕ — чупса пырса пĕшкĕнчĕ:

— Мĕн пулчĕ, капитан?

Ӳкнĕ çынна ик енчен тытса тăма пулăшрĕç, васкасах кресло-коляска çине лартрĕç.

— Киккас юлташ, мĕнле вара эс каплах? Пуç çаврăнса кайрĕ-и? Тен, сана палатăна кайса выртгарас?..

Анчах капитан тени, хăйĕнчен мĕн ыйтнине пачах та илтмен пек, пĕрмай сцена çинелле тинкерчĕ. Унтан аллипе малалла сĕлтрĕ те хуллен, питĕ пусăрăнчăк сасăпа:

— Çав ик ачана халех ман патăма илсе килĕр... Халех... — терĕ.

— Мĕн тума, капитан? — тĕлĕнчĕ хăрах алăллă майор. — Вĕсен халь юрламалла вĕт-ха, çынсем кĕтеççĕ...

— Кайран юрлĕç, анчах малтан кунта килччĕр. — Аманнă çын сасси татах вăйсăрланнă пек пулчĕ. — Вĕсене эп ыталаса чуптăватăп çеç... Вĕсем иккĕшĕ те ман ачасем вĕт, пĕлетĕр-и, манăн!.. — Унăн куççулĕ шăпăртатса анчĕ.— Эп вĕсене икĕ çул ытла курман, вилнĕ пуль тесе пурăннă, нимĕн те пĕлмен...

Ун тавра кĕпĕрленнĕ çынсем, тĕлĕннипе, хытнă пек пулса тăчĕç. Майор, часрах сцена çине чупса хăпарса, Янпа Юулие чĕнсе пычĕ.

— Ачамсем! Ылтăнăмсем!.. — иккĕшне те пĕр харăсах ыталаса илчĕ ашшĕ. Ачисем те, ăна палласа, ниçта кайса кĕрейми хĕпĕртерĕç.

— Эпир сана нумай шырарăмăр, — терĕ Ян кăшт тăрсан, — анчах ниепле те тупаймарăмăр...

— Эп те сахал мар шыранă сирĕ...

Концерта ирĕксĕрех татса перерыв тума тиврĕ. Пурте çак телейлĕ тĕлпулу çинчен калаçрĕç. Кайран, аманнисем зала тепĕр хут пухăнса ларсан, Янпа Юули тĕлĕнмелле лайăх кăтартрĕç хăйсене. Ян аллинчи сĕрме купăс çав тери илемлĕн янрарĕ. Юули чăн-чăн шăпчăк пек юрларĕ. Ытти ачасем те, хăйсен тусĕсем ашшĕне тупнăшăн хĕпĕртесе пăлханнипе, питĕ хĕрӳллĕ пулчĕç. Вĕсем юрланă-ташланă чух вут-хĕм сирпĕннĕн туйăнчĕ!

Çавăн пек ытла та шутсăр савăнтаракан ĕç пулса иртрĕ ачасем Шупашкара кайсан. Аманнисене кучченеçсем панă, юрласа-ташласа кăтартнă хыççăн вĕсен ĕнтĕ тӳрех киле каймаллаччĕ, анчах аманнă капитан — Янпа Юули ашшĕ — вĕсенчен ниепле те уйрăласшăн пулманнине кура, Рина Петровна кăшт тăхтама шут турĕ.

— Эсир калаçса ларăр эппин, эпĕ вăл хушăра — пĕрер сехет пек — ытти ачасене хула кăтартса çӳрем,— терĕ вăл Янсен ашшĕне, Ильмар Киккаса. — Сире чăрмантармăпăр...

— Пысăк тав сире, юлташ, пысăк тав куншăн, — темиçе хут та пуç тайса илчĕ аманнă капитан.— Хăвăрах чухлатăр... Эп вĕсене икĕ çул ытла курман, çав тери тунсăхларăм...

— Анланатăп, питĕ лайăх ăнланатăп, Ильмар Паулевич! — Рина Петровна вĕсем çине кăмăллăн пăхса, çемçен кулса илчĕ. — Чăн та питĕ пысăк телей пулчĕ паян сирĕншĕн. Хăвăршăн та, Янпа Юулишĕн те. Чунтан савăнатăп!.. Питĕ лайăх ачасем вĕсем сирĕн. — Рина Петровна Юулие пуçĕнчен ачашларĕ. — Пауль Оскарович та ырă çын, Амалия Сааириковна та ытармалла мар хĕрарăм. Эпир вĕсемпе çав тери туслă пурăнатпăр вĕт, кашни кунах хутшăнатпăр...

— Уншăн та тав сире. Ютра пурăнакан çынсене туслăх пушшех те кирлĕ вĕт, унсăрăн пит йывăр пулать вĕсене!

— Анчах та эсир пĕлетĕр-и... — Рина Петровна кăшт именнĕ пек пулчĕ, — пирĕн хушăмăрти туслăх сирĕн килйыш кунта киличченех пуçланнă иккен... Чăнах! Тĕлĕнетĕр-и?

— Анлансах çитейместĕп, — терĕ Ильмар Киккас.

— Хĕрĕхĕмĕш çулта, эсир тĕрмерен тухса киле тавраннă вăхăтра, сирĕн патра пĕр совет лейтенанчĕ пурăннă... Çапла-и?

— Çапла, астăватăп...

— Çавă манăн тăван пиччĕ пулнă. Федор Молгачов. Эпĕ — Рина Молгачова, унăн йăмăкĕ.

— Чăнах-и?! Ну, ку ытла та тĕлĕнмелле вара! Юмахри пек! — аллисене хире-хирĕç çапса илчĕ Киккас.

— Эсир çавăн пек чух пурĕ пĕрле ларса çапăннă ӳкерчĕк те пур.

— Астăватăп ӳкерĕннине, астăватăп!

— Вăл ӳкерчĕке Рина Петровна пире пачĕ, ăна эпир кашни кунах кăларса пăхатпăр. Санăн сăну урăх çук та... — хушса хучĕ Ян.

— Халь ăçта-ха ĕнтĕ сирĕн пиччӳ?

— Ăçта пултăр? Вăрçăра. Нумаях пулмасть госпитальтен тухса каллех фронта кайрĕ...

— Çырать-и?

— Çырать-ха. Сывах.

— Салам ярăр ăна манран, пысăк салам.

— Тавтапуç...

Рина Петровна тухса кайсан, Ильмар Киккас, ывăлĕпе хĕрачине пĕрмай ыталаса ларса, 1941 çулхи июнĕн 22-мĕшĕнчи хăрушă ирхине сасартăк уйрăлнăранпа вĕсемпе мĕн-мĕн пулни, вĕсен мĕн-мĕн тӳсме тивни çинчен пĕтĕмпех, йĕркипе, ним сиктермесĕр калаттарчĕ, чăн кĕçĕн хĕрĕ Эльга çинчен, ашшĕпе арăмĕ çинчен ыйтрĕ. Хушшăн-хушшăн хуллен кăна тути хĕррипе кулса та илчĕ вăл, тепĕр чух куçĕсем шывланчĕç, çав вăхăтрах хăйĕн аллисем пĕр чарăнмасăр ачисене ачашларĕç.

...Тĕттĕм пулнă чух киле çитсе, Янпа Юули аслашшĕпе амăшне хăйсем паян ашшĕне курни, пĕр сехет ытла унпа пĕрле пулни çинчен каласа парсан, лешсем чутах тăнран тухса каятчĕç. Вĕсем мĕн тери савăнни, мĕн тери пăлханни çинчен каласа пама та пĕлес çук. Паульпе Амалия çĕрĕпех чăлăм куç хупмарĕç. Вĕсен халех, çак самантрах, пĕр тăхтамасăр Ильмар патне, хăйсен телейĕ, хăйсен савăнăçĕ патне, тухса вĕçесси килчĕ. Тул çуталнă-çутăлман ватă Пауль Назар Егорччăна кайса вăратрĕ. Лешĕ ăнсăртран тем пулман-ши тесе хăрасах кайрĕ: çак вăхăтрах çын ырăпа килмест ĕнтĕ! Анчах самантранах унăн шикленесси пĕтрĕ...

— Пирĕн çав тери пысăк савăнăç, тăванăм! Манăн ывăлăм, пĕртен-пĕр ывăлăм, манăн Ильмар тупăнчĕ! Ниçта кайса кĕме пĕлместĕп... — аллисене сăтăркаласа каллĕ-маллĕ уткаларĕ старик.

— Калама та çук пысăк телей ĕнтĕ ку. Чунтан-вартан саламлатăп! — ун аллине тытса хыттăн чăмăртарĕ председатель. — Мĕнле тупăнчĕ? Çыру ячĕ-и?

— Çыру мар! Ĕнер ачасем хăйне курса килчĕç! Шупашкарти пĕр госпитальте выртать... Çавăнпа ирех килтĕм сан патна, тӳсеймерĕм, каçарах ĕнтĕ уншăн. Тархасшăн, Ильмара кайса курма пĕр-пĕр лаша пар...

— Пĕрре мар, хуть те иккĕ кӳл, кун пек чух нимĕн те шел мар! — ывçипе сĕтел çине шап! çапса илчĕ Назар Егорччă. — Вĕçтер! Атя, халех кайса кӳлтеретпĕр...

— Тавтапуç сана, тăванăм!

Тепĕр сехетрен, Атăл леш енчи вăрмансем хыçĕнчен ирхи хĕп-хĕрлĕ хĕвел ерипен кăна шуса тухнă вăхăтра ватă Киккасăн пĕтĕм килйышĕ, мăн урапа çине тиенсе, Шупашкара тухса кайрĕ.

— Пирĕнтен салам калăр, часрах сывалма ыр сунăр, — кăмăллăн ăсатса ячĕ вĕсене Евгени амăшĕ Улька.

— Спаççипă! — ал сулса, савăнăçлăн кăшкăрчĕ ăна хирĕç Амалия. Ун пек телейлĕ çын та çук пулĕ çав халь...

УНТАН ÇАПЛА ПУЛНĂ...

Фашистсене Орелпа Белгород таврашĕнче аркатса тăкнă хыççăн пирĕн çарсем хăйсем вăйлă наступлени пуçласа ячĕç. Унччен хĕвеланăçнелле мăкăрăлса тăнă «Курск хысакĕ» тени кайăк çунаттисем пек ик еннелле сарăлса кайрĕ, фронт линийĕ тӳрĕленчĕ. Август уйăхĕн юлашки кунĕсенче çав «хысак» вĕçĕнчи Севск хулишĕн хаяр çапăçу тапранчĕ. Çак авалхи вырăс хулинче гитлеровецсем питĕ тĕреклĕ оборона туса хунăмĕн. Хули сăртра, çӳллĕ вырăнта, ларать, ун умĕпе, айлăм тăрăх, самаях сарлака Сев шывĕ юхса выртать. Шыв хĕрринерех пыма та кансĕр — унта та кунта кӳлĕсем, шурлăх, лачака. Сăрт çинче темĕн чухлĕ траншейăсем, дотсем алтса, темиçе рет йĕплĕ пралук карса, пралуксенчен маларах темĕн чухлĕ мина хурса вырнаçса ларнă тăшман тавралăха пит инçе курнă, унăн тупписемпе миномечĕсем Сев шывĕн ку енне хуть те хăш тĕле те персе лектернĕ.

Тăшман хăйĕн аякка перекен хĕçпăшалне хăш-хăш тĕле вырнаçтарнине, унăн оборони, укрепленийĕсем мĕнле пулнине тĕплĕрех пĕлме кашни каçах разведчиксен ушкăнĕсене кăлара-кăлара ячĕç. Хăшпĕр каçсенче вĕсем, Сев шывĕ урлă ишсе каçса, тăшман йышăнса тăракан

çырана та тухкалӑрĕç, унта вӑрахчен сӑнаса выртрĕç...

Пĕррехинче, чашлаттарса çумӑр çунӑ сĕм-тĕттĕм каç, пĕтĕм дивизипе чапа тухнӑ Иван Рыбаков разведчикӑн ушкӑнĕ, Сев урлӑ кимĕпе каçса, «чĕлхе» тытса килчĕ. Малтан ĕçсем аванах ӑнса пычĕç вĕсен, анчах каялла тавӑннӑ чух çумӑр тӑрук чарӑнчĕ, тӑхлан пек пĕлĕтсем сирĕлчĕç те, нимĕçсем сӑртран умлӑн-хыçлӑн вĕçтернĕ ракетӑсем çак тавралӑха кӑнтӑрлахи пекех çутатса ячĕç. Тӑшман наблюдателĕсем шыв çинчи пĕчĕк кимме асӑрхарĕç, вара кĕçех çав тĕле минӑсем тӑкма, шултра калибрлӑ пулеметсенчен пеме тытӑнчĕç. Разведчиксем мĕн вӑй çитнĕ таран хытӑрах ишме тӑрӑшрĕç, анчах минӑсем çывӑхрах çурӑлчĕç, кашни темиçе çеккунтрах кайра та, малта та, ик енче те темĕн çӳллĕш шыв юписем чашкӑрса çĕкленчĕç, вĕри металл вĕçĕмсĕр тӑкӑннипе кимĕ тавраш̆ӗнчи шыв вĕресе кӑна тӑчĕ. Ал-урине çыхса, çӑварне пӑкӑласа кимĕ тĕпне пӑрахнӑ нимĕç çинче ларса пыракан Иван Рыбаков кĕсменсемпе ишекенсене пĕрмай васкатрĕ:

— Хытӑрах, хытӑрах! Хӑвӑртрах!..

Хамӑр енчи çырана çитесси нумай та юлманччĕ — пулсан пулĕ пĕр аллӑ метр! — çав вӑхӑтра кимĕпе юнашарах пĕр пысӑк мина хрĕплетрĕ те, кимĕ, тӑрук çӳлелле çĕкленсе, пĕррех тӳнсе кайрĕ, ларса пынисем вара пурте шыва путрĕç...

Пуринчен малтан Иван Рыбаков чӑмса тухрĕ.

— Фриц ӑçта? Фрица çӑлӑр! — кӑшкӑрчĕ вӑл, йĕри-тавралла пăхса. Паллах ĕнтĕ, ятарласа «чĕлхе» тытма кайнӑ разведчиксемшĕн вӑл нимрен те хаклӑрах-çке-ха.

Шывран тата ик-виçĕ пуç курӑнчĕ.

— Нимĕç ӑçта? Нимĕçе шырӑр! — тата хытӑрах кӑшкӑрчĕ Рыбаков. Анчах çав вӑхӑтрах хӑйĕн урисем темле çемçе япалана тивнине туйрĕ вӑл.

— Çавӑ! Нимĕç! Алли-урине çыхнӑскер, ним мар путать вĕт, шуйттан! — çиçĕм пек шухӑш вĕçсе илчĕ те унӑн, вӑл çавӑнтах шыв тĕпнелле чӑмрĕ. Тепĕр çур минутран унӑн пуçĕ каллех шыв çинче курӑнчĕ. Сулахай аллипе вӑл нимĕçе çӳçĕнчен ярса тытрĕ, сылтӑммипе ишрĕ. Ана капла питĕ йывӑр пулчĕ, нимĕç тушки аялаллах туртрĕ, çавӑнпа та вӑл, пуçне шывран кӑларсанах, çӑварне тулнӑ шывпа чыхӑна-чыхӑна кӑшкӑрчĕ:

— Килĕр кунта хӑшĕ те пулин! Шарипов, Петренко! «Чĕлхене» çырана кӑларма пулӑшӑр!

Ун патне харӑсах виççĕн ишсе пычĕç. Пĕри нимĕçе çаннинчен ярса тытрĕ, иккĕшĕ хыçалтан тĕрткелерĕç.

Минăсем халь сахалтарах çурăлчĕç, ӳкессе те чылай каяраха ӳкрĕç, анчах пулеметсем çав-çавах урнă пек печĕç, шултра пульăсем тикĕт пек хура шыва пĕр вĕçĕм чăк-чăк-чăк! туса тăрăнчĕç, ăна пĕчĕк фонтансем пек сирпĕтрĕç.

Разведчиксем шăппăн, пĕр сассăр ишрĕç. Мĕнле калаçу пулма пултартăр-ха çакăн пек чух? Çынсем епле те пулсан çырана ишсе çитесси çинчен çеç шухăшларĕç халь. Анчах разведчиксен командирĕ Иван Рыбаков пуринчен ытларах хăйсен аллине лекнĕ «чĕлхе» пирки пăшăрханчĕ — вилсе ан кайтăр тата, шуйттан! Пĕтĕм тăрăшни, пĕтĕм тертленни сая каять вара!

Урасем шыв тĕпне, çĕре перĕнчĕç.

— Хăвăртрах, хăвăртрах! — васкатрĕ Рыбаков. — Фрица часрах кутăн тытса силлемелле, çăтса тултарнă шывĕ каялла тухтăр!

«Чĕлхене» вĕсем, ал-уринчен тытса, йывăр паранкă миххине çĕкленĕ пек йăтса кăларчĕç.

— Вăрмана, часрах вăрмана! Чуппипе!..

Рыбаков çапла кăшкăрса команда пама ĕлкĕрчĕ çеç— ăна сылтăм аякĕнчен, хул калакĕнчен кăшт аяларахран, умлăн-хыçлăн икĕ пуля пырса çапрĕ. Вăл тӳрех малалла тирĕнсе кайрĕ. Анчах çак самантра та вăл нимрен малтан хăйĕн служба тивĕçĕ, салтак тивĕçĕ çинчен манмарĕ.

— Нимĕçе... штаба чĕррĕн çитерĕр... Комдив заданийĕ... — йынăшса илчĕ вăл.

Леш енчен персех тăракан пулеметсем татах лектересрен хăраса, разведчиксем Иван Рыбакова та, ним пĕлми пулнă нимĕçе те васкасах чăтлăхалла йăтса кĕрсе кайрĕç.

Фронт пĕрмай хĕвеланăç еннелле куçса пычĕ.

Хула хыççăн хула, вуншар та çĕршер ял фашистсен пусмăрĕнчен хăтăлса ирĕке тухрĕ. Халăх савăнчĕ. Анчах хурланмалли те нумайччĕ-ха, ма тесессĕн вăрçă, уйрăмах наступлени, çухатусăр пулмасть. Кашни кунах, кашни сехетрех тахăшĕ вилет, тахăшĕ аманать, сусăрланать. Почтальонсем пĕр киле «Эп сывă-ха, çапăçатăп, тăшмана пуçĕпех аркатнă куна кĕтсе илме ĕмĕтленетĕп» текен çырусем кĕрсе парса савăнтараççĕ, тепĕр киле вĕсемпе пĕрле нимпе пусарма çук хуйхă пырса кĕрет: «...Сирĕн ывăлăр хамăрăн Тăван çĕршывшăн çапăçса паттăрсен вилĕмĕпе вилчĕ...» Çын вырăнне — хут татки. Çынни

çук. Пулмасть те вăл. Нихçан та. Нумай куççулĕ кăларать çав пĕчĕк хут: эрне, уйăх, çулталăк, теприсене ĕмĕр тăршшĕпех хуйхăртать. Анчах мĕн тăвăн ĕнтĕ? Кама айăплатăн? Унăн тăшман çеç айăплă, пирĕн çине вăрçăпа килсе кĕнĕ тискер тăшман çеç. Эппин, ăна ҳăйне часрах пĕтерес, çапса аркатас, тĕп тăвас пулать. Унсăрăн вăл пире тата тем чухлĕ сиен кӳме, пирĕн савăнса пурăнас çынсене тата ытларах пĕтерме пултарать...

Çавăнăн çапăçаççĕ салтаксем. Çавăнăн çĕрне-кунне пĕлмесĕр тăрăшать халăх. Çĕнтерӳшĕн! Телейшĕн!

Евгенисем патне чылай хушă нимĕнле çыру та килмерĕ. Ырри те, усалли те. Ик эрне, уйăх, уйăх çурă... Килйышра каллех кулянма тытăнчĕç. Иртнĕ икĕ çул хушшинче Евгени йăмăкĕ Марине те самаях ӳсрĕ те (вăл ĕнтĕ çак çуркунне тăваттăмĕш класа куçрĕ), вăл та ашшĕнчен нимĕнле хыпар та пулманăн хытă пăшăрханчĕ. Юлашки вăхăтсенче, Варькка почтальон ашшĕн «виçкĕтеслĕхĕсене» пырса парсан, вĕсене никамран малтан Марине уçса вуланă, ашшĕ ялти çынсенчен камакама салам янă — вĕсене кайса каланă, ашшĕ мĕн çырни çинчен ватă Пауль ыйтсан, ăна та каласа кăтартнă.

— Ах, мĕн пулчĕ-ши, мĕн пулчĕ-ши!.. — час та часах хуйхăрса илчĕ амăшĕ. — Чĕрĕ пулсан, сывах пулсан, пĕлтермеллех-çке вăл!..

Евгени хăй пăлханнине питех кăтартасшăн пулмарĕ. Амăшĕ макăркаласа та илчĕ, анчах Евгени хăй кăмăлне хытарма тăрăшрĕ. Пĕчĕк ача мар-çке вăл халь, кĕçех вунултă тултарать. Сасси те хулăнланчĕ, сăмса айĕнче хурарах мамăк палăра пуçларĕ — усси шăтасшăн пулмалла. Мĕн калăн ĕнтĕ — арçын! Аркаш, авă, вăрçă пуçланнăранпа иртнĕ икĕ çул хушшинче ним чухлĕ те ӳсмерĕ пулмалла, çав-çавах пĕчĕккĕ (ратти çавăн пек çав вĕсен), анчах Евгени пĕвĕпе амăшĕнчен те иртсе кайрĕ...

«Пĕркуннехи пек, каллех таçта аякка, почта çук çĕре, командировкăна яман-ши ăна?— шухăшларĕ вăл ашшĕ пирки.— Тен, командирĕсем патне çырса пăхас?»

Анчах хальхинче унăн ашшĕ, Иван Рыбаков сержант, почта çук çĕрте пулман. Октябрь уйăхĕн пуçламăшĕнче вăл Красноярск хулинчен çырса ячĕ. Аманнă та, госпитальте выртать иккен. Суранĕ йывăр пулнă, çапах та халь хăрамалли иртсе кайнă, тӳрленет. Киле ниепле те пĕлтерме май килмен — уйăха яхăн çул çинче пулнă...

— Ăçта вăл Красноярск? — ыйтрĕ Улька, ачисем ашшĕн çыруне вуласа парсанах. — Инçе-и?

— Питĕ инçе, Çĕпĕрте,— терĕ хамăр çĕршывăн географине лайăх пĕлекен Евгени. — Свердловскран та, Новосибирскран та леререх...

— Ма ун пекех аякка янă-ши? Нивушлĕ кунтарахри хуласенче вырăн пулман ун валли? — ассăн сывласа илчĕ амăшĕ. — Çывăхарах пулнă пулсан, тен, иксĕмĕр ун патне кайса та килнĕ пулăттăмăр, анчах вăл тарана епле çитетĕн? Сывалсан, ăна каллех вăрçа ярăççĕ ĕнтĕ. Кураймасăрах юлатпăр...

— Уншăн ан пăлхан, анне. Атте сывă пулни çинчен пĕлни те темех тăрать...

— Вăл апла та-ха, курас килет-çке! Пауль Оскарччăпа Амали хăйсен Ильмарĕ патне кашни эрнере тенĕ пекех кайса килеççĕ те — мĕн тери лайăх!

— Вăхăчĕ çитсен, эпир те курăпăр-ха...

Тепрер уйăхран Евгенисем патĕнче пурăнакан эстонецсен килйышĕнче питĕ пысăк савăнăç пулчĕ — вĕсем Янсен ашшĕне Шупашкарти госпитальтен киле илсе пычĕç. Унăн суранĕ тӳрленнĕ ĕнтĕ, анчах вăл текех çар службине валли юрăхлă пулман — сылтăм чĕркуççи шăммине ваннă пирки ури вуçех авăнмасть. Çапах та вăл килте ĕçсĕр ларасшăн пулмарĕ, эрнеренех райкома кайса калаçрĕ те, ăна çар комиссариатне вырнаçтарчĕç. Кунта унăн фронтовиксен çемйисене пулăшас енĕпе ĕçлемелле пулнă. Район центрĕ инçех маррипе, вăл часчасах киле пырса çӳрерĕ, эрнере пĕр каç та пулин хăйĕн килйышĕпе пĕрле ирттерчĕ. Хăй вара кашнинчех фронтри ĕçсем мĕнле пыни çинчен каласа пачĕ, полевой сумкинчен хĕррисем çĕтĕлсе пĕтнĕ карттă кăларса, пирĕн çарсем тăшмана ăçта çити хуса янине, хальхи вăхăтра çапăçусем хăш тĕлте пулса пынине кăтартрĕ. Вăл калаçа панисем кашнинчех кăмăла çĕклерĕç.

Евгени ашшĕ, Иван Рыбаков, инçетри Çĕпĕр хулинчен çырсах тăчĕ, суранĕ майĕпе тӳрленсе пыни çинчен пĕлтерчĕ, хăйĕн килйышне çав тери курас килни çинчен çырчĕ («кайăкăнни пек çунат пулас пулсан, паянах вĕçсе пырăттăм...»), анчах госпитальтен хăçан тухма пултарасси çинчен шарламарĕ-ха.

Колхозри ĕçсем хăй майĕпе пулса пычĕç. Кĕр акинче каллех леш çул-йĕр маçтăрĕ Мадис Ноот пулăшрĕ — ватă Паульпе иккĕшĕ юсанă трактор, начартарах пулин те, плугсене сĕтĕрчĕ-ха. Икĕ çул хушшинче самаях ӳссе тĕрекленнĕ ачасем халь ĕнтĕ чăн-чăн мăн çынсем пекех пулчĕç, вĕсене нименле ĕç те хăратмарĕ...

Салтак килйышĕсемпе шкул валли вутăлăх вăрман

уйăрса парсан та, Назар Егорччă ăна касма, вăйпитти темиçе хĕрсĕр пуçне, шав вунпилĕк-вунултă çулхи арçын ачасене илсе кайрĕ. Шкулăн вутă пĕтсе çитнĕ пирки вĕренекен ачасенчен аслăраххисене вăхăтлăха вĕренӳрен те хăтарчĕç. Килтен пĕр вунпиллĕкĕн тухса кайса, вĕсем Чикме енчи вăрманта ик эрнене яхăн пурăнчĕç. Çанталăкĕ ун чух сивĕччĕ ĕнтĕ, выртма-тăма çывăхра ял-мĕн çук, çавăнпа та вĕсен малтанхи кунне самаях пысăк çĕрпӳрт алтса майламалла пулчĕ. Тăррине, пĕр рет каштă сарса, хыр лăссисемпе витрĕç, варрине вучах вырăнĕ турĕç, стенасем çуммипе — çывăрмалли сарлака саксем, вĕсем çине, çемçерех пулма, çĕклемĕ-çĕклемĕпе типĕ çулçă тултарчĕç.

— Эпир те фронтри салтаксем пек пурăнса курат-пăр-ха эппин, — терĕ лара-тăма пĕлмен Аркаш, çĕрпӳрте туса çитерсе кăвайт чĕртсе ярсан.

— Тӳссе пăхни кансĕрлемест вăл, — терĕ Назар Егорччă.

Вăрман касасси — йывăр ĕç, тем пысăкăш йывăçсене йăвантарма, вĕсен тураттисене иртнĕ хыççăн сыппăн-сыппăн татма, унтан çул хĕрринерех илсе тухса купалама сахал мар вăй кирлĕ. Малтанхи ик-виç кун хушшинче ачасем питĕ ывăнчĕç, анчах кайран майĕпе çăпах та хăнăхрĕç темелле, ĕç самаях кал-кал пыра пуçларĕ вĕсен.

Ӳкерме палăртнă йывăçа çĕр çумĕнченех çуррине яхăн пуртăпа касаççĕ, унтан çав тĕлтенех тепĕр енчен пăчкăпа касса кĕрсе каяççĕ, вара йывăç хăех малтан каснă еннелле вăраххăн сулăнма пуçлать те тепĕр темиçе самантран, юнашар йывăçсен тураттисене авса, хăшĕсене çăтăр та çатăр хуçса, кĕпсĕрт! тăсăлса ӳкет. Анчах кун пек чух вара питĕ асăрханас пулать. Çӳлтен сулăмлăн тайăлса анакан йывăç туратти лексен те, çынна çавăнтах вĕлерме е хытă амантма пултарать...

Кун пирки Назар Егорччă вăрмана çитсе ĕçе тытăнас умĕн те каларĕ, кайран та пĕрмай асăрхаттарчĕ:

— Йывăç ăçталла ӳкессине малтанах чухласа, вăл енче никамăн та пулмалла мар. Касса янă йывăç тайăлма пуçласан, хуть те хăçан та унтан аяккарах пулма тăрăш, унсăрăн тем курса ларăн!

Анчах та эпир ваттисем каланине пур чух та итлетпĕр-и-мĕн? Итлеместпĕр вĕт! Хамăрах пит ăслă мар-и вара, шутсăр паттăр мар-и! Назар Егорччă тем пек асăрхаттарнă пулин те, вăрман каснă çĕрте инкек пулчĕ-пулчех вĕт. Çитменнине, малтанхи кунсенче, ĕçе хăнăх-

са çитиччен те мар, пĕр эрне ĕçлесе самаях вĕренсе çитсен!

Пĕр кунхине, каç пуласпа, Евгенисен ушкăнĕ (вăрмана кайнисем пилĕкшерĕн-пилĕкшерĕн ĕçленĕ) тата тепĕр пысăк ăвăса ӳкерме шут турĕ. Пĕр енчен пуртăпа каснă хыççăн Евгенипе тепĕр хĕр — сĕлĕ кĕлти пек пуклак, чакăр куçлă Наçтук — йывăçа пăчкăпа касма тытăнчĕç. Вĕсемпе пĕрле ĕçлекен Аркаш çав вăхăтра инçетре те мар хăрăк турат пуçтарнă-мĕн: каçхине çĕрпӳрте ăшăтма. Ăвăс — çемçе йывăç, питĕ хăвăрт касăлчĕ. Шăп ун тăрри çĕрелле тайăлма пуçланă вăхăтра Евгение пĕр çĕклем çапă йăтнă Аркаш хăйсем патнелле пыни курăнса кайрĕ. Ниçталла та пăхмасть, тӳрех пырать...

— Аркаш, пăрăн! Йывăç ӳкет! Та-ар!.. — тăрук çав тери хăраса, ăнран тухса кайнă пек кăшкăрчĕ Евгени. Анчах лешĕ, тарас вырăнне, тăпах чарăнса тăчĕ те, пуçне çĕклесе, унăн-кунăн пăхкаларĕ — йывăç ăçтарах ӳкессине курасшăн пулнă пек.

— Та-ар!.. — татах кăшкăрчĕ Евгени.

Аркаш тин аяккалла сикме тăчĕ, анчах çав самантрах ăна питĕ хăвăрт ӳкекен йывăç тураттисем хупласа хучĕç. Çакна Евгенипе пĕрлех курса тăнă Наçтук йывăç айне урăх çын мар, вăл хăй пулнă пек, пĕтĕм вăрмана илтĕнмелле хăрушла кăшкăрса ячĕ.

«Пĕтрĕ Аркаш!» — терĕ те Евгени хăй ăшĕнче ун патнелле тапса сикрĕ. Наçтук та унран юлмарĕ.

— Аркаш! Аркаш! Чĕрĕ-и эс?..

Ăвăс тураттисем айĕнче Аркаш ӳппĕн выртнă. Тусĕ хăйне кăшкăрсах чĕннине хирĕç вăл сас та памарĕ, хускалмарĕ те.

— Вилнĕ вăл, ви-илнĕ-ĕ! — тата хытăрах çухăрса ячĕ Наçтук. — Пĕтертĕмĕр ачана, ай тур-тур-ту-ур!..

Евгени те унран кая мар хăрарĕ ĕнтĕ, анчах нимĕн те чĕнмерĕ, вăл хăйĕн тусне епле те пулсан хăтарасси çинчен çеç шухăшларĕ: «Вилсех вилмен пуль-ха, тăнран çеç кайнă-и, тен... Часрах туртса кăларас та больницăна илсе каяс пулать...»

— Тыт туратсенчен, йывăçне илсе пăрахатпăр! — кăшкăрчĕ вăл ним тĕлне пĕлмесĕр тăракан Наçтука.

Анчах йывăçăн тăрри те йывăр-мĕн, ăна иккĕн йăтма пулмарĕ. Юрать-ха, Наçтук кăшкăрнине илтсе, вĕсем патне харăсах виççĕн-тăваттăн чупса пычĕç те ăвăс тăррине йăпăр-япăрах аяккалла илсе ывăтрĕç.

Евгени тӳрех хурлăха лекнĕ тусĕ умне кукленсе ларчĕ.

— Аркаш! Аркаш, тетĕп...

Тусĕ чĕнмерĕ. Ӳппĕн выртаканскере, ăна çурăмĕ çине çавăрса выртгарчĕç, çавăн чух вара вăл йынăшса ячĕ те хуллен кăна куçĕсене уçрĕ.

— Эп вилмен-и? — шала кайнă саспа ыйтрĕ вăл.

— Çук-çук, вилмен, вилмен, живоях! — унччен ним пĕлми выртнă тусĕ сăмах хушнăшăн çав тери хĕпĕртесе кайрĕ Евгени. — Нимех те пулман курăнать-ха сана... Ыратать-и мĕн те пулин?

— Сылтăм хулпуççи... шăмми хуçăлнă пулмалла,— терĕ Аркаш. Вăл сылтăм аллине хускатма тăчĕ те çавăнтах йынăшса илчĕ. — Çĕçĕпе чикнĕ пекех...

Çав вăхăтра Назар Егорччă пырса тухрĕ.

— Мĕн пуххи тăватăр, ма ĕçлеместĕр? — аякранах ыйтрĕ вăл. — Каç пулман вĕт-ха, çутă чух вăхăта ахаль сая ярас марччĕ! — Старик чылай инçетре ĕçлекен тепĕр ушкăн патне кайнă та, кунта мĕн пулни çинчен пĕлмен-ха.

— Хурлăх, Назар Егорччă, — терĕ тахăшĕ.

— Мĕн хурлăхĕ тата?

Йĕри-тавра карталанса тăнă çынсем ик еннелле сирĕлсен, председатель çĕр çинче Аркаш выртнине курчĕ. Ача сăнĕ кăвакарса кайнă, пичĕ ик тĕлтен чĕрĕлнĕ те кăштах юн тухнă. Мĕн пулнине тӳрех ăнланчĕ Назар Егорччă.

— Туса хутăр пулать такки! Каласа тăнă çĕртех! Эх, сире-е! — çилленсе кайрĕ вăл. — Хăшĕ хăтланчĕ-ха куна? Кам айăплă? Кама çурăм урлă пушăпа турт-малла?

— Эпир, Наçтукпа иксĕмĕр, — терĕ Евгени. — Эп кăшкăртăм, анчах Аркаш илтмерĕ пулмалла...

— Ăна малтанрах кăшкăрмаллаччĕ!

— Малтан çывăхра çукчĕ вăл...

— Çывăхра, аякра! Пурне те курас пулать! Куçсене мĕн валли туса панă сире? Пăхма пуль?

— Вĕсем айăплă мар, эп хам... — тусĕ хутне кĕчĕ Аркаш.

— Сана та мухтамастăп, санăн та асăрханас пулнă! — Назар Егорччă ун умне пĕшкĕнчĕ. — Ну, мĕн ыратать, ăçта? Хуçăлса-сусăрланса пĕтмен-и?

— Сылтăм алла хускатаймастăп...

Старик унăн хул шăммине хыпашлама тытăнсанах, Аркаш йынăшса ячĕ.

— Хуҫăлнах пулмалла ĕнтĕ е хытă мăкăлтанна. Эх, сире-е! — Назар Егорччă тăчĕ те ассăн сывласа илчĕ. — Тăхтаса тăмалли çук, халех киле илсе каяс пулать. Фершăла кăтартас, унтан, тен, больницăнах леçме тивĕ... — Вăл пӳрнипе Евгени çине тĕллерĕ. — Эс амантнă, эсех илсе каятăн, как хош! Тавай, лаша кӳл. Эх, сире-е!..

...Аркаша ӳречисемпе танах çулçă тултарнă урапа çине йăтса хучĕç, шăнасран çиелтен чаппанпа витрĕç те, Евгени лашана вырăнтан хускатрĕ. Вăрманти лакăмтĕкĕмлĕ çулпа пĕр çур сехет уттарнă хыççăн вĕсем çĕнĕ шоссе çине тухрĕç те ерипен кăна кил еннелле кăлтăртаттарчĕç. Нихăшĕ те чĕнмерĕ, хутран-ситрен кăна Евгени тусĕнчен ыйткаларĕ:

— Шăнса каймарăн-и? Кансĕр мар-и?

— Чиперех-ха...

Часах вăрман хушшипе пыракан çул çинче пăч-тĕттĕм пулса ларчĕ — куçран чиксен те курас çук, анчах пăртак кайсан малти хуп-хура йывăçсем хыçĕнчен уйăх шуса хăпарчĕ те таврара лайăхах курăнакан пулчĕ.

— Но-но! — чумантарах лашана кăрт-карт турткаласа хăваларĕ Евгени. Лаши пĕрмай чупрĕ: шап, шап, шап... Аркаш тĕлĕрсе кайрĕ пулмалла, вăл вăрăмраххăн сывлани илтĕнчĕ.

— Ах, ăнăçсăр япала туса хутăмăр-çке! — кулянса илчĕ Евгени, тусĕ çине çаврăнса пăхса.

Тепĕр ик сехетрен лаша хăех шоссе çинчен сылтăмалла пăрăнчĕ — выльăх та кил ăçтине пĕлет çав! Уй урлă пыракан çул тикĕсех маррипе урапа кăлт-калт сиккелерĕ те, Аркаш йынăшса ярса вăранчĕ — хулпуççийĕ хытă ыратрĕ пулмалла.

— Инçе мар ĕнтĕ, часах çитетпĕр, тӳскеле епле те пулин, — тусне йăпатма пикенчĕ Евгени.

— Аш çунать... Шыв ĕçес килет... — терĕ Аркаш.

— Киле çитмесĕр вăл та çук ĕнтĕ.

— Пĕлетĕп. Чуптар лашине. Часрах çитес. Киле çитсен аптăрамăп-ха...

— Санăн ыратасран хăратăп-çке.

— Тӳсетĕп...

Урапа кустăрмисем каллех пĕр майлăн кăлтăртатма тытăнчĕç. Акă, малта ял çумĕнчи çил арманĕсем те курăна пуçларĕç. Евгени шăппăн ларса пычĕ. Ун пуçĕнче йĕркеллĕ шухăшсем те пулмарĕç, çывăрас киле пуçларĕ. Ĕнтĕркесех кайрĕ вăл.

Сасартăк малта çын мĕлки курăнчĕ. Питĕ васкаса утать. Çывăхарах пырсан, вăл шинельпе, мулаххайпа

пӳлни, çурăмӗ хыçне пысăках мар кӳтамкка çакни палăрчӗ. Салтак вӗт ку! Ăçта каять-ши? Киле курма килекенскер-ши?.. Евгени тилхепене турткаларӗ те кӗçех çав çынпа танлашрӗ.

— Инçе каятăн-и, пичче? Лар, яла çити илсе каям!— терӗ те Евгени тӳрех лашине пат! чарчӗ.

— Тавтапуç, ачам. Инçе юлмарӗ пулсан та ларамха эппин...

Çав самантрах Евгени чӗри яш! турӗ. Ытла та палланă сасă пулчӗ-çке ку, яланах çав тери юратнă, тăван сасă!

— Атте! — кăшкăрса ячӗ вăл. — Эсӗ вӗт ку, атте!..

Салтак та, хăйӗн ачине палласа илсе, ун патнелле ыткăнчӗ.

— Евгени! Ывăлăм!.. — Вăл, арçын ачана çатăрах ыталаса илсе, унтан та кунтан чуптума тапратрӗ. — Эккей, киле çитичченех тӗл пултăмăр-иç! Ак ăçта вăл телей тени!.. Ăçтан килетӗн капла çӗр хута?

— Вăрмантан, вутă каснă çӗртен... Акă, Аркаша сиен пулчӗ те киле килме тиврӗ... — чыхăна-чыхăна каласа пама пуçларӗ Евгени.

— Мӗнле сиен тата?

— Йывăç пырса çапрӗ мар-и...

— Ытла хытах лекмен, иртсе каять, — терӗ çав вăхăтра пуçне çӗкленӗ Аркаш.

— Тем те курма, тем те тӳсме тивет ӗнтӗ сире, мăнтарăнсене... — ассăн сывласа ячӗ ашшӗ. — Ку вăрçă такама та асап кӳрет, мӗн тăвас тетӗн... Килтисем мӗнле, сывах-и?

— Пурте лайăх-ха. Эс мӗнле килтӗн тата, атте? Пуçӗпех ячӗç-и? Е вăхăтлăха çеç? — шикленнӗ пекрех ыйтрӗ Евгени.

— Пӗр эрнелӗхе кăна, ачам, çула май çеç, — терӗ ашшӗ. — Тухтăрсенчен хам ыйтрăм — госпитальтен маларах кăларса киле кӗрсе тухма май парăр терӗм. Вӗсем маншăн ыр кăмăллă пулчӗç...

— Хăрамалли нимех те çук. Хулпуççи шăмми хуçăлнах пулмалла та, ку нимех те мар, ик-виç эрнерен тӳрленет вăл, сыпăнса ларать, — терӗ Антонина Клементьевна Аркаша çарамаслантарсах пăхнă хыççăн. — Ӳсекен ача ӳт-пӗвӗ ун пек сурансенчен хăрамасть. Çапах та ыран больницăна çитсе рентгенпа пăхтарăпăр, шанчăклăрах пулать...

Евгенипе ашшĕ, Аркаша ун патне çавăтса кĕнĕскерсем, ăна тав туса тухрĕç. Киле Аркаш хăех утса кайрĕ...

Рыбаковсен килĕнче вара вăл каç çĕрĕпех сывăмарĕç. Мĕн тери пысăк савăнăç, мĕнешкел хаваслăх илсе килчĕ ашшĕ хăйпе пĕрле! Икĕ çул ытла пулнă вĕт-ха вăл вăрçăра, тем те курнă, тем те тӳснĕ, хăй каларăш— вутра та çуннă, шывра та путнă, çапах та, акă, сывах, килте, арăмĕпе, ачисемпе пĕрле! Унăн сарлака кăкăрĕ çинче икĕ орденпа икĕ медаль — çĕршыв, халăх панă парнесем — йăлтăртатаççĕ. Вĕсем çине пăхма питĕ кăмăллă, савăнăçлă, анчах вĕсене илме мĕн тери йывăр пулнине Иван Рыбаков пĕр хăй кăна пĕлет...

— Каласа кăтарт, атте, пĕтĕмпех каласа кăтарт, — хулĕнчен уртăнаççĕ ачисем.

— Пурне те калас пулсан, эрнипех калас пулать, ачамсем, — тет ашшĕ. — Ытла та нумай...

— Пĕтĕмпе калама май çук пулсан, кĕскен те пулин кала, атте! — тет Марине.

— Вăрçă пуçланнă çулах эсĕ «тамăкран çăлăнса тухрăм» тесе çырнăччĕ. Мĕнле тамăк çинчен каланă эс ун чухне? — ыйтать Евгени. — Тата мĕнле командировкăсене яраççĕ фронтра?

Йĕркипех каларĕ ашшĕ. Хĕрĕх пĕрремĕш çулта вĕсен полкĕ нимĕçсен ункине, урăхла каласан — окружение лекнĕ. Уйăх ытла çапăçнă вĕсем çав тимĕр ункăран хăтăлса тухасшăн. Полкран пĕр рота чухлĕ те юлман, çапах та хамăрăннисем патне тухнă-тухнах, полкăн чи хаклă та чыслă япалине — унăн ялавне—çăлса хăварнă, ăна тăшман мăшкăлĕ туман.

— Командировка-и? Пулаççĕ ун пеккисем, пулаççĕ! Сана штаба чĕнеççĕ те, умна карттă кăларса хурса, кăранташпа тĕлле-тĕлле кăтартма тытăнаççĕ: акă фронт линийĕ, сирĕн ак çак тĕлте ун урлă каçса каймалла, çакăнта, çакăнта тата ак çакăнта çитмелле, унтан çаплалла каймалла, тăшманăн ăçта мĕн пуррине йăлт пĕлмелле теççĕ. Вара эсĕ хăвăн пур документусене, орденсемпе медальсене штаба паратăн та, ытларах патрон, граната тултарса, çимелли чиксе, çав çулпа тухса каятăн... Çавăн пек «командировкăра» эпĕ икĕ хутчен те пулнă. Ак çак Отечественнăй вăрçă орденне мана шăпах çавăншăн панă...

Ашшĕ килте пурăннă кунсем Рыбаковсен килйышĕшĕн чи телейлĕ, чи çутă, нихçан манмалла мар кунсем пулчĕç. Анчах эрне тени ытла та кĕске-çке-ха вăл. Çичĕ кун та çичĕ каç иртсе кайни сисĕнмерĕ те. Каллех уй-

рăлса каймалла пулчĕ ашшĕн... Ăна чугун çул станцине çитиччен ăсатма çемйипех кайрĕç.

— Чипер, тĕрĕс-тĕкел çаврăнса килмелле пултăрах санăн! Пирĕн юрату çăлса хăвартăрах сана... — куççулĕ витĕр ыр сунчĕ ăна пĕтĕм килйышĕ. — Телейлĕ пул!

Поезд хуллен кăна хускалса кайрĕ, унтан хытăран хытă ыткăнма тытăнчĕ, анчах Иван Рыбаков çаплах тамбурăн уçă алăкĕнче тăрса çĕлĕкĕпе сулчĕ. Унăн арăмĕпе ачисем те тахçанччен, поезд курăнми пуличченех, аллисемпе сулса тăчĕç...

ТЕЛЕЙ ХАКĔ

Каллех сивĕ хĕл иртсе кайрĕ, вăрçă вăхăтĕнчи виççĕмĕш хĕл...

Çак хĕлте пирĕн паттăр Хĕрлĕ Çар сахал мар чаплă çĕнтерӳсем турĕ. Апрель пуçламăшĕнче хаçатсем Пĕрремĕш Украина фрончĕн çарĕсем, Чехословакипе Румыни чиккине тухса, хамăр çĕршывăн тулашĕнче çапăçма тытăнни çинчен пĕлтерчĕç. Халь вара фашистсенчен хăтаракан хула ячĕсем те темле тĕлĕнмелле, унччен нихçан илтменскерсем пулчĕç, — Ботошани, Рэдэуцы, Фэлтичени... Часах пирĕн çарсем Хура тинĕс тăрăхĕнчи Одесса, Керчь, Симферополь, Бахчисарай хулисене ирĕке кăларчĕç. Ытти фронтсенче те пирĕн ĕçсем ăнсах пычĕç. «Çĕнĕ самана» колхоз клубĕн заведующийĕ Витали мăн карттă çинчи хутран тунă пĕчĕкçеç хĕрлĕ ялавсене кулленкун хĕвеланăçĕ еннелле сиктерсе пычĕ.

— Нумай юлмарĕ тăшмана çĕнтересси! — терĕ вăл çав карттăна пĕрмай курма пыракан çынсене. — Тăшман вăйĕ чаксах пырать! Шутлăр-ха эсир: Итали вăрçăран тухрĕ — капитуляци! Румыни çарĕсем, пирĕн енне куçса, нимĕçсене хирĕç çапăçма пуçларĕç. Финлянди мир ыйтать, Мускавра ун пирки калаçусем пуçланнă ĕнтĕ...

— Ку питĕ аван-ха, питĕ аван, часрах пĕтересчĕ вăрçине! Ах, часрах пĕтересчĕ-çке! — терĕç çынсем.

Çулла, июль уйăхĕнче, совет çарĕсем, Эстони чикки урлă каçса, Нарва хули таврашĕнче çапăçу пуçласа янă. Районра пурăнакан Ильмар Киккас, çавăн çинчен радиопа илтсенех, хăйĕн тăванĕсене пĕлтерме çĕр хута киле персе çитрĕ.

— Кĕçех пирĕн çуралнă çĕршыв, нумай асап курнă

Эстони, тăшманран тасалать, курăр! — терĕ те вăл карттă çинче Нарва хулине шыраса тупрĕ. — Ак ăçта пирĕн çарсем! Нарвăна илсенех, Раквере еннелле çул уçăлать, унтан вара Таллин та инçе мар... — Ильмар Киккас аллинчи кăранташпа карттă çине вăрăм стрелкăсем ӳкерсе хучĕ. — Питĕ шеллетĕп çак кунсенче хам унта пулманшăн...

Ватă Пауль çавăнтах тумланчĕ те çак савăнăçлă хыпара «Çĕнĕ саманара» пурăнакан ытти эстонецсене каласа пама тухса кайрĕ.

Тепĕр кунне вĕсем патне çул-йĕр маçтăрĕ Мадис Ноот пырса çитрĕ.

— Илтнĕ-и эсир, пĕлетĕр-и?!. — алăкран кĕнĕ-кĕмен йăл кулса ыйтрĕ вăл.

— Илтнĕ, тăванăм, пĕлетпĕр! — Пауль те тулли кăмăлпа кула-кула саламларĕ ăна. Ноот мĕн çинчен ыйтни вĕсемшĕн халь каламасăрах паллă пулнă. Хăй çуралнă çĕршыв фашистсен пусмăрĕнче асапланса пурăннăшăн виçĕ çул хушши куллен хуйхăрнă çын мĕн çинчен шухăшлатăр-ха ĕнтĕ çак самантра? Паллах, тăван çĕршывне часрах ирĕке кăларасси çинчен çеç!

Вăрахчен каласа ларчĕç виçĕ эстонец.

— Тăшмана хăваласа янă хыççăн пĕтĕм пурнăçа çĕнĕрен тума тытăнмалла пулать, — терĕ Ильмар, — хăйсем тухса тарнă чух фашистсем нимĕн те хăвармаççĕ вĕт. Мĕн май килнине çаратса каяççĕ, ыттисене сывлăшалла сиктереççĕ те çунтараççĕ. Хаçатсенче вуланă пуль? Тĕрĕссипе, эпир хамăрăн килсен ишĕлчĕкĕсем, пушар хыççăн юлнă сивĕ кĕл куписем çине кăна пырса кĕретпĕр. Пурнăçа ура çине тăратма пи-итĕ нумай вăй хума тивет-ха.

— Уншăн хăрамастăп эпĕ, — терĕ Пауль. — Леш вăрçă вăхăтĕнче те Вильгельм салтакĕсем пирĕн тăрăхра нимĕн те хăвармарĕç — йăлт çаратса тухрĕç, ялсемпе хуторсене çунтарса ячĕç, хуласене те тем териех сиен кӳчĕç. Çапах та кайран пĕтĕмпех турăмăр! Ун чух эпир вырăс халăхĕнчен уйрăм, хамăр кăна пулнă-ха, пире никам та пулăшман, пуян хуçасем, укçаллисем, хăйсемшĕн çеç тăрăшнă, анчах халĕ эпир совет халăхĕн пысăк çемйинче пурăнатпăр... Аптрамăпăр.

— Ку çапла вăл, — килĕшрĕ Ноот, — вырăс халăхĕ кăна мар, ытти халăхсем те пулăшаççĕ пире. Анчах эпĕ çав ишĕлтернĕ-çунтарса янă хуласемпе ялсене пĕтĕмпех фашистсене хăйсене çĕнĕрен тутарăттăм. Ишĕлтерме пĕлтĕн пулсан — çĕнĕрен тума пĕл!

— Эп те çапла шутлатăп, Мадис, — пуçĕпе сулчĕ Пауль, — тинкисем тухса кайичченех ĕçлеттерес пулать вĕсене. Ытти халăхсене чура туса пĕтĕм тĕнчипе пуçпулса тăма ан ĕмĕтлен, ирсĕр, çын аллипе тунă пуянлăха ан хапсăн, ылханлă йăх!..

Пĕр хушă йывăр шухăша кайса чĕнмесĕр ларнă хыççăн сăмаха каллех Ильмар пуçларĕ.

— Атте, — терĕ вăл, Пауль еннелле çаврăнса, — эпĕ паянах Мускава çыру çыратăп...

— Кам патне? Мĕн пирки? — тĕлĕнерех ыйтрĕ Пауль.

— Парти Тĕп Комитетне. Хамăр пата, Эстоние, ĕçлеме яччăр. Ура аманнă пирки эпĕ фронтра пулаймастăп, анчах хуçалăх ĕçĕнче, партипе совет ĕçĕнче пулма пултаратăп вĕт-ха? Сахал пулать-и унта ĕç? Хамăр тумасан, кам туса парĕ пире, кам йĕркене кĕртсе пырĕ пурнăçа? Шухăшла-ха...

Ильмар питĕ тĕрĕс калать. Нимĕç захватчикĕсенчен хăтарнă районсене хăвăртрах ура çине тăратмалла. Партипе Совет влаçĕ çапла тума хушаççĕ те ĕнтĕ, вăрçă пĕтессе кĕтсе тăмалла мар, тăшмана хăваласа янă вырăнсенче пурин те çийĕнчех çанăсене тавăрса ĕçе тытăнмалла тесе вĕрентеççĕ. Йывăр пулсан та, оккупацире пулнă вырăнсене пысăк пулăшу параççĕ. Ватă Пауль çакна хаçатсем тăрăхах лайăх пĕлет.

— Ырлатăп ку шухăша, Ильмар,— терĕ вăл.— Çырса яр. Эстоние тăшманран тĕппипех тасатасси ытла вăрахах каймасть пуль ĕнтĕ...

— Тавтапуç, атте, мана ăнланнăшăн!

Ĕçсем, чăнах та, вĕсем шутланă пекех пулчĕç: кĕçех Ленинград фрончĕн çарĕсем, малтан йышăннă вырăнтан хăватлă наступлени пуçласа ярса, сентябрь уйăхĕн вĕçнелле Эстоние пĕтĕмпе тенĕ пекех ирĕке кăларчĕç, унăн столицинчи—Таллинри—Тоомпе ятлă авалхи башня тăрринче хĕрлĕ ялав — Совет ялавĕ! — вут-çулăмлăн вĕлкĕшме тытăнчĕ. Эстонин Балти тинĕсĕнчи Мондзун утравĕсем — Дагопа Сааремаа кăна халлĕхе тăшман аллинче юлнă, анчах вĕсен шăпи мĕнле пуласси те уççăнах курăнса тăнă.

Çав кунсенче Ильмар Киккас Мускавран ответ илчĕ те, хăйĕн килйышĕпе сывпуллашса, çуралнă çĕршывне тухса кайрĕ.

— Эсир те кунта нумай пурăнмастăр ĕнтĕ, часах акă сире те чĕнсе илетĕп, — терĕ вăл, кашнинех ытала-ытала чуптуса.

— Çапла пултăрччĕ, ывăлăм! Чипер çитсе, ăнăçлă ĕçлеме тӳр килтĕр сана. Паллана çынсене тĕл пулсан — салам кала!..

...Ылтăн кĕркунне, йывăççем ытармалла мар хитре, сап-сарă та çутă кĕрен çулçăсемпе капăрланса ларнă вăхăтра, пĕр шăматкун, каçалапа, «Çĕнĕ самана» колхозăн ту вĕçĕнчи уй хапхинчен тăватă çамрăк — ик йĕкĕтпе икĕ хĕрача пырса кĕчĕç. Пурте ваткăллă пĕр пек фуфайкăсемпе, атăсемпе, арçынĕсем хурарах карттуссем тăхăннă, хĕрĕсем сенкер тутăрсем çыхнă. Утнă май хăйсем хушшинче тем çинчен пит хавассăн калаçса пыраççĕ.

Ялта пĕр-пĕрине палламан çын çук, унта кашниех куç умĕнче, çавăнпа та ют çын пырса кĕнине пурте тӳрех асăрхаççĕ. Ак халь те униче хĕрринчи килтен урамри çăла шыв ăсма тухнă пĕр инке çак çамрăксене курчĕ те аллинчи витресене çĕре лартсах сăнама тытăнчĕ: камсем? ăçта каяççĕ? Унтан тăрук палласа илчĕ пулмалла...

— Ай-уй, кусем хамăр ялсемех тем? Эп малтан мĕнле хула çыннисем килнĕ-ши тетĕп! — тăванĕсене курнă пекех савăнса сăмах хушрĕ вăл çамрăксене.

— Хамăр ялсем, Ультитти инке, хамăр ялсем!—кăшкăрса ал сулчĕ ăна хирĕç йĕкĕтсенчен пĕри.

— Кай, Палля, çакăн пек пулса кайрăн-и ĕнтĕ эс? Çырлахтăрах, таçта аякра курас пулсан, ним тусан та паллас çук!

— Çав териех улшăннă-и? Питĕ хăрамалла-и? — кулса ячĕ Палля.

— Уншăн мар-ха, ара. Çитĕнсе кайнă тетĕп-çке. Санькки те хĕр пулса кайнă. Вырăсĕсем те çитĕннĕ... — Эвакуированнăйсем тĕрлĕ халăх çыннисем пулсан та, ялта вĕсене пурне те вырăссем теççĕ.

— Çăкăр çиетпĕр-çке, Ультитти инке!

— Пурнăçĕ аптрасах каймасть унта пирĕн...

— Килсе курас тетĕр пулать ĕнтĕ?

— Çавăн пек шут тытрăмăр çав. Ыран ĕçлемелле мар та.

— Юрать, юрать, пит аван ку.

Çамрăксем, урампа кăшт анатарах анса, Назар Егорччă тĕлне çитрĕç те пурте чарăнса тăчĕç.

— Атьăр, кĕрсе курăр старикĕ, — терĕ Палля хăйĕн юлташĕсене, — хĕпĕртет вăл хăйне хисеп тунăшăн...

Хирĕçлекен пулмарĕ, пурте умлăн-хыçлăн картишне кĕчĕç. Çав самантрах лупасайĕнчен Улашка сиксе тухрĕ, антăхса каясла вĕрме тытăнчĕ. Палля ăна ятпа чĕнсе патнерех пырса лăплантарма пикенчĕ, анчах йытă тата хытăрах сикме тапратрĕ, ниепле те малалла иртме памарĕ, — паллами пулнă иккен Палляна. Çамрăксен ирĕксĕрех чарăнса тăма тиврĕ, анчах çав вăхăтра крыльца çине Назар Егорччă хăй тухса тăчĕ.

— Э-эй, ара, пирĕн рабочи класс килсе çитнĕ-çке! — терĕ вăл, Палля каланă пек, чăн та хĕпĕртесе.— Кĕрĕр тавай, иртĕр, курманни чылай пулать. Эсир те килместĕр, хам та пит час-час пырса çӳрейместĕп ав...

Çамрăксем крыльца картлашкисем тăрăх хăпарнă май старик вĕсене кашнинех ал парса, çурăмĕсенчен лăпкаса илчĕ.

— Эп хаçат вуласа лараттăм-ха, — терĕ вăл, пӳрте кĕрсен сĕтел патнелле пырса. — Ытла та савăнтаракан хыпарсем пĕлтереççĕ паян! Пирĕн салтаксем Германи çĕрĕ çине пырса кĕнĕ! Акă, итлĕр-ха... — Старик аллинчи куçлăхне йăпăр-япăр сăмси çине утлантарчĕ те васкасах вулама тытăнчĕ: — «Виççĕмĕш Белорусси фрончĕн çарĕсем, Юрбург тата Таураге хулисене ирĕке кăларса, Хĕвелтухăç Прусси чикки урлă каçнă...» Илтмен-и эсир кун çинчен?

— Илтмен...

— Эх, эсир те çав! Хăвăр хулара пурăнатăр тата! — çамрăксене юри намăслантарнă пек туса илчĕ Назар Егорччă.— Хĕвелтухăç Прусси — Германи вĕт вăл! Германи, шуйттан Гитлерăн çĕрĕ-шывĕ! Чухлатăр-и, мĕн шăрши кĕрет? Пирĕн Мускав патне çитсе курнă, Атăл хĕрринче те пулнă фашиста хăйĕн килĕнче шаккама тытăнтăмăр-иç? Акă ăçта вăл пирĕн савăнăç, пирĕн телей, ачамăрсем! Питĕ нумай тӳсрĕмĕр, сахал мар юн юхтартăмăр, хуйхă-суйхă куртăмăр, анчах тăшман айне пулмарăмăр. Кĕçех акă пирĕннисем вĕсен çăхан йăвине, çĕр çăтман Берлинне, те çитĕç-ха, тен, Гитлерне хăйне те тытса кутăн çакĕç! Ак еплелле çаврăнчĕ пирĕн пурăнăç, ачамăрсем!..

Питĕ хавасланса, çамрăк çын пекех вашават калаçрĕ старик. Унтан çамрăксенчен ыйтса пĕлме тытăнчĕ:

— Мĕнле пурăнатăр, ĕçсем мĕнлерех пыраççĕ? Сывлăхсем чиперех-и?

— Аванах-ха, Назар Егорччă,— терĕ Палля пуриншĕн те. — Çамрăксен фронтовой бригадинче ĕçлетпĕр. Плансене икшер çĕр процент тултарса пыратпăр.

— Хăнăхса çитрĕр пулать?

— Мĕнех вара хăнăхмалла марри...

— Малтанах йывăр теттĕрччĕ те.

— Э, вăл тахçанах иртнĕ ĕнтĕ! Халь ним йывăрри те çук.

— Эсир мĕнлерех ĕçлетĕр тата, хĕрупраç? — Саньккапа Ильза еннелле çаврăнчĕ старик.

— Эпир те йĕркеллех-ха, — терĕ Санькка, темшĕн тăрук хĕрелсе кайса. — Иртнĕ эрнере Ильзăпа иксĕмĕре те Хисеп хăми çине çырса хучĕç...

— Ха, çав териех маттур ĕçлетĕр эппин?

— Маттурĕ-мĕнĕ... Çынсенчен юлмастпăр, усал сăмах илтместпĕр. Кăнтăрла ĕçлетпĕр, каçхине вĕренетпĕр. Паян та вĕреннеллеччĕ те-ха, Палляпа Петруçа тĕл пулса калаçрăмăр та çанталăк пăсăличчен киле килсе каяс терĕмĕр...

— Аван, аван апла пулсан. Малашне те çавăн пекех тăрăшăр, ачамсем, хамăрăн колхоз ятне ан ярăр. Эпир мĕн вăрçă пуçланнăранпах малтисен шутĕнче пыратпăр вĕт. Патшалăх умĕнче парăмра мар, вăрçăрисем валли яланах хамăртан ыйтнинчен ытларах паратпăр, çĕнтерӳ валли нимĕн те хĕрхенсе тăмастпăр...

Питĕ кăмăллă пулчĕ Назар Егорччăпа çамрăксем хушшинчи калаçу. Старикшĕн вĕсем хăйĕн тăван ачисем пекех çав. Вăл тăрăшнă вĕт-ха вĕсемшĕн, хулана вĕренме вăл илсе кайнă, хушшăн-хушшăн çимеллисем те кайса панă, епле пулсан та халăхшăн усăллă çынсем пулччăр тенĕ. Старик тăрăшни сая кайман...

Çав каçхине яла пырса çитнĕ кинопередвижка клубра «Секретарь райкома» ятлă картина кăтартрĕ. Ун чухне вăл вăрçă çинчен калакан чи лайăх картинăсенчен пĕри пулнă. Çав тери хумханса пăхса ларчĕç ăна клуба лăкаç тулнă çынсем. Уйрăмах пĕр вырăс хĕрарăмĕ, фашистсене пула килсĕр-çуртсăр, çемьесĕр тăрса юлнăскер, партизансен отрядне лекнĕ хыççăн, пĕррехинче, вăрманта тăшман салтакĕсене пулеметран çав тери хытă çунтарни питĕ кăмăла кайрĕ.

— Вĕтеле лайăхрах! Çав кирлĕ вĕсене! — кăшкăрчĕç пĕрисем, теприсем ниçта кайса кĕрейми хăпартланса алă çупрĕç. Партизансем тăшман штабне аркатса фашистсен генералне чĕррĕнех тыткăна илнине курсан вара зал тахçанччен кĕрлерĕ...

Кино хыççăн клуб пуçлăхĕ Витали хăйĕн кивелнĕ купăсне çĕклесе тухрĕ те тӳрех чăваш ташши кĕввине туртса ячĕ. Нумайранпа ташă тавраш пулманччĕ ĕнтĕ

клубра, анчах кĕçĕр çамрăксем питĕ хытă ташларĕç. Ма ташлас мар-ха, ма савăнас мар, пирĕн çарсем тăшмана çĕнтерсе унăн ылханлă çĕрĕ çине пырса кĕчĕç пулсан, пирĕн татăклă çĕнтерӳ çывхарсах килет пулсан?!.

Ташша малтан фермăра ĕçлекен хĕрсем пуçласа ячĕç, вĕсем хыççăн кун пек чух тӳссе ларма пултарайман Аркаш сиксе тухрĕ. Хулпуççисене вылятса, темĕн тĕрлĕ авкаланса, урисене явса, куклене-куклене ташларĕ вăл, унтан паян çеç хуларан килнĕ Саньккапа Ильза тĕлне çитсе чарăнчĕ те, вĕсене ташлама чĕнсе, тăпăртатса илчĕ. Лешсем кĕттерсе тăмарĕç, урай варрине тухрĕç те Виталие вырăс ташши калама хушрĕç. Ай, вĕтрĕç те вара ташшине, ай вĕтрĕç, пĕтĕм халăха тĕлĕнтерчĕç! Пурте хавасланса кайрĕç вĕсене пăхса тăрса, пурте алă çупрĕç — шапăр-шапăр, шап, шап! шапăр-шапăр, шап, шап! Хăшĕсем ташă çемми майĕн хăйсем те урисемпе урайне тапа-тапа тăчĕç, тахăшĕ ши! ши! шăхăрчĕ. Клуб кĕрлерĕ кăна...

Унтан сасартăк çав тери кĕтмен япала пулчĕ. Клубăн шултăрканă алăкĕ шăлт-шалт! уçăлса хупăнчĕ те, хайхи уй хĕрринче пурăнакан Ильтиван салтак арăмĕ Ультитти кĕрсе тăчĕ. Паçăр, каç пуласпа кăна, вăл хулара ФЗОра вĕренсе тухнă çамрăксене çăл кутĕнче никамран малтан тĕл пулса кăмăллă калаçрĕ-ха, ун чух питĕ савăкчĕ вăл, анчах халь палламалла мар улшăннă — çӳçĕ-пуçĕ сапаланчăк, сăнĕ-пичĕ шурса кайнă, куçĕсем хĕрелсе тăртаннă... Малтанах ăна никам та асăрхамарĕ, ун çине çаврăнса пăхакан та пулмарĕ. Хăй те унталла-кунталла пăхса тăмарĕ, çынсем хушшипе хĕсĕнсе, ташă карти умне хăвăрт кăна тухрĕ те куçĕсемпе такама шырама тытăнчĕ.

Витали çаплах хуткупăсне туртрĕ-ха, Саньккапа Ильза ташларĕç, курса тăракансем алă çупрĕç.

— Ман ачасем пур-и çакăнта? — никам çине пăхмасăр тăрук кăшкăрса ыйтрĕ Ультитти. — Елькка! Люпук? Аçта эсир?

Амăшĕн сассине илтнипе мар, ăна хăйне курнипе чупса пычĕç ун патне вунă-вуник çулхи хĕрачасем.

— Мĕскер, анне?

— Эпир хамăрах кĕç пыраттăмăр-ха... — терĕç вĕсем. Çав самантрах Ультитти вĕсене иккĕшне те мăйĕсенчен ыталаса илчĕ те хăлхана çурмалла кăшкăрса макăрса ячĕ.

— Ай, ачамсе-ем! Пĕтрĕмĕр вĕ-ĕт, пăчланчĕ пирĕн

пурăнă-ăç, выртса вилмелли анчах юлчĕ-ĕ... Ай тур-турту-ур...

Купăс сасси тăрук татăлчĕ, ташлакансем пат! чарăнчĕç, алă çупакансем те — аллисене çĕкленипех — хытса тăчĕç.

— Мĕн пулчĕ, анне? Ма макăран? — хăвăрт ыйтрĕ асларах хĕрачи, кивĕ пиншак тăхăнса янă çап-çаврака питлĕ Елькка.

— Аçуна... Аçуна вĕлернĕ-ĕ!.. Халĕ çеç хут килчĕ! Ай-уй-уй, мĕн тăвăпăр-ши, мĕн курăпăр, ачамсе-ем... — Те пуçĕ çаврăннипе, те тăрук халтан кайнипе, Ультитти ачисене ыталаса тăнă çĕртенех малтан чĕркуççисем çине ӳкрĕ, унтан çĕре йăванса кайрĕ. Вара тек пĕр сăмах та калаймарĕ, темле тискеррĕн ӳлесе ярса, пач тăнсăр пулса выртрĕ. Ун патне пĕр харăсах темиçен чупса пычĕç, анчах нихăшĕ те ним тума та пĕлмерĕ.

— Тытса пăрахрĕ пулмалла ăна, часрах фельдшерицăна чĕнес! — кăшкăрчĕ тахăшĕ.

— Шыв! Шыв парăр! Питĕнчен пĕрĕхĕр!

— Çухавине вĕçертсе ярăр!..

Ультитти, вилнĕ çын пек, кĕл тĕслех пулса выртрĕ, куçĕсене те уçмарĕ, хушшăн-хушшăн кăкăрĕ çĕкленсе илнипе кăна вăл вилменни паллă пулчĕ. Шывпа пĕрĕхни те, вăйпах ĕçтерме тăни те пулăшмарĕ ăна. Пурте калама çук хăраса пăхса тăчĕç. Антонина Клементьевна чупса пырса хăвăрт кăна укол тусан тин вăл, вăрăммăн йынăшса ярса, куçĕсене уçрĕ. Унтан ăна виççĕн-тăваттăн тытса килне йăтса кайрĕç...

Ультиттие пурте питĕ хытă хĕрхенчĕç. Вăрçа кайнисем вилни çинчен пĕлтерекен хурлăхлă хутсем виçĕ çул çурă хушшинче вуннă та ытла килнĕ ĕнтĕ, ял çыннисем вилнисене пурне те чунтан шеллесе хуйхăрнă, анчах Ультитти упăшки вилни çинчен пĕлни чĕрене уйрăмах хытă пырса тиврĕ.

Евгени клубран таврăнса унта кĕçĕр мĕн пулни çинчен каласа парсан, ун амăшĕ те Ультиттие шутсăр хĕрхенчĕ, унăн куçĕсем те шывланчĕç пĕр хушă.

— Ултă ача вĕт-ха, пĕринчен тепри пĕчĕккĕ! —терĕ вăл, ассăн сывласа. — Мĕнле ӳстерсе çын тăвас вĕсене пĕччен хĕрарăмăн?.. Ахаль те питĕ йывăрччĕ ун пурнăçĕ, упăшки таврăнасса çеç шанкаласа пурăнатчĕ, ăна куç пекех кĕтетчĕ, анчах халĕ ĕнтĕ вăл шанчăк та пĕтрĕ. Эх, вăрçă, вăрçă! Мĕн кăтартмарĕ вăл пире! Хăçан пĕтĕ-ши?..

— Нумаях пымасть пуль ĕнтĕ, пирĕннисем Герма-

ние пырса кĕнĕ теççĕ вĕт, малаллах каяççĕ, — терĕ Евгени.

— Вăл апла та-ха, çавах çыннисем кашни кунах пĕтеççĕ-çке, çав чуна ыраттарать, — ассăн сывласа илчĕ амăшĕ. Унтан кăштах шухăша кайса ларчĕ те: — Аçу та темле-ха, вăрçă пĕтиччен тем те пулма пултарать, шанма çук вĕт, — терĕ.

Тĕрĕссипе, ашшĕ киле килсе кайнă хыççăн Евгени çакăн çинчен темшĕн пĕрре те шухăшламан. Аса та илмен вăл ашшĕне мĕн те пулин пулма пултарассине. Темĕн тĕрлĕ вут-çулăм витĕр тухнă, ик-виçĕ хут аманса сывалнă çынна халь тин, вăрçă пĕтеспе, мĕн пултăр-ха? Анчах паян, амăшĕ чунтан пăшăрханса, иккĕленсе каласа хыççăн, вăл та тăрук шикленсе шухăшлама тытăнчĕ. Ăна Ультитти ним пĕлми пулса ӳкни те аса килчĕ... Çавăн пек «вилĕм хутне» паян Ультитти мар, эпир илнĕ пулсан? Ун пек те пулма пултарнă вĕт-ха? Вăрçăра унта пурин шăпи те пĕрешкел, пурте вилĕм айĕнче çӳреççĕ. Снаряд е пуля никама та суйласа тăмасть теççĕ, кама пырса тивнĕ — çавна пĕтерсе хурать...

«Хурлăх нихçан та пĕччен çӳремест» тенĕ пек, Ультитти упăшки вилни çинчен пĕлтерӳ килнĕ хыççăн темиçе кунтанах ялта тата тепĕр йывăр хыпар çиçĕм пек хăвăрт сарăлчĕ: Варькка почтальон ашшĕ киле ик урасăр таврăннă. Урисене кăк таранах татнă иккен, госпитальтен ятарласа ăсатма килнĕ салтак санитар Варькка ашшĕне каска пуканĕ пекех йăтса кĕртсе, пӳрчĕ тăвăрпине ниçта лартма пĕлмесĕр, тӳрех сĕтел çине пырса лартнă имĕш. Упăшки çавăн пек таврăннине курсан, арăмĕ чут Ультитти пекех тăнсăр пулса выртман.

— Эй, мăнтарăн, ик урасăр мĕнле пурăнĕ ĕнтĕ вăл? Мĕн ĕçлесе тăрантарĕ ачи-пăчине? Вăрçа кайиччен мĕн тери лайăх трактористчĕ!.. — шеллерĕç ăна ял çыннисем.

Унтан тата пĕр эрнерех тăват-пилĕк çын Германи çĕрĕ çинче аманса халĕ госпитальсенче выртни çинчен çырусем килчĕç. Çакăн çинчен илтсен, ватă Пауль вăрахчен шухăша кайса ларчĕ те çапла каларĕ:

— Аманнă кашкăр пушшех хаяр пулать, теççĕ. Пурнăçне епле те пулин çăлас тесе, вăл ним те пăхса тăмасть, юлашки пур-çук вăйĕпе сикет сан çине. Фашист халь шăп çавăн пек ĕнтĕ. Эпир унăн пилĕкне çапса хуçрăмăр, хăйĕн йăвине пырса кĕтĕмĕр. Паллах, вăл халь кашни хулашăн, кашни ялшăн кăна мар, кашни

çуртшăн урнă пекех çапăçать. Вилсе выртас патне çитнĕ пулсан та парăнасшăн мар... Çавăн пирки юн нумай тăкма тивет пирĕннисен. Анчах темле урсан та, фашист халь тин хăтăлаймасть ĕнтĕ, пĕтрĕ унăн кунçулĕ!..

Пĕр хушă чĕнмесĕр шухăша кайса ларнă хыççăн старик ассăн сывласа илчĕ те майĕпе калаçма тытăнчĕ.

— Тăшмана пуçĕпех çĕнтернĕ кун — пирĕн пурнăçри чи телейлĕ кун пулать. Анчах хамăрăн телее пирĕн çав тери хаклă хакпа илме тивет... Тӳсме çук пысăк хак патăмăр эпир уншăн! Миллионшар çын пурнăçĕпе сапларăмăр! Ун çинчен шухăшлама та хăрушă... Çавăнпа та эпĕ тĕнчери ырă кăмăллă çынсем кун çинчен ĕмĕрне те манмĕç, текех никама та вăрçă пуçлама ирĕк памĕç тесе шутлатăп... Пĕтĕм чĕререн ĕненетĕп çавна!

— Ах, ан пултăрччĕ вăл вăрçă тени, нихăçан та ан пултăрччĕ-çке! — ватă Пауль пекех ассăн сывласа илчĕ ăна итлесе ларнă Улька. — Мĕн шуйттанĕ тума кирлĕ вăл? Мĕншĕн-ха халăхсен пĕр-пĕрине пĕтермелле? Ма вĕлермелле? Çĕр çинче пурин те пурăнас килмест-им? Хĕвел çути пурин валли те çитмест-им? Мĕншĕн килĕштерсе пурăнмалла мар? Пĕр-пĕрине кӳрентермесĕр, кăмăллăн! Пурăнма пулать вĕт-ха çавăн пек?..

— Паллах, — терĕ ватă Пауль. — Анчах ун пек тума нумайăшне хурçă сăнчăрпах çăварлăхлас пулать.

— Кама?

— Тĕнчери мул хуçисене. Капиталистсене. Пин-пин çынсен пурнăçне пĕтернипе юмахри пек пуякансене. Тĕнчере вăрçă пĕр çавсене çеç кирлĕ вĕт, урăх никама та кирлĕ мар!

Çак вăхăтра Евгени кайри пӳртре пĕр-пĕччен ларчĕ. Октябрь уявĕнче вĕсем шкулта «Парăнманнисем» ятлă пьеса лартма шут тытнă та, Евгенин унта партизансен командирне вылямалла. Халĕ вăл çине тăрсах çав роле вĕренчĕ. Герой сăмахĕсене йĕркипе астуса юлма кăна мар, вĕсене хăçан мĕнлерех каламаллине те хăнăхма тăрăшрĕ вăл.

— Лайăхрах хатĕрленер-ха, — терĕ ачасене Рина Петровна, çĕнĕ пьесăна вуланă хыççăн рольсене валеççе парсан, — чăн-чăн театрти пек, суфлерсăр-мĕнсĕр выльăпăр...

Вăрçăри паттăрсем çинчен шкулти ачасем юлашки ик çул хушшинче темиçе спектакль те лартрĕç ĕнтĕ, вĕсене хăйсен ялĕнче çеç мар, кӳршĕри ялсене те кайса кăтартрĕç. Ытти шкулсенчи драмкружоксем хушшинче «Çĕнĕ самана» шкулĕнчи кружок чи лайăххи пулчĕ. Ун

çинчен районри хаçатра та çырчĕç. Çакă вăл кунти ачасем спектакльсенче выляма питĕ юратнинчен килнĕ ĕнтĕ. Халĕ те куракансем умĕнче намăс курасшăн мар вĕсем.

Аркаша çĕнĕ пьесăра староста рольне пачĕç. Анчах та пьесăри çак герой ячĕшĕн çеç староста пулнă иккен, хăй йăлтах совет çыннисем майлă ĕçленĕ, нимĕçсене пĕр вĕçĕм улталанă, партизансемпе тачă çыхăнса, вĕсене ялти сутăнчăксене, полицайсене пĕтерме пулăшса пынă. Аркаша ку роль килĕшнĕ те, вăл ăна питĕ тăрăшса хатĕрленнĕ. Репетицисенче вăл уйрăмах полици начальникне ĕçтерсе ӳсĕртсе пысăк миххе чиксе хунă сценăна лайăх ирттерчĕ, пĕррехинче, шутсăр хĕрсе кайнипе, çав полици рольне вылякан Караçăм Колькине тапа-тапа куççулĕпех макăртрĕ. Рина Петровна ун пек тума юраманни çинчен каласан та, Аркаш тӳрре тухма тăрăшрĕ:

— Мĕнех вара вăл иккĕ-виççĕ тапни? Астăвăр-ха эсир, кинори артистсем тепĕр чух пĕрне-пĕри еплерех тӳпелеççĕ? Тата пьесинче те «полицая темиçе хутчен тапать» тесе çырнă-иç?

— Йăлине çеç тăвас пулать, ачам, тапнă пек туса кăтартмалла кăна...

— Ун пек ĕненмелле пулмасть! Епле-ха полици начальникне шеллесе хĕнетĕн? Алла лекрĕ пулсан, пар ăна мĕн вăй çитнĕ таран! — чышкине чăмăртасах хирĕçлерĕ Аркаш.

— Апла пулсан, ку роле эсĕ ху выля, сана хĕнекенни эпĕ пулам,— терĕ Колька.— Миххе чикнĕ çынна ислетесси йывăрах мар.

Аран килĕштеркелерĕ вĕсене Рина Петровна.

Акă, кĕçĕр те репетици пулать-ха. Çула май Аркаш Евгени патне кĕмелле те, вĕсем пĕрле каяççĕ. Анчах темшĕн вăл час килмерĕ-ха. Ĕнтĕ кĕçех çиччĕ çитет — çиччĕре репетици пуçланмалла, çапах та Аркаш çук та çук.

Евгени роль çырнă тетраде йĕм кĕсйине чикрĕ те гумланма тытăнчĕ. «Тӳрех шкула кайрĕ пулинех...» — шухăшларĕ вăл юлташĕ пирки, тата тепре стена çинчи сехете пăхса илсе.

Шăп çав вăхăтра алăкран Аркаш кĕрсе тăчĕ. Темшĕн вăл нимĕн те чĕнмерĕ, ерипен малалла иртрĕ те сĕтел пуçĕнчи пукан çине ларчĕ. Сăнĕ те улшăннăн курăнать, хăй темшĕн пĕрмай çĕрелле пăхать.

— Мĕн эс... такампа вăрçнă пек? — ыйтрĕ Евгени. — Тем пулман пулĕ-çке?

Аркаш ытла тӳрех чӗнмерӗ, Евгени çине пăхса илчӗ, унтан тин ассăн сывласа ячӗ те:

— Пулнă çав, тусăм... акă, вула,— терӗ. Вăл хăйĕн аллинчи лутăрканнă темле çырăва сĕтел çине пăрахрĕ.

— Мĕн ку? — тĕлĕнерех ыйтрĕ Евгени.

— Вула тетĕп-иç... — Аркаш сасси чĕтрерĕ.

Евгени тем ырă маррине сисрĕ, унăн чĕри те картах сиксе илчĕ. Кăвак конверт çинче районри çар комиссариачĕн штампĕ пулнă. Кун пек конвертсемпе хальхи вăхăтра ырă хыпарах килмест, пуринчен ытларах вĕсен ăшне «вилĕм хучĕсем» чиксе яраççĕ, — Евгени ăна пит лайăх пĕлнĕ, мĕншĕн тесен вĕсене пĕрре кăна мар курнă...

«...сообщаем, что ваш муж Мазяков Матвей Ильич погиб смертью храбрых в боях за нашу Советскую Родину...» — питĕ хăвăрт вуларĕ те Евгени, çыру хăех, ун аллинчен вĕçерĕнсе, сĕтел çине ӳкрĕ.

— Хăçан... килчĕ ку хут? — шăппăн ыйтрĕ вăл.

— Акă, халь кăна, Варькка почтальон урамра тĕл пулчĕ те...

Тĕлĕнмелле! Çак таранччен Аркаш хăйне хăй темле хытарнă-ха, чăтнă, пĕр куççулĕ те ӳкермен, анчах халь ĕнтĕ урăх тӳсеймерĕ, пуçне ик аллипе пăчăртаса тытрĕ те, сĕтел çине чавсаланса, ӳлесе макăрса ячĕ. Евгени ним тума, ним калама аптраса тăчĕ. Кĕçех Аркаш макăрнине Евгени амăшĕпе Пауль илтрĕç те малти пӳртрен васкасах тухрĕç.

— Мĕн пулнă ăна? — хăраса, хăвăрт ыйтрĕ хăй ывăлĕнчен Улька.

— Акă... — Евгени ăна çар комиссариачĕн пĕлтерĕвне кăтартрĕ.

— Эх, мăнтарăн... — тăруках улшăнчĕ Улька. Ун аллинчи хут сиксе чĕтреме тытăнчĕ.

Ватă Пауль те Аркаш мĕншĕн çав тери хурланса макăрнине тӳрех ăнланчĕ. Вăл пĕр хушă ним чĕнмесĕр тăчĕ те пĕтĕм кăкрипе ассăн сывласа илчĕ.

— Каларăм вĕт-ха, ытла та хакла ларать пирĕн пулас телейĕмĕр... Юнпа тӳлетпĕр... — пăшăлтатрĕ старик, кăвакарнă тутисене кăшт çеç хускатса.

Улька хăйĕн ывăлĕн тусне тем тĕрлĕ те лăплантарма тăрăшрĕ, ăна пуçĕнчен ачашларĕ, çурăмĕнчен лăпкарĕ, çепĕç сăмахсем каларĕ, анчах арçын ача вăрахчен чарăнаймарĕ. Чылайран тин кăшт лăпланнă пек пулчĕ...

— Аннене мĕнле пĕлтерес-ха манăн? — куççульне çаннипе шăла-шăла пăшăрханчĕ вăл.

— Пĕлмест-им-ха вăл?

— Хутне халь çеç илтĕм вĕт-ха, мансăр пуçне никам та пĕлмест... Анне чирлĕ, чĕрепе аптрать, Антонина Клементьевна хушнипе пĕр эрне ĕнтĕ вырăнпах выртать, кун çинчен пĕлсен, хăй те вилсе каять пуль?

— Сываличчен тăхтас пулать эппин... Каярахпа каласан, тен, çăмăлтарах тӳссе ирттерĕ. Эх, пурнăç, пурнăç! — Улька, тăрук халран кайнă пек пулса, пукан çине ларчĕ.

Пӳртре шăп пулчĕ. Аркаш «вилĕм хутне», хутлатса, шалти кĕсйине пытарса хучĕ.

— Эс паян репетицине пыраймастăн пуль ĕнтĕ? — хуллен ыйтрĕ унран Евгени.

— Пыратăп, — терĕ те Аркаш ура çине тăчĕ. —Нихçан та юлмастăп. Пĕр ĕçрен те. Манăн халĕ епресе кайма та, сĕлеке юхтарма та юрамасть...

— Питĕ тĕрĕс калатăн, ачам,— ун çине кăмăллăн пăхрĕ Улька. — Темле йывăр килсен те, этемĕн парăнмалла мар, хуть те хăçан та çирĕп пулас пулать...

ÇИТРĔ ЫРĂ ÇУРК УННЕ

...Вăрçăн тăваттăмĕш хĕлĕнче Хĕрлĕ Çар тăшмана куллен-кун аркатрĕ. Январь уйăхĕнче Балти тинĕсĕнчен пуçласа Карпат тăвĕсем таран — пин те икçĕр километр тăршшĕ — тăсăлакан фронтра тăшман оборонине пур çĕрте те çĕмĕрсе тăкса, пирĕн çарсем малтанхи хĕрĕх кун хушшинчех нимĕç фашисчĕсене тĕрлĕ çĕршывсенчи виççĕр хуларан хăваласа кăларчĕç.

Совет тупписем халь ĕнтĕ хамăрăн Тăван çĕршыв чиккисенчен нумай аякра — Чехословакире, Венгрире, Югославире, Польшăра кĕрлеççĕ, çав çĕршывсенчи çынсем хăйсене фашистсен тамăкĕнчен хăтаракан совет салтакĕсене чи хаклă тăвансене кĕтсе илнĕ пек чечексемпе, чĕререн тухакан чи ырă сăмахсемпе саламласа, хавассăн тав туса, савăнăç куççулĕсемпе кĕтсе илеççĕ.

Пуринчен те хаяртарах çапăçусем Германире пулса пычĕç. Совет çарĕсем тăшман çĕрĕ çине шалтан шала кĕчĕç, куллен-кун Берлин патнелле шурĕç. Епле пулин те çăлăнас тесе, гитлеровецсем пур çĕрте те калама çук вăйлă укрепленисем туса тултарнă, вĕсен урнă «фюрерĕ» çав укрепленисенче ларакан салтаксене пĕр çын юлмиччен, вĕсен пĕр патрон юлмиччен çапăçма хушнă,

анчах пирĕн çарсене халь тин ĕнтĕ нимĕн те чарма пултараймарĕ, вĕсем çаплах малалла пычĕç.

Германи çĕрĕ çинчи çапăçусем мĕн тери хаяр пулни çинчен Евгени ашшĕ, халь ĕнтĕ аслă сержант ятне илнĕ Иван Рыбаков, Хĕвелтухăç Пруссири Кенингсберг хули çывăхĕнчен çырса ячĕ.

«Кунта фашистсем кашни хуларан, кашни ялтан кăна мар, кашни çуртран крепоç туса хунă. Пур çĕрте те — тимĕрпе бетонран тунă дотсем, пур çĕртен те вутçулăм сапаççĕ, эпир пырас çулсем çине — кашни утăмра тенĕ пекех — минăсем лартса тултарнă. Юрать, çак иртнĕ виçĕ çул çурă хушшинче эпир çапăçма вĕренсе çитрĕмĕр те, тăшман темле тискеррĕн чееленсе хăтлансасан та, ăна пурпĕрех çĕмĕрсе малаллах пыратпăр...»

«Питĕ хăрушă, каласан ĕненмелле мар япаласем курма тивет тăшман йăвинче! Темиçе кун каялла кăна эпир фашистсем плена лекнĕ совет салтакĕсемпе тĕрлĕ çĕршывсенчен хăваласа пынă çынсене хупса усранă концлагере ирĕке кăлартăмăр. Пирĕн танксем тавраран кайса, çав лагерь патне хыç енчен, никам кĕтмен çĕртен, пырса тухнипе, фашистсем кунти заключеннăйсене хăваласа кайма та, вĕлерсе пĕтерме те ĕлкĕреймен. Çапла вара, вилме пӳрнĕ çынсемех хăтăлса юлчĕç.

Мĕн тери савăнчĕç, мĕн тери тав турĕç çавăнти вуншар тĕслĕ чĕлхепе калаçакан çынсем эпир вĕсене ирĕке кăларнăшăн!.. Мĕн кăна тӳсмен вĕсем унта, мĕн кăна курман!.. Хăйсем çине пăхма та хăрушă — çынсем мар, чĕрĕ вилесем кăна çав, шăммисемпе тирĕ çеç юлнă. Вĕсем каласа панă тăрăх, фашистсем çак лагерьте виççĕр пин çын ытла вĕлернĕ — хăшĕсем выçăпа, чирпе пĕтнĕ, хăшĕсене перçе пăрахнă, теприсене ятарласа тунă тем пысăкăш кăмакасенче чĕррĕнех çунтарса янă... Вĕсем хушшинче аран утакан стариксем те, хĕрарăмсемпе ачасем те нумай пулнă. Ĕмĕрне те манас çук эпир çакна!..»

«Çав вилĕм лагерьне ирĕке кăларса унта фашистсем мĕн тери тискер ĕçсем тунине хамăр куçпа курнă хыççăн хăй тĕллĕнех митинг пуçланса кайрĕ. Пĕр минут та тăхтаса тăрас мар, халех малалла, хĕвеланăçнелле, васкас, тăшмана хăвăртрах, ним юлми çапса аркатас!.. Малалла, часрах малалла!.. — кăшкăрчĕç салтаксем...»

«Пирĕн наступлени халь куллен-кун хăватланса, сарăлса пырать. Тăшман темле тапаçлансан та, унăн çавçавах чакма, тепĕр чух чакма та мар — питĕ хытă тарма тӳр килет. Вĕсен Гитлерĕ, паллах, çакна пит лайăх пĕ-

лет. Çавăнпа та вăл хăрушла приказ кăларнă: çапăçу вăхăтĕнче каялла чакма пăхакан кашни салтака вырăнтах, судсăр-мĕнсĕрех персе пăрахмалла. Позицисене пăрахса таракансене чарма вĕсен хыçне ятарласа пулеметсем лартса тухнă. Совет салтакĕсен вут-çулăмĕнчен хăтăлас тесе, кутăн чакакансем çавăнтах хăйсен вут-çулăмĕ çине пырса тăрăнаççĕ... Нумай салтаксене фашистсем хăйсен пулемечĕсем çумне сăнчăрласа лартнă, вĕсене «смертниксем» — «вилме пӳрнисем» теççĕ. Ун пекки, хăйне темле хĕн пулсан та, пулеметне пăрахса тараймасть, унăн пурпĕр вилмелле, çавăнпа та вăл пĕр патрон юлмичченех е хăйĕн чĕри тапма чарăничченех персе выртать, пире сиен кӳрет...»

«Çапла, вилĕм умне çитсе тăнă Гитлер халĕ хăйĕн халăхне те нимĕн чухлĕ те хĕрхенмест. Эпир фашистсене ăçтан та пулин хуса кăларсан, вĕсем кайран çав вырăна каялла тавăрасшăн вуншар хут контратакăна ыткăнаççĕ, вара çапăçу хирĕнче кашнинчех çĕршер тăшман вилли выртса юлать. Паллах ĕнтĕ, вăрçăра тăшмана хĕрхенместĕн, ăна мĕн чухлĕ ытларах пĕтерен — çавăн чухлĕ лайăхрах, анчах тепĕр чух... шеллес те килет. Эпĕ куна акă мĕн пирки калатăп: тăшманăн çапăçусенче вилнĕ салтакĕсем хушшинче çап-çамрăккисем питĕ нумай—вунулт-вунçич çулхисем, пирĕн Евгени пек шкул ачисем! Çухатусем ытла та пысăк пулнипе, салтаксем çитменнипе, фронта ачасене хăваласа пыраççĕ! Янахĕсем те çап-çарах-ха вĕсен, тутисем çинчен амăшĕсен сĕчĕ те типмен темелле. Çавсене курсан, чăнах та, хĕрхенмелле... Çут тĕнчере вĕсем нимĕн те курман-ха вĕт, пурнăç тутине те пĕлмен, анчах Гитлер вĕсене пинĕ-пинĕпе вутта чиксе çунтарса ярать. Çакăн пек хăрушă преступленишĕн нимĕç халăхĕ хăех фашистсене нихçан та каçармĕ тесе шутлатăп...»

«...Малтанах каларăм ĕнтĕ, пире халь тин нимĕнле вăй та чарса лартма пултараймасть. Пирĕн пур салтаксен те пĕр ĕмĕт — часрах Берлина çитсе фашизмăн тĕп йăвине аркатасси, унтан вара, сывă пулсан, киле те таврăнăпăр. Инçетре мар ĕнтĕ çав Чаплă Телей кунĕ!..»

Çакăн пек çырусем Евгенисен ашшĕнчен çеç мар, ытти салтаксенчен те тăтăшах килсе тăчĕç. Вĕсем калама çук савăнтарчĕç, ашшĕ-амăшĕсен, тăванĕсен, çырусене вуланă пур çынсен кăмăлĕсене те çĕклерĕç, хаваслантарчĕç.

Çав хĕлте ачасем унченхи пек те мар хытă ĕçлерĕç. Йăлăмран çулла хатĕрленĕ утине те, вутти-шанкине те

турттарчĕç, тислĕкне те тăкрĕç. Çураки валли вăрлăхне те тасатрĕç, колхоз выльăх-чĕрлĕхне те пăхрĕç, ватă Паульпе пĕрле тимĕрç лаççинче те шаккарĕç... Тĕрĕссипе, халĕ пĕтĕм колхоз вĕсем çинче тытăнса тăчĕ темелле. Кунтан тĕлĕнмеллиех те çук ĕнтĕ,— вăрçă пуçланнă чух вун-вуникĕ çулта кăна пулнисем те халĕ вунтăватвунултă çула çитрĕç пулать те! Хăшĕсем палламалла мар ӳссе кайрĕç, пĕрмай ĕçре пулни вĕсен шăмми-шаккисене пушшех çирĕплетрĕ, тĕреклетрĕ. Пытармалли çук, аслăрах классенче вĕренекен хăшпĕр арçын ачасемпе хĕрачасем хăйсем хушшинче вăрттăн çырусем те çӳреткелерĕç, пĕрне-пĕри кăмăллани çинчен систерчĕç. Çынсем умĕнче хăйсем пĕр-пĕрине куçран пăхма та именчĕç, анчах кашни меллĕ самантрах пĕрле пулма тăрăшрĕç. Мĕн тăвас тетĕн, этем пурнăçĕ çавăн пек тĕлĕнтермĕш япала вăл, унăн хăйĕн ĕмĕртен ĕмĕре пыракан ниçта çырăнман саккунĕсем пур!

Евгени халĕ те-ха тимуровецсен командине ертсе пычĕ. Нумай лайăх ĕçсем турĕ унăн команди хĕл каçа, фронтовиксен, уйрăмах çапăçу хирĕнче паттăрсен вилĕмĕпе вилнисен, килйышĕсене сахал мар пулăшрĕ. Çак ĕçрен Аркаш та аякра тăрса юлмарĕ, яланхи пекех, вăл пур чухне те Евгенипе пĕрле пулчĕ. Унăн ашшĕ фашистсемпе çапăçса пуçне хунă, çак хурлăха тӳссе ирттерме питĕ йывăр пулчĕ, кун çинчен пĕлсен, уйрăмах амăшĕ хытă асапланчĕ, унăн сывлăхĕ пĕр хушă тата ытларах начарланчĕ. Çапах та халь тин ку хурлăха нимĕнпе те тӳрлетме çук вĕт-ха, вăл ĕмĕрлĕхех чĕрере юлать, ăна ыраттарать ĕнтĕ, анчах халĕ çавăншăн халăхран, ушкăнран уйрăлса каймалла-им? Тепĕр тесен, ушкăнпа, тус-юлташсемпе пĕрле пулсан, темле йывăр хурлăха та çăмăлтараххăн тӳссе ирттеретĕн вĕт...

Пирĕн çарсем январь уйăхĕнче тĕнчене тĕлĕнтермелле хăватлă наступлени пуçласа ярса тăшман çĕрĕ çине шалтан шала кĕрсе пыма тытăннăран вара клуб пуçлăхĕ Витали кашни кунах Совинформбюро пĕлтерĕвĕсене пысăк саспаллисемпе плакат пек çырса урама кăларса çакрĕ, ун умĕнче кашни вулама пĕлекен çын вăрахчен чарăнса тăчĕ.

— Ăçтарах çапăçаççĕ пирĕн паттăрсем? Берлина çитесси тата нумай юлнă-и вĕсен?..

Ку тĕлелле ялти библиотекăра вăрçă çинчен çырнă кĕнекесем — вырăслисем те чăвашлисем те чылай пухăнчĕç. Вĕсенчен пĕри те тусанлă сентресем çинче «канса» выртмарĕ, кашни кĕнекиех куллен алăран алла куç-

рĕ. Хăшĕсене вулама черете çырăнчĕç, теприсене каç-каç кам патĕнче те пулин пухăнса ушкăнпа вуларĕç. Вĕсене çамрăксемпе пĕр танах ваттисем те çав тери тимлĕн, пĕр сăмахне те сиктермесĕр итлерĕç...

Питĕ тарăхтарчĕç, тăшмана хаярăн курайми турĕç вăл кĕнекесем, мĕншĕн тесен вĕсенче фашистсем пирĕн çĕр çинче нимĕнпе танлаштарма çук тискер ĕçсем туни, ним айăпсăр çынсене хăрушла асаплантарни, ватти-вĕттине пăхмасăрах персе-çакса вĕлерни, вутта пăрахса çунтарни çинчен сырнăччĕ, çав вăхăтрах тата шутсăр савăнтарчĕç — кĕнекесенче совет çыннисем тăшмана нихçан та парăнманнине, ăна хирĕç тĕлĕнмелле паттăрăн кĕрешнине, фашистсене кунĕн те çĕрĕн, ăçта май килнĕ унта пĕтерсе пынине кăтартнăччĕ. Çавăн пек кĕнекесене вуланă чух пĕрисен — паллах, пуринчен ытла хĕрарăмсен — куççулĕсем те тухрĕç, вĕсем хăйсен ăшĕнче усал тăшмана ылханчĕç, теприсен — паллах, пуринчен ытла арçын ачасен — кĕнекери паттăрсемпе пĕрле, вĕсемпе юнашар пулас, çав пур фрицсемпе ганссене пулеметсенчен, автоматсенчен çунтарас, гранатăсемпе пере-пере сирпĕтес, вĕсен ылханлă пуçĕсем çине бомбăсем тăкас хаяр кăмăл çĕкленчĕ... Тепĕр чух çур çĕр те иртсе кайрĕ, тул та çутăла пуçларĕ, анчах вуланине итлекенсем çаплах килĕсене саланмарĕç. Пурин те ытларан та ытларах пĕлес килчĕ çав хамăрăн вăрçăри юратнă паттăрсем çинчен, вĕсем тăшмана епле кисретни çинчен!..

...Тăшманне пирĕн паттăрсем вăл хĕлте хытăран та хытă кисретрĕç кăна мар, ăна ним юлми аркатса, хăватлă çил-тăвăл пек малалла ыткăнса пычĕç. Тăшманăн кунçулĕ кĕскелнĕçемĕн кĕскелчĕ, унăн çăлăнса юлмалли майĕсем пĕтрĕç. Юр кайнă хыççăн çĕршыв типме пуçланă вăхăтра, апрель уйăхĕн вĕçнелле, ял халăхĕ совет çарĕсем тăшманăн тĕп йăви—Берлин—патне тĕрлĕ енчен пырса тухса хула хĕррисенче çапăçусем пуçласа яни çинчен пĕлчĕ.

Çак калама та çук ырă хыпарлă хаçата пĕтĕм килйышпа пĕрле вуласан, ватă Пауль пĕр хушă ним чĕнмесĕр, никам çине пăхмасăр ларчĕ. Халь çеç вуласа пĕлнине ĕненмен пек пулчĕ вăл, ку хыпар унăн пуçне тăруках шăнăçса та çитеймерĕ курăнать... Чылайран тин вара сĕтел çинче выртакан хаçата аллипе шап! çапрĕ те тулли кăмăлпа кăшкăрса ячĕ:

— Çитрĕ вĕт, тăвансем! Çитрĕ эпир тăватă çула яхăн

кĕтсе пурăнни! Пĕтрĕ фашист çĕленĕ, пăчланчĕ, тек нихçан та, никама та сăхаймасть вăл! Татаççĕ унăн пуçне!..

Унтан хыççăр пукан çинчен тăчĕ те пĕтĕм вăйĕпе, чышкисене чăмăртаса, шăнăрĕсем шатăртатмалла карăнса илчĕ.

— Э-эх, часрах киле тавăнасчĕ-çке! Мĕн чухлĕ ĕç кĕтет пире унта, мĕн чухлĕ вăй хурас пулать!..

— Ĕлкĕрĕр-ха, ма ытла пит васкамалла? Эсир пирĕн патăрта та ĕçсĕр лармастăр, кунта та усăллă çын, — терĕ Евгени амăшĕ Улька.

— Сан сăмаху тĕрĕс, Ольга Павловна, чипер ăстăнлă çын пур çĕрте те усă кӳме пултарать, — терĕ ăна хирĕç Пауль, — анчах пирĕн лере пĕтĕм пурнăçа çĕнĕрен пуçласа ямалла-çке-ха, нимĕçсем унта нимĕн те хăварман!

— Вăл çапла-ха ĕнтĕ... Çын çеç мар, вĕçен кайăк та хăйĕн йăвине тавăнать. Çапах та манăн сирĕнтен пĕртте уйрăлас та килмест, Пауль Оскарович. Тĕрĕссине калатăп. Çав тери хăнăхса çитрĕмĕр вĕт пĕр-пĕрине, виçĕ çул ытла тăвансем пекех туслă пурăнтăмăр та...

— Çав тăванла туслăх çăлса хăварчĕ те пире, Ольга Павловна, — каллĕ-маллĕ уткаласа илчĕ ватă эстонец.— Эпĕ хамăн килйыш çинчен мар, пĕтĕм çĕршыв çинчен, Россия çинчен калатăп. Пирĕн патшалăхри тĕрлĕ халăхсем пĕр-пĕринпе çакăн пек туслă пурăнман пулсан, кам пĕлет, тем кураттăмăр-ха. Ăнланатăн ĕнтĕ...

— Ăнланатăп, Пауль Оскарович. Çынсем пĕр-пĕринпе туслă пурăннине мĕн çиттĕр? «Укçапа пуйиччен туспа пуй», — тенĕ пирĕн ваттисем...

— Çапла, Ольга Павловна, çапла. Анчах киле пирĕн васкасах каяс пулать. Пурнăç тумалла. Çĕнĕ пурнăç... Паллах, эпир кунтан кайсан сире виличчен те манассăмăр çук, эсир пире мĕн чухлĕ ырă туни яланах пирĕн асра пулĕ, тен, май килсен, ӳлĕмрен, пурнăç юсанса выраăна ларсан, эсир те пирĕн пата пырса курăр-ха. Никамран та хаклă хăнасем пулăр...

— Тавтапуç ыр сăмахшăн, Пауль Оскарович!

...Киккассен килйышĕ те, «Çĕнĕ саманара» пурăннă ытти эстонецсем те халĕ Сааремаа утравĕ çинче вăрçăчченхи пекех райĕçтăвком председателĕ пулнă Ильмар хăйсене пыма чĕнсе кирлĕ хут çырса ярасса çав тери пăлханса кĕтсе пурăнчĕç. Ун чухне саккунĕ çавăн пек пулнă: эвакуаци йĕркипе инçетри тыла килсе пурăннă

çынсем каялла хăйсен ирĕкĕпе вăрт-варт пуçтарăнса тухса кайма пултарайман, вĕсен хăйсене лерен, çуралнă çĕршывран, чĕнсе илессе кĕтме тивнĕ. Çавăн хыççăн тин вĕсене пропусксем панă.

Юлашкинчен, шăп Май уявĕ умĕн, Варькка почтальон Пауль Киккаса пилĕк çĕртен сăркăчлă пичет пуснă пысăк конверт пырса пачĕ. Ку ĕнтĕ хайхи нумайранпа кĕтсе пурăннă çыру пулнă. Тепĕр куннех Пауль районран хăйсене киле кайма ирĕк паракан хут илсе килчĕ. Икĕ кунтан вара вĕсене пĕтĕм ялĕпе, тăвансене ăсатнă пек, ырă кăмăлпа ăсатрĕç...

Назар Егорччă ирех пилĕк лаша кӳлтерчĕ. Эстонецсем хăйсен япалисене, çул çине валли хатĕрленĕ çăкăртăварне вырнаçтарсан, лавсем клуб тĕлне пырса чарăнчĕç. Вĕсене пур енчен те ял халăхĕ сырса илчĕ — ватти, вĕтти. Тухса каякансене кашниех ыр сунчĕ, вĕсен аллисене тытса чăмăртама тăрăшрĕ.

— Чипер çитмелле, малашне телейлĕ пурăнмалла пултăр сирĕн!

— Пире те ан манăр, çырăр...

Унтан Рина Петровнăпа пĕрле шкул ачисем тĕркĕлтипе чупса çитрĕç. Учительница ĕнер хĕрачасене ятарласах вăрмана çеçпĕл чечекĕсем пухма янă иккен те, халĕ тухса каякансене кашнинех пĕрер ывăç сеп-сенкер чечексем тыттарчĕç. Рина Петровна хăй аллинчи чечек çыххине Пауль кинне Амалие пачĕ те ăна ыталаса темиçе хут чуптурĕ, унтан унăн ачисене — Яна, Юулие, Эльгăна ытала-ытала çурăмĕсенчен лăпкарĕ, юлашкинчен вĕсен аслашшĕн аллине хыттăн чăмăртарĕ.

— Çулăр такăр пултăр сирĕн, Пауль Оскарович! Пурнăç тăршшĕпех телей сирĕнпе юнашар пытăр!.. Ĕнер пиччерен, Федьăран, çыру илтĕм, Венгрирен çырса янă, сире салам калама хушнă...

— Тавтапуç, Рина Петровна! Хăйне те пирĕнтен хĕвел пек хĕрӳллĕ салам ярăр, ырлăх-сывлăх сунăр...

Çав вăхăтра Паульпе Рина Петровна патне Назар Егорччă пырса тăчĕ. Пĕр аллине пысăк кăкшăм тытнă, теприне — эрешлесе пĕтернĕ авăрлă йывăç курка.

— Павăл Оскарччă, тусăм, пирĕн, чăвашсен, йăлипе, çул курки... — терĕ те вăл кăкшăмран кăпăклă сăра тултарса пачĕ. — Эсир каясса пĕлсен, ятарласа тутартăм. Сăри пит лайăх пулнă, ĕç-ха!

— О, спасибо, спасибо, председатель... Эс çав тери ырă çын...

— Çынни эс те начар мар, Павăл Оскарччă. Ылтăн

çын тес пулать, пирĕн колхоза çав тери нумай пулăшрăн... Ĕç тепре! Пирĕн, чăвашсен, йăли çапла — çул куркине виççĕ ĕçмелле.

Унтан Назар Егорччă хăй те пĕр курка тултарса ĕçрĕ те, йĕпеннĕ уссийĕпе сухалне шăлса илсе, Пауле виçĕ хут чуптурĕ.

— Ну, çилленсе ан кай, тăванăм!

— Çилленсе мар, ĕмĕр тав туса пурăнăпăр сире...

— Çапла пултăр, Павăл.

...Кăшт тăхтасан, лавсем хускалчĕç. Малти лашине Евгени тытса пычĕ, иккĕмĕшне — Аркаш, ытти лавсем çинче те ямшăк вырăнче шкул ачисемех пулчĕç. Ял çыннисем вĕсене униче картине çитиех ăсатса ячĕç, нумайччен ал сулчĕç.

Май уйăхĕн пуçламăшĕнче çанталăк çуллахи пекех ăшăтса пăрахрĕ. Пĕлĕт çуса тасатнă кăвак кантăк пек, иртен пуçласа каçчен хĕвел хĕртет, сывлăш пĕр хускалмасть. Темиçе кун хушшинчех йывăç папакĕсем сарăлса уçăлчĕç, сип-симĕс çамрăк çулçăсем кăларчĕç. Ăшша пула çĕр питĕ хăвăрт кушăхса пычĕ, типме пуçларĕ.

Назар Егорччă çынсене хистеме тытăнчĕ:

— Часрах сухалас пулать, ачамăрсем, хăвăртрах акас. Кĕçех акă вăрçине пĕтерсе салтаксем те тавраннма пуçлĕç, вĕсем умĕнче намăс курăпăр тата. Васкас, васкас...

Хальхинче пĕтĕм çураки уйне плугсемпе çеç сухалама тиврĕ — трактор таврашĕ пачах та пулмарĕ. Çавăнпа та суха тăвакансем уя ир-ирех, хĕвелпе пĕрлех тухрĕç те тĕттĕмчченех тăрăшрĕç. Апла пулин те, ĕçсем ытла хăвăртах пулса пыраймарĕç çав — вăйсăртарах лашасене те, кӳлме хăнăхтарнă вăкăрсене те тек-текех тăратса кантармалла пулчĕ.

Евгенипе Аркаш яланхи пекех пĕрле ĕçлерĕç. Аркаш, тилхепе тытса, лашасене касă йĕрĕпе уттарать, Евгени — плуг хыççăн пырать. Сухаламалли лаптăкĕ пысăк, йĕри-тавра пĕр-икĕ километр та пулать пулĕ. Вĕсем умĕн тата пилĕк-ултă плугпа сухаласа пыраççĕ. Пĕр-икĕ хут çаврăнсан, хашкама ернĕ, тарласа лачкам пулнă лашасене чарса тăратаççĕ те, хăйсем те пĕлтĕрхи хăрăк хăмăл çинех тăсăлса выртаççĕ. Ăшă, кăмăллă... Таврара çав тери шăп, тӳпере çеç тăрисем каçса кайса юрлаççĕ... Ачасен çывăрасси те килет, уя ир-ирех тухнă вĕт-ха вĕсем. Анчах çывăрма юрамасть, ĕçлемелле, пĕр чарăнмасăр,

çине тăрсах ĕçлемелле. Вăхăт кĕтмест. Суха-ака тунă чух пĕр кун та темех тăрать, ялти ачасем ăна пит лайăх пĕлеççĕ.

— Евгень, — тет куçĕсене хупса месерле выртакан Аркаш, — пирĕннисем çав çынçиен Гитлера тытсан мĕн тăваççĕ-ши сан шутпа?

— Переççĕ те вĕлереççĕ, мĕн туччăр тата? — хуравлать Евгени.

— Эп, хам пулсан, ăна чĕрĕллех вутта пăрахса çунтарăттăм. Вăл хăй пин-пин ним айăпсăр çынна çунтарттарнă вĕт-ха.

— Ун пек тусан та юрать. Эп хирĕç мар.

— Вăрçи тата миçе кунтан пĕтет-ши?

— Ун çинчен мана никам та телеграм ярса пĕлтермерĕ-ха, тусăм.

Вĕсем пĕр хушă ним чĕнмесĕр тăрисем юрланине итлесе выртрĕç, унтан Аркаш каллех ыйтрĕ:

— Хамăр патра вĕренсе тухсан, эсĕ института каятăн ĕнтĕ, çапла-и?

— Пĕлместĕп. Кайсан пит аванччĕ те... Агронома е зоотехника вĕренсе тухас та хамăр колхозах ĕçлеме килес...

— А эпĕ... пĕлетĕн-и, эп мĕн шутлатăп? Пĕлместĕн!

— Авланма шутламастăн пулĕ те?

— Ухмах! Чĕлхӳ çине çăпан тухтăр.

— Мĕн, эппин, тата?

— Вунă класс пĕтерсенех, хама çар шкулне яма ыйтатăп. Артиллери шкулне. Ман атте те юлашки вăхăтра артиллерист пулнă. «Артиллери — вăрçă турри», теççĕ вĕт-ха. Эпĕ çав турра пăхăнтараканни пулатăп. Илеççех мана, эпĕ фронтовик ачи.

— Лайăх шухăш. Ырлатăп. Анчах халлĕхе атя-ха, тăр, лашасем канчĕç пуль, сухалар...

Çапла хĕрӳ ĕçре кун хыççăн кун иртрĕ. Иртен пуçласа каçченех ĕçлесе, ачасем хытă ĕшенчĕç, анчах уйран таврăнсан, апат çикелесе часрах вырăн çине чăмас вырăнне, вĕсем клуба, Витали патне, чупрĕç-ха: паянхи хаçатсенче мĕнле çĕнĕ хыпарсем пур? Ăçта çитнĕ пирĕн çарсем? Çаксене пĕлмесĕр, вĕсем ниепле те лăпкăн çывăрма выртма пултарайман.

Хыпарĕсем ун чухне чăн та кунран-кун çав тери лайăхланса пычĕç, халăха калама та çук савăнтарчĕç: Берлина вăркăнса кĕнĕ пирĕн салтаксем унта урам хыççăн урам йышăнаççĕ, хулана тăшман çарĕсенчен тасатсах пыраççĕ... Чехословакире кашни кун çĕнĕрен çĕнĕ

хуласене ирĕке кăлараççĕ... Майăн виççĕмĕшĕнче пĕрремĕшпе иккĕмĕш Белорусси фрончĕсен çарĕсем, фашистсене нумай хуласенчен çапса кăларнă хыççăн, Эльба шывĕ хĕррине çитнĕ те унта Англи тата Америка çарĕсемпе тĕл пулнă...

— Ну, халь ĕнтĕ Гитлер чăнах та капут! — терĕ Аркаш, çак хыпара пĕлсен.— Çакăнмалла анчах унăн!

...Ирхине ачасем каллех уя кайрĕç, лăш курмасăр, тар юхтарса суха турĕç.

Пĕррехинче, ирхи кӳлĕмре, Аркашпа Евгени ывăна пуçланă лашисене кантарма тăратрĕç те хăйсем касă хĕррине ларчĕç. Евгени тăпра тулнă çăпатисене салтса сырма пикенчĕ, Аркаш кĕсйинчен тем пысăкăш кишĕр туртса кăларса кăшлама тытăнчĕ.

— Çиместĕн-и? — тусне те сĕнчĕ вăл.

— Аюк, — пуçне пăркаларĕ Евгени, — эп сан пек кушак кайăкĕ мар вĕт...

— Хăвăн ирĕк. Анчах та кишĕрте витамин нумай, эс çавна ан ман. Вăй хушать.

— Манăн сана хĕнемелĕх вăй ахалех пур.

— Ана малтан тĕрĕслесе пăхас пулать-ха. Пĕр тытăнсан, кама кам хĕнĕ...

Çапла пĕр-пĕрине шӳтлесе-йĕплесе калаçнă хушăра Аркаш темлерен ял еннелле пăхрĕ те хăйсем патнелле пĕр юланут ыткăнса килнине курах кайрĕ. Тахăшĕ кăçал хĕлле çеç кӳлсе çӳреме хăнăхтарнă ула тиха çине утланнă та тĕпĕртеттерет кăна. Тӳрех кунталла, Аркашпа Евгени ĕçленĕ çĕрелле, килет. Малтан Аркаш çыннине паллаймарĕ — те ача, те мăн çын, лашине пĕрмай хулăпа çапса, урисемпе аякĕсенчен тапса пынине çеç лайăх курчĕ. Унтан, юланут самаях çывхарсан, уйăрса илчĕ: председатель иккен, Назар Егорччă! Тĕлĕнсех кайрĕ — старик юланутпа çакăн пек çĕмĕрттерсе çӳренине унччен малтан ĕмĕрне те курман вăл.

— Пăх-ха, Евгень, Назар Егорччă вĕçтерсе килет,— терĕ Аркаш, аллипе сулса, — мĕн пулнă-ши ун пекех васкамалли?..

Çăпата кантрисене çыхса пĕтерме те ĕлкĕреймен Евгени вăртах сиксе тăрса ял еннелле пăхрĕ те Аркашран кая мар тĕлĕнчĕ.

— Чăнах та ялта темскер пулнă пуль! Ахаллĕн мĕншĕн çӳретĕр-ха вăл çакăн пек? Карттусне те тăхăнман, çара пуçăнах, çав тери васканă курăнать...

Унччен те пулмарĕ, ачасем патне Назар Егорччă хăй ыткăнса çитрĕ те хашкама ернĕ лашине пĕррех чар-

са тăратрĕ. Хăй те лашинчен каях мар хашкать иккен...

— Мĕн пулнă, Назар Егорччă? Ма кун пекех килтĕн? — хăрарах ыйтрĕç Евгенипе Аркаш, ун çывăхнех пырса.

— Ташлăр, ачасем! — тăрук кăшкăрчĕ старик вĕсене хирĕç, хулă тытнă аллине çӳлелле çĕклесе. — Ташлăр, юрлăр, сикĕр!..

— Мĕнех пулнă апла, Назар мучи? Мĕншĕн ташламалла?

— Çĕнтерӳ, ачасем, çĕнтерӳ-ӳ! Пирĕннисем Германие йăлт çĕнтернĕ! Тăшмана чĕркуççи çине тăратнă! Лешсем, пĕр сăмахсăрах парăнатпăр тесе, акт çине алă пуснă! Кончал Гитлер, капут!..

— Чăнах-и?! Ăçтан пĕлтĕн? — старике лаша çинчен туртса антарас пекех урисенчен лăскама тытăнчĕç ачасем.

— Чăнах пулмасăр тата! — куçĕсене яш çын пек çутăлтарса илчĕ Назар Егорччă. — Кун пек япаласем пирки кам суеçтерсе каласа пултартăр? Халь кăна районран телефонпа шăнкăравласа каларĕç, пĕтĕм халăха пĕлтерме хушрĕç. Пурте, пурте савăнччăр терĕç... Кăнтăрлахи апата киле пырăр, митинг тăвăпăр! Анлантăр-и?

Назар Егорччă ачасем хăйне хирĕç мĕн калассине те кĕтсе тăмарĕ, лашине пĕрре çапрĕ, тепре тапрĕ те çак ырăран та ырă хыпара уйра ĕçлекен ытти çынсене пĕлтерме ыткăнчĕ...

Ачасем пĕр хушă ун хыççăн пăхса тăчĕç, унтан Евгени Аркаш еннелле çаврăнчĕ те ăна çатăр! ыталаса илчĕ.

— Çитрĕ, эппин, пирĕн телей! Çĕнтертĕмĕр! Пурăнатпăр халь, тусăм! Питĕ лайăх пурăнатпăр!..

Аркаш чĕнмерĕ.

— Эсĕ, мĕн, савăнмастăн-им? Ма чĕнместĕн? — тĕлĕнерех ыйтрĕ Евгени, ăна хулпуççисенчен пăчăртаса тытса.

— Ман атте çавах таврăнмасть... — çĕрелле пăхса хуравларĕ Аркаш. Унăн куçĕсем шывланчĕç.

— Мĕн тăвас-ха ĕнтĕ, тусăм? Сана мĕн тери йывăр пулнине эпĕ пит лайăх чухлатăп, сан хуйху ман чĕрене те тем пекех ыраттарать, анчах пурнăçне çавах пурăнмалла-çке? Пирĕн ӳсес, вĕренес, халăхшăн, çĕршывшăн усăллă çынсем пулас пулать. Ахальтен эпир ачаллах çакăн чухлĕ терт куртăмăр-им? Пĕтĕмпех хамăрăн пулас пурнăçшăн вĕт...

— Ана тĕрĕс калатăн-ха эсĕ, — ассăн сывласа ячĕ

Аркаш. — Атте те çавăншăнах пуçне хучĕ ĕнтĕ. Пирĕншĕн, пире телейлĕ тăвасшăн... Çапах та чун ыратать, Евгень.

— Пит лайăх ăнланатăп, тусăм. Вăрçи ытла та хăрушă пулчĕ-çке. Сан пек тăлăха юлнă ачасене шутласа кăларма та çук пуль... Тӳссе ирттерес пулать ĕнтĕ...

— Çапла, Евгень, тĕрĕс, тӳсес пулать. Эп халь те тӳсетĕп. Пуçа усмастăп... Ну, юрĕ, атя, ĕçлер-ха лашасем тепре тарличчен, унтан киле кайăпăр.

...Тепĕр вунă кунтан, кăнтăрла иртсен, Шупашкар станцине темĕн тĕрлĕ илемлетсе, эрешлесе пĕтернĕ поезд çĕр кисретсе пырса тăчĕ. Пăравус пуçĕнче хăмач ялав вĕлкĕшет, малти вакун çумне икĕ енчен те хĕрлĕ пусма тăрăхĕсем çине аршăн çӳллĕш саспаллисемпе «Эпир— Берлинран!» тесе çырса çапнă, ытти вакунсем çинче «Эпир çĕнтертĕмĕр!», «Салам сана, çуралнă Çĕршыв!» тесе çырнисем аякранах курăнаççĕ.

Вакунсен чӳречисем пурте уçă, кашнинченех салтаксем пăхса тăраççĕ, вĕсен кăкрисем çинче орденсемпе медальсем ялкăшаççĕ, аллисене чечек çыххисем тытнă...

Çак поезда кĕтсе илме хулари темиçе пин çын пухăннă, — арçынĕ-хĕрарăмĕ, ватти-çамрăкки, пурте тенĕ пекех чечексемпе, çынсен пуçĕсем çийĕнче ялавсем, ялавсем... Поезд станци патне çитичченех оркестр çав тери хаваслă, чуна çĕклентерекен, çанçурăма çӳçентерекен марш янратма тытăнчĕ. Мĕн кăна пулмарĕ вара унта! Вакунсенчен перрон çине тухакан паттăрсене çупăрларĕç, ыталарĕç, чуптурĕç, «урра» çĕклесе сывлăшалла ывăтрĕç, кĕçех юрă, ташă пуçланчĕ. Макăракансем те сахал мар пулчĕç — пĕрисем савăннипе, теприсем хăйсен тăванĕсем, çывăх çыннисем таврăнайманшăн...

Пĕр икĕ сехет кĕрлерĕ, шавларĕ, янрарĕ станци.

Каçалапа тин халăх майĕпе салана пуçларĕ...

Çав кунах, çур çĕр çитеспе, «Çĕнĕ самана» колхоза Етĕрне мăн çулĕ енчен виçĕ салтак пырса кĕчĕç. Правлени тĕлне çитсен, вĕсенчен иккĕшĕ ансăр тăкăрлăкпа сулахаялла, çырма леш енчи урамалла, пăрăнчĕç, пĕри вара çак тĕп урампах анаталла анчĕ. Кĕçех вăл пĕр вырăсла хапха умне çитсе чарăнчĕ те калинккерен шаккарĕ. Пĕрре, иккĕ... Акă, тахăшĕ крыльца çине тухрĕ, картлашкасем тăрăх анса, хапха патне пырса тăчĕ.

— Кам унта? — ыйтрĕ шалти сасă. — Кам кирлĕ?

— Уç, Евгени, эпĕ ку... — терĕ салтак.

— Атте!..

— Эпĕ, ывăлăм, эпĕ!

Самантранах ашшĕпе ывăлĕ пĕр-пĕрине ыталаса илчĕç.

— Епле телей! Мĕн тери пысăк телей... — куççулĕ витĕр пăшăлтатрĕ ывăлĕ, ашшĕ çумне хытăран хытă йăпшăнса.

1958—1964

САЛТАК ЫВĂЛĔ

Пин те тăхăрçĕр хĕрĕх тăваттăмĕш çулхи март уйăхĕнче эпĕ пĕр районта ялхуçалăх ĕçĕнче, малта пыракансен канашлăвĕнче пултăм. Тĕрлĕрен çынсем пухăннăччĕ унта: колхоз председателĕсем, бригадирсем, ферма пуçлăхĕсем, МТСра ĕçлекенсем, трактористсем,— вĕсем хушшинче кĕрхи анис панулми пек сăнлă хĕрсем те, шур сухаллă стариксем те, нумай пулмасть фронтран аманса таврăннă вăтам çулхи арçынсем те нумайччĕ.

Канашлăвăн президиумĕнче, районта ĕçлекенсем, тĕрлĕрен ватăрах çынсем хушшинче, эпĕ пĕр вунвиçĕвунтăватă çулхи арçын ача ларнине асăрхарăм.

— Кам-ши вара ку? — тĕлĕнтĕм эпĕ.— Пĕр-пĕр шкулăн е пионер отрячĕн представителĕ-ши?

Пулкалать-çке тепĕр чух: çавнашкал паллă канашлусене пионерсем пырса саламлаççĕ. Анчах ку... Ку президиумра ларать, сĕтел çине чавсаланнă та — трибуна çине тухса калакансене шăтарас пек пăхса, çав тери тимлĕн итлесе ларать.

— Çав ача кам, ара, вăл? — тесе ыйтрăм хампа юнашар ларакан шинеллĕ çынран.

— А вăл «Шуçăм» колхозри ача,— ответ пачĕ ку мана.

— Мĕн майпа çак канашлăва килме, çитменнине тата президиумах суйлама тивĕçлĕ пулнă-ха вăл?

— Тĕрĕссипех пĕлейместĕп. Пĕлесех килет пулсан, ав çавăнта, иккĕмĕш ретре ларакан шур сухаллă старикрен ыйтăр. Вăл — «Шуçăм» колхоз председателĕ.

Часах кăнтăрлахи перерыв пулчĕ. Делегатсем тĕркĕлтипех столовăйне апатланма кайрĕç. Президиумри ача çинчен питех те пĕлес килсе кайнипе эпĕ залран тухнă чухнех хайхи «Шуçăм» колхоз председательне хулĕнчен пырса тытрăм.

— Ҫӑрмантарнӑшӑн каҫар, мучи,— терӗм,— сирӗн колхозран темеҫҫӗ-и ҫав ачана?

— Хӑшне? — тӗлӗнерех пӑхрӗ ман ҫине мучи.

— Президиумрине...

— А-а! Эс Аркаш ҫинчен ыйтатӑн-и?

— Ятне пӗлместӗп те...

— Аркаш вӑл. Пирӗн колхозран, тӗрӗс.

— Каласа памӑн-ши ун ҫинчен, мӗнле ача вӑл сирӗн? Пит пысӑк хисепе тивӗҫлӗ пулнӑ-ҫке вӑл. Президиума яланах чи паха ҫынсене суйлаҫҫӗ.

— Куна та начар теме ҫук ҫав. Тӳрех калас пулать — питӗ маттур ача!

Эпир, районти клуб ҫуртӗнчен тухса, урампа столовӑй еннелле утрӑмӑр. Эпӗ ыйтнине пула, мучи хӑйӗн калавне пуҫларӗ. Ҫынни каласа юратаканскер пулчӗмӗн. Ҫул ҫинче те, столовӑйне ҫитсен те каласа пачӗ, пӗр чарӑнмасӑр каларӗ.

— Ачи ҫапласкер вӑл... — тесе пуҫларӗ старик.— Ашшӗ фронтра вилчӗ унӑн, амӑшӗ виҫӗ пӗчӗк ачапа тӑрса юлчӗ, чӑн асли — ку, Аркаш, вунвиҫҫӗре ҫеҫчӗ ун чух. Анчах та, ҫамрӑк пулин те, колхоз ӗҫне хутшӑнма пуҫларӗ амӑшӗпе пӗрле. Чӑнах та, пӗр вӑл кӑна мар ӗнтӗ, шкул ҫулне ҫитнӗ нумай ачасем ӗҫлеме тытӑнчӗҫ. Хӑвӑрах пӗлетӗр, вӑрҫӑ ҫулӗсем-ҫке... Вӑйпитти арҫынсем пурте вӑрҫӑра, ялта хӗрарӑмсем те пур ватӑпа вӗтӗсем ҫеҫ юлнӑ. Ватӑлнипе ӗҫлеме пӑрахнӑ стариксем те, кӑмака ҫинчен анса, ӗҫе тытӑнчӗҫ. Ак мана хамах илес... Тӑватӑ ывӑлччӗ манӑн, пӗринчен тепри тӗреклӗрех,— пӗри колхоз председателӗнче ҫӳретчӗ, тепри бригадирччӗ, иккӗшӗ хулара пурӑнатчӗҫ. Мӗн тума ӗҫлемелле пулнӑ манӑн? Вӑрҫӑ пуҫланнӑ ҫулах эпӗ утмӑл ҫиччӗреччӗ те... Эп мӑнуксемпе пӗрле хур-кӑвакал пӑхса кӑна ҫӳреттӗм. Анчах, арҫынсене вӑрҫа ӑсатса пӗтерсен, пысӑк шухӑша кайрӑм: ҫук, капла май килмест, шӑммӑм-шаккӑмра вӑй пур-ха пӑртак, тавай каллех тытӑнас ӗҫлеме! Правление пытӑм та: парӑр мана пӗр-пӗр ӗҫ, ҫак саманара килте ларма пултараймастӑп терӗм. Ну, мана бригадир туса хучӗҫ. Унтан ҫур ҫул те иртрӗ, те иртмерӗ ҫав — пирӗн председатель, вӑрҫӑн малтанхи кунӗсенчех аманса килнӗскер, тӳрленсе ҫитрӗ те — каллех фронта тухса кайрӗ, вара мана ун вырӑнне суйларӗҫ. Халӑх хама ҫавӑн пек шаннӑшӑн как следовать ӗҫлес терӗм, халӑх умӗнче те, государство умӗнче те намӑс курас мар терӗм...

Анчах ку сӑмах хам ҫинчен пулчӗ-ха. Эс мана

Аркаш çинчен каласа пама ыйтрăн... Каларăм-иç, ваттисемпе пĕрлех пирĕн ачасем те ĕçе хутшăнма тытăнчĕç. Хăшĕ лашасем патĕнче, теприсем сурăх пăхаççĕ, виççĕмĕшсем унта-кунта лавпа кайса килеççĕ, пĕр сăмахпа каласан — кашни валлиех ĕç тупăнать пысăк хуçалăхра. Çак Аркаш та малтан лашасем таврашĕнче ĕçлесе пурăнчĕ. Ну, тĕрĕссипех калас пулать, ыттисенчен пачах расначчĕ вăл. Нихçан та бригадир ĕç хушасса кĕтсе тăмастчĕ. Коннăй двора ирхине ирех тухать те хăех тытăнать ĕçлеме.

Пĕринче, çур енне, çак ман пата правление пычĕ те:

— Ваçлей мучи, ман пĕр шухăш пур,— терĕ.

— Мĕнле шухăш? — тетĕп.

— Манăн хамăн алла пĕр виçĕ лаша парăр-ха.

— Мĕн тума?

— Пăхса пурăнма.

— А эс халĕ те пăхатăн-çке вĕсене.

— Çук, эпĕ пĕр хам çеç пăхса пурăнас тетĕп вĕсене. Хай... зоотехниксем хушнă пек... Хуть те чи имшерккисене пар.

Хăй ман çине çав тери тархаслана пек пăхать. Эпĕ килĕшрĕм вара.

— Юрĕ,— терĕм,— пăхса пурăн. Анчах лайăххисене памастăп, канма тăратнисене çеç.

— Мана вĕсем те пыраççĕ,— тет.

Эх, тытăнчĕ хайхискер тăрăшма! Таçтан «Лашасене тĕрĕс пăхасси» ятлă кĕнеке тупнă, ăна питĕ тĕплĕн вуласа тухнă, лашасене хăш вăхăтра тата мĕн чухлĕшер апат памалли, шăвармалли, тасатмалли, уçăлтарса çӳретмелли расписани тунă та — çавна тĕп-тĕрĕс пăхăнса пыратчĕ. Тепĕр уйăхран — уйăх çурăран пирĕн начаркка лашасем çăмарта пек чăп-чăмăр пулса кайрĕç.

Эпир ытти конюхсене, лашасене кирлĕ пек пăхайманнисене, хистеме тытăнтăмăр:

— Намăс мар-и сире? Ав, Аркаш çине тăрсах тăрăшать те, мĕн туса хучĕ?

Пуçланса кайрĕ вара конюхсем хушшинче ăмăрту... Çунса кăна ĕçлекен пулчĕç!

Çав çулхине пирĕн колхозри пек лашасем районĕпе те çукчĕ. Çуракине никамран малтан пĕтертĕмĕр. Хытă мухтарĕç ун чухне пире. Районти хаçатра пĕрехмай «Шуçăм» колхоз та «Шуçăм» колхоз тесе çыратчĕç. Ырлама сăлтавĕ те пурччĕ ĕнтĕ. Тырпула та вăхăтра, пĕр тăкаксăр пуçтарса кӳртрĕмĕр, государствăна та срокченех парса татрăмăр, кĕрхине те аван акса хă-

вартăмăр. Нихăш енчен те кая юлмарăмăр темелле.

Анчах тепĕр çулхине пирĕн ĕçсем сасартăк начарланчĕç. Пурнăçра пулать вĕт вăл темле те. Темиçе лаша — чи лайăххисене — эпир Хĕрлĕ Çара парса ятăмăр. Ку нимех те мар-ха, ку вăл çĕнтерӳ валли кирлĕ, ăна памаллах, кунсăр пуçне тата эпир çара панă çав лашасемсĕр те пур ĕçе туса çитерме пултарнă... Пире урăххи хупларĕ. Колхозра юлнă лашасем кĕтмен çĕртен ӳке-ӳке вилчĕç пирĕн — улт-çич лаша! Темле мур пырса ерчĕ! Ну, часрах ветеринарсене чĕнтĕмĕр, акт çырчĕç вĕсем, ытти лашисене халех урăх çĕре тăратма хушрĕç. Вĕсем хушнисене эпир веçех турăмăр ĕнтĕ, çураки çывхарнă май юлашки лашасене çине тăрсах çитерме тытăнтăмăр... Çапах та, каллĕ-маллĕ шухăшласа пăхатпăр та, ĕç тухмасть пирĕн. Кун чухлĕ лашапа эпир çуракине ниепле те вăхăтра туса пĕтерме пултарас çук...

Мĕн тумалла? Пĕтĕм колхозĕпе хуйха ӳкрĕмĕр. Ку таранччен нихçан та кая юлман, а кăçал чип-чиперех пĕтĕм район умĕнче намăс курас пулать вĕт!

Колхоз вăкăрĕсене кӳлсе çӳреме вĕрентес терĕмĕр. Ку таранччен лашасем енчен нуша пулманччĕ те-ха пирĕн, эпир вăкăрсене вĕрентсе хăтланманччĕ. Анчах халь чăн-чăн нуша çитсе тухрĕ те ирĕксĕрех тытăнмалла пулчĕ. Юрать тата — пирĕн ялта Украинăран 1941 çулта килнĕ ватă тимĕрçĕ, Цыбулько хушаматлăскер, пурăнатчĕ. Вăкăрсене мĕнле кӳлмелли йĕркесене вăл аван пĕлетчĕ. Çиччас кӳлмелли хатĕрсене турăмăр, кӳлтĕмĕр, Цыбулько инструкци парать, ачасем вăкăрсене урам тăрăх каллĕ-маллĕ çӳретеççĕ. Никамран малтан, паллах, ку ĕçе те Аркаш тытăнчĕ. Ыттисем хăрарах параççĕ, а куншăн пулсан — ним те çук. Çитменнине, Аркаш пирĕн хуçалăхшăн пуринчен те (ачасенчен ĕнтĕ) ытларах пăшăрханать-çке. Пĕтĕм чунне пама хатĕрччĕ уншăн...

Эрне хушшинче Аркашпа унăн юлташĕсем колхозăн виçĕ вăкăрне те кӳлсе çӳреме вĕрентсе çитерчĕç. Вара кăштах çăмăлраххăн сывласа ятăмăр. Вăкăр — лаша мар, çапах та ака вăхăтĕнче пысăк пулăшу пама пултарать тетпĕр. Пирĕншĕн пулсан — плуг сĕтĕртĕр, суха тутăр!

Анчах ĕç кунпа пĕтмерĕ-ха. Чăн пысăк ĕçĕ каярахпа пулса иртрĕ. Ăна та çав Аркашах туса хучĕ...

Февраль уйăхĕнчех пирĕн яла фронтран Ванюш Ваньки тенĕскер таврăннăччĕ. Унăн сулахай алли кăк-

ранах татăлнă. Вăрçăччен вăл МТСра трактористсен бригадирĕнче ĕçлетчĕ. Халĕ, алли çуккипе, килтех пурăнма килчĕ çав йĕкĕтĕн...

Пĕрре эпир правление çураки валли лашасем çитменни çинчен калаçса лараттăмăр. Халăх чылайччĕ, ачасем те пурччĕ.

— Эх,— терĕ çавăн чух çав Ванюш Ваньки,— пĕр трактор çеç кирлĕ те çав пире, вара ним хуйхи те пулас çук та, йăпăртах сухаласа пăрахмалла та...

Унăн сăмахĕсемпе пурте килĕшрĕç, анчах çавăнтах кӳрене-кӳрене илчĕç:

— Аван пулмалла та, çук-çке вăл...

— Тракторĕ пулсан та, унпа ĕçлеме пултараканни çук.

Калаçу çакăнпа пĕтрĕ. Урăх кун çинчен никам та асăнмарĕ.

Анчах та Аркашăн чĕринех кĕрсе ларнă пулмалла çак калаçу, вăл манман ăна.

Пĕрре, апрель пуçламăшĕнче, çак ача хулана пасара кайнă. Киле таврăнсан тӳрех ман пата чупса пычĕ вăл.

— Итле-ха, Ваçли мучи, эп пĕр япала шухăшласа тупрăм,— терĕ хыпкаланса.— Эс ан кул тулккиш...

— Ма кулас? Кала, ывăлăм, итлетĕп, эс яланах ăслă сăмахсем калаканччĕ,— терĕм çакна, вăл питех те хытă пăлханнине асăрхаса.

— Паян эпĕ çула май леспромхоз кил хушшине кĕрсе тухрăм. Унта пĕр япала куртăм...

— Мĕнле япала?

— Лапкаран кăшт тăварах хăпарсан, хӳме çумĕнче, пĕр кивĕ трактор тăрать. Гусеницăллă трактор, хайхи йывăç шакмака çунтарса ĕçлекенни...

— Мĕн вара уншăн? — тесе ыйтрăм эпĕ, Аркаш мана кун çинчен мĕн пирки каласа кăтартнине ăнланса илеймесĕр.

— Ара, пĕркунне правление трактор илсе килсен аван пулмалла тесе калаçса лартăр-çке... Çураки валли... — аса илтерчĕ Аркаш.

Вăл çапла калани питех те савăнтарчĕ мана. Тытăнтăмăр иксĕмĕр сӳтсе явма.

— А вăл çĕмрĕкскер пулĕ... урамра ларать пулсан,— терĕм.

— Çук, эпĕ пĕр çынтан ыйтса пĕлтĕм те — ытлашши çĕмрĕкех мар, тете,— ответ пачĕ Аркаш.— Ванька пичче кайса пăхсан пĕлет ĕнтĕ ăна, вăл маçтăр вĕт. Тен, юсама май пур?

— Май пулсан та, юсаканĕ кам пулĕ? Ванькăн хăрах алă кăна.

— Хамăр тимĕрçĕ Цыбулькăпа Ванька пичче...

— Ĕçлекенĕ кам пулĕ тата?

— Ăна вĕренкелĕпĕр епле те пулсан. Ванька пиччех вĕрентет.

Тĕлĕнтерсех ячĕ! Пĕтĕмпех, йĕркипех шухăшласа хунă, шăхличĕ. Çав ванчăк трактора ăнсăртран курсан, вăл эпир тахçан калаçнине аса илнĕ те ĕнтĕ, çул тăршшĕпех çав шухăшпа утнă, епле майпа мĕн тума пуласси çинчен план туса пынă. Вăт, çамрăк ача те эсĕ ăна!

«Шуçăм» колхозăн ватă председателĕ калама чарăнчĕ те ман çине савăнăçлăн пăхса илчĕ.

«Акă епле маттур ачасем пур пирĕн колхозра!» — терĕç унăн куçĕсем çав самантра.

— Ну, вара мĕн турăр эсир? — ыйтрăм эп Ваçли мучирен, ку истори мĕнпе вĕçленнине пĕлесшĕн пулса.— Аркашăн сĕнĕвне йышăнтăр-и, çук-и?

— Йышăнтăмăр! Чип-чиперех йышăнтăмăр! — терĕ вăл.— Аркаш каланине çав каçах правленире сӳтсе яврăмăр та тепĕр куннех лесхоза кайрăмăр. Виççĕн кайрăмăр: эпĕ, Аркаш тата хайхи тракторист пулнă Ванюш Ваньки. Çитрĕмĕр, Ванька трактора тулаш енчен те, шал енчен те питĕ тĕплĕн пăхрĕ те пĕр эрнере юсама пулать терĕ. Вара эпир директорĕ патне кĕтĕмĕр. Çапла та çапла, сирĕн трактора юсаса ĕçе яма шут пур пирĕн тетпĕр.

— Эп хам та юсаттарасшăнччĕ те-ха ăна, ниепле те май килмерĕ-ха, юсама пултаракан çыннисене тупаймарăм,— терĕ директор.— Пултаратăр пулсан — юсăр... Анчах кайран, хăвăрăнне сухаласан, пирĕн рабочисене пахчасем валли панă çĕре те сухаласа паратăр вара,— терĕ.

Çавăн пек калаçса татăлтăмăр та киле таврăнтăмăр.

Тепĕр ирхинех пирĕн маçтăрсем — Ванькăпа Цыбулько, вĕсемпе пĕрлех Аркаш та çав трактора юсама тухса кайрĕç.

Виçĕ кунтан Аркаш каялла чупса çитрĕ.

— Трактор часах хута каять, часрах йывăç шакмаксем хатĕрлеме тытăнăр! Пĕр лавне пирĕн пата илсе пырăр...

Хăй çавăнтах каялла лесхоза ыткăнчĕ. Трактора юсанă май вăл ăна мĕнле ĕçлеттермеллине вĕренсе пынă пулнă. Ванюш Ваньки кайран каласа пачĕ: Аркаш тракторăн кашни пайĕ çинчен, вăл мĕн тума кирли çин-

чен аллăшар хут та ыйтатчĕ пулĕ тет. Ĕпле пулсан та вĕренесшĕн пулнă ĕнтĕ вăл...

Тата виçĕ кунтан, маçтăрсем хушнă пек, эпĕ ирех лесхоза шакмаксем тиесе ятăм. Кĕтетпĕр ĕнтĕ. Пурте, пĕтĕм колхозĕпех кĕтетпĕр. Уялла, шоссе çине тухкалатпăр. Кăнтăрла та çитсе иртрĕ, каçалла та сулăнчĕ,— пирĕн трактор çаплах çук-ха. Колхозниксем хушшинче, унта-кунта, кăмăлсăр калаçкалани илтĕнме пуçларĕ,— ĕнтĕ хăшĕсем ĕненме те пăрахрĕç.

— Э-э, çавсенчен пулать-и, ара, трактор илсе килесси?

— Пĕри чăлах, тепри ача, виççĕмĕшĕ хăй ĕмĕрне плугсем çеç юсаса ирттернĕскер...

Мана кун пек сăмахсем тарăхтарма пуçларĕç.

— Ан лăркăр пустуя, паян мар-тăк — ыран çитеççĕ вĕсем, курăр акă! — тетĕп.

Чăнах та, çапла каларăм кăна, инçетре мотор сасси илтĕнсе кайрĕ. Кĕрлет кăна!

— Куртăр-и,— тетĕп хай трактор килессе ĕненме пăрахнисене.— Авă вĕсем, веç килеççĕ!

Пурте униче хыçнелле чупса тухрĕç. Трактор гусеницисемпе чанкăртаттарса, шăтăк-путăксем çинче сиккелесе, трубинчен паровоз пек тĕтĕм кăларса çывхарса пычĕ ял патнелле. Пирĕн çынсен сăнĕсем хавасланнипе çуталсах кайрĕç.

Акă вăл униче хапхи патне çитрĕ. Пăхатпăр: руле пирĕн Аркаш тытнă, Ванюш Ванькки унпа юнашар ларать, Аркаша вĕрентсе пырать пулмалла... Цыбулько çӳле тăнă та, аллине сулса, кулса пырать.

Пурте алă çупса ячĕç.

— Вот, молодца! — тесе кăшкăрать тахăшĕ.

— Çитрĕр пулать? — кăшкăрсах ыйтать тепри.

— Çитрĕмĕр! — тет те Аркаш трактора тăпах чарса тăратать.

— Ма час килмерĕр? — чупса пытăм эпĕ трактористсем патне.

— А ма чĕрĕ шакмак парса ятăр? Никак та çунмасть, тăн тухрĕ аппаланса,— ответ пачĕç мана.— Аран çитрĕмĕр!

— Пĕлмен-çке эпир мĕнле йышши кирлине...

— Малашне пĕлес пулать! — терĕ те Аркаш маи çине пăхса кулса ячĕ. Унăн кăмăлĕ çав тери тулнăччĕ.

Хăвăрах чухламалла, ку ĕнтĕ пĕтĕм колхозшăн пысăк савăнăç пулчĕ. Халь тин эпир нимрен те хăраман. Çураки аванах иртет пирĕн.

Ҫӑн та, аван иртрĕ вӑл. Çĕр-шыв типсе çитнĕ-çитменех Аркашпа Ванюш Ваньки хӑйсем юсанӑ трактор-па хире кĕрлеттерсе тухрĕç те—мӑкӑрлантарчĕç кӑна. Ултӑ кун хушшинче шӑнкӑртах пĕтерсе хутӑмӑр ака-сухана. Юнашар колхозран пулӑшу пырса ыйтрĕç те, вĕсене те икĕ кун ĕçлесе пачĕç.

— Çавӑн пек вӑл ачан историйĕ,— тесе вĕçлерĕ хӑйĕн калавне «Шуçӑм» колхозӑн председателĕ Ваçли мучи.

— Питĕ аван,— терĕм эпĕ.— Ҫӑн-ҫӑн патриот сирĕн Аркаш!

— Тивĕçлĕ-и вӑл çак канашлу президиумĕнче ларма?

— Пит те тивĕçлĕ!

...Каçхи ларура Аркаш хӑй сӑмах тухса каларĕ. Пĕтĕм зал ӑна, çĕр ĕçĕн çамрӑк ӑстине, калама çук кӑмӑлласа итлесе ларчĕ. Аркаш пӑлханчĕ, хӑш чух тытӑнкаласа тӑчĕ, анчах унӑн сӑмахĕ вĕри те ĕнентерӳллĕ, кӑмӑла çĕклентерекен сӑмах пулчĕ.

Залри çынсем пурте нумайччен алӑ çупрĕç...

ТУПМАЛЛИ

Салтак ачисем (повесть) 5
Пăрахут анаталла каять... . . . —
Аса илме те хăрушă . . . 13
Шупашкартан инçе те мар . . . 21
Икĕ тус 30
Васкавлă ĕç 43
Малтанхи каç 54
Çил-тăман витĕр, çĕрле . . . 63
Паллашусем 72
Пĕр кăмăлпа 84
Пирвайхи савăнăçсем 94
Çĕнĕ çул умĕн 107
Хĕллехи пĕр кун 116
Кам вăл? 127
Куншăн никам та каçармĕ! . . . 135
«Пурне те ĕçе кӳлетпĕр» . . . 143
Ырă ят. Кукамăшĕ патĕнче . . . 151
Хăрушă тĕлпулу 159
Áçта çухалчĕ Евгени? . . . 167
Тăлăх пулмаççĕ вĕсем 179
Çулсем-йĕрсем 188
Пĕтĕм халăх вăйĕпе 196
Кун хыççăн кун 205
Ырă хăна 212
Телейлĕ тĕлпулу 226
Унтан çапла пулнă... 243
Телей ҫакĕ 254
Çитрĕ ырă çуркунне . . . 266
Салтак ывăлĕ (калав) 279

Для детей старшего
школьного возраста

Леонид Яковлевич
АГАКОВ

СОЛДАТСКИЕ ДЕТИ

Повесть и рассказ

На чувашском языке

Редактор А. А. Васильева
Художник Н. С. Ананьев
Художественный редактор М. Д. Давлятшин
Технический редактор Н. В. Васильева
Корректоры Р. К. Куприянова, Л. К. Егорова

ИБ 2351

Сдано в набор 23.12.88 г. Подписано к печати 19.01.90. Формат 84×108
Бумага типографская № 1. Гарнитура школьная. Печать высокая. Усл.
л. 15,12. Усл. кр.-отт. 15,54. Учетно-изд. л. 16,46. Тираж 25000 экз. За
№ 4401. Изд. № 53. Цена 75 коп.

Чувашское книжное издательство, 428000, Чебоксары, пр. Ленина, 4. Т
графия № 1 Государственного комитета Чувашской АССР по делам издатель
полиграфии и книжной торговли, 428019, Чебоксары, пр. Ивана Яковлева,

75 п.

Леонид Яковлевич Агаков литература ĕçне 20-мĕш çулсем вĕçĕнче тытăннă. Вăл ачасем валли те нумай çырнă. 1967 çулта Л. Агаков «Салтак ачисем», «Партизан Мурат», «Ылтăн вăчăра», «Кăсăя» повеçсемшĕн Çеçпĕл Мишши ячĕпе хиселлĕнекен преми илме тивĕçлĕ пулнă. 1968 çулта ăна Чăваш АССР искусствисен тава тивĕçлĕ деятелĕ, 1974 çулта чăваш халăх писателĕ ячĕсене панă.

Чăваш кĕнеке
издательстви